

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

Госпава Р. Стојановић Такић

**ТРАНСФОРМАЦИЈА РАТА: ОД ХЛАДНОГ
РАТА ДО ХИБРИДНОГ РАТОВАЊА**

Докторска дисертација

Београд, 2022.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

Gospava R. Stojanović Takić

**THE TRANSFORMATION OF WAR: FROM
THE COLD WAR TO HYBRID WARFARE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2022.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

Проф. др Ненад Путник, редовни професор

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Проф. др Младен Милошевић, председник

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Проф. др Зоран Јефтић, члан

Факултет безбедности Универзитета у Београду

Др Дејан Вулетић, члан

Институт за стратегијска истраживања – Универзитет одбране

Датум одбране: _____

ИЗЈАВА ЗАХВАЛНОСТИ

Највећу захвалност изражавам свом ментору проф. др Ненаду Путнику на свесрдној помоћи континуираној подрици, искреним саветима и корисним сугестијама.

Захваљујем се и својој породици и пријатељима на разумевању и подрици. Супругу Стефану хвала на подрици, стрпљењу, љубави и разумевању.

ТРАНСФОРМАЦИЈА РАТА: ОД ХЛАДНОГ РАТА ДО ХИБРИДНОГ РАТОВАЊА

САЖЕТАК

Претња ратом у савременим условима веома је актуелан друштвени проблем који захтева свестрану научну анализу. Уочавајући празнину у постојећој литератури, овом дисертацијом се настоји заузети холистички приступ у истраживању проблема трансформације рата. Значај свеобухватног теоријског приступа истраживању савремених форми рата произилази из чињенице да се оваквим приступом проучава нови и недовољно истражени феномен о коме су потребна шира знања која се могу добити само у оквирима различитих теоријских полазишта. Научна анализа феномена „хибридног ратовања“ представља погодан оквир за разматрање природе проблема рата, кроз уочавање битних карактеристика као концепта, чиме се последично отвара проблем научнотеоријског разматрања и феномена савременог рата односно његових појавних облика. Разматрање феномена хибридног вођења рата са позиција различитих и сукобљених теоријских полазишта доприноси добијању ширих сазнања не само о њему већ и савременим формама рата уопште. Предмет истраживања, у односу на временски аспект, односи се на период од почетка Хладног рата до данас. Са просторног аспекта предмет истраживања се односи на праксу различитих држава у савременој међународној заједници, тј. на читаву међународну заједницу. Истраживању овог специфичног феномена потребно је приступити мултиметодски, кроз анализирање расположивих и новонасталих извора података. Доминира квалитативни истраживачки дизајн, док је неадекватна теоријска заснованост довела до експлоративног истраживања. Студијом случаја је обухваћен конкретан проблем/случај – анексија Крима 2014. године, у циљу утврђивања сазнајно-експланаторног потенцијала анексије Крима у проучавању хибридног начина ратовања. Свеукупно, резултати истраживања омогућили су долажење до нових научних сазнања о феномену трансформације савременог рата у смислу научне дескрипције и објашњења истраживаног феномена. Такође, истраживање је пружило допринос у превенцији будућих конфликта, с обзиром да је указало на одређене недостатке у примени поједних одредби међународног ратног и хуманитарног права на савремене „хибридне ратове“, и понудило смернице за нормативно унапређење ове области.

Кључне речи: *рат, хибридно ратовање, трансформација рата, Хладни рат, савремени рат, сукоб, класичне теорије о рату, савремене теорије о рату, трка у наоружању*

Научна област: интердисциплинарне, мултидисциплинарне и трансдисциплинарне студије

Ужа научна област: студије безбедности

THE TRANSFORMATION OF WAR: FROM THE COLD WAR TO HYBRID WARFARE

ABSTRACT

The threat of war in modern conditions is a very current social problem that requires comprehensive scientific analysis. Noticing a gap in the existing literature, this dissertation seeks to take a holistic approach in researching the problem of the transformation of war. The importance of a comprehensive theoretical approach to the research of modern forms of war stems from the fact that this approach is used to study a new and insufficiently researched phenomenon that requires broader knowledge that can only be obtained within the framework of various theoretical starting points. The scientific analysis of the phenomenon of "hybrid warfare" represents a suitable framework for considering the nature of the problem of war, through the observation of essential characteristics as a concept, which consequently opens up the problem of scientific theoretical consideration and the phenomenon of modern war, i.e. its manifestations. Examining the phenomenon of hybrid warfare from the positions of different and conflicting theoretical starting points contributes to gaining wider knowledge not only about it but also about modern forms of war in general. The subject of research, from a time perspective, covers the period from the beginning of the Cold War to the present day. From the spatial aspect, the subject of research refers to the practice of different states in the contemporary international community, i.e. to the entire international community. The research of this complex phenomenon necessarily imposes a multi-method approach and requires a complementary analysis of available and newly created data sources. Qualitative research design dominates, while inadequate theoretical foundation led to exploratory research. The case study covers a specific problem/case - the annexation of Crimea in 2014, in order to determine the cognitive and explanatory potential of the annexation of Crimea in the study of hybrid warfare. Overall, the results of the research made it possible to obtain new scientific knowledge about the phenomenon of the transformation of modern war in terms of scientific description and explanation of the researched phenomenon. Also, the research contributed to the prevention of future conflicts, given that it pointed out certain shortcomings in the application of certain provisions of international war and humanitarian law to modern "hybrid wars", and offered guidelines for the normative improvement of this area.

Key words: *war, hybrid warfare, transformation of war, Cold War, modern war, conflict, classical theories of war, modern theories of war, arms race*

Scientific field: Interdisciplinary, Multidisciplinary and Transdisciplinary Studies

Scientific subfield: Security Studies

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	4
2.1. ПОЈАМ РАТА.....	4
2.1.1. <i>Појам хибридног ратовања</i>	7
2.1.2. <i>Досадашња искуства и уочени проблеми у научној тематизацији проблема истраживања</i>	10
2.2. ТРАДИЦИОНАЛНЕ ТЕОРИЈЕ И СХВАТАЊА О РАТУ.....	11
2.3. САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ И СХВАТАЊА О РАТУ	15
2.4. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА.....	21
2.5. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА	23
2.6. ИСТРАЖИВАЧКА ПИТАЊА	24
2.6.1. <i>Индикатори</i>	25
2.7. ТИП И МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА.....	26
2.8. ИЗВОРИ ПОДАТАКА	26
2.9. ТЕХНИКЕ ЗА ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА.....	30
2.9.1. <i>План обраде података</i>	32
2.10. НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА	34
3. ТРАДИЦИОНАЛНИ ПРИСТУП РАТУ	36
3.1. РАТ КАО ЕКСТРЕМНА ФОРМА ДРУШТВЕНИХ КОНФЛИКАТА	36
3.1.1. <i>Појмовно одређење друштвених конфликта</i>	37
3.1.1.1. <i>Различити приступи у класификацији друштвених конфликта</i>	40
3.1.1.2. <i>Појмовно одређење ратних конфликта</i>	42
3.1.1.2.1. <i>Различита теоријска разматрања о природи рата</i>	43
3.1.1.2.2. <i>Теистичко-теолошки поглед на рат</i>	44
3.1.1.2.3. <i>Филозофска разматрања о рату</i>	46
3.1.1.2.4. <i>Класичне теорије о рату</i>	49
3.2. УЗРОЦИ РАТОВА	64
3.2.1. <i>Економски узроци рата</i>	66
3.2.2. <i>Политички узроци рата</i>	67
3.2.3. <i>Идеолошки узроци рата</i>	68
3.3. КЛАСИФИКАЦИЈА РАТОВА.....	73
3.3.1. <i>Класни сукоби и ратови</i>	75
3.3.2. <i>Верски сукоби и ратови</i>	76
3.3.3. <i>Расни сукоби и ратови</i>	77
3.3.4. <i>Политички сукоби и ратови</i>	79
3.3.5. <i>Национални сукоби и ратови</i>	81
3.3.6. <i>Герила као специфичан вид рата</i>	84

4. ТРАНСФОРМАЦИЈА РАТА: ОД ХЛАДНОГ ДО ХИБРИДНОГ РАТОВАЊА	87
4.1. САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ И СХВАТАЊА О РАТУ	89
4.1.1. Појмовно одређење савременог рата	91
4.1.2. Теорија нуклеарног одвраћања	93
4.1.3. Линдова и Хемсова теорија „ратова четврте генерације“	99
4.1.4. Глобалистичка теорија о рату	104
4.1.5. Војноелитистичка теорија о рату	104
4.1.6. Информатичко-психолошка теорија о рату	105
4.1.7. Технолошко-информатичка теорија о рату	107
4.1.8. Теорија сукоба цивилизација	108
4.2. КАРАКТЕРИСТИКЕ ХЛАДНОГ РАТА У БИПОЛАРНОМ ПОРЕТКУ	110
4.2.1. Откриће и развој нуклеарног оружја	111
4.2.1.1. Појам и карактеристике нуклеарног оружја	113
4.2.1.2. Тестирање нуклеарног наоружања	116
4.2.2. Нуклеарно оружје и „трка у наоружању“	118
4.2.2.1. Хладни рат између САД и СССР	120
4.2.3. Контрола наоружања и пролиферације	122
4.2.3.1. Уговори о демилитаризацији и денуклеаризацији	125
4.2.3.2. Уговор о забрани тестирања нуклеарног оружја у атмосфери, космосу и под водом	126
4.2.3.3. Уговор о неширењу нуклеарног оружја	126
4.2.3.4. Свеобухватни споразум о забрани нуклеарних проба	128
4.2.3.5. Билатерални споразуми између САД и СССР (Руске Федерације): SALT-I, SALT- II, START I, START II, START III, SORT	129
4.2.3.6. Споразум о забрани нуклеарног оружја	130
4.3. КАРАКТЕРИСТИКЕ ХИБРИДНОГ РАТОВАЊА	135
4.3.1. Појмовно одређење хибридног ратовања	136
4.3.2. Субјекти (актери) хибридног ратовања	140
4.3.3. Фазе хибридног ратовања	142
4.3.4. Чиниоци хибридног ратовања	144
4.3.5. Средства и технике хибридних ратова	146
4.4. ЧИНИОЦИ КОЈИ СУ ДОПРИНЕЛИ ТРАНСФОРМАЦИЈИ РАТА	149
4.4.1. Утицај глобализације на трансформацију рата	150
4.4.2. Утицај техничко-технолошког развоја на трансформацију рата	153
4.4.3. Утицај политичких фактора на трансформацију рата	154
4.4.4. Утицај економских фактора на трансформацију рата	157
4.4.5. Утицај медија на трансформацију рата	160
4.5. ПОСЛЕДИЦЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ	160
4.5.1. Асиметричност снага и моћи сукобљених страна	161
4.5.2. Професионализација састава оружаних снага и повећана улога „специјалних дејстава“	163

4.5.3. Непосредно и посредно учешће паравојних формација и цивила у ратним сукобима.....	164
4.5.4. Трендови у војним технологијама.....	166
4.5.5. Измењена улога времена и простора (копно, ваздух, вода, космос и сајбер простор).....	167
4.5.6. Психолошко-пропагандно деловање на јавно мњење	170
5. АНАЛИЗА ХИБРИДНИХ СУКОБА НА ПРОСТОРУ КРИМА И УКРАЈИНЕ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА.....	172
5.1. УКРАЈИНА И ГЕОПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ	173
5.2. РУСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА ПРЕМА УКРАЈИНИ	177
5.3. ХРОНОЛОГИЈА СУКОБА ИЗМЕЂУ РУСИЈЕ И УКРАЈИНЕ	181
5.3.1. Обавештајне и психолошко-пропагандне активности у Украјини	183
5.3.2. Анексија Крима	185
5.3.3. Сукоби на истоку Украјине	187
6. САВРЕМЕНИ РАТ И МЕЂУНАРОДНО РАТНО И ХУМАНИТАРНО ПРАВО	190
6.1. АНАЛИЗА ПРИМЕЊИВОСТИ АКТУЕЛНОГ НОРМАТИВНОГ ОКВИРА НА САВРЕМЕНЕ РАТОВЕ	193
6.2. СМЕРНИЦЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ОБУХВАТА МЕЂУНАРОДНОГ РАТНОГ И ХУМАНИТАРНОГ ПРАВА	197
7. ЗАКЉУЧАК	200
ЛИТЕРАТУРА	205
БИОГРАФИЈА АУТОРА	233

1. УВОД

Уобичајено се истиче да је целокупна историја људског друштва, практично историја сукоба, посебно ратних. Рат са једне стране стоји наспрот цивилизацији, а са друге је њено оруђе и средство њеног успостављања. О њему се не може говорити као о нечему што није припадно човеку, али он истовремено људскост на најсуровији начин доводи у питање. Упркос многим веровањима да је живот у најранијим племенским заједницама био миран, постоје историјска сведочанства да су и у тим најранијим раздобљима цивилизације постојала непријатељства међу групама многих примитивних племена. Касније су та непријатељства добијала карактер рата између тада већ организованих друштава. Наведено указује да су ратови вођени од постанка људског друштва па све до данас, планирани и организовани као насилан и оружан начин да се одреди расподела добара, моћи и улога у друштву, у држави или међу државама. Такви обрачуни су вековима кроз историју били све крвавији. Производили су све више жртава и све већа материјална разарања, где се посебно по својој суровости истичу два светска рата, али и бројни грађански ратови.

Техничко-технолошки елемент заузимао је посебно место у многим ратовима који су се дешавали у прошлости, с обзиром да је та врста супериорности у већини случајева била одлучујућа да се однесе победа. Слична ситуација је и у савременом добу, у којем се такође тежи за поседовањем савремених технологија и наоружања. Развој ратне технике као и оружја и других борбених средстава, проузроковао је константну трку у наоружању. Повећана милитаризација у савременом друштву произвела је константно надограђивање ратних вештина и техника, али и замисао да је рат могуће обуставити, пре свега стварањем деструктивног оружја које ће имати одвраћајући карактер. Ипак, то се није десило. Свако ново оружје које је настајало додатно је стимулисало стране у сукобу да га поседују и у квантитативном смислу да га увећавају. Последично, констатним улагањем у производњу нових технологија и наоружања, долази и до повећања ризика од њихове (зло)употребе.

Кенет Волц (Kenneth Waltz), представник савременог реализма и зачетник структуралног (нео)реалистичког правца, у својој студији „Човек, држава и рат“ повезује узроке рата са деловањем међународног система, чији су главни субјекти државе. Старе и нове противуречности које се пре свега односе на продубљивање јаза између развијених и неразвијених земаља и настојање западне цивилизације да наметне контролу над светом, производе низ крупних проблема. Заобилажење и маргинализација места и улоге Организације Уједињених нација такође ремети поредак ствари. Наиме, узрок ратова лежи у нарави самог међународног система, јер систем с одређеним бројем суверених држава које нису везане неким вишим законом и не одговарају некој легитимно успостављеној вишој моћи, нужно функционише тако да свака држава делује искључиво у складу с властитим потребама и жељама, што значи да су ратови, барем повремено, неизбежни. Монополистичко и често бахато и безобзирно понашање одређених субјеката међународних односа ствара погодно тле за конфликте и најразличитије видове сукоба.

У оквиру реалистичке теорије, сврха вештине руковођења државом јесте да обезбеди опстанак нације у непријатељском окружењу. Да би се то остварило, ниједан начин није значајнији од стицања моћи, а ниједан принцип није прихватљивији него самопомоћ. Зато што се свака држава може у било које време служити силом, како би постигла своје циљеве, све земље морају увек бити спремне или супротставити се тој сили или платити данак ради властите слабости. С обзиром да живимо у периоду у којем су могући стални и дуготрајни конфликти, то намеће потребу великим силама да штите своје интересе и побољшавају ниво своје безбедности тако што распоређују своје инструменте моћи на глобалном нивоу, а све с

циљем стварања притиска и несигурности на политичком, војном, економском и другим пољима држава које су означене као жртве.

Колико су нуклеарне силе за време Хладног рата биле претња миру, толико су сада, због проширења нуклеарних капацитета, постале врста осигурања да до великог међународног рата не дође. Творац нове врсте деструктивног наоружања, Алберт Ајнштајн (Albert Einstein), предочио је каква опасност произилази од употребе атомске бомбе: „данас атомска бомба дубоко мења природу света каквог знамо и људска раса се налази у новом станишту према којем мора да прилагођава своје мишљење” (Einstein, 1946). Према Волцу, у одређеним констелацијама моћи (распоредима способности), и у условима постојања нуклеарног оружја, сарадња постаје вероватнија, јер релативне добити није неопходно прецизно одмеравати, а неизвршење не производи озбиљне последице. Због огромне цене покретања нуклеарне размене, вероватноћа избијања рата између нуклеарних земаља приближила се нули.

Чини се, међутим, оправданим нагласити и чињеницу да су и процеси трагања за миром, односно безконфликтним светом једна од основних детерминанти историје. Они су постали важнији у савременом периоду када је свет постао свестан опасности од нуклеарног уништења, због чега је потреба трагања за миром постала преокупација већине актера међународне политике. Према реалистичкој теорији, када би међународни систем био хијерархијски, а не анархијски, учинак непосредних узрочника рата (људска нарав и унутрашња организација и структура држава) био би значајно умањен, ако не и елиминисан. Ипак, савремена међународна заједница није нашла начин да трајније осигура безбедност и мирну будућност, поготово уколико се имају у виду сва новостворена деструктивна оружја и последице које би иста призвела уколико би се употребила. Проистиче да друштвене науке још увек нису оствариле увид у све чиниоце и карактеристике рата, на основу којих би могле да прецизно прогнозирају даљне исходе.

Процеси глобализације оставили су траг на све сфере друштвеног живота, подразумевајући и савремене ратове. Наиме, испољавање рата постало је различито у средствима сукобљавања, која могу бити: духовна (психолошко насиље у политици, дипломатији, економији, вери, моралу, култури и др.) или физичка (егзистенцијално насиље кроз оружану борбу до степена физичког уништења људи и материјалних добара). Генерално посматрајући, рат је попут других друштвених појава, подложен континуираном еволутивном процесу у савременом добу. Услед значајних квалитативних промена насталих развојем савремених технологија, дошло је до појаве више епоха односно “генерација” рата. Наполеонове ратове можемо назвати ратовима прве генерације, који су се одликовали постојањем масовних армија. Овакве армије биле су заступљене и у ратовима друге генерације, нпр. у Првом светском рату, уз додатну појаву ватрене моћи. Ратови треће генерације, попут Другог светског рата, одликовали су се брзим прелазом са маневра на маневар, а ратови четврте генерације карактеристични су по дезоријентисању непријатеља. У новије време, у савременим ратовима појавила се и “четврта димензија простора” за извођења ратних дејстава, те тако осим копнене површине, морске површине и ваздушног просторанства, имамо и космос, којег ће претежно експлоатисати најјаче земље на свету, приликом извиђања, противваздушне обране и друго.

Значај свеобухватног теоријског приступа истраживању савремених форми рата произилази из чињенице да се оваквим приступом проучава нови и недовољно истражени феномен о коме су потребна шира знања која се могу добити само у оквирима различитих теоријских полазишта. Ово истраживање има мултидисциплинарни карактер и смештено је у

шири домен безбедности, који обухвата различите аспекте и бројна питања од интереса за већи број наука и научних дисциплина. Ова чињеница непосредно утиче на дисциплинарно одређење предмета истраживања, које се у једном ширем контексту разматрања везује за истраживање актуелног, сложеног, мултидисциплинарног и вишедимензионалног проблема полемологије, иринологије, конфликтологије (конфликтолошка анализа и решавања конфликта), наглашавајући безбедносно-конфликтолошку димензију истраживане проблематике.

Добијена шира емпиријска сазнања о феномену рата, уједно би се користила за проверу, кориговање и унапређење постојеће теорије о рату чија је валидност делом оспорена појавом концепта „хибридног ратовања“, како би она успешно одговорила својој сврси, односно научном објашњењу не само савремене ратне праксе већ и феномена рата у целини.

2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Појам рата

Рат, као сложена друштвено-историјска појава, представља друштвени конструкт. Као друштвени конструкт рат се може само разумети кроз интерпретацију његових различитих значења. Посматрано из угла различитих периода друштвеног развоја, показало се да су разматрања, тумачења и схватања о рату била врло различита и често супротна. О томе сведочи огроман број неусаглашених дефиниција рата, које се неретко и у потпуности разликују. Сходно наведеном, разумевање рата, као дела укупних друштвених феномена, и даље је веома ограничено. Томе доприноси и утицај процеса глобализације, након којег одређене друштвене појаве, као и сам рат, нису више исте, посебно услед утицаја техничко-технолошког развоја који је превасходно допринео развоју средстава за вођење рата. Последице, дошло је и до промена у начину вођења рата, односно до појаве нових концепата ратовања.

Због сложености и комплексности рата може се рећи да су ратни сукоби тотални друштвени сукоби, односно основни и најгрубљи облик употребе силе у међународним односима. „Они су један од најсложенијих друштвених процеса и манифестују се не само кроз оружани сукоб зараћених страна него и као сукоб на политичком, економском, војном и сваком другом плану, напрежући на тај начин све компоненте материјалног и духовног живота зараћених страна, остављајући тако погубне последице на појединце, социјалну структуру и друштво у целини“ (Милашиновић и сар., 2012: 208-209). Томас Хобс (Thomas Hobbes) је у чувеном делу „Левијатан“ сам појам рата проширио и тврди да се рат „не састоји само од битака или чина борбе, већ од периода времена током којег је воља да се отме у бици довољно позната“ (Хобсбаум, 2008: 19). У циљу што јаснијег дефинисања рата, биће приказано научно објашњење овог феномена са становишта филозофије, политике, правних наука и др.

Бројне су филозофске дефиниције рата, а једна од првих је она од Марка Цицерона (Marcus Tullius Cicero) која гласи: „рат је спор, свађа са употребом насиља“, или „рат је сукоб уз примену силе“ (Neste, 2006: 4). Антички филозофи, попут Платона (Plato) и Аристотела (Aristotle), су појмили да је „рат природно стање духа и природан начин стицања имовине“ (Милашиновић и сар., 2012: 213). Наглашавајући значај изучавања овог феномена, кинески филозоф Сун Цу (Sun Tzu) тврди: „рат је од суштинског значаја за државу – то је подручје смрти и живота, стаза опстанка и пропасти и стога се мора што боље проучити“ (Tzu, 2004: 13).

Међу класичним дефиницијама рата најпознатија је она коју у својој књизи „О рату“ наводи пруски војни теоретичар, Карл фон Клаузевиц (Carl Philipp Gottfried von Clausewitz), 1827. године. Према његовом мишљењу: „рат је акт силе, да противника принудимо на потчињавање нашој вољи“ (Клаузевиц, 1951: 41) и „рат је само продужење политике другим средствима“ (Клаузевиц, 1951: 53). Тиме је Клаузевиц хтео да увери да и земља која ратује има на уму своје политичке циљеве, дакле, рат никада не би смео да буде сврха по себи (Šulce, 2002). Већ у самој Клаузевицевој дефиницији рата можемо уочити који је циљ рата, а то је да се противник присили да извршава нашу вољу. Дакле, циљ и сврха рата су политички и могу укључивати: освајање територија, успостављање контроле над ресурсима који су битни за опстанак и развој, постизање доминантне позиције у међународним односима, промене политичког система или режима итд., а оружане снаге у рату имају циљеве складне сврси рата.

„Сем политичке, рат има још многе друге димензије, међутим, његова вечита суштина садржана је у дефиницијама Клаузевица, будући да, како он сматра, ако насиље није примењено у политичке сврхе, онда то није рат“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 232). У Клаузевицево време појављују се и мислиоци који сматрају да ће рат са установљењем модерног друштва замрети и да ће га се човечанство сећати тек као варварске прошлости (Howard, 2002).

Рат се може посматрати и као правни феномен. „Рат треба разумети као стварни, намерни и широко распрострањени оружани сукоб између политичких заједница“ (Orend, 2005). Наиме, рат је феномен који се јавља само између политичких заједница, које можемо дефинисати као државе или оне ентитете који то намеравају постати. Рат, стога, може бити вођен између држава, као што је био случај у Првом светском рату (1914-1918) или Пелопонеском рату (431-404), или између супротстављених заједница унутар државе, као што је био случај у Америчком грађанском рату (1861-1865). Организације попут терористичких група које се често сукобљавају с различитим политичким заједницама такође се могу посматрати као политичке заједнице које покушавају формирати државу и управљати неком територијом, али се оне најчешће разматрају као засебна појава, док се расправе о рату углавном ограничавају на класичне (међудржавне) и грађанске (унутардржавне) ратове.

Наведена дефиниција такође имплицира да је рат стварни оружани сукоб, што значи да појаве попут претње ратом, колико год биле политички насилне, не конституишу рат. Коначно, сукоб о којем је реч мора бити намеран и широко распрострањен. Према томе, догађаји попут изолованих окршаја између осамљених војника, или граничних патрола, не рачунају се као ратни чин. Почетак рата захтева свесно обавезивање и значајну мобилизацију зарађених страна (Orend, 2005).

У класичним теоријама оружана борба јесте основни садржај рата без које њега не би ни било. Она чини његово суштинско својство те се често, мада погрешно, поистовећује и са самим ратом. Оружани сукоб може и не мора бити рат, а рат јесте оружани сукоб или још прецизније: „ратни сукоби представљају веома оштре, интензивне и насилне оружане конфликте између антагонистичких друштвених снага (класа, етничких и верских група, држава или савеза држава) у којима се тежи или физичком уништењу противника или његовом присиљавању да прихвати наметнуте услове мира“ (Милашиновић и сар., 2012: 208).

Наведено имплицира да је оружани сукоб шири појам од појма рата, а да прераста у рат кад постане масован, интензиван и свеобухватан. У Женевској конвенцији, у члану 2, можемо запазити да су у употреби оба појма, с тим да се уочава разлика у њиховом дефинисању, па се тако за рат наводи да пре његовог отпочињања следи објављивање, док за оружани сукоб то није прецизирано (*Ženevska konvencija o poboljšanju položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu*, 1949).

Интензитет сукоба је основна разлика у појмовима оружани сукоб и рат, па у складу са тим рат је „спорна неусаглашеност која се односи на владу и/или територију где постоји употреба оружане силе између две стране, од којих је најмање једна влада неке државе, као резултат има више од 1.000 борбених губитака у људству годишње за сваку годину током периода трајања сукоба“ (Лукић-Поткоњак, 2015: 237-238). Сходно свим претходним дефиницијама, „најзначајнија карактеристика рата је систематска примена оружаног насиља. Такође, неспорно је и то да у сукоб морају бити укључене најмање две стране“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 232).

Ратови су се током историје водили ради освајања територија и контроле ресурса на територијама које је неко губио а неко освајао, док је број жртава током свих ових ратова био огроман. Има пуно разлога да се каже да је XX век као ни један до тада био период насиља и страха, ратова, сукоба и како каже Хобсбаум “мега – смрти“ (Хобсбаум, 2001). Двадесети век је најкрвавији век у историји људског рода. Поједини аутори су прошло столеће назвали и “век зла“. Наиме, двадесети век обележили су на стотине локалних и регионалних ратова, два светска рата, један “хладни“, и на стотине војних интервенција. Укупан број смртних случајева који су последица ратова или су повезани с ратним сукобима процењује се на 187 милиона (Brzezinski, 1993). Кристијан Шерер (Kristian Scherer) наводи да је „најкрвавији од новијих међдржавних ратова био између Етиопије и бивше провинције Еритреје 1998. године у коме је убијено више од 80.000 људи. У периоду од 1998. до 2000. године, умрло је близу два милиона људи у рату у Демократској републици Конго“ (Scherrer, 2002: 14).

Након завршетка Другог светског рата 1945. године, у свету се одиграло око 150-160 ратова и грађанских сукоба. Алвин (Alvin Toffler) и Хејди Тофлер (Heidi Toffler), у свом делу „Рат и антират“, наводе да је у периоду од 1945. године до 1990. године, од укупно 2.340 недеља, у свега три недеље забележено одсуство рата, или од појављивања првих писаних трагова о ратовима, овај је свет само 250 година провео у миру (Тофлер и Тофлер, 1998). Отуда данас до пуног изражаја долазе речи Петра Кропоткина (Pyotr Alexeyevich Kropotkin) од пре сто година „да је рат нормално стање за Европу и савремени свет“ (Милашиновић и сар., 2012: 213).

Хладни рат као метод општења у међународним односима постао је основна карактеристика живота међународне заједнице у периоду после Другог светског рата. Доба Хладног рата пратили су међдржавни и антиколонијални ратови, трка у наоружању, биполарни светски поредак и велика улога САД и СССР у решавању сукоба. У периоду Хладног рата Совјетски Савез и САД су индиректно учествовали у бројним ратовима и кризама широм света као што су: Кинески грађански рат, Корејски рат, Суецка криза, Кубанска ракетна криза, Вијетнамски рат и др. Политика силе се, за разлику од ранијих периода, заснивала на атомском, а касније на нуклеарном наоружању, које делује као фактор против отпочињања крупних оружаних сукоба. „Када је постало јасно да ново оружје није употребљиво на бојном пољу због невиђене разорне моћи, политичари и стратеги пронашли су му нову сврху. Оно се користило као прворазредно средство застрашивања и одвраћања непријатеља од напада“ (Стојановић, 2013: 142). Услед тога све више су се користили други облици политичке и економске силе. Западне земље, на челу са САД, повеле су идеолошки рат против источно европских земаља, у првом реду против Совјетског Савеза, при чему је главни полигон за утицај био европски континент. Распадом Совјетског Савеза крајем 80-тих и почетком 90-тих година XX века завршен је Хладни рат (Hobsbaum, 2002).

Падом Берлинског зида долази до униполарности и светске доминације западних земаља, пре свега САД, што је довело до пораста грађанских ратова, превазилажења конвенционалних облика ратовања (тероризам, сајбер напади) и бројних нерешених сукоба. Јачањем Русије, Кине, Индије, Бразила, назире се обриси мултиполарности на глобалном нивоу, али без ефеката на бројност и распрострањеност сукоба (Jeftić i sar., 2018). Након Хладног рата опет се воде ратови распрострањени на скоро свим континентима. У свету након Хладног рата је у насилним сукобима страдало више милиона цивила, а расељено је на десетине милиона. Феномен нуклеарне пролиферације поставља се у фокус сваке расправе о нуклеарном наоружању. Интензивним процесом глобализације створен је осећај несигурности да би у посед овом пружју могле доћи такозване “разбојничке државе” или неки други недржавни актери. „Одвраћање, међутим, и даље је задржало свој

хладноратовски статус као основни и једини вид “употребе” нуклеарног оружја“ (Стојановић, 2013: 142).

У периоду након окончања Хладног рата примећено је да у ратовима све више учествују недржавни актери, представљајући једну страну у сукобу, и који су опоненти влади. „Они, по правилу, прибегавају асиметричном ратовању и користе неконвенционалну тактику која укључује употребу силе, и то у форми тероризма, побуњеничког деловања, субверзија, саботажа, разноврсних активности организованог криминала, као и медијског и пропагандног деловања у циљу придобијања подршке јавности“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 240). То су претежно локални ратови који се изводе на подручју неке државе. Сходно наведеном, може се запазити неусклађеност дефинисања рата, у класичном смислу, као међудржавног сукоба који воде званичне војске зараћених страна, и где се борбом остварује победа, са актуелним стањем у међународним односима, у којем постоје „нови ратови“ и „хибридни ратови“ (Smith, 2007). Међутим, чак и када данашњи ратови „укључују две суверене државе, они најчешће почињу без објаве и чак се и не називају ратовима него „интервенцијама“. Као пример може се навести НАТО кампања бомбардовања Савезне Републике Југославије, или кампања САД против Ирака“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 233-234).

2.1.1. Појам хибридног ратовања

Савремени ратни сукоби, посебно они након Хладног рата, знатно су другачији у односу на претходне у којима је доминирала масовна употреба војне силе. Они су одређени карактеристикама нових концепата ратовања на којима се базирају, те је научно разматрање и објашњење нових концепата и савремених форми рата неизоставно. Концепт „хибридног ратовања“ представља погодан модел за објашњење актуелне трансформације рата, премда знатно утиче на суштинска и специфична својства савремених ратних сукоба. Наиме, употреба конвенционалних војних снага и данас је присутна, међутим нарушавање безбедности потиче све више од изложености различитим облицима хибридног деловања који садрже елементе неконвенционалног, асиметричног и кибернетичког деловања.

Термин хибридно ратовање настао је у тежњи војних стратега и теоретичара да објасне карактеристике новог концепта ратовања који свакако указује на специфичност савремених ратних сукоба у односу на претходне, тзв. класичне. Почетак употребе термина везан је за средину прве деценије 21. века. Њиме се указивало на један нови, претежно неконвенционални начин ратовања са којим су се, као проблемом у пракси, сусретале оружане снаге САД у том периоду (Hoffman, 2007). Теоретичари, пре свега у САД а касније и у Западној Европи, у јавни дискурс полако уносе термин хибридни рат или хибридне претње, када говоре о облицима ратова у 21. веку. При томе га користе из угла оружане снаге САД, како би описали наизглед различите безбедносне и одбрамбене изазове, претње или стање у коме се налази њихова војска у земљама у којима ратују (EReichborn-Kjennerud & Cullen, 2016).

У семантичком погледу, употреба речи „хибридност“ указује на комбиновање различитих метода ратовања унутар наведеног концепта. Тако Френк Хофман (Frank Hoffman), један од родоначелника термина „хибридно ратовање“, износи да „хибридне претње обухватају широк спектар различитих модела ратовања укључујући конвенционалне капацитете, ирегуларне тактике и формације, терористичке акте укључујући насумично насиље и принуду, и криминалне акте и нереди. Хибридни ратови могу бити спроведени од стране како државе тако и недржавних актера, затим од стране различитих јединица или чак од једне те исте јединице. Обично, како на оперативном тако и на тактичком нивоу, ове активности су координисане унутар главног, истог, бојног поља како би се постигли

синергички ефекти било у физичкој или психолошкој димензији конфликта“ (Hoffman, 2007:8).

„Комбиновање оваквих конвенционалних могућности са неконвенционалним вештинама и чинећи то истовремено унутар истог бојног поља виђено је као потенцијална нова и истакнута карактеристика недржавних актера у савременим сукобима“ (Врачар и Шарановић, 2018: 147). Овај начин ратовања који воде недржавни актери, применом асиметричних снага, Џејмс Матис (James Mattis) и Френк Хофман су назвали „хибридно ратовање“ и означили су га за главну претњу у XXI веку (Mattis & Hoffman, 2005). „У хибридном рату наглашена је улога не војних средстава субверзивне природе. У идеалном случају, нападајућа држава не треба експлицитно да користи војну силу. Циљ нападача је да контролише умове политичког руководства и становништво нападнуте државе. Ако се користи војна сила, она се користи тајно“ (Hybrid warfare: A new phenomenon in Europe’s security environment, 2016).

Термин „хибридност“ не односи се само на комбиновану примену конвенционалних и неконвенционалних метода, већ се „хибридност“ односи и на чињеницу да је заступљеност војних садржаја у савременим сукобима минимизирана, а неретко и прикривена. Тиме је улога оружане борбе умањена у односу на друге, не војне садржаје рата што је свакако најзначајнија новина у досадашњој историји ратовања и што савремене ратове чини другачијим у односу на претходне, класичне. На такву карактеристику концепта указује дефиниција која хибридно практиковање рата одређује као „оружани сукоб који се спроводи комбинацијом не војних и војних средстава с циљем да се њиховим синергијским ефектом непријатељ примора да предузме такве кораке које не би радио својевољно. Главну улогу у постизању циљева рата представља употреба не војних средстава, као што су психолошке и пропагандне операције, економске санкције, ембарго, криминалне активности, терористичке активности, и друге субверзивне активности сличне природе. Војне операције нападача спроводе се у тајности нерегуларним снагама комбинацијом симетричних и асиметричних метода борбених операција против читавог друштва и, посебно, против његове политичке структуре, државних органа и локалне самоуправе, државне економије, морала становништва и против оружаних снага“ (Hybrid warfare: A new phenomenon in Europe’s security environment, 2016: 10-11). Дакле, наведено одређење хибридног практиковања рата и даље указује на оружану борбу као суштину рата с тим што се сасвим експлицитно наглашава њена умањена улога у односу на остале садржаје рата - поред оружане борбе суштину рата чине и друге карактеристике. Ако је до сада суштинско својство рата било „масовна и организована примена оружане борбе“ онда је битна карактеристика концепта „хибридног ратовања“, да је „улога оружане борбе минимизирана и прикривена“.

Иако се у оквиру НАТО није дошло до јединствене дефиниције хибридног рата, у појединим документима и изјавама званичника се могло закључити да се под њим подразумевају различите методе деловања противника у оквиру тзв. „DIMEFIL“ спектра (Diplomatic, Information, Military, Economic, Financial, Intelligence and Law) – дипломатске, информационе, војне, економске, финансијске, обавештајне и правне методе (Erdal et al., 2016). Западни аутори интензивно користе термин хибридни рат да опишу деловање Русије у Украјини и Сирији.

У Руској Федерацији је такође почело да се говори о хибридном рату (на руском језику: гибридная война), и то претежно као одговор на дискусију на Западу. На неколико конференција је закључивано и да: хибридни рат представља подривање моћи непријатеља као политички циљ рата; у њему се претежно користе невојне методе деловања ради утицаја

на јавно мњење и политичку елиту противника; има за циљ подривање легитимитета постојеће власти, како би се иста заменила влашћу на коју ће се имати већи утицај; њиме се утиче на културне и духовне вредности противника, а затим и на материјалне (Fridman, 2016).

Руски генерал Валериј Герасимов (Валерий Василъевич Герасимов) је у свом раду под називом „Значај науке је у предвиђању“ изнео стратешко размишљање о вођењу тоталног рата, као рату данашњице, у оквиру кога су се правила ратовања променила, па је употреба невојних средстава ради достизања политичких и стратешких циљева добила много више на значају од употребе класичних војних. Навео је да је приступ рату данас герилски и распрострањен на широком фронту, са различитим актерима и методама - од хакера на рачунарским мрежама, медијима, економистима до коришћења обавештајних служби, специјалних војних снага и сл. (Герасимов, 2013).

Анализе новог концепта вођења рата указивале су на смањену или прикривену употребу регуларних војних снага уз наглашено коришћење других, невојних садржаја иза којих је стајао шири државни апарат те је значење термина „хибридно ратовање“ еволуирало са почетног стајалишта као искључиво војног концепта недржавних актера ка државном концепту нетрадиционалног ратовања у коме су поред војних укључени и сви остали инструменти и капацитети националне моћи. Према таквом схватању, држава, са високо централизованим способностима да координира и синхронизује своје инструменте „тврде“ и „меке“ моћи (војна сила, дипломатија, економија, привреда, медији, итд), била је у могућности да оствари синергичку силу са мултипликованим ефектима у пуном спектру војног и цивилног простора противника (Reichborn-Kjennerud & Cullen, 2016). Нарочиту важност у безбедносним, политичким и медијским круговима термин је задобио тек након руске анексије Крима 2014. године, „с обзиром да је руска анексија Крима изазвала најзначајније поремећаје у односима великих сила још од периода завршетка Хладног рата“ (Врачар и Шарановић, 2018: 147).

Концепт представља комбинацију конвенционалних и неконвенционалних метода и активности које се истовремено спроводе од стране једног актера у сукобу. Ипак, упитно је колико га ово чини новим односно другачијим концептом од других, примењених у претходним ратним сукобима (Paul, 2016). Наиме, комбинација различитих метода, била је заступљена и раније у оквирима класичних ратних сукоба. Сходно наведеном, постоје мишљења која имплицирају да се термин „хибридно ратовање“ не односи на неку суштински нову појаву већ да он представља само ново име за стари концепт ратовања (Deer, 2015). У прилог бројних критика упућених термину Антулио Ечеварија (Antulio Echevarria) износи да „хибридно ратовање обухвата мере које укрштају војне, економске, информативне и дипломатске линије. Међутим, нити једна од ових мера није нова, осим на начин на која је свака од њих унапређена новим технологијама“ (Echevarria, 2016: 1). Да ли је онда хибридни рат нови израз за стари Хладни рат, његову трансформацију и продужење након распада блоковске поделе света? Све претходно наведено упућује на шири проблемски оквир који је неопходан за усмеравање даљих праваца истраживања не само предметног феномена већ и питања која су везана за трансформацију рата, односно промена његових карактеристика али, што је сигурно значајније, његове природе или суштине.

2.1.2. Досадашња искуства и уочени проблеми у научној тематизацији проблема истраживања

Током историје проблем рата су тематизовали бројни теоретичари који су покушавали да објасне њихову природу и узроке. Међу бројним теоријским поставкама налазе се и оне које сматрају да су људски поступци продукт њиховог начина размишљања, у комбинацији са политичким и културним окружењем у којем живе. Сматра се да би се ратови могли избећи ако би се размишљало о спровођењу мирног решавања, а то се може догодити само кроз велику културалну промену која ће трајати.

У циљу свестранијег разматрања проблема рата, неопходно је да се сучеле различите теоријске оријентације, те у крајњем резултату прикажу комплементарна мишљења о овом важном друштвеном феномену. Питања о рату садржана су у многим аргументацијама, које постоје унутар различитих дискурса. Ипак, најприхватљивије аргументације о рату производе теорије о рату. Теорије о рату одувек обустимају пажњу академске јавности у покушају формулисања и дефинисања природе рата, па тако и у данашњем времену, када је присутно много непознаница о рату, почев од оне основне шта се под њим подразумева (Микић, 2003). Дакле, не постоји академска нити шира друштвена сагласност о томе шта је рат, а разноликост његових тумачења одражава се кроз различита онтолошка стајалишта присутним у постојећим теоријама о рату које га дефинишу на сасвим различит начин. Тиме ће се указати и на теоријске проблеме у проучавању савремених ратних сукоба и потешкоће у њиховом разумевању и објашњењу.

Научна теорија представља готово читав фонд знања и поставки о одређеном подручју појава. Она сажима, углавном, верификована, објективна, релативно трајна и прецизна знања о предмету истраживања, односно суштини проучаване појаве. Стога, приликом разматрања суштине рата треба се служити и научним теоријама које су као такве узете на основу критеријума научне верификације (Мишовић и Ковач, 2006). Настанак научне теорије о рату везује се за крај XVIII века, односно за друштвено-економске промене после Француске буржоаске револуције, када се уводи људски фактор и жива сила као кључни елементи вођења рата. Општи прогрес науке условио је и формирање теоријских погледа на рат, утемељен на доступном нивоу опште друштвене научне мисли тог историјског периода (Ковач и Форца, 2000). Научна теорија тежи објашњењу рата као целовите друштвене појаве. До сада је развијен већи број различитих научно фундираних теорија о рату и оне се начелно класификују на две посебне категорије, класичне и савремене теорије о рату. Међутим, оно што је карактеристично за ове теорије јесу њихова различита онтолошка стајалишта, иманентна друштвено-историјским периодима у којима су те теорије настале (Мишовић и Ковач, 2006).

Класичне теорије о рату, или „модернистичке теорије“, заступају становиште да је суштина рата заснована на сили – физичком насиљу, са доминантном улогом оружане борбе, као основним и неизоставним садржајем рата (Клаузевиц, 1951). Њихов основни мото је да непријатеља треба поразити у оружаном борби, јер је она суштинско одређење рата као друштвеног феномена. Ове теорије и данас представљају доминантну мисао о рату као друштвеној појави, с тим да улога и утицај осталих садржаја рата (економски, политички, пропагандни и други) на крајњи исход рата све више расте, али „рат као посебна друштвена појава обавезно садржи оружану борбу, што га издваја од других и њему сличних појава и процеса и што га чини препознатљивим“ (Микић, 2006: 50-51).

Класичне дефиниције о рату, одређују рат као: „веома оштре, интензивне и насилне оружане конфликте између антагонистичких друштвених снага“ (Милашиновић и сар., 2012:

208), затим као „прибегавање оружаном сили ради разрешења конфликтне ситуације између две или више организованих заједница“ (Grupa autora, 2004: 1515) или као „комплексан, интензиван и масован сукоб држава, војнополитичких савеза или различитих друштвених снага унутар једне земље, у којем се масовно и организовано примењује оружаном насиље и води оружаном борба“ (Група аутора, 1996: 38). Наведена одређења појма рат сасвим јасно перципирају оружану борбу као његово суштинско својство, али и као спецификум у односу на друге типове друштвених сукоба.

2.2. Традиционалне теорије и схватања о рату

Теорија праведног рата

Према мишљењу многих теоретичара, религија је „одређујућа карактеристика цивилизација, те су и велике религије основе на којима почивају велике цивилизације“ (Бајагић и Милашиновић, 2006: 83). Отуда је религија током читаве историје била најзапаженији елемент самопрепознавања, како индивидуалног тако и колективног. У верским текстовима, поред општих ставова и начела о љубави, праштању и ненасиљу, присутни су и неки радикални, па и апологетски ставови према рату и насиљу (Шушњић, 1998). Чињеница је да је „злоупотреба религије и верског идентитета доводила до најкрвавијих ратова и погрома многих народа, о чему довољно говоре крсташки и велики верски ратови у западној и средњој Европи током и после реформације. Такође, треба нагласити да је у позадини злоупотребе религије увек био исти узрок – интерес и то најчешће интерес државе“ (Stanovčić, 1999). Ратови и погроми који се воде у интересу такве државе, у ствари су сукоби верника против неверника, па су стога нужни и праведни (*bellum iustum*).

Теорија праведног рата представља једну од концепција разумевања рата. Праведан рат би био онај рат који је могуће оправдати применом претходно артикулисаних норми, правила и принципа. Према теорији праведног рата, традиционално схваћен рат подразумева симетричан оружани сукоб чији је циљ поновно успостављање мира. Симетричност рата односи се на ону његову карактеристику која је основ поделе на *jus ad bellum* односно *jus in bello*; наиме, да рат не може бити праведан за обе стране, али да зато обе стране могу ратовати на праведан начин. У складу са хришћанском традицијом, теолози су развили доктрину о праведном рату (*bellum iustum*). Главни критеријуми праведног рата су следећи: рат морају да објаве легитимне власти; узрок рата мора да буде праведан; ратници треба да имају праведан циљ, да унапређују добро или избегавају зло; рат мора да се води одговарајућим средствима; деловање мора да буде покренуто против кривца; невин не треба да пати; рату се мора прибећи као последњем средству; мора да постоји сразмера; морају да постоје разумни изгледи за успех (Ferguson, 1998).

Куран, као света књига муслимана, није порицао потребу за праведним ратом, или цихадом, под одређеним околностима и под условом да је краткотрајан и да се води у складу са исламским принципима. Тако, постоје три врсте праведних ратова које санкционише исламски божански закон, а то су: ратови који се воде у одбрани вере и муслиманске заједнице; ратови који се воде како би се казнили неправде нанете муслиманској заједници; као и ратови који се воде против неверника, односно идолопоклоника или свих који нису муслимани. Исто тако било је дозвољено водити рат против сваке заједнице која је прекршила уговор са муслиманима (*Islam i mir*, Svetska enciklopedija mira, 1999).

Верски сукоби настали најчешће „у име одбране "наше вере", временом губе везу са религијом и шире се по законитостима и логици рата“ (Бајагић и Милашиновић, 2006: 96). „Кад одмакну и нагомилају се злочинства почињена у име вере, не помажу никакви апели

црквених великодостојника да се рат заустави. Тада исчезава и оно почетно, первертирано позивање на одбрану вере, а што рат више одмиче то се више губи његова веза са религијом. Тај рат тада постаје злочинство као такво“ (Vidojević, 1993: 207).

Клаузевицева теорија о рату

Један од главних представника класичне теорије рата – Клаузевиц, у својим делима анализира структурне елементе рата, а искуство и филозофска размишљања одвели су га до замисли онога што је звао апсолутним или савременим ратом. Према његовом схватању, замисао апсолутног рата произилази из саме природе рата. Рат је сукоб интереса који се решава проливањем крви, и по томе се разликује од других сукоба, а физичка снага би била специфично средство рата. Приоритетни циљеви рата су по Клаузевицу непријатељске снаге, док је битка средство вођења рата (Клаузевиц, 1951). Закључује се да је циљ рата поразити непријатеља. Клаузевиц човека ставља као кључну улогу у одређивању исхода и циљева рата, а рат као судар живе силе. Сматрао је да је рат саставни део живота и док постоје државе и војске биће и сукоба између њих.

Још једна важна компонента у Клаузевицевој теорији о рату је разматрање о односу рата и политике. За Клаузевица рат представља део општег друштвеног поретка и наставак политичког деловања другим путем и у том контексту део је осмишљене људске активности и почива на деловању три координисана актера, а то су: власт, оружане снаге и народ (Клаузевиц, 1951). У основи, власт дефинише политичке циљеве, оружане снаге представљају средство за остварење тих политичких циљева, а народ изражава вољу и општу климу у којој се рат води. Примат који даје политици у вођењу ратова не подразумева било какво размишљање о њој. Она је једноставно "мајка" и "памет" рата (Клаузевиц, 1951).

Идеолошка функција Клаузевицеве тезе да политички циљ даје смисао рату постаје веома видљива поготово у оном делу у коме Клаузевиц објашњава како је политичко дефинисање циљева рата својство развијених цивилизација и како се јасним инструментализовањем рата у функцији политике смањују безобзирне последице рата. Мада политика извесно даје циљ и омогућава објаву рата, она тиме не чини тај циљ општим циљем, још мање смисленим за цело друштво, а најмање бар нешто бенигнијим догађајем у односу на претходне ратове. Дакле, тумачење по коме се употребом политике и високо развијене организације ратоводства у рату избегавају његове безобзирне последице, побијају не само сви ратови који су вођени после Клаузевица, који имају све израженије последице, већ и његово сопствено доба.

Биолошка теорија о рату

Биологистичке теорије о рату (биолошке) у објашњавању ратних сукоба уважавају теоријске и методолошке ставове који припадају биолошким наукама. Наиме, заговорници биолошке теорије желе да рат представе као природан биолошки закон у животу народа, те тврде да ће се „узрок рата увек скривати у самој природи човека и друштва, те рат никада неће нестати са лица земље док постоји човек као његов узрок“ (Астафјев, 1961: 22). Дакле, човек је, део природе, и у рату он испољава жеђ за крви. У тој борби јачи побеђују слабије, што помаже природном одабирању људи који су способни за живот (Мишовић и Ковач, 2006).

Томас Хобс констатује да је „човек човеку вук“, образлажући наведено чињеницом да је човек по природи егоистично биће, те да сваки човек настоји да један другог уништи и потчини, што производи рат свакога човека против свакога човека. Зато је, према њему, рат

природно стање у којем људи остварују своје лично право на борбу за самоодржање, те је стога неизбежан међу државама (Хобс, 1961). У таквом стању сваки човек не тражи у другом човеку пријатеља, већ објект за остварење својих интереса.

У оквиру биолошке теорије, својим значајем и последицама, издвојиле су се две варијанте теорија као засебне: Теорија социјалног дарвинизма и Расна теорија. Основна полазишта социјално-дарвинистичког тумачења друштва јесте да се аналогно биолошкој селекцији и у друштву развој остварује кроз различите конфликте, пре свега посредством борбе за опстанак и победом способнијих. Заговорници ове теорије тврде да се у друштву, исто као у животињском свету, води непрекидна борба за опстанак, у којој, борбом и ратом, јачи стичу право да продуже живот, док слабији морају да нестану (Милашиновић и сар., 2012). Дакле, борба за опстанак за ограничена добра је основни покретач свих друштвених и историјских промена.

У социјалдарвинистичком тумачењу преовладава и схватање да постоји већи број раса које се биолошки разликују, од којих су једне више, а друге ниже; једне способније од других за друштвени живот. Између ових раса, на основу урођене мржње постоје трајни сукоби и борба у којој побеђују више расе и присиљавају ниже на покорност. Сукоби између раса су непрекидни и на крају резултирају изумирањем неспособних појединаца и раса. На тај начин се врши селекција човечанства јер преживљавају најспособнији, па се људска раса стално усавршава (Park, 1950).

Расна теорија о рату произашла је из идеје о вишим и нижим расама. Заговорници теорије тврде да народ не репрезентују интелектуалне и радне способности, него природна својства, као што су земља, раса, крв. Наиме, између раса које чине људски род постоје дубоке, биолошки условљене разлике, које се не могу прећи; крвно мешање припадника више и ниже расе је крајње непожељно, те расе треба да живе одвојено, при чему је дозвољено користити и силу да се спречи “кварење” расе. „Примени ли се израз “дегенерисати“ на један народ, онда то значи да тај народ више не поседује исту унутарњу вредност као некад, јер више не тече иста крв у његовим жилама“ (Biddiss, 1970: 114). Отуда се заговара став да више расе треба да воде немилосрдну борбу против нижих раса, премда би мешање раса значило пропадање припадника више расе, а тиме и духовни и телесни назадак човечанства у целини (Мишовић и Ковач, 2006).

Демографске теорије о рату

Многи теоретичари истицали су демографски фактор као важан узрок за појаву и вођење ратова. Међутим, Томас Малтус (Thomas Robert Malthus) је први такве тврдње сажео у један закон који је назвао „закон пренасељености“. Малтус је тврдио да се множење становништва на Земљи креће геометријском, а производња животних намирница само аритметичком прогресијом, што доводи до глади. Према малтузијанским тумачењима, да би човечанство опстало, мора се успостављати равнотежа између броја становника и производње хране. Конфликти и ратови су, сматра Малтус, један од најефикаснијих начина којима се успоставља та равнотежа, јер у већој мери умањују повећање становништва, него што успорава повећање производње (Malthus, 1798).

Следбеници Малтусовог учења крећу се углавном у оквирима његове основне идеје. У свом делу „Рат“ Гастон Бутул (Gaston Bouthoul) тврди да су ратови најјасније хронолошке тачке и међаши великих историјских промена, а у њима су настале све познате и нове цивилизације. Сваки рат, каже Бутул, доноси две основне последице: уништавање људи и разарање материјалних добара, те закључује да је главна функција рата успостављање

демографско-економског поновног уравнотеживања (Bouthoul, 1962).

Поједини поборници демографске теорије ишли су даље, тврдећи да радници треба да се уздржавају од умножавања и да се морају смањивати, с обзиром да је број људи на Земљиној кугли превелик и она не може да их прехрани. То у појединим земљама изазива тежњу за тражењем средстава за живот ван националних граница, што у крајњем доводи до рата (Мишовић и Ковач, 2006).

Геополитичка теорија о рату

Најопштија карактеристика геополитичких схватања јесте истицање утицаја просторно-географског фактора у развоју етничких заједница или држава, пре свега по питању њиховог политичког уређења и међусобних односа. Према геополитичкој теорији између државе и њеног тла постоји органско јединство у којем одлучујући значај припада простору, те стога држава мора обезбедити нацији такав простор који ће својим саставом и величином, бити довољан за њен нормалан развој, и који ће географским положајем и конфигурацијом земљишта омогућити одбијање напада споља. Уколико то није могуће, држава је у обавези да то обезбеди макар и присилним померањем граница. Истакнути представник теорије, Фридрих Рацел (Fridrih Racel), сматра да је заправо читава светска историја у ствари борба за животни простор (Grčić, 2000).

Геополитичка теорија састоји се из две основне идеје. Прва је идеја о борби за животни простор, у чијој је основи схватање да опстанак народа зависи од постојања самог простора за живот. Народи су пре свега дужни да искористе сопствене просторе. Онда када се максимално искористе простори, док је наталитет у порасту, тако поједини народи и групе остају без довољног животног простора, те немају другог избора осим да буду у сталном сукобу и воде борбу са другима да би опстали. Суштина друге идеје састоји се у тврдњи да неке етничке групе насељавају простор који је, по свом географском положају, значајнији од простора који насељавају друге етничке групе, па је због те чињенице и њихова историјска улога значајнија. Често се истиче да је клима један од битних елемената напретка поједине земље, затим да је држава жив организам који расте и развија се и да су мале државе без будућности, јер се налазе на путу великих држава, те отуда потичу и различите спекулације о посебној вредности положаја појединих држава (нпр. Велике Британије или САД и сличних) (Милашиновић и сар., 2012). Према томе, основни узроци рата налазе се у недовољном животног простору, односно борби за проширење животног простора, за повећање државних територија и за исправљање и проширење граница.

2.3. Савремене теорије и схватања о рату

Услед утицаја процеса глобализације на општи друштвени развој, па тиме и у сфери вођења рата, долази до појаве савремених, „постмодернистичких“ научних теорија о рату које представљају супротност класичним теоријама. Њихова појава нарочито је била изражена у периоду након завршетка Хладног рата када настаје значајна и по много чему специфична трансформација рата (Мишовић и Ковач, 2006). Она је подстакла расправу теоретичара о промени суштине рата и валидности класичних теорија у њеном објашњењу. Према томе, савремене теорије су настале из потреба теоретичара да објасне промену суштине рата у пост модернистичкој епохи што класичне теорије нису успевале, „пружањем одговара на питања ко води савремене ратове, како се они воде, зарад чега се воде“ (Врачар и Шарановић, 2018: 139). Основно обележје савремених теорија јесте “победити непријатеља без битке“, те је заступљено схватање да рат постоји и без оружане борбе (Krevelde, 2010). Тиме су савремене теорије знатно измениле логику у поимању рата као конфликтне друштвене појаве.

Велики број теоретичара све ратове који су настали након периода Хладног рата означава као савремене ратове. „На савремене ратове веома је тешко применити класични Клаузевицев приступ, који подразумева да рат започиње објавом рата, те да се заснива на суровим, али легитимним поступцима“ (Делибашић и сар., 2017: 19). Основна карактеристика ових ратова јесте изражена асиметрија у начину употребе средстава и генерално спровођења ратних дејстава, где је основни принцип којим се руководе стране у сукобу да заобиђу силу супротне стране, како би сакриле своје слабе тачке, а све у циљу постизања несразмерне штете. Такође, психолошке операције су доминантно средство, које се употребљава у виду медијско-информационих интервенција (Krevelde, 2010). Дакле, савремене теорије не одбацују улогу оружане борбе као садржаја рата, али је не сматрају његовим суштинским одређењем. Савремени ратови превазишли су конвенционалне облике претњи, од најсуровијих примитивних елемената сукоба као што је било у Руанди, Конгу, затим исламистичких терористичких акција ИСИЛ-а, Талибана, Боко Харам-а, итд. до сада већ учесталих сајбер напада доступних не само државама, већ сваком физичком лицу на планети земљи.

У савременом свету присутно је истовремено одвијање традиционалних и савремених ратних сукоба. Са аспекта науке, наведени паралелизам резултује различитим објашњењима заснованим на њима иманентним онтолошким стајалиштима класичних и савремених теорија о рату. Наведено имплицира да у условима наведеног дуализма одвијања класичних и савремених ратова, треба подједнако уважити различита онтолошка полазишта како савремених тако и класичних теорија, односно не треба изоставити тумачења у оквирима класичних теорија због сумње у њихову потпуну адекватност у тумачењу суштине рата, као ни одбацити савремену теорију због њене још увек емпиријске неутемељености.

Теорија нуклеарног одвраћања

Клаузевицево промишљање рата има енорман значај, међутим, уколико технологија учини апсолутни (нуклеарни) рат реалном могућношћу, онда морамо пристати на ревизију неких Клаузевицевих поставки. Нуклеарни рат се данас заиста може састојати од једног кратког и одлучујућег ударца, што је Клаузевиц сматрао у потпуности апсурдним. Темел његове теорије је у разматрању битака и како их користити за циљеве рата с нагласком да војска једино може и мора бити инструмент политике, али у нуклеарном рату војска више нема кључну улогу, непријатељ се може сломити у потпуности заобилазећи његову војску. Рат више не може бити употребљив инструмент политике, некада се размишљало о томе

како водити рат, а сада морамо размишљати о томе како га спречити.

Конвенционално ратовање¹, због своје ограничене деструктивности, уверава обе стране да се ратни циљеви могу постићи уз прихватљиве губитке, као што је тврдио Клаузевиц (Клаузевиц, 1951), односно не-нуклеарни ратови могу бити тотални или ограничени. У нуклеарном рату таква једноставна дихотомија не постоји, премда сваки рат нуклеарним оружјем не би био ни тоталан ни ограничен већ апсолутан, тај рат би изгубио политичку сврху и стратешки значај, исход таквог рата не била победа већ преживљавање обе стране. То је и разлог због чега је Теорија одвраћања у нуклеарно доба заживела као најједноставнији и најекономичнији облик стратегије. Сасвим је јасно да се нуклеарно оружје не сме употребити, већ да послужи као средство за оснаживање политичког притиска, што је иницијална премиса која омогућује нуклеарну стратегију. Чак и ограничено коришћење нуклеарног оружја, тзв. тактичког нуклеарног оружја, не даје гаранцију да ће се тактички ограничен нуклеарни рат одржати таквим дужице од неколико сати (Brodie, 1959).

Одвраћање суштински представља „употребу претњи како би се противник натерао да се понаша на жељени начин“ (Downs, 1989: 226). Овако схваћено одвраћање подразумева различите врсте понашања најразличитијих субјеката који су у могућности да употребе силе (Стојановић, 2013). Према Томасу Шелингу (Thomas Schelling), одвраћање означава „претњу с намером да се супарник одговори од чињења одређене радње“ (Shelling, 1966: 69). Одвраћање подразумева ситуацију где „најмање једна страна озбиљно разматра напад док друга помоћу претње снажном (нуклеарном) одмаздом жели да напад спречи“ (Morgan, 1983: 30). Фундаментална поставка стратегије одвраћања јесте ставити непријатеља у неугодан положај. Треба напоменути да се овај концепт одвраћања, претежно повезује са нуклеарним одвраћањем, премда би употреба нуклеарног оружја произвела најдеструктивније последице.

Један утицајнији теоретичар концепта одвраћања јесте Бернард Броди (Bernard Brodie), који сматра „да у атомским бомбама лежи способност одвраћања противника од напада на поседника тог оружја“ (Стојановић, 2013: 144). Према теорији, инфериорнија нуклеарна сила захваљујући самом поседу тако разорног оружја може одвратити супериорнију нуклеарну силу, под условом да је своја кључна војна постројења у стању заштитити од изненадног напада. Одвраћање је дакле стратегија с циљем превенције противника од предузимања првог удара, као и других опасних радњи које могу угрозити мирно стање. Броди указује да државници теже избегавању ратова како би спречили употребу деструктивног нуклеарног оружја, те наводи да је „до сада основни циљ војног естаблишмента био да добије ратове, а од сада је главни циљ како да их избегне“ (Brodie, 1946: 76).

Ова Теорија подржава реалистичку тезу према којој „су државе једини (или бар најважнији) актери међународних односа, које имају сопствене интересе и располажу војном силом коју могу користити директно или индиректно (кроз претњу)“ (Стојановић, 2013: 144). Заправо, према овом „хобсовском“ схватању, „нуклеарно одвраћање је државни разлог опстанка“ (Hardin & Mearsheimer, 1985: 411-412). „Теоретичари реалистичке школе мишљења исказују веру у способност нуклеарног одвраћања да спречи рат између нуклеарних сила, па се одвраћање неретко дефинише као мера која спречава рат коришћењем психолошких уместо физичких средстава“ (Collins, 1973: 267).

---

¹ Конвенционално ратовање чине два типа: рат са циљем свргавања непријатеља, тако да га се учини политички и војно немоћним и рат који за циљ има заузимање или окупацију дела територија као полуге да се непријатељ присили да прихвати наше услове. Извор: (Clausewitz, 2007).

У својој студији „Човек, држава и рат“, Кенет Волц, отац савременог реализма и зачетник структуралног (нео)реалистичког правца, анализира рат, те је обухватио широку палету могућих узрока рата, како би међународни сукоби били најбоље спречени. Полазећи од такозваних нивоа анализе, Волц се удаљава од примарног (људска природа) и секундарног нивоа (држава), те односе у међународној политици узноси на ниво структуре међународног система, са којег ваља посматрати односе међу државама (Waltz, 2001). Поред структуре, Волц уводи још две категорије. То су начин организације власти, који је у међународној политици анархија, и расподела моћи у међународном систему, која, у зависности од броја полова, односно најјачих и најмоћнијих држава у међународном систему, може бити униполарна, биполарна и мултиполарна (Waltz, 1977). Као реалист, тврдио је како одговор лежи у проналаску стабилније равнотеже моћи, да би двадесет година касније ту стабилност препознао у биполарном систему какав је владао током Хладног рата.

Од тврдње о ограничењима међународне сарадње проузрокованим структуралним притисцима, односно бригом о релативној добити и неизвршењу договореног, Волц је дошао до тврдње да у одређеним констелацијама моћи (распоредима способности), и у условима постојања нуклеарног оружја, сарадња постаје вероватнија, јер релативне добити није неопходно прецизно одмеравати, а неизвршење не производи озбиљне последице. Према Волцу, због огромне цене покретања нуклеарне размене, вероватноћа избијања рата између нуклеарних земаља приближила се нули. Волц тврди да катастрофични исходи потенцијалне нуклеарне размене чине цену рата енормном, па чак и мали ризик од рата може бити елиминисан кроз одвраћање. Ако постоји и најмања могућност да би супарник узвратио нуклеарно, држава ће бити одвраћана од агресивног понашања, било да је реч о сукобима на нижим нивоима ескалације (Waltz, 1990: 731-734).

Сходно наведеном, одвраћање ће функционисати пре свега јер би истрајање у нападу произвело неприхватљиве последице (Стојановић, 2013). Нуклеарно одвраћање подразумева рационално понашање потенцијалних држава-агресора да ће трошкови рата бити сигурно већи од евентуалне користи. Нуклеарно оружје је имало већу моћ да застраши и одврати противника због своје могућности доношења неприхватљиве штете другој страни (Waltz, 1995: 10). Економско такмичење зато представља богати извор сукоба у нуклеарном свету, али и они су бољи од војних сукоба, сматра Волц (Waltz, 1981).

За разлику од доминантно реалистичких приступа, социјални конструктивизам у фокус поставља нематеријалне елементе нуклеарног одвраћања у међународној политици. Према овом приступу, „неупотреба нуклеарног оружја није рационални избор већ је настала табуизацијом кроз креирање културних, идејних и нормативних образаца. Одвраћање је људска конструкција, а не објективно узрочно-последично деловање“ (Стојановић, 2013: 157-158). Под нуклеарним табуем подразумева се „забрана која извире из стратешке културе против употребе нуклеарног оружја“ (Baylis et al., 2010: 388). Према томе, ако нека држава не нападне другу нуклеарним оружјем, то не мора бити показатељ успеха нуклеарног одвраћања, већ да постоји прихваћена норма о томе како нуклеарно оружје не би требало употребити.

Линдова и Хемсова теорија „ратова четврте генерације“

У односу на традиционалне фронтоске сукобе, као што су били Наполеонови ратови, Први и Други светски рат, у савременом добу ратови се воде у урбаним срединама, чиме се нарушавају некада прецизно постављене границе „између фронта и позадине, војника и цивила, борца и неборца“ (Врачар и Шарановић, 2018: 140). Услед убрзаног развоја савремене технологије, који је посебно био изражен крајем XX века, уместо на бојном пољу водили су се ратови на пољу комуникација и медија. У том смислу, произилази да циљ рата више није освојити противникову територију, већ утицати на ум противника, што је полазно становиште Линдове (William Lind) и Хемсове (Thomas Hammes) теорије „ратова четврте генерације“ (Lind et al., 1989).

Према Линдовом мишљењу, „рат четврте генерације је карактеристичан и по кризи легитимитета државе, тј. губитак државног монопола над ратом и у првом реду губитак лојалности њених грађана, као и успон недржавних ентитета који управљају лојалношћу људи који воде ратове. Ти ентитети могу бити банде, верске, расне и етничке групе у оквиру раса, племена, пословних предузећа и идеологија“ (Lind et al., 1989: 6). „Реч је о повратку децентрализоване форме ратовања коју у савременом добу воде терористи и побуњеници, а која означава изванредан губитак монопола националне државе над употребом војне силе“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 245).

Недржавни актери „рата четврте генерације“ користе се тактиком којом желе да утичу на слабљење воље за ратом и победом непријатеља који је надмоћнији, по чему је суштински другачија у односу на тактике које су одликовале претходне генерације рата. Споменута тактика се заснива на савременој и развијеној технологији, психолошком рату, терористичким акцијама, медијској манипулацији, недржавној или транснационалној основи, директним нападима на културу противника и друго (Поткоњак-Лукић, 2007). Поменути недржавни актери, као што су терористи и друге снаге асиметричног карактера, теже да представе јавности и неутралним странама у рату, да је њихов циљ у рату моралан и самим тим оправдан (Поткоњак-Лукић, 2015). Том приликом манипулисаће медијима ради стварања утицаја на јавно мњење, на националном и међународном нивоу, а пре свега се тежи утицају на домаће становништво које је расположено да пружи подршку да деловање против званичне владе (Делибашић и сар., 2017). „Међутим, евидентно је да се и даље против противника који примењују рат четврте генерације води борба применом техника својствених ратовима друге или треће генерације“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 245). Као примере за ову генерацију ратова, могу се навести: Либански грађански рат, рат у Ираку итд.

Глобалистичка теорија о рату

Глобалистичка теорија, која се још назива и теорија сведимензионалног рата, указује на значај политичког фактора у разумевању рата. Глобалисти промишљају да је „тренутна констелација таква да се у исту тачку сливају три историјска низа догађаја. Први за циљ има планетарно јединство и биполарну структуру, други ширење у Азију и Европу древне религије чија би метропола била метропола једне од великих сила, а трећи је циљ стављање у погон оружја за масовно уништавање. Тотални рат би истовремено усполио и модерну науку и ослободио најниже страсти где плаћеници и атомске бомбе постају екстремни облици насиља без граница“ (Арон, 1998: 9).

У својој теорији, Рејмон Арон (Raymond Aron) се противи класичном тумачењу према којем се прибегавању рату остварују политички циљеви, односно да је „рат је само

продужење политике другим средствима” (Клаузевиц, 1951: 53). Сходно томе, тотални нуклеарни рат не омогућава реализацију било којег политичког циља, уколико се узме у обзир степен разарања. Према Арону, војним средствима се тежи остваривању основних људских потреба или порока, попут безбедности, моћи и славе, које је све укупно ословио вечитим циљевима. Због тога се уместо рата, у средиште пажње поставља проблем мира, указујући на постојање неколико типова мира: онај утемељен на равнотежи, хегемонији и империјалним односима (Арон, 2001). Тиме се успоставља сведимензионално становиште рата, као што постоји сведимензионални приступ миру, јер равнотежа фактички не постоји. Глобалисти сматрају да је рат увек производ снага које разарају мирнодопску равнотежу (Вјатр, 1987).

Арон сматра да је рат акт насиља у циљу принуђивања противника на одређено понашање, а у средства убеђивања уводи и принуду, додајући и могућност убеђивања савезника и противника у време мира без употребе силе. Сврха принуде јесте наметање и остваривање своје воље, а циљ рата је угрозити непријатеља, или бар да он такво осећање стекне. Дакле, Ароново елаборирање рата се своди на наметање коерзивних средстава силе у случају непоковања (Словић, 2009).

Војноелитистичка теорија о рату

Војноелитистичка теорија („теорија чистог рата“) у својој основи заступа мишљење о избегавању непосредне физичке употребе насиља, те да непријатеља треба победити без борбе, што чини тезу о чисто војној победи, која се постиже нападом на саму стратегију противника (Ђорђевић и сар., 2018). Наведено налазимо и у делу „Умеће ратовања“, у којем Сун Цу наводи да је најбоље у бици поразити противника без физичке борбе (Tzu, 2004). Теоретичари „чистог рата“ наводе следеће: „двострано физичко насиље је стално присутно, а његово експонирање има форму потенцијалног или егзистенцијалног војног сукоба“ (Ковач и Форца, 2000: 322). Потенцира се равнотежа страха и продор војничког елемента у свакодневни живот, кроз тезу о очувању мира ратном машинеријом.

Представник теорије, Пол Вирилио (Paul Virilio) сматра да чисти рат није ни рат, ни мир, то више није апсолутни или тотални рат, то је само војна инстанца у својој изворности. То значи да се продубљује јаз између професионалне војне елите, оне која држи монопол поседујући чисту моћ, кадре да створи и да користи сложено оружје, и масе обичних грађана, задужених једино да оружје одржавају или траже његову употребу (Virilio & Lotringer, 2007).

Информатичко-психолошка теорија о рату

Информатичко-психолошка теорија о рату се назива и „теорија неокортичког рата“, по томе што заступа мишљење да ради остваривања сопствених циљева, треба утицати на неокортес (кора великог мозга), односно мењати конфигурације људских мозгова „кроз истовремена дејства на пет функција “колективног мозга“: осматрање (перцепцију), оријентацију, вољу, одлуку и акцију“ (Живојиновић, 2016: 186). Под термином „неокортикални рат“ имплицира се суптилни облик вођења операција, односно то је „скуп техника, дисциплина и метода неуролингвистичког програмирања у моделима савремене телекомуникације, којима се делује на неокортес који садржи око 80 одсто неурона што код човека обезбеђују процес осматрања, оријентације, одлуке и деловања“ (Живојиновић, 2016: 185-186).

Теорија полази од става да је рат последица избора људи, са циљем потчињавања противника примењујући разне психолошко-пропагандне радње, ради остваривања ратних

циљева (Ђорђевић и сар., 2018). Неокортичко ратовање тежи да контролише и обликује понашање противника, односно „циљ новог начина ратовања је поробити ум, присилити противника да ради оно што ми желимо, а не уништити га физички“ (Dunnigan, 1993). Један од запаженијих заговорника ове теорије, Ричард Шафрански (Richard Safranski), сматра да се у рату тежи потчињавању противника супротно његовој жељи, а то значи да се морају мењати методи и средства рата да се то постигне. Према његовом мишљењу, до рата долази када људи или људске организације одлуче да међусобно супротставе своје воље. Циљ рата је да се противник натера или подстакне да направи за себе гори избор или да изабере оно што ви желите да он изабере, односно циљ рата је да се савлада непријатељева воља (Шафрански, 1996).

Организовање „неокортичког рата“ започиње најпре анализом непријатеља, која се врши посматрањем и сагледавањем његовог понашања, схватања и тумачења, али и преко анализе одређених чинилаца који могу имати утицаја на његово понашање и активности, као што су историја, традиција, религија, култура и обичаји (Живојиновић, 2016). Након анализе, спроводи се одабир кадрова, избор средстава која ће се примењивати, као и начин на који ће се све то спровести (Радишић, 2001). Пре свега, тежња је усмерена на противничке лидере, у смислу промене њиховог перципирања, стања свести и осећања, али без употребе физичке силе. То се постиже утицајем на свест, перципирање и вољу, тако што им се презентирају перцепције и информације које се примају путем чула или сазнања, чиме се постиже да је број њихових прорачуна и процеса ограничен и контролисан, или врло широк и дезоријентишући. Крајњи циљ је довести противника до одлуке да не учествује у оружаном борби (Мишовић и Ковач, 2006).

Сходно наведеном, можемо закључити да су савремени сукоби оријентисани на психичко деловање човека, на утицај који могу произвести на његово мишљење, вољу, емоције. Потенцира се „смањивање бројног стања људства и технике и њихово реструктурирање у убојитије и ефикасније снаге које ће деловати у свим димензијама егзистенције, јер рат, као перманентан процес, траје и кад оружје није у употреби“ (Живојиновић, 2016: 186). Овакви облици вођења рата примарно су у потреби у америчкој стратегији, где се неконвенционална средства (комбинована невојна средства) допуњују конвенционалним (војна сила), обично у завршним фазама сукоба (Живојиновић, 2016). Неокортички рат је реалност, а савремени свет је све више под утицајем медијске, информатичке, пропагандне и психолошке манипулације, која служи најјачим силама да креирају виртуелну стварност у којој мељају свест, понашање, мишљење, ставове и уверења код људи.

Технолошко-информатичка теорија о рату

Технолошко-информатичка теорија о рату или „теорија виртуелног рата“ говори о представама које су доживеле своју материјализацију кроз форму виртуелног (привидног) рата, као творена савременог (електронског) доба у коме живимо и апсолутне техничке моћи (информације и технологије). Ова теорија представља могућност виртуелног приказивања рата коришћењем (употребом, злоупотребом) глобалних технолошких система и масовних медија као средствима, чиме се врши манипулација људима и њиховом свешћу (Мишовић и Ковач, 2006).

Апсолутна моћ медија производи способност имагинације и виртуелног представљања стварности. Све што се представља у медијима, путем глобално симулираних и представљених информација, представљено је у виду заштите основних људских права и

слобода, односно ствара се простор за креирање “истине“ и виртуелне стварности (Ђорђевић и сар., 2018).

Чувени филозоф Жан Бодријар (Jean Baudrillard), разматрао је моћ манипулације елементима рата, ако се за то поседује моћ, те је истицао како смо последњих година били у ситуацији да кроз светску медијску презентацију сагледамо другачију слику рата као друштвеног сукоба. Његова теза из 1991. године, да се (први) рат у Ираку, заправо, није догодио, одјекнула је онолико снажно колико и сам рат. Он, заправо, мисли на то да се рат, за нас, који смо га посматрали са безбедне удаљености, догодио заправо само медијски, да ми ништа од ужаса рата, наравно, нисмо осетили, те да управо на то мисли када каже да се рат није догодио. Рат у Заливу се није догодио јер догађај је нешто несводиво, непредвидиво, неизрачунљиво, догађај се напосто догађа, а не пројектује. Рат у Заливу те 1991. године, као ни онај други, више од десет година касније, није се догодио јер није био догађај, јер у њему није било ничег неочекиваног, он је био програмиран попут компјутерске игрице у којој једна страна увек побеђује, шта год она друга, у међувремену, радила. Према његовом мишљењу, рат у Заливу се није догодио јер није био догађај, него испуњење плана. О рату се није могло говорити јер су савезничке снаге предвођене САД-ом умногоме надмашивале ирачке снаге. Све се одвијало према унапред познатом сценарију. Оно што се одиста десило био је медијски догађај смештен у реалном времену зарад препознатљивих сврха; рат произведен за широки ТВ аудиторијум као егзил од виртуелног. У том рату није било ничег немогућег. Утолико ни стварност без догађаја није стварност. Стварност постаје властити одраз, одвијање онога што је унапред пројектовано (Baudrillard, 1995).

2.4. Предмет истраживања

Доминантно насиље у рату, које је унутар класичних теорија о рату представљено кроз оружану борбу, сада је у савременим теоријама замењено неоружаним насиљем. Тенденција минимизирања улоге оружане борбе, али не и њено потпуно одбацивање, јесте битна карактеристика нових концепата ратовања попут хибридног (Smith, 2007). Тврдња да је оружана борба суштинско својство рата, представља ништа друго до друштвени конструкт, креиран друштвено-историјским околностима модернистичке ере у којима је настао. Исто тако, тврдња постмодерниста да оружана борба не чини суштину рата такође се може подвести под друштвени конструкт. Наведено се објашњава променљивошћу дискурса у одређеним историјским периодима, превасходно као последице друштвеног развоја и развоја људске свести. Услед таквих промена долази и до промена у разумевању и објашњењу друштвених феномена, какав је и рат. Конкретно, друштвени развој је резултовао развојем не само наоружања већ и других не војних средстава и метода који се могу употребити у савременим ратним сукобима. С друге стране, развој људске свести је резултовао другачијом перцепцијом рата што се свакако објашњава појавом савремених теорија о рату које негирају оружану борбу као суштинско својство рата.

Оно што се променило у периоду од настанка првих ратова до данас, јесте наоружање које је развојем војне индустрије и технологије уопште, достигло своје крајње границе, које омогућава још веће страхоте. Развијају се нова моћна оружја, оружја за масовно уништавање. Могло би се казати да данас, узимајући у обзир врсте, дomet, убојитост и брзину, једва да постоји тачка на планети која не би могла бити погођена. Таква ситуација у савременим условима међународних односа посебно забрињава с обзиром на то да је разорна моћ најразличитијих врста оружја достигла такав степен да би њихова евентуална примена била катастрофална за човечанство. Ипак, ови услови нису смањили учесталост примене силе у међународним односима. Знатан број теоретичара са Запада оправдава примену силе у

решавању међународних проблема, те истичу да се једино уз помоћ силе могу реализовати циљеви унутрашње и спољне политике државе. Тако, Квинси Враит (Quincy Wright) истиче да се национални интереси у међународним односима могу остварити само применом силе, те да је она, отуда, основна карактеристика ових односа (Wright, 1965).

Изгледа да и прелазак у 21. век није донео битне измене у односу на претходно историјско раздобље, премда конфликтни потенцијал у виду војне моћи данас више него икада током историје чини потенцијалну величину, мерило моћи и глобалну претњу. У прилог томе сведоче нове стратешке концепције и војне доктрине, перманентно усавршавање све софистициранијег наоружања, сукоби ниског интензитета, развијање стратегија попут „одбрамбена интервенција“ или „превентивна акција“, развијање снага за брза дејства на подручјима других држава и сл.

Реално сагледавање трансформације рата и нових начина вођења рата, онемогућено је и „сликом“ која је представљена од стране медија, који на један тенденциозан и драматичан начин пишу о томе. Генерално, водећи западни масмедији пуно пажње придају новим формама ратовања, а у последње време исто је запажено и у домаћим медијима. Ствара се дојам да опасност од нових начина ратовања бива све реалнија и страшнија.

На основу претходно реченог може се констатовати да је претња савременим ратом веома актуелан друштвени проблем који захтева свестрану научну анализу. Међутим, на основу увида у доступну домаћу и инострану научну и стручну литературу можемо констатовати да је приметан фрагментаран приступ у истраживању ове тематике. Проблем који се, дакле, поставља пред истраживача је непостојање јасно дефинисаног појмовног апарата и чврстог теоријског оквира.

С обзиром на уочене недостатке у досадашњој тематизацији проблема истраживања, сматрамо да је неопходно заузети холистички приступ у истраживању проблема трансформације рата. Такав би приступ подразумевао интегративно проучавање које би обухватило све димензије нових концепата ратовања. Узимајући у обзир фрагментарност досадашњих истраживања, недовољну развијеност теоријског оквира и непостојање јасно дефинисаних основних појмова, ми ћемо се усредсредити на исцрпну дескрипцију и класификацију манифестних облика овог феномена са аспекта безбедносних наука у циљу синтетизовања полазне грађе за будуће теоријске и емпиријске радове који ће се бавити овом тематиком.

Научна анализа феномена „хибридног ратовања“ представљала би погодан оквир за разматрање природе проблема рата, кроз уочавање битних карактеристика као концепта, чиме се последично отвара проблем научнотеоријског разматрања и феномена савременог рата односно његових појавних облика. Разматрање феномена хибридног вођења рата са позиција различитих и сукобљених теоријских полазишта допринело би добијању ширих сазнања не само о њему већ и савременим формама рата уопште. С друге стране, таквим сазнањима могуће је проверити валидност постојећих теорија о рату и допринети њиховом кориговању и унапређењу. Циљ оваквих истраживања би имао улогу прелиминарног истраживања у функцији одређења ширег проблемског оквира истраживања савременог рата кроз идентификацију свих непознаница и нејасноћа која се тичу његове перцепције и одређења.

Рат је био и остао главни негативни производ цивилизације, који обликује темеље вредности и идеологије. У савременим ратовима победа више не игра ни конститутивну ни регулативну улогу и у њима се више не може говорити о јасно дефинисаној победничкој и

губитничкој страни. Они се најчешће воде изван властите територије, а циљ им је „освајање срца и ума“ управо оних људи или народа на чијој се територији води рат (Dunnigan, 1993). Савремени ратови скоро извесно резултирају краткотрајним примирјем, а не дуготрајним миром чиме нарушавају одсечну дихотомију стања рата и стања мира: стални рат, парадоксално, постаје компонента мира, а мир све више личи на стање рата.

На основу прегледа литературе уочавају се поједине, значајне, карактеристике савремених начина ратововања. Наш циљ је обједињавање свих карактеристика у једну целину, како бисмо показали да је перципирање рата доста другачије у односу на ранија схватања. Развој људске свести је резултовао другачијом перцепцијом рата што се свакако објашњава појавом савремених теорија о рату које негирају оружану борбу као суштинско својство рата. Тенденција минимизирања улоге оружане борбе, али не и њено потпуно одбацивање, јесте битна карактеристика нових концепата ратововања. Сходно наведеном, предмет истраживања односи се на одређење природе рата услед његове трансформације у периоду након Хладног рата. Осим тога, указаћемо на различите концепте ратововања.

Предмет истраживања, у односу на временски аспект, односи се на период од почетка Хладног рата до данас. Услед утицаја процеса глобализације на општи друштвени развој, па тиме и у сфери вођења рата, долази до појаве савремених, такозваних „пост модернистичких“ научних теорија о рату које представљају супротност класичним теоријама. Њихова појава нарочито је била изражена у периоду након завршетка Хладног рата када настаје значајна и по много чему специфична трансформација рата.

Са просторног аспекта предмет истраживања се односи на праксу различитих држава у савременој међународној заједници, тј. на читаву међународну заједницу.

Предметом истраживања бави се већи број научних дисциплина, између осталих социологија, науке безбедности, полемологија, иринологија, конфликтологија, војне, правне, криминалистичке и криминолошке наук, што имплицира на његов интердисциплинарни карактер.

2.5. Циљеви истраживања

1. Узимајући у обзир чињеницу да је феномен савременог рата у незадовољавајућој мери проучаван у домаћој научној литератури, за **научни циљ овог истраживања** поставља се научна дескрипција и објашњење трансформације рата настале у периоду након Хладног рата. Циљ оваквог свеобухватног истраживања био би идентификовање промена у начину планирања, вођења и разрешавања ратних сукоба, као и њихових других карактеристика, које их прате од краја Хладног рата до данас. Систематизацијом постојећих сазнања о овој актуелној друштвеној појави, односно сагледавањем, дескрипцијом и исцрпном класификацијом разноврсних видова конфронтација у савременом свету жели се понудити научно објашњење феномена рата. Исто тако циљ би био идентификовање и специфичних карактеристика које рат чине другачијим од осталих врста сукоба. До сада је то била, и још увек је, масовна и организована примена оружане борбе. Међутим, нове карактеристике савременог рата доводе у питање тај спецификум јер тенденција минимизирања улоге оружане борбе, али не и њено потпуно одбацивање, јесте битно обележје нових концепата ратововања попут хибридног. Резултати добијени научним истраживањем свакако би допринели ширем фонду научних сазнања о феномену савременог рата уопште.

2. Боље разумевање проблема рата могло би, у **практичном смислу**, погодовати развијању стратегије и модела за превенцију и сузбијање потенцијаних опасности од нових

облика сукобљавања у савременом свету, али и припрему цивилног становништва на ове нове безбедносне ризике. У периоду након окончања Хладног рата забележено је све више ратова карактеристичних по коришћењу неконвенционалне тактике и асиметричног начина ратовања, где се као опонент влади налазе различити недржавни ентитети, који употребљавају силу у разноразним формама, попут саботаже, субверзије, терористичких активности, психолошко-пропагандних активности и друго. Друштвени допринос огледа се у унапређивању институционалних капацитета савремене државе, затим кадрова и материјалних ресурса, ради одговора на нове концепе ратовања. Посебно, то подразумева јачање сарадње на међународном нивоу, пре свега, преко међувладних организација.

2.6. Истраживачка питања

У епистемолошком смислу, поставља се питање како у условима наведених теоријских недоречености, па и нејасноћа, приступити истраживању карактеристика и одређењу савремених форми ратовања попут хибридних?

Сумирајући кључне теоријске премисе, као и исходе досадашњих истраживачких студија у вези трансформације рата, могуће је формулисати неколико истраживачких питања која могу послужити као окосница планираног истраживања трансформације рата:

- На који начин процеси глобализације и техничко-технолошког развоја утичу на трансформацију рата?
- На који начин ови процеси мењају феноменологију ратовања?
- Да ли нови начини ратовања имају дугорочније последице по националну безбедност државе која је предмет напада, односно међународну безбедност у целини?
- Да ли је оружани сукоб у Украјини и анексију Крима 2014. године адекватно оловити хибридним ратом и која су његова обележја?

У обухвату проблема истраживања, посебну пажњу заокупљају наведена питања општег карактера која се односе на утврђивање свих промена које су довеле до настанка нових форми ратовања, као и примене незаконитих облика деловања недржавних актера против државе, од стране терориста, побуњеника и др.

У датом контексту, основни проблем овог истраживања биће разрађен кроз темељну анализу већег броја ужих истраживачких питања:

- Који основни облици рата су били најзаступљенији у периоду након Хладног рата?
- Каква је и колика улога процеса глобализације и техничко-технолошког развоја на појавне облике и одржање савременог (хибридног) рата?
- Која су општа, посебна и специфична обележја, односно услови настанка, узроци, циљеви, носиоци, објекти напада, стратегије, тактике, облици и последице савремених форми ратовања које се називају хибридним ратовањем?

- У којој мери су савремене државе угрожене новим облицима ратовања од стране других држава и недржавних колективитета и којих?
- На који ће се начин креирати безбедносна политика држава у будућности с обзиром на претњу хибридном ратом?

Проблем истраживања је, сходно изнетом, дефинисан представљеним сетовима питања на која ће се током истраживања дати одговор. Истраживање ће се водити показатељима назначеним у савременој научној и стручној литератури и стратешко-доктринарним документима технолошки најразвијенијих држава света, војних савеза, Уједињених нација и других међународних организација.

2.6.1. Индикатори

У првом и другом истраживачком питању садржана је наша полазна хипотеза да процес глобализације утиче на општи друштвени развој, па тиме и на сферу вођења рата, проширујући опсег радњи које су у традиционалном смислу припадале појму рата. Услови и стања у међународној заједници (економски фактори, политички фактори, итд), као и техничко-технолошки развој који је допринео развоју средстава за вођење рата, довели су и до промена у начину вођења рата, односно до појаве нових облика ратовања. Посебности нових облика ратовања произилазе из интензивног развоја људског друштва, техничко-технолошког развоја и могућности савременог наоружања и друге ратне технике (пре свега, авијација, сателити, електроника), као и достигнућа у другим областима технологије и науке. Повећање броја оваквих сукоба и технолошке промене повећавају рањивости друштва и државе.

У трећем и четвртом истраживачком питању садржана је наша друга полазна хипотеза да нови начини практиковања рата захтевају ревидирање досадашњих стратегија како би се успешно одговорило на савремене форме ратовања. Услед растуће друштвене зависности од употребе нових технологија и средстава ратовања, национални системи безбедности повећано су изложени савременим безбедносним претњама од нових форми практиковања рата. Насиље неће бити само ограничено на земље у развоју, већ је ризик присутан свуда. У условима глобализације, са све већим степеном међузависности, у новим концептима ратовања поред држава, активно учествују и појединци и невладине организације и друштвени покрети на међународној сцени. У фокус се ставља тежња да се непријатељ надмудри, (медијски) обмане и изненади, што имплицира да рат неће нестати, већ да улази у нову епоху коју карактеришу нова феноменолошка обележја ратних сукоба.

На основу анализе и истраживања промена које су настале од периода Хладног рата до сада, у погледу развоја људског друштва и стања међународних односа, покушаћемо да уочимо како су ове промене утицале на начин вођења рата и опишемо опште карактеристике савремених начина ратовања. На првом месту, да опишемо карактеристике хибридног ратовања и да укажемо на његове специфичности у односу на ратове који су вођени после Другог светског рата. У том циљу користићемо се следећим индикаторима за праћење промена у начину вођења и карактеристика савремених ратова: циљеви и карактер сукоба (крајње жељено стање сукобљених страна - национални, регионални, глобални, верски, ослободилачки, одбрамбени, нападачки, идеолошки и др.), актери сукоба (сукобљене стране које директно учествују у рату - регуларне снаге, организације, побуњеници, плаћеници и др.), објекти напада (конкретне материјалне или духовне вредности, које настоје да остваре стране у рату), стратегије ратовања (општи план акција чија је сврха остваривање одређених циљева уз могућност постизања стратегијског изненађења), трајање рата (активан ангажман

носиоца напада на територији мете напада – кратко трајање до 30 дана, средње трајање до 6 месеци, дуго трајање до 3 године и веома дуго трајање дуже од 3 године), просторна димензија вођења рата (врсте и димензије простора - коришћење копна, ваздуха, воде, космоса и сајбер простора), временска димензија вођења рата (временски услови - климатски, метеоролошки и услови видљивости), интензитет (број жртава као последица напада – мањи оружани сукоби до минимум 25 убијених годишње, оружани сукоби средњег интензитета са барем 25 убијених годишње и ратови у којима има минимум 1000 погинулих годишње), обухват ратних дејстава (начин извођења ратних дејстава на целој територији или делу територије - употреба специјалних дејстава и снага, дејства са великих одстојања и висина, политичка и информатичка дејства, економске санкције и друге мере), ратна техника (врста наоружања – конвенционално и неконвенционално, примена нових технолошкох достигнућа) и улога медија пре и током ратних дејстава (штампани и електронски медији као средство ширења пропаганде – радио, телевизија и интернет).

2.7. Тип и метод истраживања

Начин спровођења истраживања и одабир метода у корелацији су са формулисаним проблемом истраживања, предметом истраживања и истраживачким питањима. С обзиром на комплексност предмета истраживања, приликом научног истраживања проблема рата захтева се употреба адекватних научних метода, како би се дошло до релевантних извора сазнања.

Истраживању овог специфичног феномена потребно је приступити мултиметодски, кроз анализирање расположивих и новонасталих извора података. Доминира квалитативни истраживачки дизајн, док је неадекватна теоријска заснованост довела до експлоративног истраживања.

Свеобухватно истраживање савременог рата и његових појавних облика нужно намеће употребу различитих метода и теоријских знања већег броја наука и научних дисциплина.

2.8. Извори података

Због комплексности проучаваног феномена, у раду ћемо анализирати податке из различитих извора. Базична искуствена евиденција биће креирана из постојећих извора података:

- научних и стручних радова који се, посредно или непосредно, баве проблем рата и његовом трансформацијом;
- научних и стручних истраживачких пројеката из ове области;
- позитивноправних прописа (националних, регионалних и међународних);
- институционалних извора (статистичких извештаја, докумената из архива државних институција, евиденције невладиних организација, извештаја осталих релевантних институција);
- евиденције државних и међународних тела задужених за праћење стања безбедности у свету;

- међународних докумената, конвенција, протокола, међународних уговора и других аката, који су директно или индиректно везани за проблем рата.

Током истраживања ће, пре свега путем метода анализе садржаја различитих облика комуникација, бити стварана и искуствена грађа релевантна за извођење закључака о испитиваној појави.

У области безбедности постоје многобројне отворене базе података, у којима су систематизовани подаци који се, између осталих, односе и на сукобе (conflict data). Томе је допринела чињеница да су током историје доминирали ратови између држава и велики светски сукоби до средине 20. века, који су због тога били у фокусу истраживања безбедности. Током Хладног рата и након тог периода отворила су се нова питања значајна за безбедност, долази до „проширења и продубљења“ разумевања и објашњавања безбедности због нових околности и пратећих изазова, ризика и претњи по безбедност, те се отвара читав спектар нових питања значајних за безбедност, као што су нуклеарно наоружавање, очување мира и др. Проширивање истраживачког поља безбедности, с једне стране, и убрзани развој информacionих и комуникационих технологија, с друге, за кратко време довели су до појаве огромног фонда јавно доступног знања о тој области.

У раду *Питање података у проучавању сукоба*, аутори Пол Колијер (Paul Collier) и Анке Хефлер (Anke Hoeffler) са Универзитета у Оксфорду су 2001. направили кратак преглед база података о сукобима, где су се фокусирали на значај одговарајућег и релевантног одређења кључних појмова за израду база података, али су се такође посебно заинтересовали за мерење интензитета ратова. Аутори су операционализовали озбиљност грађанских ратова тако да „обухвати људске жртве сукоба, трајање сукоба и географску распрострањеност” (Collier & Hoeffler, 2001:3). Аутори реферишу на најзначајније базе података из области безбедности: COW пројекат, SIPRI базе података, State Failure пројекат, Global Development Network Database, податке UNHCR, OECD, Polity базе података итд.

У истраживању *Преглед база података о сукобима и политичким кризама*, Родикова и сарадници су „пружили преглед значајних пројеката који се баве развојем база о сукобима, кризама и сличним политичким догађајима“ (Rodik et al. 2003:9). Обухватили су двадесет база које су укратко приказали преко следећих категорија: (1) структурни атрибути држава, (2) политички догађаји и (3) унутрашњи и међудржавни сукоби.

Нешто обухватнију класификацију база података пружила је Кристин Ек 2005. године у публикацији *Водич о подацима о сукобима за почетнике: проналажење и коришћење адекватних база података* (Еск, 2005) у склопу Упсала Програма података о сукобима (Департман за истраживање мира и сукоба). У поменутом Водичу пружа преглед кључних чинилаца које би истраживачи сукоба требало да узму у обзир приликом одабира сета података. Екова препоручује класификацију засновану на потенцијалним начинима употребе одговарајуће базе података. „Прва и главна примена података о сукобима је у изради списка текућих сукоба. Друга примена је креирање линија тренда ради бољег разумевања општих образаца сукоба“ (Еск, 2005:7). У другој целини њене публикације, ауторка приказује 60 најпознатијих сетова података како о оружаним и насилним сукобима (ратови, оружане побуне, масакри, насилне промене режима) тако и о догађајима који се односе на сукобе у најширем смислу (тероризам, протести итд.).

Једна од најобухватнијих каталогизација база података представљена је у публикацији *Индикатори и индекси сукоба и безбедности: преглед и класификација отворених база података*, у којој су, Павловићева и сарадници из Агенције за истраживање и развој у

области одбране (Recherche et développement pour la défense Canada) канадског Министарства националне одбране, пружили свеобухватан списак са детаљним описима 126 база података о сукобима и безбедности, које су разврстали у 16 категорија (Pavlović et al. 2008).

Једна је од најкоришћенијих база података у академским истраживањима оружаних сукоба јесте *Correlates of War – Non-, Intra-, Inter-, Extra-State Wars* (Корелати рата – Недржавни, унутардржавни, међудржавни и вандржавни ратови). У главној бази пројекта Корелати рата приказани су квантитативни подаци о недржавним, унутардржавним и међудржавним оружаним сукобима у периоду од 1816. до 2007. године. Приказане су четири групе података: ратови између или унутар политичких ентитета који нису признати као државе (non-state wars), унутардржавни ратови (intra-state wars), ратови између држава и политичких ентитета који нису признати као државе (extra-state wars) и међудржавни ратови (inter-state wars). За сваки рат, у бази су приказани подаци о странама које су у њему учествовале, временском оквиру рата, броју страдалих и исходу. Корелати рата препознају четири категорије ратова: међудржавни ратови (тип 1), вандржавни ратови (колонијални - тип 2, империјални - тип 3), међудржавни ратови (грађански ратови за преузимање власти - тип 4, грађански ратови око територије - тип 5, регионални - тип 6, сукоби међу заједницама - тип 7), недржавни ратови (на недржавној територији - тип 8, изван граница државе - тип 9). Иако се подаци прикупљају из отворених извора, за сваку групу ратова постоји посебан начин операционализације и класификације.

Armed Conflict Database (База оружаних сукоба): У бази су приказани подаци о оружаним сукобима широм света, са фокусом на политичке, војне и хуманитарне димензије и последице актуелних сукоба и терористичких напада. Подаци се односе на: историју сукоба, статус сукоба, важније догађаје који се недељно ажурирају, извештаје о сукобима који се месечно ажурирају, годишње процене и анализе, супротстављене стране у сукобу, недржавне оружане групе, статистику (број погинулих, број интерно расељених и избеглих лица, број повратника).

Armed Conflict Location and Event Data Project - ACLED (Локације и догађаји у вези са оружаним сукобима): У бази су приказани подаци о месту, времену, актерима, врсти и последицама политичког насиља, са посебним освртом на грађанске, локалне сукобе, насиље над цивилима, протесте и nerede. Пројектом су обухваћене све афричке државе од 1997. године до данас, као и поједине државе јужне и југоисточне Азије.

Arms Embargoes Database (База забрана увоза/извоза наоружања): У бази су приказани подаци о мултилатералним забранама увоза и/или извоза наоружања од стране међународних организација као што су Европска унија, Уједињене нације или групе држава. База садржи податке о забранама које су правно обавезујуће и политички обавезујуће. Подаци се односе на циљеве, обим и измене у забранама које су на снази, као и у онима које више не важе.

Arms Transfers Database (База података о промету наоружања): У бази су приказани подаци о промету тешког конвенционалног наоружања почев од 1950. године. Намењена је свима који желе да прате ток и обим трговине наоружања на међународном нивоу, а пре свега доносиоцима одлука, истраживачима, аналитичарима, медијима, цивилном друштву. Подаци су груписани према неколико варијабли: подаци о извозницима и увозницима наоружања, подаци о типу и количини нарученог и испорученог наоружања, подаци који се односе на године поручбина и испорука, подаци о финансијској вредности набавки.

Battle Deaths Dataset (Подаци о броју страдалих у оружаним сукобима): У бази су приказани подаци о броју страдалих припадника оружаних снага и цивила у оружаним сукобима широм света у периоду од 1946. до 2008. године. За сваки оружани сукоб приказани су подаци о сукобљеним странама, територији на којој се оружани сукоб догодио, трајању оружаног сукоба и броју страдалих (изражава се кроз највишу, најнижу и тзв. најбољу процену на годишњем нивоу).

Conflict Barometer (Барометар сукоба): У бази су описани актуелни трендови у развоју међудржавних, унутардржавних и субдржавних сукоба, укључујући ту њихов интензитет и дислокацију на годишњем нивоу. У деловима публикације о регионима приказани су подаци о сукобима у пет региона: Северна и Јужна Америка, Азија и Океанија, Европа, Блиски исток и Магреб и Подсахарска Африка. Приказани су актери сукоба (државе, међународне организације, недржавни актери), мере сукоба (акције и комуникације између актера сукоба), вредности/разлог сукоба (систем/идеологија, државна моћ, аутономија, сецесија, деколонизација, регионална превласт, ресурси, територија, међународна моћ и остало). Интензитет сукоба се мери средствима сукоба (употреба оружја и/или употреба људства), и последицама сукоба (број жртава, обим разарања, број избеглица/интерно расељених лица).

Conflict Risk Assessment (Процена ризика од избијања сукоба): База је део пројекта који има за циљ прикупљање статистичких информација о политичком, економском, социјалном и културном стању и окружењу држава широм света. У бази је 45 индикатора организованих у 9 категорија: историја оружаних сукоба, управљање и политичка стабилност, милитаризација, религијска и етничка разноликост, демографски притисак, економски развој, људски развој, еколошки притисак, међународна повезаност.

Conflict Termination Dataset: Uppsala Conflict Data Program (База окончања сукоба: Упсала програм података о сукобима): База садржи податке о међудржавним и унутардржавним сукобима, сукобима нижег интензитета и широком спектру исхода окончања сукоба. Подаци су приказани у односу на временски опсег сукоба, датуме почетка и окончања сукоба и начин окончања сукоба. 23 варијабле груписане су у неколико категорија: окончање сукоба, епизоде сукоба, специфичан исход окончања сукоба.

First Use of Violent Force (Прва употреба силе): У бази су приказани подаци о државама које су прве употребиле силу у одређеном међудржавном оружаном спору. База је организована према међудржавним оружаним споровима. За сваки спор у бази приказани су подаци о: државама учесницама (актерима) и датумима почетка и завршетка спора, а посебно о државама које су прве употребиле силу, државама које су биле мета те силе и датумима почетка и завршетка прве употребе силе.

Militarized Interstate Disputes: Correlates of War (Међудржавни војни спорови: Корелати рата): У бази су приказани подаци о споровима једне или више држава са једном или више држава за период нешто мањи од две стотине година. Спорови се састоје од инцидентних ситуација различитог интензитета - од претње употребом силе до стварне употребе силе. Постоје три групе података: међудржавни војни спорови (МВС), инциденти у оквиру МВС и дијадични МВС. У оквиру сваке групе података постоји и подгрупа података о учесницима у спору/инциденту.

Non-State Conflict Dataset: Uppsala Conflict Data Program - UCDP (База података о недржавним сукобима: Упсала програм података о сукобима): У бази су приказани подаци о недржавним сукобима, односно сукобима између најмање две организоване оружане групе,

од којих ни једна није званична власт и који као последицу имају најмање 25 смртних случајева у току једне године. Варијабле су: стране у сукобу, ниво организованости група, број смртних случајева у борбама, временски обухват сукоба, географска локација сукоба.

One-Sided Violence Dataset: Uppsala Conflict Data Program - UCDP (Подаци о једностраном насиљу: Упсала програм података о сукобима): У бази су приказани подаци о намерним нападима на цивиле од стране влада или формално организованих оружаних група. Варијабле су: основни подаци о учесницима сукоба, делови коалиције, име учесника (влада или формално организована група), година посматрања, да ли је учесник влада, локација (територија/држава), локација владе, регион (Европа, Блиски исток, Азија, Африка, Америка).

Territorial Change Dataset: Correlates of War (Подаци о територијалним променама: Корелати рата): База садржи податке о свим мирним и насилним променама територија од 1816. до 2014. године у којима је учествовала најмање једна држава. 19 варијабли које се односе на временски период територијалних промена, страну која добија и страну која губи, ентитет који се мења, тип и обим промена, и постојање оружаног сукоба између страна које су укључене у промену територије.

UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset (УЦДП/ПРИО подаци о оружаним сукобима): У бази су приказани подаци о сукобима од 1946. до 2016. године (унутрашњим и међудржавним) у којима је најмање једна страна носилац државне власти. Сваки сукоб представљен је као дијада и додељује му се идентификациони број. Дијаду сачињавају два главна учесника у сукобу, она може обухватати период од неколико година и кодира се према интензитету (мањи до 1.000 жртава и већи преко 1.000 жртава), региону (Америка, Азија, Блиски исток, Африка, Европа), неподударности (власт, територија, власт и територија), и типу (вансистемски, унутрашњи, међудржавни, међународни). Такође постоје подаци о почетку, завршетку и локацији сукоба.

Uppsala Conflict Data Program - UCDP (Упсала програм података о сукобима, УЦДП): У бази су приказани детаљни дескриптивни подаци о организованом оружаном насиљу. За сваку државу подаци су разврстани у односу на то да ли се ради о ратовима и мањим оружаним сукобима, унутардржавним сукобима који су се одвијали на њеној територији или потписаним мировним споразумима.

У планирању прикупљања података водиће се рачуна о томе да подаци буду објективни, прецизни, да се прикупљају у одговарајућем систематском оквиру, будући да се на такав начин могу изводити исправна уопштавања.

2.9. Технике за прикупљање података

У циљу постизања што већег степена поузданости и обухватности, ово истраживање ће обухватити како анализу различитих извора података, тако и комплементарно коришћење различитих истраживачких метода:

1. преглед научне и стручне литературе;
2. анализа правних докумената;
3. метод секундарне анализе;

4. метод анализе садржаја;
5. метод студије случаја;
6. принцип триангулације.

Преглед научне и стручне литературе

Овај метод подразумева систематично и објективно долажење до жељених научних сазнања и података о предмету истраживања који су резултат истраживања одговарајућих научних дисциплина, а налазе се у стручним књигама, монографијама, различитим студијама, приручницима и чланцима. Методом прегледа научне и стручне литературе, пре свега иностраног истраживачког искуства, доћи ћемо до релевантних теоријских становишта и приступа о предмету истраживања.

Анализа правних докумената

Анализа правних докумената ће у овом истраживању обухватити примену правно-догматског и нормативног метода.

Правно-догматски метод се користи за научну обраду нормативних садржаја. Њиме се врши тумачење садржине правних норми у циљу сазнавања правог значења језичко-логичких симбола којима су оне изражене. Кроз примену правно-догматског метода анализираћемо нормативна акта, конкретно међународне позитивноправне прописе којима се санкционише употреба и претња силом.

Нормативни метод се користи за научну анализу правних система и његовом применом се изграђују основни правни појмови и утврђују њихове међусобне везе. Овим методом ћемо се служити приликом обраде, анализе и синтезе правних појмова.

Метод секундарне анализе

Многи документи, створени у различите сврхе послужиће нам као извори сазнања о посматраној појави. Овим методом ћемо анализирати постојећу искуствену евиденцију из доступних архивисаних база података из до сада спроведених научних истраживања проблема рата, као и званичне евиденције релевантних цивилних и војних институција, текстове из новина, извештаје и другу документарну грађу. Употреба метода секундарне анализе података биће нам од посебног значаја јер, из објективних разлога, нисмо у прилици да спроводимо истраживања у којима би учесници били актери рата.

Основни проблеми примене секундарне анализе података јесу веродостојност и поузданост података који се анализирају. Ова чињеница намеће посебан опрез у избору извора података и детаљну проверу њихове адекватности и објективности. У том циљу биће: спровођена континуирана евалуација постојећих података намењених секундарној анализи, анализирани циљеви због којих су настали, начини узорковања, операционалне дефиниције и методе прикупљања података.

Метод анализе садржаја

Метод анализе комуникационог садржаја биће коришћен приликом анализе материјала докумената масовне комуникације. Материјал ће бити прикупљен на систематски

начин, из различитих медијских садржаја – новина, часописа, филмова, радија, телевизије и Интернет сајтова.

Метод студије случаја

Студија случаја се на најопштијем нивоу одређује као дубинско проучавање једног одабраног случаја, односно примера који се у односу на истраживачки дизајн сматра адекватним. Адекватност одабране студије је нужан предуслов уопштавања добијених налаза и извучених закључака. Студијом случаја ће бити обухваћен конкретан проблем/случај – анексија Крима 2014. године. То значи да ће на конкретном примеру, односно случају бити примењене све претпоставке које су резултат прегледа литературе и које су у вези са утврђеним истраживачким циљевима ове дисертације. На основу одабране студије случаја покушаћемо да утврдимо сазнајно-експланаторни потенцијал анексије Крима у проучавању хибридног начина ратовања.

Принцип триангулације

У циљу постизања методолошке свестраности, креирања адекватног методолошког приступа, повећавања поузданости и ваљаности истраживања, водићемо се принципом триангулације, односно комплементарности, као основним истраживачким принципом.

Овај истраживачки принцип захтева комплементарну примену различитих извора података, начина њиховог прикупљања и анализе, типа истраживачке стратегије, теоријских перспектива.

Како бисмо свеобухватно сагледали феномен рата и његове различите појавне облике биће коришћено више различитих метода истраживања, а прикупљени подаци омогућиће адекватно анализирање различитих аспеката везаних за овај проблем. Доследна примена овог истраживачког принципа требало би да омогући проверу и употпуњавање података добијених различитим методским приступима, чиме ће у извесној мери, бити умањени недостаци у примени појединачних метода.

2.9.1. План обраде података

Обрада података је битан, систематичан, конзистентан процес синтетизовања, повезивања и обједињавања сазнања током истраживања, који почиње када и постављање пројектног задатка. Шире одређење обраде података обухвата све радње и поступке у избору и обликовању података, док уже одређење обраде података обухвата само радње и поступке с прикупљеним подацима.

Истраживачки методи су најпре усмерени на то да се прикупи сва потребна научна грађа о испитиваној појави из различитих извора (разне публикације, документи и др). Фазу прикупљања искуствене евиденције карактерисаће што већи степен систематичности свих активности које се предузимају, као и континуирано проверавање прецизности и искуствене тачности прикупљењих података.

Када се прикупе потребна искуствена обавештења, одређена обавештења издвојиће се из целокупне грађе и претвориће се у искуствене научне податке. Издвајање обавештења пратиће критичко сагледавање сваког појединачног извора података из аспекта потпуности, компетентности и веродостојности. Наредна фаза у стварању искуствене евиденције је синтетичке природе и подразумеваће сређивање података који су у претходној фази

издвојени из најчешће много шире масе првобитно прикупљених изворних обавештења. Подаци се пребројавају, групишу, укрштају, како би њихов коначан облик био што подеснији циљевима предметног истраживања.

Приликом коришћења методе анализе комуникационог садржаја, примењиваћемо технику под називом „узорак популарности“, засновану на опсегу публике. Процес узорковања комуникационог садржаја биће извршен у три фазе:

1. Разврставање извора (одлучивање о штампаним медијима, електронским медијима итд., који ће бити предмет анализирања);
2. Разврставање временских секвенци (одабирање периода који ће бити покривен истраживањем);
3. Разврставање јединица (одлучивање о аспектима комуникације које је потребно анализирати).

Обрада прибављених података проћи ће кроз више фаза: контрола података; шифрирање података; разврставање и класификација података; укрштање података; исказивање података; анализа података; оцена података; и закључивање на основу података.

Контрола података: прва етапа обраде прибављених података започеће утврђивањем – констатовањем количине и својстава података о предмету истраживања. Пребројавањем података и извора података утврдиће се колико је података прибављено да би се знало да ли је то довољна количина података; и колико је података прибављено одређеним методама, техникама, поступцима и инструментима. Друга етапа подразумеваће утврђивање техничке исправности података који су прибављени, док ће се у трећој етапи констатовати празнине – подаци који недостају. У случају утврђивања недостатака у вези с подацима, приступиће се њиховом отклањању у складу с могућностима.

Шифрирањем података означићемо садржај или својстава одређеног податка одговарајућим знаком или са више повезаних знакова у циљу поједностављивања и економичности обраде података. Пре процедуре шифрирања приступиће се изради шифарника, односно система шифара и појмова на које се односе. Ознаке којима ћемо се служити представљаће комбинацију слова и бројева.

Разврставање и класификација података према две врсте класификација: класификација квалитативних података и класификацију квантитативних података.

Укрштање података је посебан облик повезивања података с циљем да се открију својства скривених односа и веза између њих. Сваки податак има више обележја и у разним контекстима може имати више значења.

Исказивање података је нужно у свим фазама прибављања и обраде података (исказивање „сирових“, необрађених и неуређених и уређених и обрађених података) и вршиће се комбинованим облицима (вербално – писмено, нумерички и графички. Наиме, уз број графикона као саставни део, неопходно је и вербално исказивање значења – насловом, легендом итд.

Анализа података подразумева анализу сваког појединачног податка, групе података (нарочито података коју су повезани с одређеним компонентама предмета истраживања), али

и расположивих података као целине. Анализа података је неизбежна у свим етапама и фазама рада на подацима – од момента констатовања проблема до момента закључивања. То је континуиран процес који се одиграва током читавог истраживања, с основним задатком да се констатује употребљивост података (адекватност, ваљаност, валидност) за формирање научног сазнања у вези с предметним истраживањем; потом следи констатовање тачности података, и на крају довољности података за опис појаве која је предмет истраживања.

Оцена података оствариће се у свим фазама прибављања података. Прва, почетна оцена података започеће првим увидом у податке и констатовањем колико смо и којих података прибавили примењеним методама и техникама прибављања података. Друга етапа оцене података започеће приликом контроле података, шифрирања, приликом њиховог разврставања - класификовања, укрштања и исказивања. Оцена података је заправо сложена процедура откривања и констатовања степена у ком расположиви подаци задовољавају потребе и захтеве предметног истраживања. То значи да се оцењује њихова подобност за стицање научног знања о предмету истраживања које се врши на основу њих. Оцењивање података у овом истраживању оствариће се констатовањем слагања теоријских поставки од којих се пошло у истраживању с подацима који су прибављени. Слагање података и теоријских поставки потврђивало би ваљаност и употребљивост података.

Закључивање о предмету истраживања на основу података који су прибављени и обрађени представља последњу фазу обраде прибављених података. Обрађени подаци прибављени истраживањем односе се директно на предмет истраживања и посебно на дисциплинарно, временско и просторно одређење предмета истраживања, као и садржај оперативног одређења предмета истраживања.

2.10. Научни допринос истраживања

Научни допринос планираног истраживања заснива се на следећем. Прво, ова тема није у довољној мери обрађивана у домаћој и страниј научној литератури у облику јединственог научног дела, те би предложена докторска дисертација била потпуно аутентична. Други допринос огледа се у научном циљу истраживања – долажење до нових научних сазнања о феномену трансформације савременог рата у смислу научне дескрипције и објашњења истраживаног феномена. Треће, планирано истраживање има и елементе научне предикције, будући да себи поставља као захтев и предвиђање будућих тенденција вођења ратних сукоба. Четврто, планирано истраживање ће покушати да пружи допринос у превенцији будућих конфликта, будући да ће указати на одређене недостатке у примени појединих одредби међународног ратног и хуманитарног права на савремене „хибридне ратове“, и понудити смернице за нормативно унапређење ове области.

Спроведена анализа би, осим изнетог, требало да допринесе и разјашњењу појмовног и термилошког корпуса ове специфичне области. Због употребе у различитим дискурсима, термин „хибридно ратовање“, који суштински указује на нови концепт, задобија и потпуно друга значења те није у потпуности јасно да ли се хибридно односи само на концепт или и на неку нову врсту рата, затим претњу или на све то заједно. Уочава се да се унутар тих одређења користе семантички слични али појмовно различити термини попут „хибридни рат“, „хибридно ратовање“ и „хибридне претње“, што указује на различит приступ и различито разумевање предметног термина. У условима теоријских нејасноћа, проучавање феномена „хибридног ратовања“ захтева свеобухватни приступ који се ослања како на класичне тако и на савремене теорије. Научна анализа феномена „хибридног ратовања“ представљала би погодан оквир за разматрање природе проблема рата, као и проверу и

кориговање постојећих теоријских оквира у разматрању рата као друштвено-историјског феномена.

3. ТРАДИЦИОНАЛНИ ПРИСТУП РАТУ

Људска мисао се од давнина бавила проблемима које и данас проучава модерна наука. Наиме, за развој појединих природних и друштвених наука полазна тачка су биле велике азијске цивилизације, пре свега вавилонска, египатска, кинеска и индијска, засноване пре око 6 хиљада година, цивилизације из којих су изницале стара Грчка и Рим. Различита тумачења социјалних конфликта као значајне димензије друштвеног живота, која су се развијала оквирима раних цивилизација, уткана су у филозофске, политичке, социјалне и сличне списе старих мислилаца и представљају неминовну претпоставку за изучавање еволуције каснијих и модерних схватања, те је историјски осврт на њих нужан и неопходан.

Верује се да први ратови датирају још из периода настанка првобитне људске заједнице, те се стога означавају за најстарије облике друштвених сукоба. У историји човечанства готово да не постоје периоди у којима се нису догађали ратови. Закључци истраживања Жан-Жака Бабела (Jean-Jacques Babel) указују да „за нешто више од пет и по хиљада година своје историје, човечанство је водило око 14.500 ратова са преко 3,6 милијарди људских жртава, уз непроцењива материјална разарања“ (Путник, 2012: 31 према Ковачевић, 1995). Ратни сукоб је, са аспекта учесталости и деструктивности, један од најекстремнијих облика друштвених конфликта. Рат је комплексан и интензиван сукоб кога могу проузроковати различити класни, економски, политички, расни или верски анимозитети. Без обзира да ли су се дешавали у првобитној заједници или у савременом свету, заједничка карактеристика свих тих ратова јесте циљ ради којег се воде, а то је увек остваривање специфичних интереса, који су претежно економске и политичке природе, у смислу запоседања територија, борбе за оскудна добра, освајање тржишта и јефтине радне снаге итд. (материјални интереси за задовољавање физичких потреба) или вредности (потребе идентитета). Дакле, ради се о друштвеној појави коју је могуће анализирати сагледавајући различите аспекте: војни, историјски, етички, економски, политички итд. Ипак, ради потпуног разумевања феномена рата неопходно га је разматрати путем методе мултидисциплинарног приступа (Путник, 2012). Традиционални приступ рату имплицира одређена основна обележја и специфичности појма рата, о чему ће бити речи у наставку поглавља.

3.1. Рат као екстремна форма друштвених конфликта

Опште прихваћено мишљење о рату је да „представља оружани сукоб између организованих политичких субјеката (држава, устаници, снаге Уједињених нација итсл.). Овај организовани облик насиља се врши помоћу оружја (оружане силе) да би се скршио отпор противника и остварио интерес због којег се води“ (Путник, 2012: 22). Истиче се и став „да је рат, а пре свега онај нападачки², увек продукт политичких интереса државе која њиме настоји да их реализује“ (Путник, 2012: 22), односно користи се као средство принуде у циљу остваривања тачно одређених интереса политичке природе, посебно у ситуацијама када то није могуће постићи уз примену неке друге врсте притиска. Ови интереси политичке природе обично артикулишу и конкретне интересе из економске сфере. Додатно, иако рат представља „израз воље једне од зарађених страна која је потребна да би се створило ратно

---

² „Савремени међународноправни поредак ставио је нападачки рат ван закона и прогласио га међународним злочином, док је легалност употребе оружане силе редуковао само на случајеве индивидуалне или колективне самоодбране, односно колективне акције Уједињених нација у складу са Главом VII Повеље УН“. Извор: (Vučinić, 2006: 51).

стање³, забележен је велики број случајева када су се државе налазиле у стању рата а да то стање нису прогласиле“ (Путник, 2012: 22).

Рат, као међународни феномен, предмет је међународног јавног права. Прве изворе ратног права чинила су међународна обичајна правила и међународни уговори. Већина међународних уговора настала је поступком кодификације обичајних правила ратног и хуманитарног права. Свака страна у сукобу је у обавези да се понаша складно правилима међународног ратног права, а такође у случају њиховог кршења подлежу правној одговорности (Vučinić, 2006). Другим речима, циљ правила је ублажавање катастрофалних последица рата.

3.1.1. Појмовно одређење друштвених конфликта

Развој и функционисање друштва заснива се на већој или мањој сагласности, компромисима, сарадњи или конфликтима између појединаца и социјалних група у структури друштва. Друштвени конфликти, као једна од основних друштвених појава, представљају историјску, али и актуелну константу људских друштава. Приликом анализе друштвених сукоба неминовно се намеће тврдња да, што је друштво више поларизовано на групе услед различитог положаја и животних прилика, утолико је израженија и његова актуелна и потенцијална конфликтност. Још у најстаријим облицима људског груписања, хордама, иако је постојала једнакост чланова у правима и обавезама, разлике по полу и годинама живота стварале су нужне претпоставке за извесне сукобе. Притом и евентуални сусрети тих група по правилу су се најчешће завршавали њиховим сукобом (Rostovcev, 1990). Развојем друштва током историје, од једноставних и хомогених ка сложеним и диференцираним заједницама, ширило се и поље конфликта. Другим речима, конфликти су у својим различитим формама присутни и вероватно ће бити присутни у свим друштвима, у различитим облицима људског организовања и на свим степенима историјског развоја, без обзира да ли их оправдавали или оспоравали, објашњавали као неминовност и зло, или као реалну друштвену појаву. Међутим, сукоби нису једина и искључива константа друштва. Људску заједницу карактерише и сарадња, солидарност, осећај припадности и лојалности, као фундаменталне одреднице друштва које су универзалније од сукоба и захваљујући којима је људски род опстао.

Теоријска разматрања о конфликтима сежу далеко у прошлост и садрже велики дијапазон различитих тумачења. Током историје људског рода, друштвени конфликти су окупирали мисли теоретичара из различитих области, као што су филозофија, историја, теологија, право, геополитика, психологија, социјална психологија, социологија, војне и друге науке, који су желећи да проникну у њихову суштину разматрали природу друштвених конфликта, њихове узроке, функције, фазе, циљеве, као и могућност њиховог регулисања и разрешавања. Сходно наведеном, у литератури постоје различита одређења друштвеног конфликта, као последица разлика у идејној и теоријској оријентацији теоретичара у приступу тумачења друштва и друштвених појава. У циљу исказивања суштине друштвених конфликта настале су многобројне дефиниције, а ипак, овај појам приликом свакодневне

---

³ Под ратним стањем се подразумева положај државе која је с објавом рата или без ње ступила у непријатељске односе са једном или више држава. По правилу, такво стање настаје објавом од стране уставом овлашћеног органа, када оружане снаге добију правни легитимитет за своју оперативну употребу. Обично су то законодавни органи (парламенти). Извор: Ustav Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, br. 98/2006 i 115/2021); Zakon o odbrani („Službeni glasnik RS“, br. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - dr. zakon, 104/2009 - dr. zakon, 10/2015 i 36/2018).

употребе, као и у теорији, изазива знатне потешкоће, пре свега у смислу одређености „на шта се он првенствено односи: на стање, процес, интеракцију, (дез)интеграцију, несагласност или антагонизам, исход или решење“ (Путник, 2012: 25). Наведено резултира произвољним тумачењем подразумевајући под њим разноврсне појаве, али и погрешно поистовећивање са неким сродним, али не и истоветним друштвеним појавама и процесима, „као што су социјални протести, револуције, оружани сукоби и слично“ (Милашиновић и Милашиновић, 2007: 21).

До данас не постоји јединствена, потпуна и свеобухватна теорија друштвених сукоба. Сва сложеност феномена друштвеног конфликта огледа се у опречним тврдњама различитих концепција, од тумачења да су „елемент саме суштине друштвеног живота, да доприносе кохезији друштва и његовој интеграцији“ (Путник, 2012: 25), па до схватања као „нечег неприродног и непожељног“ (Милашиновић и Милашиновић, 2007: 17). Са становишта историјског материјализма, друштвени конфликти представљају стања напетости, отворених антагонизама и сукоба између антагонизованих друштвених класа, који су конститутивни елемент сваког друштвеног система, односно трајан су пратилац људских друштава од тренутка велике интерне диференцијације супротстављених интереса, настале с појавом приватног власништва. Овакви друштвени сукоби, представљају и подстицаје нужних и великих социјалних промена, па чак и друштвених промена историјско-цивилизацијског значаја. Сходно овом схватању социјалних конфликта, замена једног дисфункционалног облика друштва (у коме су спласли витални потенцијали) неким другим обликом, представља процес објективног напредовања. Из тог разлога, овакви сукоби се тумаче као позитивни и прогредирајући без обзира на то да ли се испољавају кроз незаконите, односно насилне форме.

Насупрот историјско-материјалистичком становишту, у основи функционалистичког теоријског становишта налази се поистовећивање друштвених сукоба са негативним и са социјално-патолошким појавама, као што су делинквенција и криминал, које попут дисфункционалних конфликта не резултирају прогресивним друштвеним променама ни за појединца ни за заједницу у целини. Наиме, сви друштвени сукоби представљају исту категорију друштвених појава, које се генерално сматрају неповољним, негативним, дисфункционалним и друштвено непожељним (Јевтовић и Милашиновић, 2006). Ипак, тумачење конфликта као болести друштвеног организма и њихово изједначавање са социјално-патолошким појавама, напуштено је веома брзо, премда се ове појаве не могу поистоветити нити су то појаве истог реда; дисфункционални друштвени сукоби могу се посматрати као својеврсна категорија друштвених појава са мање или више израженим негативним карактером.

Према Карлу Марксу (Karl Marx) они покрећу друштвени развој, затим то су „болести које треба лечити“ према Огисту Конту (Auguste Comte), односно „средство одабраних за потчињавање, поробљавање људи па и целих народа“ (Милашиновић и Милашиновић, 2007: 17). Друштвени сукоби дефинишу се и као „понашања која су свесна и самосвесна односно као понашања у којима постоје услови за рационално владање“ (Park, 1931). Ипак, наведену тврдњу треба узети са резервом, премда иако свест чини значајну карактеристику друштвених антагонизама, постоје и конфликти који су масовни и који имају стихијски карактер као што је случај са сукобима између различитих социјалних скупина попут маса, гомила или руља. Друштвени сукоби дефинишу се и као „карактеристични облици односа у антагонистичком друштву“ (Гадић, 1996: 139), тј. као „битно обележје класно структурисаног друштва“ у којем су заступљени класни антагонизми (Гадић, 1996: 142). И

наведено тумачење је упитно, премда су различити облици друштвених борби и сукоба постојали и много пре класне диференцијације.

Друштвени конфликт одређен је и као „сукоб супротних интереса, циљева, погледа и идеологија различитих индивидуа, социјалних група и класа“ (Путник, 2012: 25). Наиме, сукоб је „увек конфликт интереса, борба за поседовање економске вредности, власти као и културних и моралних вредности“ (Голенкова, 1996: 25-27). Џорџ Зимел (Georg Zimel) истиче да је „сукоб облик подруштвљавања и да ни једна друштвена група не може бити потпуно хармонична јер би, у том случају, била лишена развитка“ (Coser, 1996: 24). Ален Турен (Alain Touraine) сматра да „конфликт представља јасну одредницу супарника или актера са којима се такмичи, као и извора око којих се води борба око значајних добара и вредности“ (Турен, 1987: 48). Постоје теоретичари који „социјалне конфликте сматрају крајњим изразом патолошког стања друштва“ (Милашиновић и Милашиновић, 2007: 22). Конфликт је и „резултат судара култура, дисхармоније интереса и диспарантности перцепција - што је пре свега последица неспособности страна да се адаптирају на средину у којој живе. Непосредан контекст било ког сукоба стварају својства и интеракције страна учесника“ (Spiegel & Waltz, 1971: 4). На крају, конфликт је „социјално стање у којем суделују најмање две стране (појединци, групе, државе) које имају: сасвим различите полазне тачке, на први поглед непомирљиве, и теже различитим циљевима које може остварити само једна од страна и/или које употребљавају сасвим различита средства за остваривање одређеног циља“ (Милашиновић и сарадници, 2012: 15).

Многи теоретичари приликом дефинисања конфликта инсистирају искључиво на психолошким чиниоцима, односно елементу свесности, тумачећи сукоб као свесну интеракцију између двеју група које теже остварењу међусобно неспојивих циљева. У тој интеракцији често се развија специфична конфликтна ситуација, где већина људи покушава заступати своје становиште и остварити своје циљеве, чак и онда када се почињу показивати први знаци неуспеха. Конфликти често могу толико јако утицати на способност схватања и мишљења да појединци нису у стању јасно видети ствари око себе и у њима самима (List et al., 1995: 111). Елемент свесног и намерног у дефинисању конфликтног понашања је посебно наглашена код Кенета Боулдинга (Kenneth Boulding), који одређује сукоб као „стање надметања у коме су стране свесне неспојивости потенцијалних будућих позиција и у којем свака страна жели да заузме позицију која је неспојива са жељама друге стране“ (Boulding, 1962: 15). Према Кристоферу Мичелу (Christopher Mitchell) конфликт је било која ситуација у којој две или више страна сматрају да имају међусобно инкопатибилне циљеве, односно свесно жељена будућа стања (Mitchell, 1981). Слично размишљање налазимо и код Жулијена Бернарда (Julien Bernard) који наводи да „сукоб постоји када људска бића свесно себи постављају циљеве или прихватају вредности које су међусобно непомирљиве или искључиве“ (Bernard, 1957: 54). Према Владимиру Гоатију, напетости, сукоби и борба представљају важан, структурални и динамички део друштва, где приликом тежње за остваривањем властитих интереса први субјект својом акцијом онемогућава остваривање интереса другог субјекта (Гоати, 1978).

Према Леополду Визеу (Leopold von Wiese), „сви друштвени односи односно међугрупне и унутаргрупне интеракције могу се поделити у две велике класе: приближавање (интеграција) на једној и удаљавање (конфликт) на другој страни“ (Spiegel & Waltz, 1971: 23). Тиме је значење појма конфликт проширено, односно осим конфликта у ужем значењу, он садржи и све степене "удаљавања" - конкуренција, опозиција и борба. У основи друштвених сукоба налазе се различита надметања, супротности и инкопатибилности у циљевима, средствима, вредностима и интересима, па су „конфликти производ неслагања

ставова и супротстављеног понашања на основу тих ставова“ (Spiegel & Waltz, 1971: 24). Међутим, постоје аутори који их посматрају на другачији начин, а не само као неслагање или супротстављање у ставовима. Према Радомиру Милашиновићу и Срђану Милашиновићу, друштвени сукоби су „конститутивни елемент сваког друштеног система; стања социјалних интеракција, отворених антагонизама, велике и масовне социјалне акције, односно свесна, усмерена, динамична и практична међусобна сукобљавања и борбе колективних друштвених субјеката које се воде око ограничених вредности и добара“ (Милашиновић и Милашиновић, 2007: 22). Поменути аутори наводе значајне карактеристике друштвених конфликта, указујући да унутаргрупна и међугрупна настојања да се остваре узајамно противречни интереси, и ограничени ресурси представљају основни садржај и суштину друштвеног сукоба. Ту борбу углавном ограничавају, у одређеној мери, шире социјалне, правне, моралне, верске или друге норме и правила, мада некада може да прерасте и у рат без правила.

3.1.1.1. Различити приступи у класификацији друштвених конфликта

Када је реч о развоју социјалне мисли и друштвених односа, велики допринос изучавању друштвених конфликта су дале старе цивилизације, о чему сведоче различити списи о промишљању друштвених сукоба, њихових узрока и начина превладавања. Тако, међу многобројним документима Стара Вавилонска цивилизација је оставила један посебно занимљив са становишта друштвених конфликта - Хамурабијев законик (око 1750 пне.), који важи за један од најстаријих познатих зборника закона у историји. Ставови и схватања давне епохе најбоље су приказани у суровом закону освете, који је све до модерног доба чинио основу уређивања друштвених односа по принципу око за око – зуб за зуб: „Ако неки човек разори око другоме човеку, он ће разбити његово око. Ако неко сломи човеку кост, они ће му сломити кост. Ако неки човек избије зуб човеку свога ранга, они ће избити његов зуб“ (Marković, 1925: 11). Не мањи значај имали су и списи старе египатске цивилизације, у којима су забележени социјални и класни немири, као и први социјални бунт у виду штрајка који су спровели градитељи пирамида, а који је вероватно први штрајк у писаној историји (Durant, 1935: 148). Социјална мисао старе Кине по питању друштвених конфликта најизраженија је у делима Конфучија (Confucius), који је разматрао начине разрешавања конфликта у друштву и стварања услова за мир. Конфучије наводи да ће друштво живети у миру и у складу са хармонијом Неба, уколико је свако добронамеран и кооперативан (Maras, 2020). Уколико, пак, то није случај, мора се применити сила као крајње средство ради општег мира, али на начин да буде потчињена принципима правде.

Постоје разнбројни критеријуми за класификацију друштвених конфликта, а њихов толики број зависи, пре свега, од теоријске и методолошке оријентације теоретичара. С обзиром да се друштвени сукоби разликују по питању своје природе, функције коју имају, интензитета, носиоца, средстава која су у употреби, последица које производе, као и начина решавања, тако се и класификују на различите начине, узимајући у обзир различите критеријуме. Иако се ни једна класификација не сматра комплетном и коначном, свака од њих је корисна приликом систематизовања сазнања о овом феномену. Ипак, нужно је указати да није могуће у овом раду обухватити све теоријске ставове, ни појаве, које етиолошки или појавно чине феномен конфликта, нити је, с друге стране, могуће све те појаве сврстати у поједине категорије.

Најчешћи критеријуми за класификацију друштвених сукоба су:

– „Према учесницима у конфликту (интраперсонални и интерперсонални, унутаргрупни и међугрупни, унутардржавни и међудржавни, тј. на индивидуалном, групном или међународном плану);

- Према последицама које конфликти имају на дати политички систем (системски и умерени);
- Чињеници да ли је конфликт средство за остваривање интереса и циљева страна у сукобу или је конфликт циљ по себи (реалистички и нереалистички);
- Према природи и поводима за његово јављање, средствима која се користе, интензитету, последицама и начинима којим се регулишу или решавају“ (Путник, 2012: 29).

Додатно, „сукоби се могу класификовати и према одређеним специфичностима на доминантне и латентне, насилне и ненасилне, институционализоване и неконтролисане, регионалне и глобалне, идеолошке, економске, између култура и цивилизација, модернизма и традиционализма, регионализма и унитаризма, оне који се могу разрешавати и оне који су перманентни и неразрешиви у датим друштвеним околностима и слично“ (Милашиновић и Милашиновић, 2007: 190).

Према класификацији која узима у обзир начин и степен деловања страна у сукобу на сам ток као и исход конфликта, сукоби се деле на борбе, игре и дебате. Борба као вид сукоба настаје када опадне самоконтрола и узајамна контрола учесника у сукобу, манифестује се у виду отворених непријатељстава и насиља, а карактеристично је да се често јавља у великим друштвеним групама (националним, верским) и односима између земља. Игре карактерише „рационална контрола учесника над својим потезима, али не нужно и над исходима сукоба, док у дебатама учесници настоје да утичу један на другог у правцу измене мотива, вредности и представа о реалности“ (Милашиновић и Милашиновић, 2007: 22; Spiegel & Waltz, 1971: 191). Семјуел Хантингтон (Samuel Huntington) је сукобе поделио на оне усађене у идентитету (сукобе које воде кланови, племена, етничке групе, религијске заједнице и народи), назвавши их партикуларистичким, и на комуналне који најчешће настају ради контроле над територијама (сукоби који воде државе, невладине групе или они који се воде између држава и невладиних група) (Хантингтон, 1998). Занимљиву поделу сукоба цивилизација предвиђају и Алвин и Хеиди Тофлер, делећи их на аграрне, индустријске и информатичке (Тофлер и Тофлер, 1998).

Уколико се за критеријум узме људски живот као највиша вредност и генерално последице које конфликт производи на друштво и његову структуру, онда се подела може извршити на оружане (конфликти институционализованог типа) и не оружане. При том, Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић указују да се не оружани сукоби и те како могу трансформисати у сукобе оружаног типа услед дејства различитих чинилаца и околности, док је обрнута ситуација доста тежа, односно мања је вероватноћа да се сукоби оружаног типа трансформишу у не оружане. Они такође указују на важност екстремних форми друштвених конфликта, у које спадају социјални протести, револуције и ратни конфликти (Милашиновић и Милашиновић, 2007: 192). Оружани сукоби углавном производе масовне људске жртве и дуготрајно истребљивање друштвених заједница (националне, професионалне и др), политичких група и друго (Milašinović, 2001).

3.1.2. Појмовно одређење ратних конфликта

Током времена, многе друштвене науке (историја, право, политика, социологија, војне науке, наука о међународним односима и друге), мада и поједине природне и техничке науке имале су за свој предмет истраживања феномен рата. Свака од научних дисциплина настојала је са свог аспекта да приступи појмовном одређењу рата и идентификује његове основне карактеристике. Многи теоретичари су са различитих становишта покушали да понуде одговарајуће појашњење овог феномена, указујући на његове узроке, ток, последице, исходе и др, што је произвело велики број дефиниција и теорија о рату, које углавном истичу само једну страну рата. Поједини аутори су приликом појмовног одређења рата полазили од различитих компоненти, попут политичких, економских, војних, пропагандних, етничких и психолошких, док су остали, више придавали пажњу у том времену специфичном аспекту посматрања света или друштва, као и стања и односа у истом.

Мишовић и Ковач дефинишу рат као „најсложенију друштвену појаву, највиши ниво друштвеног сукоба, израз највећег степена међусобне искључивости интереса и воља, крајње средство политика сукобљених на политичком, економском, верском, идеолошком, војном и другим плановима“ (Мишовић, Ковач, 2006). Александар Свечин (Александр Андреевич Свечин) истиче политички аспект рата, те наводи да „рат није нека самостална појава, већ је само надоградња мирнодопског живота људи. Рату се прибегава ради остварења одређених политичких циљева, тако да његове главне црте одређује политика“ (Свечин, 1956: 15). Брацо Ковачевић наводи да је „рат друштвена појава која се може посматрати као израз постојања интеракције између друштвених група, и то оног облика интеракције који би се могао назвати дисјунктивним“ (Ковачевић, 1995: 10). Војислав Вукићевић наглашава да је рат „дисјунктивни друштвени процес, однос који је настао из последице класних и социјалних антагонизама, односно као наставак политике другим (насилним) средствима, који доводи до оружане борбе између великих друштвених група или држава, односно друштвених организација“ (Вукићевић, 1976: 16).

Поједина тумачења рата инсистирају да је оружана борба најбитније обележје. Тако се у Војном лексикону из 1989. године под одредницом „рат“ наводи оружана борба као карактеристична одлика рата: „Рат је комплексан, интензиван и масован сукоб држава, војно-политичких савеза или различитих друштвених снага унутар једне земље у којој се масовно и организовано примењује и води оружана борба. Оружана борба је основни садржај рата, али се рат не своди само на њу, већ укључује и друге облике борбе (политичку, економску, психолошку, моралну) што га чини тоталним сукобом“ (Ратковић, 1989: 508-509). Према Павелу Ротмистрову (Павел Алексевић Ротмистров), „рат је сложена друштвена појава која представља организовану, оружану, економску, политичку и идеолошку борбу између одређених друштвених класа или држава у име одређених економских и политичких циљева“ (Ротмистров, 1966: 12-13). Аутор такође наводи следеће карактеристике рата: у борбама учествују две или више наоружаних војски које делују организовано и систематски; бар једна представља регуларну војску одређене земље; док се сами сукоби не одликују спонтаним и спорадичним нападима. И друге дефиниције наглашавају значај оружане борбе. „Рат је комплексан, интензиван и масован сукоб држава, војнополитичких савеза или различитих друштвених снага унутар једне земље, у којем се масовно и организовано примењује оружано насиље и води оружана борба класа, држава и народа“ (Група аутора, 1996: 38). Према Стратегији оружане борбе из 1983. године „рат је сукоб држава, војно-политичких савеза, класа, нација или других друштвених група, у којем се масовно и организовано примењује оружано насиље и води оружана борба, уз истовремено вођење борбе у свим

областима друштвеног живота, ради остваривања одређених политичких, економских и других циљева“ (Стратегија оружане борбе, 1983: 20).

Према Социолошком лексикону нуди се следећа дефиниција: „Рат је тотални друштвени сукоб изазван класним, економским и политичким противуречностима, у којем се применом масовне оружане борбе тежи ка остваривању циљева класа, држава и народа. Оружана борба представља конститутивни елемент и основни садржај рата. Осим ње, рат укључује и друге компоненте: економску, политичку, психолошку и др.“ (Социолошки лексикон, 1982: 537). Социолошки речник из 2007. године тумачи рат као друштвени сукоб који је производ међусобне оружане борбе различитих друштвених група, подразумевајући под њима класе, слојеве, нације, верске скупине, или међународних друштвених заједница као што су државе (Bogdanović i Mimica, 2007). Љубомир Тадић под ратом подразумева „најжешћи облик сукоба међу политичким заједницама са циљем или да се уништи непријатељска страна или да се присили да прихвати диктиране услове мира“ (Тадић, 1996: 118). Такође, сматра да је „рат је најжешћи и најокрутнији сукоб међу политичким заједницама са циљем да се непријатељ уништи или принуди на прихватање наметнутих услова мира. Рат је нека врста принудног стања (у негативном смислу), супротно друштвеном или грађанском стању. Он је последица антагонистичких односа који одвајкада владају светом“ (Тадић, 1966: 182).

Слободан Микић износи једну свеобухватну дефиницију, те наводи да је „рат сложена дисјунктивна друштвено-историјска процесна појава у којој се сукобљавају државе, војнополитички савези или друштвене скупине унутар појединих држава (нације, народи, етничке групе, племена, класе, слојеви, верске и друге интересне заједнице и групе) масовно и интензивно примењујући оружану, политичку, економску и психолошку борбу и друге врсте борби, ради остваривања својих економских и других интереса и циљева, када сукобљене стране међусобне неспоразуме, проблеме и сукобе не желе или нису у стању да реше другим, мирољубивим методама и средствима“ (Микић, 2003: 28).

Анализирањем споменутих интерпретација ратних сукоба можемо констатовати постојање несагласности по питању садржине појма рата. Због сложености и комплексности рата може се рећи да су ратни сукоби тотални друштвени сукоби, под којима се подразумевају веома оштри, интензивни и насилни оружани конфликти између антагонистичких друштвених снага (класа, етничких и верских група, нација, територијалних јединица, држава или савеза држава) у којима се тежи или физичком уништењу противника или његовом присиљавању да прихвати наметнуте услове мира. Традиционално схватање конвенционалног рата као битно обележје истиче масовност и оружану борбу. Поред тога, кроз „обједињено деловање пропагандних, политичких, економских, војних, моралних, психолошких, научних, културних и других чинилаца, ратни сукоби се манифестују и као сукоб на политичком, економском, војном и сваком другом плану зарађених страна, остављајући штетне последице на појединце, социјалну структуру и друштво у целини“ (Микић, 2006: 46).

3.1.2.1. Различита теоријска разматрања о природи рата

Друштвени сукоби, и рат као један од најекстремнијих облика друштвених конфликта, су чињеница из живота свих историјски познатих цивилизација, настали као последица антагонистичких односа између појединаца, група, народа и култура. На тим поставкама касније су се стварале теорије о пореклу, природи и смислу конфликта и рата којим су они посматрани као природна или неизбежна друштвена појава. Међутим, у циљу целовитог сагледавања конфликта и феномена рата неопходно је указати на основне ставове

античких мислилаца, као и на нека теистичко-теолошка, филозофска, демографска и геополитичка становишта о суштини и природи друштвених конфликта и рата, која су донекле утицала и на савремену теоријску мисао о друштву и сукобима.

Теорије конфликта као самосталне дисциплине своје конституисање започињу са модерним добом, постављајући следећа иницијална питања: да ли је природно стање друштва у социјалним конфликтима или су конфликти једно од општих обележја друштва, као и шта чини основу конфликта. Одговори на ова питања највећим делом доводе у питање традиционалне макијавелистичке и хобсовске теоријске ставове о људској природи и на њој заснованим тумачењима друштва и друштвеног поретка у којима доминирају интереси и борбе за моћ и власт. У зависности од фактора којима се придаје већи значај при објашњавању конфликта, модерни теоријски приступи су најопштијем смислу поларизовани на психолошке и социолошке.

Иако још увек не постоји целовита теорија друштвених сукоба, ради њиховог свестранијег разматрања, неопходно је сучелити различите теоријске оријентације, те представити специфична становишта о овом важном друштвеном феномену. При том, покушаће се понудити суштинска објашњења рата и евентуално процењивати перспективе даљег развоја.

3.1.2.2. Теистичко-теолошки поглед на рат

Тумачење друштвених сукоба из теистичко-теолошког угла је сложено и противуречно, највише из разлога што је током целе историје постојало, исто као и данас, мноштво религија и религијских праваца са сопственим погледом на свет, религију, историју и смисао људског постојања. Иако теистичко-теолошки поглед на свет посматра сукобе и ратове као неприхватљиве, те да треба преузети све кораке да се они спрече, ни једна религија не заговара апсолутни пацифизам нити одсуство оштрих конфликта. Током историје, у јеврејско-хришћанској цивилизацији егзистирали су покушаји телеолошког тумачења две антиномије: мира као врхунског принципа и друштвеног конфликта у виду рата који је налазио оправдавања у идеји "божје воље", "божје правде", "божијег суда" и слично (Шушњић, 1998). Тако у Библији, посебно у Старом завету, као и Тори можемо наћи ставове о друштвеним сукобима и рату, те позивање на насиље у име вере (Бајагић и Милашиновић, 2006).

У хришћанској цивилизацији, посебно током средњег века, доминирао је теолошки поглед на свет, према којем је Бог био врховни владар, носилац власти и политике. „Човек је само управитељ Божије имовине и дужан је да њоме управља *bona fide*⁴, а то значи по Власниковом налогу“ (Bogdanović, 1993: 93). Земаљска власт је условљена и ограничена божанском влашћу. Наиме, божја држава на земљи штитила је интерес Бога, те су тиме носиоци власти били божји изасланици. Закони и државне правне норме темељили су се и оправдавали божанским правом и законом, те је хришћанство било усмерено ка идеји саборности, односно јединства и мира (са идеалима као што су љубав, покајање, самоограничење, праштање, мир, слога, светост, мучеништво, послушност, провиденцијална улога сваког народа у историји "идеја народа Божијег"), што је остављало врло мало простора за постојање конфликтних односа, али није да их није било. Конфликти су углавном посматрани као јерес, али и као израз божје воље или божје казне. У прилог томе

---

⁴ Од лат. *bona fides*, термин који значи у доброј вери, добронамерно или у доброј намери (учинити, рећи). Извор: Dictionary.com. *Bona fide*. <https://www.dictionary.com/browse/bona-fide>, 10. 10. 2021.

могу се навести крсташки ратови са неверницима или истребљење домородаца у време великих колонијалних ратова у Америци и Африци који су обележили већи део хришћанске историје, који се тумаче као сукоби верника против неверника, па су стога нужни и праведни (*bellum iustum*) (Линг, 1990). Дакле, „рат се у одређеним условима користио као легитимно средство и од цркве“ (Бајагић и Милашиновић, 2006: 85).

Познати мислилац теолошких и теистичких схватања Аурелије Аугустин (*Aurelius Augustinus*), своја основна размишљања о рату изнео је у делу „Држава Божија“, указујући да је „рат супротност миру, противништво и сукоб између ствари унутар реда“ (Augustin, 2004: 816). Према његовом мишљењу, циљ рата је победа, а сврха је мир. Наиме, људи теже миру у било ком рату да се затекну, премда сваки рат, као појава нереда и неправде, на крају завршава миром као идеалом хришћанске филозофије и идеологије, те се може рећи да рат није замислив без мира (Augustin, 2004). Филозоф и теолог Тома Аквински (*Thomas Aquinas*) више пажње је посветио правној димензији конфликта и ратова. Према његовом схватању, мир као сврха појмовно претходи рату. Иако је циљ рата пораз ратног противника, „сви који ратују настоје ратом стећи некакав савршенији мир него што су га пре имали“ (Akvinski, 1990: 215). У свом делу „Држава“, Аквински разматра питање оправданости рата од стране владара или државе, у случају када спољни непријатељ ратом угрожава добро државне заједнице. У таквим случајевима, рат морају водити војници држава и њихових владара, да би се постигао мир. „Зато буди мирољубив и онда кад водиш рат, да оне против којих се бориш победом приведеш до пробитачног мира“ (Akvinski, 1990: 221).

Јудаизам, као једна од историјски најстаријих монотеистичких религија, у првом реду истиче важност правде и мира (*Shalom*⁵) (*Enciklopedija živih religija*, 1991). Бог је стваралац мира, а мир обезбеђује присуство Бога, док се према рату испољава одбојност. Из наведеног теистичко-теолошког погледа, сукоби и ратови се тумаче као неприхватљиви и гнусни и треба преузети све кораке да се они спрече, што је у складу са визијом савршеног мира - када ће међу људима и међу народима владати мир, када неће бити потребе за сукобима и ратом. Међутим, јудаизам се не залаже за апсолутни пацифизам нити одсуство оштрих конфликта, те када се говори о "светом рату", истиче се да све што је свето захтева жртву, у чему се огледа оправдање и позивање на верско насиље. Тако рабинска мисао не пориче могућности сукоба па и ратова, али прави разлику између обавезног рата (*milhemet hovah*), укључујући и поткласу принудног рата (*milhemet mitzvah*) и самовољног рата (*milhemet reshut*) (*Vavilonski Talmud, Sotah 44B*). Обавезни ратови су сви они које нареди Бог и одбрамбени ратови који се воде против већ извршених напада, док добровољни ратови започињу због одбрамбених стратешких циљева. Додатно, постоји могућност тзв. превентивних удара: „уколико човек дође да те убије, предухитри га и убиј ти њега“ (*Vavilonski Talmud, Sanhredin 72A*). У складу са рабинским мишљењем, заступљено је и мноштво ограничења која важе за добровољне конфликте и ратове, те они не смеју бити вођени у циљу освајања, пљачке или разарања.

Религија ислама тумачи друштвене сукобе и рат као начин остваривања божје воље на земљи, а основна схватања садржана су у идејама о "судбини" и "загробном животу". Наиме, идеја о судбини наглашава да Бог одређује час човековог рођења и умирања, односно божјом вољом је записано када ће да умре, те се човек у рату слободно може излагати опасности. Другом идејом о загробном животу исказано је уверење да се оном ко погине у рату

---

⁵ Хебрејска реч *шалом* означава целовитост и потпуност чиме се покреће читав низ везаних појмова, као што су просперитет, добробит, благостање, безбедност, сигурност и други. Извор: Dictionary.com. *Shalom*. <https://www.dictionary.com/browse/shalom>, 12. 10. 2021.

праштају сви овоземаљски греси и да му је осигурано место у рају. Дакле, овим идејама може се утицати на мотивисаност грађана и државе да организује и води рат. Ислам, као и све друге религије, предвиђа мир као крајњу сврху, али не искључује могућност конфликта и рата у одређеним случајевима. У том смислу, у светој књизи Курану изричито је забрањен рат против оних који нуде мир, а наведени су услови и околности за остварење праведног рата (или цихада): да је краткотрајан и да је вођен уз поштовање исламских принципа: ратови вођени за одбрану вере и муслиманске заједнице; ратови који се воде како би се казнили неправде нанете муслиманској заједници; ратови који се воде против неверника, односно идолопоклоника или свих који нису муслимани; било је дозвољено водити рат против сваке заједнице која је прекршила уговор са муслиманима (Светска енциклопедија мира, 1998). При том, постоје три мирнодопска цихада који се изводе срцем, језиком и руком, и четврти који обухвата екстремни сукоб и рат против неверника и непријатеља вере, а изводи се мачем. У Курану се такође наводи да је цихад заједничка обавеза свих, али не би требало сви верници активно да учествују у ратовима. Учествовање је дозвољено верницима, одраслим мушкарцима, здравог духа и тела. Касније, настанком идеје екстремног цихада, односно светог рата против неверника, у цихаду могу учествовати и жене за постизање циљева ислама.

Суштину будистичке мисли чини одсуство друштвених сукоба, мир као духовна вредност, и складан суживот појединаца и група у једном друштву, те се будизам са разлогом сматра филозофијом и религијом мира. У средишту учења позиционирана је нирвана, која се обично описује као "врхунски мир". Будизам осуђује сукобе и ратове, указујући на понашања и особине које доводе до напетости, сукоба и насиља, у првом реду жудњу, грамзивост и усредсређености на самог себе. Насупрот томе, особе које су постигле мир са самим собом сматрају се апсолутно битним за мир једног друштва, па и читавог космоса. Тако посматрано, елиминисали би се сукоби како на индивидуалном тако и друштвеном плану, сматрају будисти.

3.1.2.3. Филозофска разматрања о рату

Многи филозофи сматрали су да се сукоби и ратови могу избећи, а да их здрав разум може спречити. Међутим, таква веровања показала су се нереалним, премда готово да у сваком тренутку људске цивилизације неко на земљи ратује.

Једну од првих тврдњи о рату дао је Хераклит (Heraclitus), а гласи: „рат је отац свих ствари” (Hart, 1985: 21). Хераклит се супротставља идеји престабилне хармоније света, те је за њега свет пре свега свеукупност свих догађаја, промена и чињеница, вечна борба супротности које изазивају несклад, сукоб и рат. Промене, борбе супртности и сукоби су у основи Хераклитове дијалектике и свих друштвених процеса, те начин успостављања разлика међу људима. Рат је за њега свеопшта појава, јер све настаје кроз борбу и по нужди, међутим морају постојати и границе у тој борби, односно све што прелази своју одређену меру мора бити кажњено – „закон је краљ свега, и људи и богова“ (Милашиновић и сар., 2012).

У античко доба налазимо и код Аристотела тезе о рату, садржане у ставовима о држави и политичком уређењу. Аристотел тврди да је умно биће владајуће и да је по својој природи господар или владар. Природа је створила све ради људи: биље ради животиња, животиње ради људи и човек има право да их лови. Према Аристотелу човек има право да лови оне људе који су од природе створени да му се покоравају. Такав рат је оправдан (Aristotel, 1975). Разматрајући које је државно уређење најбоље, наводи да је то оно „у чијем поретку сваки грађанин ма ко он био, може да дела у складу са врлином и да живи срећно“

(Aristotel, 1975: 170), док је најбоља држава она која је у увек у приправности за рат и која најдуже може да се сачува пред опасношћу унутрашњих и спољашњих сукоба. Додатно, најбоља власт је она у којој управљају најбољи људи, а најбољи законодавац онај који је научио грађане да живе у миру. Дакле, спречавање сукоба и законитост су најважнија дужност и врлина управљача и државних облика уопште. У циљу очувања мира и стабилности друштвеног система не сме се „допустити да ико постане несразмерно моћан... а најважније је да се у сваком државном уређењу помоћу закона и других мера удеси тако да вршење власти не доноси никакву материјалну корист“ (Aristotel, 1975: 136).

Аристотел је изучавао и узроке промене/пропасти државног уређења и друштвених сукоба уопште (Aristotel, 1975: 119). Тако, под општим узроцима побуна и сукоба у друштву наводи: оштре и супротстављене (класне и политичке) интересе, тежњу за једнакошћу или неједнакошћу, борбу за положај и добит, осиноност владајућих структура, страх, надмоћ, потцењивање, подвале, несразмерно јачање једне класе или гране власти, етничке разлике и географски положај земље. Супротстављени класни и политички интереси важе за најзначајније узроке друштвених сукоба, јер међу неједнакима нема могућности за споразум. Имовинска неједнакост односно велике разлике између богатих и сиромашних класа је такође важан класно-социјални, односно економски чинилац који утиче на изазивање сукоба или стабилност друштвеног поретка. У том смислу, Аристотел наводи да различитим класно-економским структурама одговарају различита политичка уређења; „олигархијска владавина одговара интересима богатих слојева док је демократија у интересу слободних и једнаких грађана, те је демократија стабилнија и мање подложна сукобима и побунама од олигархије“ (Aristotel, 1975: 97-101). Када је у питању осиноност владајућих структура и борба за положај и добит, истиче се повезаност политичке и економске моћи, премда политичка моћ представља услов очувања и увећавања економске. Надмоћ се огледа у тежњи људи да „имају већу моћ но што им припада у складу са државним уређењем и уставом“ (Aristotel, 1975: 122). Затим, етничка хетерогеност заједнице односно разлика у народности може да буде узрок побуне све док се људи различитих народности не асимилију (Aristotel, 1975: 125). Универзалност Аристотелових узрока друштвених сукоба свој значај потврђује и у савременим условима.

Платон спомиње здраву и нездраву државу и у томе налази зачетак рата који је за државе и за појединце извор и повод за зло. Болесна би била само она држава у којој се не производи и не троши само оно што је потребно, него се производе и непотребне ствари. Тада земља не може да задовољи потребе грађана, па долази до ратова да би се задобила нова земља (Platon, 2002). Платон је, слично Хераклиту, разматрао сукобе и ратове, приказујући их као основне чиниоце друштвеног кретања и промена. У настојању да објасни друштвене сукобе и допринесе њиховом елиминисању, анализирао је различите типове политичког уређења античке заједнице (тимархију, олигархију, демократију и тиранију), указујући на основне узроке сукоба у њима што резултира и њиховом пропашћу. У тимархији настаје први класни конфликт, проузрокован амбицијом, жељом за издвајањем, такмичењем и жудњом за богатством (Popper, 1993: 72). У олигархији су присутни константни сукоби између богатих олигарха и сиромашних класа услед супротстављених економских интереса. У случају победе сиромашних класа, долази до успостављања демократије, коју услед њене безидејности и конфликтности уз помоћ народа замењује најгори облик владавине - тиранија, указује Платон. Ни тиранија не доприноси стабилној владавини премда „тираин, кад год се осети безбедним од масе која га подржава, увек ће почињати ратове како би народ имао потребу за вођом и спасиоцем“ (Popper, 1993: 72).

Филозофска, односно природно-правна и утопијска тумачења друштвених конфликта настанак и узроке конфликта виде као одраз "природног стања". Схватања друштвених конфликта полазе од особина људске природе, те се сходно томе крећу у распону да је "човек човеку вук", до оних да је човекова природа неантагонистичка и предодређена за хармоничан живот.

Своју теорију Томас Хобс почиње констатовањем основне чињенице да је човек по природи егоистично биће, чији нагон за самоодржањем производи тежњу за стицањем добара и личне моћи на рачун других, те да је "човек човеку вук". Полазна претпоставка је да су људи по природи једнаки међу собом, те на основу те једнакости имају једнако право да захтевају да добију све што им је неопходно за задовољавање њихових потреба. Другим речима, сви могу захтевати све и све може припадати свима. У таквом стању човек не тражи у другом човеку пријатеља, већ објект за остварење својих интереса. Из поменуте једнакости настаје могућност остваривања циљева; ако двојица желе исту ствар коју ипак не могу уживати обојица, они постају непријатељи и на путу према циљу покушавају уништити или подчинити један другога. Тако настаје непријатељство међу њима, а крајњи израз тог непријатељства је рат, јер се то непријатељство не може превазићи разумним начином.

Хобс сматра да од природне једнакости долази неповерење, а од неповерења сукоб и рат. Зато се између људи неизбежно јавља антагонизам и непријатељство што производи стање општег сукоба свих против свих. То је природно стање у коме људи остварују своје лично право на борбу за самоодржањем. Према томе, ударити први и силом штитити своју сигурност, све дотле док непријатељ више не буде моћан да угрожава, је по Хобсовом суду један од узрока рата. Хобс истовремено рат дефинише као израз аутентичне људске природе. У свом делу „Левијатан“ истиче да постоје три начелна узрока сукоба, а то су: такмичење, неповерење и слава. Такмичење или супраништво као узрок сукоба и непријатељства наводи људе да се нападају ради добити. Други узрок сукоба наводи људе да се нападају ради сигурности и како би се одбранили, док је трећи узрок напада ради угледа као било какав знак непоштовања и у циљу стицања друштвеног угледа и статуса (Хобс, 1961). Сви поменути узроци налазе се у самој људској природи, премда је човек као егоистичко биће основа сукобљавања и ратовања свих против свих.

Додатно, Хобс види и начин да се разреше међусобни сукоби између људи, односно свеопшти друштвени сукоб, указујући да једино држава може да обезбеди трајан ред и поредак у друштву, уз помоћ власти која ће поданике држати у страху и покорности. Дакле, држава има моћ да силом спречава негативне последице човекове зле природе унутар државе, али и да одржи "природно стање" између држава, односно стање перманентног сукоба међу њима, јер је сукоб између држава природна појава (Хобс, 1961).

Полазно становиште Жан Жак Русоа (Jean-Jacques Rousseau) је да је човек природно биће, а да је природно стање заправо стање потпуне хармоније и испољавање праве природе човека која је у суштини добра и неегоистична. Према Русоу, сукоби нису израз природног стања, „они настају у тренутку када је неко први побио колац у земљу и рекао „ово је моје“. Тада настаје процес отуђења човека од своје природе, а конфликти су резултат тог процеса“ (Цветковић, 2001: 159). Дакле, услед појаве приватне својине људи су почели прибегавати својим себичним интересима и циљевима, те је започела неједнакост и сукоб међу људима, односно стање супротно људској природи. „Човек се може вратити свом правом, природном бићу само враћањем природном стању“ (Милашиновић и сар., 2012).

Имануел Кант (Immanuel Kant) истиче да „природно стање међу људима који живе један до другога није стање мира него ратно стање“ (Кант, 1995: 37). Из овога произилази да

је узрок сукоба и ратова природно непријатељство међу људима, па иако се то непријатељство не мора јављати стално, оно стално прети. Такође истиче да је рат обично спровођење воље једног човека тј. владара, те да представља највећу претњу цивилизацији, јер се у њему, како каже Кант, „материнска брига државе за поједине чланове претвара у немилосрдну окрутност захтева“ (Кант, 1974: 79). Кант пише и да је рат, заједно са својим последицама, највеће зло које притиска цивилизоване народе.

Хуго Гроциус (Hugo Grotius) сматра да је природно право оно право којем се подређује и ратно право, као сегмент међународнога, јер ни у рату не сме нестати права, а рат је оправдавао само као акцију за остваривање стања мира, тј. успостављања правног стања, чиме је заштита људског права смисао државе (Grotius, 2001).

Николо Макијевели (Niccolo Machiavelli) сматра да је рат последица човекове природе. Сматрао је да ће „људи увек бити зли, ако их нека нужда не натера да буду добри“, и саветовао је владарима да законом и ратом „не бирајући средства, за себе и државу стичу корист“ (Макијевели, 2003: 45).

Карактеристика утопијских теорија познатих утописта попут Морелија, Маблија, Бабефа, Фуријеа, Овена и Сен Симона, је уверење да се друштвене неправде и сукоби изникли на њима могу превазићи уз помоћ здравог разума, те на крају и заувек елиминисати. Са становишта сукоба посебно су значајна разматрања социјал-утописте Хенрија Сен Симона (Henri de Saint-Simon), који је уочио сукоб између класа, а узрок тог друштвеног сукоба тражио је, прво, у власништву, а затим и у експлоатацији оних који учествују у производњи од стране нерадничке класе: племства, свештенства и чиновништва.

3.1.2.4. Класичне теорије о рату

Покушај да се установи теорија рата имало је за циљ објашњавање рата као легитимног државног средства политичког деловања, односно усвајања рата као облика прихватљивог људског и политичког поступања. Развој теорије рата прати развој научне и филозофске мисли и кореспондира са њима појављујући се увек као део главних парадигматских оквира односа према стварности у одређеној епохи. Пре Француске револуције, ратна теорија се није бавила превасходно људским фактором. Крајем 18. и почетком 19. века установљена је модерна теорија рата увођењем људског фактора и живе силе као кључног елемента ратоводства, чији је главни представник Клаузевиц. У историјском погледу, то је период установљења модерне државе, народа као суверена, идеје демократије и увођења опште војне обавезе. Држава у том периоду преузима монопол над ратом и истовремено га дефинише на тоталан начин, као општи рат за живот, рат целе нације за опстанак, погонску снагу друштвене динамике и као један од камена темељаца модерног, народног суверенитета.

Велики допринос научној теорији пружио је пруски генерал Карл фон Клаузевиц, који је посматрао рат као сложену друштвено – историјску појаву, те је у свом делу „О рату“ дао дефиницију рата, по којој је он продужетак политике путем других средстава, указавши тако на сам карактер ове појаве. Ова друга средства углавном су подразумевала разна наоружања и ратну технику (Клаузевиц 1951). Према Клаузевицу, овај насилни акт стреми да присили противника да прихвати неповољне услове односно наметнуте тежње супротне стране. „Кључна карактеристика сваког посебног рата се мора тражити у политичкој ситуацији, циљевима и одлукама које воде до сукоба. Што су политички циљеви и амбиције јаснији и имају снажнију подршку у јавности, то су обично крвавији и разорнији ратови у које владе увлаче своје народе“ (Krevelde, 2010: 42). Клаузевиц указује да политика може престати да

утиче на само вођење ратног сукоба искључиво: „када би ратови из чистих непријатељстава били вођени као борба на живот и смрт“ (Беговић и сарадници, 1978: 51). „Рат недвосмислено представља инструмент политике, што потврђује валидност и применљивост Клаузевицеве дефиниције и у савременом добу“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 232).

Теорија праведног рата

Теорија праведног рата вуче корене још из времена Амброзија (Agustín Ambrosio) и Августина, али су је у начелу формулисали теолози из 16. века. У складу са хришћанском традицијом, теолози су развили доктрину о праведном рату (*bellum iustum*). У том смислу, главни критеријуми праведног рата су следећи: рат морају да објаве легитимне власти; узрок рата мора да буде праведан; ратници треба да имају праведан циљ, да унапређују добро или избегавају зло; рат мора да се води одговарајућим средствима; деловање мора да буде покренуто против кривца; невин не треба да пати; рату се мора прибећи као последњем средству; мора да постоји сразмера; морају да постоје разумни изгледи за успех (Ferguson, 1998: 215).

Мајкл Волзер (Michael Walzer) је крајем седамдесетих година 20. века поставио темеље савремене теорије праведног рата, који се односе на две широке области унутар студија рата: *jus ad bellum* и *jus in bello*. *Jus ad bellum* подразумева четири услова под којима је морално оправдано да се започне рат: постојање праведног узрока, односно разлога за рат (*just cause*); постојање високог степена вероватноће успеха, тј. рат је у односу на дате чињенице и доказе најуспешнији начин да се циљ; штета коју наносимо ратом мора бити сразмерна жељеном циљу рата (*proportionality*), односно циљ (сузбијање узрока рата) је пропорционалан потенцијалној штети коју ће рат нанети; и одлука да се крене у рат мора бити донесена тек пошто је утврђено да су у потпуности исцрпљене све друге могућности (*last resort*), односно који је крајња опција да се оствари жељени циљ. *Jus in bello* односи се на правила вођења рата, како би се очувао морални интегритет самог конфликта (Volzer, 2010).

Док Дејвид Родин (David Rodin) сматра да је рат који се води из неоправданих разлога *prima facie* и до самог краја нужно неправедан (Rodin, 2015), Цецил Фабре (Cécile Fabre) и Дарел Молендорф (Darrel Moellendorf) тврде да, због промена околности након почетка рата, може доћи до промене разлога за рат, па тако наставак испрва морално неоправданог рата може постати морално оправдан (Fabre, 2015; Moellendorf, 2008).

Молендорф тврди да вероватноћа успеха мора бити укључена у процену моралне оправданости рата. У недостатку знања о исходу, прорачунавање пропорционалности подразумева промишљање потенцијалних исхода које, да би било тачно, мора укључивати вероватноћу. Уколико одређени рат има малу вероватноћу да успе да уклони ону неправду која је послужила као његов праведан узрок, он се као такав не може сматрати сразмерним одговором на ту неправду (Moellendorf, 2008). Осим тога, „вероватноћа успеха у модерном ратовању има посебну моралну важност, узевши у обзир општеприсутно убијање цивила и уништавање инфраструктуре“ (Moellendorf 2011: 156-157). Критеријум крајњег средства подразумева да је одлука да се крене у рат донесена тек након што је утврђено да су све алтернативе исцрпљене. „Уласком у рат, дакле, отписују се све остале могућности за постизање жељеног циља осим самог рата“ (Moellendorf, 2008: 127).

Теорија праведног рата у својој садашњој форми омогућује оправдање и других „одбрана“, а у последње време, чини се, и превентивних напада као оправданих чинова одбране. То се можда најбоље уочава у Волзеровом делу „Arguing About War“, где он рат у Авганистану и војну интервенцију на Косову проглашава јасним примерима тријумфа

теорије праведног рата (Walzer, 2004). Међутим, постоје и схватања која сматрају да наведене акције, баш као и превентивни рат у Ираку, доводе у питање опстанак теорије праведног рата као референтног оквира за процењивање моралности рата.

Чини се да једини начин да се теорији праведног рата врати њен критички потенцијал да се критеријум праведног узрока рата схвати у много ужем смислу, тако да онемогући оправдавање агресорских ратова, попут оних који се бране аргументима неопходности промене режима и превентивних напада, као оправдане одбране. Она би требало да нам омогући враћање концепта рата у његове првобитне оквире, као праксе која има ограничене политичке и војне циљеве, а служи пре свега поновном успостављању мира. То би значило да напад може бити оправдан само уколико је опасност непосредна и претња директна, па је стога напад неодложан (Бабић, 2007). Наглашавањем критеријума праведног узрока, који је у одређеном смислу врховни принцип, не умањује се важност осталих критеријума *jus ad bellum*. Неопходно је и прорачунавање осталих критеријума, али опет у односу на праведан разлог, који ни у ком случају не може бити чин агресије под маском (само)одбране.

Како су ратови интензиван сукоб најмање две оружане силе које контролисано и на организован начин примењују насилне акције и воде оружану борбу, тешко се може рећи да су оне обе у праву. Обично једна страна у рату напада, док се друга страна у рату брани. Да би рат био оправдан, држава га може започети само из оправданих разлога а то је самоодбрана, пружање отпора агресору. Постоји неколико примера ратова у историји где је агресор користио силу како би заузео територију и наметнуо своју владавину. У том случају нападнута држава има право да одговори агресору користећи силу, тј. има право да се брани. Може се десити да су циљеви рата обе зарађене стране неоправдани, нпр. ако обе државе хоће силом да прошире своје територије и тиме наруше међународно признате границе између њих. Данас, суд о томе који је рат оправдан а који не, могу донети легитимне институције Уједињених нација.

Биолошка теорија о рату

Људска суштина и слобода посматрани су као перманентна борба у којој се сваки појединац неизбежно налази заробљен између својих анималних нагона и ограничавајућих друштвених норми, односно између своје анималне и људске природе, између личног и друштвеног. Наиме, поред тога што је човек друштвено и свесно биће, он је и биолошко биће, у коме је дубоко усађен нагон самоодржања, борба за опстанком и борба за оскудна добра. Ови нагони су заправо узрок друштвених конфликта од самих почетака људског организовања. Каснијим развојем људског друштва, култура и етичка начела су преобликовали биолошку борбу за опстанак у мање или више прихватљиве форме друштвене борбе између појединаца и друштвених група.

Међу највеће критичаре биолошке теорије о рату спада Ерих Фром (Erich Fromm), који сматра да ратоборност није урођена човеку, него да је производ поделе рада у друштву, економије, политике и генерално друштвене климе. Наиме, „мишљење да је рат узрокован човековом агресијом није само нестварно већ и штетно; оно одвлачи пажњу од стварних узрока рата и тако слаби отпор против њих“ (Фром, 1975: 35). Када је друштво "ментално нездраво" долази до честих противуречности и сукоба између социјалног система и потчињених група, које се не понашају у складу са нормама. Решење за "здрavo друштво" је да се „људи односе једни према другима са љубављу; да се природа превазиђе стварајући, а не уништавајући и да свако створи свест о своме ја“ (From, 1963: 338).

Такође, Фром се бавио анализом специфичних форми агресије, указујући на малигну агресију која је специфична за човека, а готово непозната сисарима. Тако Фром наводи да се „човек разликује од животиње по томе што је једини примат који убија и мучи чланове своје врсте без разлога, било биолошких било економских, и при томе осећа задовољство“ (Фром, 1975: 151).

У прилог критици против тврдњи биолошке теорије о рату, можемо навести чињеницу да неке друштвене заједнице ратују врло често, за разлику од оних које не ратују или ратују врло ретко. Такође, многа испитивања психе човека показала су да не постоји урођена агресивност као природно својство човека. Ипак, током историје долазило је до злоупотреба поставки биолошке теорије, а као пример може послужити фашизам, као идеологија и теорија, која је користила ове тврдње у борби за власт.

У оквиру биолошке теорије, својим значајем и последицама, издвојиле су се две варијанте теорија као засебне: Теорија социјалног дарвинизма и Расна теорија.

1) Теорија социјалног дарвинизма (теорија борбе за опстанак)

Теорија социјалног дарвинизма за полазно становиште има тумачење друштва у којем се развој остварује кроз различите конфликте, пре свега путем борбе за опстанак и победом способнијих, што је заправо основни покретач свих друштвених и историјских промена. Такође, социјалдарвинистичка теорија бави се и питањима расе, те указује на постојање већег броја раса које се биолошки разликују. Наиме, постоје више и ниже расе између којих постоје трајни сукоби и борба у којој побеђују више и способније расе. Сукоби између раса воде покоравању нижих раса и на крају резултирају изумирању неспособних појединаца и раса, те се на тај начин спроводи селекција човечанства, а људска раса се усавршава наслеђивањем генетски позитивних карактеристика (Park, 1950). Умеренији поборници социјалног дарвинизма посматрају борбу за опстанак у људском друштву као променљиву појаву, која се, упоредо са развојем друштва, и сама мења да би на крају ишчезла (Мишовић и Ковач, 2006). Затим, знатан број теоретичара који је узимао Дарвинову теорију за основно полазиште упућивао је, поред борбе за опстанак, на принцип сарадње између јединки исте врсте као важан елемент развоја живих бића. Све наведено показује како је могуће из истих Дарвинових поставки изводити супротне закључке – с једне стране расистичке предрасуде и идеологије, а с друге хумане идеје о људској природи, слободи и сарадњи.

Најпознатији представник социјалног дарвинизма је Лудвиг Гумплович (Ludwig Gumplowicz), који инсистира на чисто биолошким разликама између људи. Гумплович сматра да аналогно законима који владају у животињском свету и у људском друштву владају закони права јачега, борбе за опстанак и други биолошки закони. У свакој држави подразумева се постојање неједнакости и сукоба, те је стога и рат међу народима неминован услед постојања жеље за повећањем средстава за опстанак (Милашиновић и сар., 2012). Слична схватања о рату има и Рудолф Штајнмец (Rudolph Steinmetz), који тврди да је рат заправо константно примењивање принципа борбе за опстанак у једном друштву, путем различитих сурових облика (Мишовић и Ковач, 2006).

У својим делима „Студиј социологије“ и „Начела социологије“, Херберт Спенсер (Herbert Spencer) анализира бројне друштвене проблеме који су значајни са становишта изучавања друштвених конфликта. Спенсер посебно истиче питање одржавања равнотеже и неминовних сукоба међу друштвима и друштвеним групама. Отуда, у циљу одржавања равнотеже подстиче се борба за опстанак, из чега проистиче да је конфликтност између друштава и друштвених група нешто природно, уобичајено и константно. Када је у питању

рат, његову делотворност за друштво препознаје само у првим периодима развоја, док га за развијеније друштво сматра сувишним и штетним, те сматра да друштвени конфликти које стварају и подстичу политичке и религиозне вође, резултирају појавом милитаристичког друштва, усмереног ка перманентним сукобима и ратовима (Мишовић и Ковач, 2006; Милашиновић и сар., 2012).

Гумплович је имао већи број следбеника који су даље развијали социјалдарвинистичко схватање о сукобима и борби за опстанак између друштвених група од којих су неки настојали и да антрополошки докажу своје тврдње што је представљало увод у фашистичку расистичку концепцију. Један од најрадикалнијих представника социјалдарвинизма, Хјустон Чемберлејн (Houston Stewart Chamberlain), указује да је раса носилац карактерних и интелектуалних одлика људских индивидуа, а да је једино германска стваралачка и потпуно оригинална. Заправо, немачки народ у односу на друге народе поседује највеће интелектуалне, моралне и уметничке вредности. Ова схватања послужила су као темељи националсоцијалистичког расизма који је довео током Другог светског рата до масовних погрома и злочина (Arent, 1998).

Иако веома популарна теорија, врло брзо је изазвала оштре критике савременика и углавном је напуштена. Тако, Петар Кропоткин наводи да сукоби и ратови представљају чиниоце инволуције, те да никако не могу да се тумаче као извори напретка. Међутим, приликом анализе улоге револуције као екстремне форме друштвеног сукоба у њима види објективну законитост у друштвеном развоју, тврдећи да је револуција битан део еволуције.

2) Расна теорија о рату

Расна теорија о рату је назадна и деструктивна теорија за друштво, која се јавља у два основна али међусобно повезана облика. Први облик се заснива на веровању о постојању урођених разлика између различитих раса на основу којих постоје различитости између људи зависно од њихове расне припадности. Други облик је доста распрострањенији, а заснива се на концепцији неравноправности раса у друштву, односно тумачењу да се људске расе не разликују само по морфолошким (телесним) карактеристикама, већ и по психичким (моралним, интелектуалним квалитетима), па стога постоје “више” односно “ниже” расе. На основу урођених биолошких својстава, “више” расе су супериорне и стога су биле творци људске културе и цивилизације, док су “ниже” расе предодређене да трајно буду у подређеном положају у односу на “више” расе (Милашиновић и сар., 2012).

Сукоби са расном позадином јављају се у друштвима у којима је биолошки елемент значајан са аспекта друштвеног вредновања и статуса. Познати представник чикашке социолошке школе Роберт Езра Парк (Robert Ezra Park), био је посвећен анализи друштвених сукоба и расних односа између етничких и различитих расних група. У позадини ових сукоба налазе се расни односи као „односи који постоје између људи који се разликују према обележјима расног порекла, посебно када те расне разлике уђу у свест међусобно подељених појединаца и група, те тако одређују начин на који појединац или групе доживљавају себе као и свој положај у заједници” (Park, 1950: 18). Расни односи, дакле, постоје само онде где људи имају осећај припадности различитим групама и где међу њима влада неки латентни или манифестни сукоб. Тада се везе између различитих раса крећу од надметања и сукоба који деле расе, до привикавања и асимилације који их повезују. Привикавање и прилагођавање омогућава појединцима и групама, сматра Парк, да живе у пријатељском окружењу, али то не значи да су односи међу њима лишени напетости и конфликта.

Расна теорија са својим становиштима послужила је као идеолошко оправдање за експлоатацију, колонијална и империјалистичка освајања, а касније и политичку доминацију над мање развијеним народима и етничким групама. Расизам као доктрина и идеологија у својим разноврсним облицима је увек означавао друштвену репресију и моралну регресију, која човека, па и читаве етничке групе, види искључиво кроз његове физичке особине. Тако су за време колонијалних освајања многе расе (црна, црвена) проглашаване мање вредним од беле, преваходно ради оправдавања освајачких пирова. У расистичкој идеологији појам “туђе” увек је насупрот “моме”. Туђе је нешто непознато, нешто са чиме се не треба мешати, јер доводи у питање расну, националну, верску или идеолошку чистоту. Све што се односи на властиту нацију примерено је и свето, а све што је свето тражи жртву. Зато би “туђе”, и “туђинце”, а посебно људе другачије боје коже, требало уништити и на тај начин доказати своју супериорност (Јанјић, 1993). Политика и идеологија расизма довела је средином 20. века до погрома и физичког уништења читавих етничких заједница (Јевреја, Рома, Словена) (Mos, 2005; Goldberg & Rejner, 2003).

Иако су данас сви људи у односу на расну припадност формалноправно изједначени, у друштвима састављеним од више раса, расизам је присутан и препознатљив у идејама и политици расне сегрегације (одвајања), културне асимилације (од језичке до верске) и друштвеног подвајања уопште.

Демографске теорије о рату

Основно полазиште демографских теорија о рату налази се у делу Томаса Малтуса из 1798. године, под називом *Оглед о начелу раста популације и његов утицај на будуће унапређење друштва*, у којем је формулисао "закон апсолутне пренасељености". Малтус тврди да ће повећање броја становника подстицати егзистенцијални притисак, те да ће неизбежно проузроковати проблеме са производњом хране и сукобе у сваком друштву. Према томе, сукоби су последица деловања "закона апсолутне пренасељености", те је неопходно пронаћи начин успостављања равнотеже између броја становника и производње хране. У том смислу, Малтус разматра одређене чиниоце који би могли да утичу на смањење нормалне геометријске прогресије раста становништва, а то су у првом реду позитивна и негативна контрола раста становништва. Путем "позитивне контроле" у виду ратова, сукоба, глади и епидемија заразних болести, раст становништва се успорава повећањем смртности, док се "негативном контролом" смањује наталитет (абортус, чедоморство и контрацепција) (Malthus, 1978).

Следбеници Малтусовог учења крећу се углавном у оквирима његове основне идеје. Тако је једна од модерних верзија демографске теорије она коју заступа теоретичар Гастон Бутул. У свом делу *Рат* Бутул тврди да је рат несумњиво најспектакуларнија појава, односно један од најистакнутијих облика у одвијању друштвеног живота. Бутул као основни узрок насиља, екстремизма, сукобљавања и ратова између народа и држава види велики природни прираштај становништва (Bouthoul, 1962).

Ипак, историја је оповргнула Малтусове идеје, јер само постојање демографског проблема није довољан разлог за отпочне убијање међу људима. Тако, многи историјски примери ратовања показују да њихови узроци нису у проблему пренасељености и недостатку животних средстава. Примера ради, можемо навести сукоб Срба и Албанаца на Косову и Метохији, затим Немачку која је крајем XIX и првом половином XX века водила агресивну освајачку политику иако није имала економски вишак становништва, или Јапан који је 1938. године кренуо у светски рат, иако није било вишка радне снаге (Милашиновић и сар., 2012). Ови и многи други историјски примери показују да су малтузијанска и демографска

схватања послужила за оправдање различитих колонијалних и неоколонијалних ратова током XIX и XX века, те да су ратове најчешће изазивали они који су желеле да се обогате, а не да се прехране. Такође, посебно у периоду модернизације друштва XX века, показало се да економски развој води ка опадању наталитета и смањењу егзистенцијалног притиска. Додатно, резултати научника показују да Земља може прехранити више од десет милијарди људи, премда још увек нису искоришћени сви њени капацитети за производњу пољопривредних производа.

Историја је такође показала да ратови нису били ефикасна средства за решавање проблема економског развоја, односно у условима постојања тешких социо-економских и политичких криза, премда сваки рат неминовно носи ризик да буде изгубљен. Истраживања Питирим Сорокина (Питири́м Алекса́ндрович Соро́кин) у делу „Рат и револуција“ показују да све државе које су кретале у ратове у циљу постизања сразмере између броја становника и економског развоја, и притом користиле демографски чинилац за оправдање освајања, налазиле су се у горем положају него пре рата, чак и после победе (Eckhardt, 1981).

Геополитичка теорија о рату

Израз геополитика (од грчке речи *gea* – земља и *politike* – политика) увео је у употребу Рудолф Кјелен (Rudolf Kjellén), који је одредио геополитику као „науку о држави као географском организму или појави у простору” (Björk & Lundén, 2021). Под геополитиком се дакле подразумева „теоријска поставка по којој на спољну политику држава утиче њихов положај, природна богатства и физичка околина“ (Kegley, 2002: 120). Према Карлу Хаусхоферу (Karl Haushofer) геополитика је „наука о зависности политичких догађаја од земљишног тла“ (Herwig, 1999). Слична геополитичка схватања о значају простора, климе, величине територије, природних богатстава и других географских чиниоца на развој народа, њихово друштвено организовање и међусобне односе налазимо још код античких мислилаца: Херодота (Herodotus), Хипократа (Hippocrates), Платона и Аристотела. Тако се може наићи на ставове да је клима један од битних елемената напретка поједине земље, да су мале државе без будућности јер се налазе на путу великих држава, те о посебној вредности положаја појединих држава (нпр. Велике Британије или САД.).

Фридрих Рацел је највише допринео истицању геополитике као детерминистичког учења о односу простора и политике. Према њему, држава је жив организам који је неодвојиво везан за географски простор који заузима и који одређује њен политички облик, суштину и дух народа, те наводи да „земљиште регулише судбину људи слепом бруталношћу“. Како се држава развија и шири, тако природно тежи да обухвати неопходни животни простор (*lebensraum*). У свом делу „Политичка географија“ из 1897. године износи ставове о односу између географије и политике, настојећи да укаже како клима делује на начин живота и темперамент понашања људи, те у крајњем како се људи с појединих географских подручја понашају у политичком деловању. У складу са наведеним проистиче тумачење да су племена са севера углавном борбом побеђивала оне са југа, те да становници са севера показују веће физичке и моралне вредности које се огледају у њиховом политичком понашању.

Значајан представник геополитичке теорије је Халфорд Мекиндер (Halford Mackinder), који је анализирао однос између географских чинилаца и међународних односа и збивања, те се залагао за бољу позицију Велике Британије као светског лидера у новом светском поретку. Формулисао је познату формулу која садржи три фундаменталне тезе: „ко влада Евроазијом, влада срцем копна (*Heartland*-ом); ко влада *heartland*-ом, управља острвским појасом (*World Island*-ом); ко влада острвским појасом, управља светом”

(Mackinder, 1996: 15). Наведене тезе су доцније своју примену нашле у стварању НАТО-а и стратегији ограничавања СССР-а у време Хладног рата (*Political Geography Quarterly*, Vol.VII/92). Касније је Хантингтон у свом делу „Сукоб цивилизација“ прогнозирао да ће Запад (Евроамерика) преузети улогу светског heartland-а, услед претњи култура Истока и њихових алијанси: православно-исламске и исламско конфучијанске, и очекиваних сукоба дуж културно-цивилизацијских граница.

Дакле, геополитичко схватање одликују две основне идеје. У основи прве идеје налази се схватање да опстанак народа зависи од постојања адекватног животног простора, те да у случају недовољног простора неминовно проистиче сукоб и борба за животно простор. Према другој идеји, поједине етничке групе заузимају простор који је, по свом географском положају, значајнији од простора који насељавају друге етничке групе, што доводи до њиховог неслагања и константних сукоба. Из наведеног проистиче апологетско посматрање конфликта и ратова као природног средства за освајање одговарајућег географског простора.

Геополитичка схватања су током времена послужила као оправдање многих радикалних ставова и екстремних облика конфликта у периоду колонијалне и империјалне експанзије, а нарочите последице су проистекле између два светска рата и за време Другог светског рата, услед постојања тежњи за ширење животног простора на рачун других народа. У то време, у Немачкој је деловала утицајна немачка геополитичка школа, на челу са Карлом Хаусхофером. Према његовом мишљењу, циљ геополитике је примена науке у тражењу праваца политичког курса државе. Сматрао је да је стратегија Немачке у Првом светском рату била погрешна, премда њен индустријски и демографски развој није био праћен територијалном експанзијом. У геополитици је видео идеолошко и пропагандно средство за обнову немачке државе, пруживши подршку немачком националсоцијализму у тежњи за владавином Европом и светом (Grčić, 2000: 39). Тако је идеја о ширењу немачког животног простора на рачун других народа, посебно према европском истоку и југоистоку, односно ка Русији, Украјини и Блиском истоку, подржана од стране нациста 1933. године (Henning, 1987). Јасно се може увидети повезаност ове идеје са другим нацистичким и расистичким ставовима о немачкој “вишој”, “аријевској” раси, “синтези крви и тла” и другим геслима (Miletić, 1993).

Геополитичка тумачења су своју примену имала и за време Хладног рата и реструктурирања светског поретка. Збигњев Бжежински (Zbigniew Brzezinski) је након самораспуштања Варшавског пакта, као приоритетно геополитичко питање поставио нове ризике, изазове и претње за мир и безбедност Запада у циљу адекватне самоодбране (Бжежински, 1999, 2004). Данас такође постоји настојање да се помоћу геополитичких теорија оправда стационирање оружаних снага на туђим територијама, односно присуство великих сила у одређеним деловима света, уз образложење да географски положај то намеће ради националне безбедности.

Можемо закључити да постоји извештан утицај простора на развој држава и етничких заједница, њихове међусобне односе, политичко уређење и политичке одлуке, као националну идеологију, што последично доводи до унутардржавних и међудржавних сукоба. Забрињавајуће је међутим пренаглашавање утицаја просторно-географског чиниоца као основног узрока настанка сукоба као друштвене појаве. Данас су класичне геополитичке тезе напуштене, превасходно услед теоријске једностраности, али и могућности за злоупотребе и стварање различитих политичких доктрина експанзионистичког и империјалистичког карактера (Kegley, 2002). Међутим, утицај географских чинилаца и даље се узима као важан

и незаобилазан елемент анализе и објашњења политичког понашања (Kegley & Wittkof, 2002).

Психолошке теорије

Теоријска мисао о друштвеним сукобима научну еволуцију започиње у XIX веку, развојем психологије и социологије као засебних наука. Психолошки научно-теоријски приступ у самој психичкој структури личности проналази узроке конфликта, односно друштвене сукобе и ратове анализира са становишта људске јединке - унутар саме личности. Тако Дејвид Креч (David Krech) и Ричард Крачфилд (Richard Crutchfield) конфликт одређују као „спречавање појединца да оствари циљ услед чега настају напетости које се пројектују на спољашњу друштвену ситуацију“ (Креч и Крачфилд, 1969: 318). Како су основни узроци сукоба између појединаца и група детерминисани психом појединца, анализирају се различити психички чиниоци попут агресије, фрустрације, а потом и интелигенције, особине темперамента, мотива, ставова и др. У оквиру психолошких теорија постоји више аналитичких модела, који се међусобно разликују.

Најпре је развијена Инстинктна теорија агресије, коју је карактерисало схватање да су конфликтност и агресивност урођени инстинкти код човека, односно да агресивно понашање проистиче из урођеног инстинкта коме је за испољавање потребна само погодна ситуација. Тако Паркер наводи да „оно што добијамо социјализацијом мала је тековина, усађена у веома велику наслеђену подлогу“ и „закључио сам да имамо можда 9/10 урођеног, 1/10 стеченог“ (Zvonarević, 1979: 183).

Чарлс Дарвин (Charles Darwin) је у својој Еволуционистичкој теорији из 1859. године изнео мишљење да су инстинкти присутни и важни код људи, баш као што је случај и у животињском свету. Још је Рене Декарт (René Descartes) наводио да животињама управљају инстинкти, а да се човек може понашати рационално када њиме управља његов разум или ирационално, када се препусти својим инстинктима и реагује слично као и животиња. Слична размишљања изнео је и психолог Вилијам Џејмс (William James) у свом делу „Принципи психологије“ из 1890. године, у којем је изложио попис основних инстинката код човека, између осталих ловачки инстинкт, борбени инстинкт, инстинкт за стицањем и друге (James, 1952). Изразити представник теорије Вилијам Мек Дугал (William McDougall) такође истиче да инстинкти⁶ одређују понашање појединаца, али да су важни и за деловање друштвених група, наводећи да „људски ум има одређене урођене или наслеђене тенденције, које су битни извори сваке мисли или акције, било индивидуалне или колективне“ (McDougall, 2001).

Према мишљењу Конрад Лоренца (Konrad Lorenz), агресивност представља урођено понашање које се манифестује када се јави одговарајући подстицај, те отуда произилази да су сукоби и насиље детерминисаним биолошким нагоном. Људска врста је, сматра Лоренц, једна од ретких које практикују интраспецифичну агресију⁷ - рутинско убијање припадника

---

⁶ Мек Дугал дефинише инстинкт „као наслеђену или урођену психофизичку диспозицију, која детерминише онога ко је има, да перципира и обраћа пажњу на објекте одређене врсте, да доживљава узбуђење одређеног квалитета при опажању неког објекта и да делује према њему на неки начин, или да барем осети импулс за такву акцију“ Извор: (McDougall, 2001).

⁷ Појам "агресија" има више значења, а односи се и на индивидуални и на колективни ниво понашања. У најужем смислу под појмом "агресија" најчешће се подразумева ускраћивање, напад и наносење штете и бола с одређеним циљем (на пример: повређивање или убијање других људи, претње, увреде и деградација и сл.). Објект агресије су други људи, а могу бити и установе и, најзад властита личност. Треба нагласити да је

сопствене врсте, у односу на већине других врста које практикују интерспецифичну агресију, односно убијају само припаднике друге врсте (Lorenz, 1969).

У оквиру Инстинктних теорија, посебно је са становишта друштвених сукоба значајна Сигмунд Фројдова (Sigmund Freud) концепција о агресивности као облику понашања људи и као нагону рушилаштва у човековој психи који производи међуљудске и друштвене конфликте, као и његова размишљања о рату као екстремном виду друштвених конфликата: „ратови омогућавају модерном човеку да буде оно чему он у својој подсвести увек тежи - припадник банде убица“ (Фројд, 1964). Фројд у свом раду „Размишљања за време рата и смрти“ из 1915. године износи идеју да суровост сукоба и ратова који се кроз историју понављају указују на то да је немогуће искоренити зле намере. Корени људске агресије, сматра Фројд, налазе се у основним нагонима који могу делимично бити усмерени ка друштвено прихватљивим циљевима, али који никада не могу бити потпуно искорењени. С обзиром да су примитивни агресивни нагони само потиснути, а никако елиминисани, регресија којом би се они ослободили у свој својој силини увек је могућа (Фројд, 1964). Из наведеног произилази да се сукоби јављају као вид "пражњења" путем којег друштвене групе остварују своју егзистенцију усмеравајући агресивне пориве према другим групама. Ипак, покушај да се људска агресивност објасни постојањем инстинкта смрти веома мало доприноси разумевању разлога за стално постојање сукоба и ратова, што чини оваква схватања непотпуним.

Допринос Инстинктних теорија свакако није занемарљив, међутим, може им се замерити једностраност у тумачењу, где се истичу инстинкти, а занемарује евидентни утицај друштвене средине и стечених (културних) навика, што је каснији развој науке у великој мери потврдио. У новијим истраживањима указује се да је „научно неоправдано рећи да смо од својих животињских предака наследили склоност ка рату, да је насилно понашање генетски програмирано у људској природи, или да људи имају насилан ум, као и да је рат проузрокован инстинктом или ма којом појединачном мотивацијом“ (Somit, 1990: 570).

Каснији развој психологије, уобличен у Теорији фрустрације, тумачио је конфликтност и агресивност као стечено својство, односно реакцију која је изазвана спољњим чиниоцима, износећи тезу о реактивној природи агресивности. Наиме, људска агресивност, која је основни узрок конфликта, јавља се као последица постојања одређених препрека које спречавају задовољавање потреба, чинећи да се човек нађе у фрустрационој ситуацији⁸. Честа реакција на фрустрациону ситуацију манифестује се у виду агресије и различитих облика конфликта. „Сукоби који су изазвани агресијом производе нове агресије чиме се ствара затворени круг потешкоћа и препрека стварајући проблеме свим актерима који су у њему затворени“ (Zvonarević, 1979: 276-320).

Веза између фрустрације и агресије, према схватању Џон Доларда (John Dollard), је непосредна: агресивно понашање увек је проузроковано конкретном фрустрацијом, а свака фрустрација неминовно води одређеном виду агресивности, услед немогућности остварења жељеног циља. На основу наведене концепције “фрустрација – агресија“, Долард и сарадници су покушали формулисати принципе према којима ће се субјекти понашати: што

приликом учешћа у колективној агресији појединац изложен стимулирајућем понашању других особа, што утиче да људи раде ствари какве самостално вероватно никада не би радили. У тесној вези са агресијом јесте и појам насиља. Тако насиље означава ускраћивање и наносење штете и бола другоме с одређеним циљем, односно реч је о тешкој телесној агресији. То значи да је насиље подврста агресије. Извор: (Lorenz, 1969)..

⁸ Фрустрација је негативно психолошко стање већег интензитета. Извор: (Милашиновић и сар., 2012).

је јача фрустрација, тиме је већа вероватноћа да ће субјект реаговати агресијом, да ће агресија бити исказана директно и насилно против извора проблема, али уколико је одређено агресивно понашање друштвено санкционисано већом казном, мања је вероватноћа да ће агресија бити изражена на такав насилан начин (Doob, 1939; Dollard, 1939). Такође, процеси стицања социјалних навика односно принудног мењања спонтаног понашања појединаца изазива фрустрације које могу да воде агресији и конфликтима (Dollard, 1939).

Са аспекта изучавања конфликта потребно је истаћи однос између конфликта и фрустрације, као и између фрустрације и тензије⁹. Конфликт постаје извор фрустрације само ако се ради о мотивима велике вредности или ако је само трајање конфликта дуготрајно. Тензија као узрок агресије и конфликта настаје као последица фрустрације личности, или пак, сама фрустрација посредством напетости (тензије) коју изазива производи агресију и конфликте. Дакле, сукоби и агресија су „начини за превладавање унутрашње менталне напетости али и један од више могућих одговора на фрустрацију“ (Крећ, Краћфилд, 1969; Lewin, 1948).

Поред Инстинктне теорије агресије и Теорије фрустрације, Теорија учења и Теорија представе или слике такође се баве узроцима друштвених конфликта са мало другачијих становишта. Док Инстинктна теорија агресије занемарује спољне факторе, а Теорија фрустрације их пренаглашава, Теорија учења и Теорија представе полазе од става да одређено понашање зависи и од унутрашњих и од спољашњих фактора. Креч и Краћфилд у том смислу указују на психолошке аспекте понашања лица која доносе одлуке о покретању и окончању рата, али узимају у обзир и спољне факторе који делују на те психолошке аспекте (Крећ и Краћфилд, 1969).

Дакле, према Теорији учења¹⁰ људи се разликују по мотивима који их могу покренути на агресивно или конфликтно понашање, као и према начину понашања односно познавању агресивних, конфликтних и алтернативних форми понашања, а све заједно има утицај на агресивно и конфликтно понашање неке особе. Према теорији, постоје различити типови поступака учења, између осталог и учења конфликтног понашања, а најважнији су: учење на моделу, учење на успеху и неуспеху и когнитивно учење. Учење на моделу подразумева усвајање нових форми понашања посматрајући друге особе – моделе/узоре, уз велику могућност да се путем јавних медија усвоји агресивно и конфликтно понашање. Када особа учи из последица свог деловања, она учи на успеху и неуспеху. Успеси чине да се одређене форме понашања понављају у одређеним ситуацијама, док неуспех доводи да се то понашање у будућности ређе примењује. Богатство и добит потпомогнути насилјем, пажња медија и признање у друштву, обрана и самозаштита, могу бити примери успешног агресивног и конфликтног понашања. Когнитивно учење представља учење у смислу стицања знања. Садржаји који се уче, могу бити различити: уче се појмови, начини размишљања и деловања, методе лукавства и надмудривања непријатеља, како се употребљава оружје и друго (Милашиновић и сар., 2012). И поред могућности различитог учења агресивног и конфликтног понашања, уз помоћ ових типова учења, људи могу научити и алтернативне начине размишљања и понашања који нису агресивни нити конфликтни.

---

⁹ Тензија се најчешће одређује као ментална напетост или затегнутост између појединаца или група. Извор: (Милашиновић и сар., 2012).

¹⁰ Учење је основни феномен, односно промена личне диспозиције (знање, становиште, спремност итд.) на темељу искуства. Извор: (Милашиновић и сар., 2012).

Теорију представе или слике развио је Кенет Булдинг, којом је исказао мишљење да људско понашање детерминишу представе усвајене од раног детињства процесима социјализације, који се касније настављају посредством различитих интенционалних утицаја, на пример масовним медијима, културом, образовањем и слично. На тај начин, Булдинг приликом објашњавања агресије, фрустрације и узрока социјалних конфликта, уважава значај ширих социјалних, политичких, економских и културолошких фактора. Наиме, представе које се усвајају од раног детињства често су подложне различитим чиниоцима, те су подложне искривљавању. Степен искривљавања највише зависи од типа државног уређења и утицаја политичке манипулације субјеката који доносе политичке одлуке (Boulding, 1956: 142-175). Приликом разматрања конфликта између група или држава, свакако треба узети у обзир и националне представе које су често битан фактор изазивања различитих конфликта.

Социо-психолошке теорије конфликта

Социо-психолошке теорије проучавају како психичке чиниоце, тако и друштвене појаве и процесе, те заговарају став да се човекова психа мора објашњавати друштвеним чињеницама. Тако Едвард Рос (Edward Alsworth Ross) даје следећу дефиницију: „социјална психологија је наука која проучава психичке струје и токове међу људима који се јављају као последица њиховог удруживања. Она настоји разумети и објаснити оне униформности у осећању, веровању или хтењима – и отуда у акцији – која је последица интеракције људских бића, тј. социјалних узрока“ (Ross, 1908).

Са аспекта изучавања друштвених сукоба у оквирима социо-психолошког истраживања битна јединица анализе је друштвена група односно скуп индивидуа, коју најчешће карактерише просторна и психолошка близина, свест о припадности одређеној групи, као и међусобни утицаји и интеракције чланова који је сачињавају, у првом реду заједничке вредности и норме, очекивана понашања заснована на тим вредностима и нормама, прихватање и преузимање улога и слично, услед којих се често мења понашање и активност сваког појединца групе. Дакле, може се рећи да припадници групе нису увек свесни деловања које на њихово понашање имају остали чланови, као ни властитог деловања на остале припаднике друштвене групе, те отуда друштвена група, сматрају социјални психолози, може контролисати понашање појединца.

Анализа друштвене климе¹¹, социјалних интеракција и социјалне динамике такође имају велики значај када је у питању изучавање друштвених конфликта. Заправо, с једне стране начин перципирања друштвене климе утиче на социјално понашање и социјалне унутаргрупне односе, који с друге стране утичу на сам квалитет друштвене климе. Са становишта друштвених конфликта, посебно се истичу напетости и сукоби, као објективни индикатори друштвене климе, који указују на постојање мањих или већих унутаргрупних антагонизама. Напетости означавају латентну, а сукоби манифестну форму антагонистичких односа, уз разлике које постоје у зависности од величине групе: у мањим социјалним групама мањег су интензитета и углавном без елемената насиља, док се у великим социјалним групама јављају као класне, расне, етничке, верске или политичке напетости, сукоби, ратови и револуције.

---

¹¹ Друштвена клима представља стање психосоцијалних односа унутар једне друштвене групе. Извор: (Милашиновић и сар., 2012).

У оквиру социјално-психолошког приступа разматрању фактора и узрока конфликта, битно је истаћи поделу агресије на малигну и бенигну, као и концепт депривације. Према мишљењу социјалних психолога, бенигна агресија је дефанзивног карактера и својствена је животињском свету, док је малигна агресија специфична за човека (Фром, 1975: 151). Концепт релативне депривације развио је Гар да означи раскорак између вредносних исчекивања и вредносних захтева и њиховог испуњења. Тако према Гару, под вредносним исчекивањима подразумевају се услови, стандарди и добра које припадници једне нације сматрају да им следују, док вредносни захтеви обухватају све што се од друштва очекује. Уколико је знатан јаз између исчекиваног и добијеног, настаје незадовољство које је главни разлог сваког конфликтног деловања. У крајњем, политизовано масовно (колективно) незадовољство има све основе за материјализовано насиље и конфликт. Дакле, социјални психолози и у самој држави проналазе факторе који утичу на антагонизме између група.

Када је у питању манифестовање конфликта, постоје разлике у односу на отворене и затворене друштвене групе и заједнице. Отворене групе су углавном слабо структурно уређене и по својој природи плуралистичне, те омогућавају свим актерима да учествовањем у конфликтима, изношењем ставова, нападом и одбраном доживе и одређено психолошко растерећење. Интензитет сукоба је мањи, премда имају за циљ да укажу на постојање извесних проблема у друштву, те се и воде ради проналажења оптималних решења. Произилази да сами сукоби имају стабилизујућу улогу, те да доприносе учвршћивању групне кохезије (Zvonarević, 1979). Затворене групе знатно су другачије, према структури доста ригидније и много мање плуралистичне. Групе теже да у потпуности монополишу лојалност својих чланова, који без резерве улазе у сваки конфликт. Број сукоба је мањи, али је зато интензитет сукоба већи него у отвореним групама, те озбиљно потресају социјалну структуру, и могу представљати увод у рат или револуцију (Zvonarević, 1979).

Такође, држава је значајан чинилац конфликта и рата, те се у оквиру овог приступа изучавају и различити поступци инволвирања појединца у национални систем, услед којих долази до формирања националног идентитета и осећаја односно свести о припадности једној националној групи, што чини основ за настанак национализма¹², као идеолошке оријентације која је важан чинилац међудржавних напетости и сукоба (Simeunović, 1989: 46-70; Aćimović, 1988: 202-217). Поред национализма и процеса формирања националне свести, предмет изучавања социјално-психолошких теорија, јесу процеси који иницирају државе за вођење рата. Конфликти могу бити иницијатори активирања националних улога и осећања – буђења национализма, када се истичу посебности и разлике које постоје у односу на друге сличне групе, а посебно уколико су стимулирани идеолошким симболима који изражавају националну идеологију и легитимност власти, као што су позивање на националну част, угроженост, веру и слично.

---

¹² Национализам се одређује као систем вредности које оправдавају националне тежње, циљеве, моћ и сувереност и представља трајан и детерминишући чинилац међудржавних напетости и сукоба. Извор: (Simeunović, 1989).

Социолошке теорије

Социолошке теорије се баве проучавањем међугрупних и унутаргрупних интеракција, односно колективног понашања различитих скупина попут друштвених група, класа, заједница итд. С обзиром на њихове међусобне разлике, свака од њих има различите интересе услед чега је стално присутна могућност њиховог међусобног сукобљавања, а тиме и друштвене нестабилности. Током XIX века, развиле су се две опште теоријске оријентације: марксистичка теорија конфликта и грађанска теорија, о чему ће бити речи у наставку.

Марксистичка теорија конфликта настала је у оквиру марксистичког схватања света и друштвених појава. Зачетници марксизма Карл Маркс и Фридрих Енгелс (Friedrich Engels) истичу важност класне борбе, као најважнијег и основног друштвеног конфликта, из којег проистичу сви остали конфликти, док су класе носиоци конфликта и промена у друштву (Dahrendorf, 8/80: 83). Поред класне борбе, заговарају поделу друштва на класе и измену начина производње и размене, у чему виде узроке и покретачку снагу свих важних историјских догађаја. Класну борбу узрокује класни интерес као продукт противуречности између производних снага и односа производње (Реџиљić, Milić, 1991). Поред класних сукоба, Маркс указује и на постојање других облика социјалних сукоба: националне сукобе и сукобе на међународном плану, као и различите унутрашње сукобе, попут економских, политичких, идеолошких, религијских и других. Каснија марксистичка схватања карактерише извесна различитост у односу на изворне ставове. Тако је Антонио Грамши (Antonio Gramsci), поред сукоба између класа, истицао и важност подела унутар класа.

Марксов приступ у изучавању друштвених конфликта доводио је до подељених мишљења, али се не може оспорити значај његовог методолошког приступа сматрају истакнути социолози попут Ралфа Дарендорфа (Ralf Dahrendorf), Луис Козера (Lewis Coser) и Сејмур Мартин Липсета (Seymour Martin Lipset). Липсет наводи да „у Марксовој теорији постоје само два типа друштва која се међусобно искључују: друштво сукоба и друштво хармоније. Први тип је разоран и по Марксу мора бити уништен. Други је ослобођен извора сукоба, а то је комунизам“ (Lipset, 1968: 42-43). У прилог критици овог теоријског приступа могу се навести извесне тврдње. Наиме, класни сукоби несумњиво представљају изражен вид друштвеног конфликта током новије историје, али не могу се сматрати увек централним конфликтом. Савремена историја је доказала да међудржавни и међународни конфликти (Први и Други светски рат) у знатној мери потискују међукласне сукобе, посебно са аспекта последица у виду људских жртава и материјалног разарања. Такође, археолошке чињенице из периода праисторије потврђују да су се често водили конфликти до истребљења, иако класна диференцијација није постојала. Осим тога, унутаркласни сукоби често су по интензитету и последицама били оштрији од међукласних конфликта. На крају, улога класних противуречности није спорна, али не могу се узроци свих ратова и сукоба између различитих друштвених група тражити и пронаћи искључиво у класним борбама.

У оквиру Грађанске теорија конфликта егзистирају два антагонистичка схватања: једно је функционалистичко које анализира друштвене конфликте као позитивне појаве са интегришујућом и конструктивном функцијом у датом друштвеном систему и на унутаргрупну и међугрупну динамику, док радикални функционализам конфликте тумачи као одраз "болесног" тј. патолошког стања друштвеног организма, односно појаву рушилачког карактера. Функционалистички приступ друштвеним конфликтима приликом разматрања узрока различитих социјалних конфликта, узима у обзир различите групе (статусне, политичке, економске и друге), као и њихове супротстављене интересе

(економске, политичке и др). Тако, класна подела на основу поседовања средстава за производњу и даље јесте значајна, али није доминантна, сматра Макс Вебер (Max Weber). Позитивну улогу друштвених конфликта истицао је и Џорџ Зимел (Georg Simmel), видећи у њима повећање степена кохезије целе друштвене структуре у условима спољашње угрожености система. Према њему, узроци сукоба налазе се у биолошкој природи човека, у "непријатељском импулсу", који он одређује и као "потребу за мржњом и борбом", те указује да је сукоб присутан и неизбежан чинилац у сваком друштву и свакој друштвеној структури, те да „конфликт служи да успостави идентитет и граничне линије друштва и група, док с друге стране, доприноси успостављању и реafirмацији идентитета група у конфликту и одржава њихове границе наспрам околине друштва“ (Coser, 1996: 11).

Представници радикалног функционализма тумаче друштвене конфликте, пак, као болест друштвеног организма. Огист Конт је у својим радовима истицао друштвене сукобе као патолошку појаву коју треба лечити и елиминисати (Kont, 1962), као и Лојд Варнер (William Lloyd Warner) који је у њима препознао рушилачки фактор који штети стабилности друштвене структуре, те указивао на њихову дезинтегративну улогу у сваком друштву. Слично схватање може се наћи и у делима Талкот Парсонса (Talcott Parsons) који је друштвени сукоб посматрао као болест и девијацију у друштву, која неминовно производи деструктивне последице по социјални систем. Наведена схватања довела су до тога да се конфликт сматра дисфункционалним друштвеним процесом без икаквих позитивних функција, што је представљало огроман заокрет у односу на почетке социолошке мисли о конфликта.

3.2. Узроци ратова

Примена политике силе током људске историје, а нарочито у XX веку у времену светских ратова, био је одлучујући фактор у уређивању међународних односа. Историја нас учи да је незадовољство постојећим стањем, макар само једне велике државе, доводило до ратних разарања. Тако, стварање ратних жаришта одговара једино малом броју људи који контролишу највећи део друштвеног богатства, а истовремено имају и највећи утицај на креирање политике и доношење политичких одлука. И поред тога што су Повељом Уједињених нација рат, употреба и претња силом забрањени, сви ти акти су на сцени у међународним односима.

Узроци друштвених сукоба су разноврсни, сложени и међусобно условљени. О њима налазимо писане трагове током читаве историје писане цивилизације. Још у првобитној заједници су постојала непријатељства међу племенима. Сукоби између родова и племена водила су се ради освајања подручја у којима се налазила храна или крвних освета. Касније, у периоду робовласничког друштва у којем се привреда заснивала на експлоатацији робова, државе и друштва су уз помоћ ратова обезбеђивали прилив нових робова и другог ратног плена. У овом периоду су се водили и бројни грађански ратови међу припадницима владајуће класе због власти, моћи и богаћења (Мишовић и Ковач, 2006). О најдубљим узроцима сукобљавања је још у античко време писао Тукидид у својој „Историји“ наводећи три основна узрока сукоба који је антички свет довео до његовог највећег и најдужег рата: „на првом месту због страха, затим због части и напакон ради зараде“ (Милашиновић и сар, 2012: 115). Током средњег века преовладавао је феудализам у коме се ратови воде ради територијалног проширења, стицања нових феудалних поседа и експлоатације кметова (Мишовић и Ковач, 2006). У XVII и XVIII веку долази до бројних колонијалних ратова. Касније, утемељивањем капитализма воде се антифеудални и револуционарни ратови у циљу стварања националних друштава. Бројни ратови у овом периоду су вођени између држава због стицања хегемоније, али и различитих интереса у борби за трговинску, поморску колонијалну превођу. У XIX веку био је низ ратова од оних за национално уједињење до оних за национално ослобађање (Милашиновић и сар, 2012). „Главни узрок ратова вођених деведесетих година XX века јесу захтеви разних група за национално самоопредељење“ (Секулић, 2011: 135).

Друштвени конфликти у једном друштвеном систему условљени су различитим потребама, циљевима, као и великим бројем различитих фактора и противречности, као што су економске, класне, статусне, расне, верске, националне, политичке, културне, етичке, идеолошке, социо-психолошке и друге које није лако у потпуности прецизно одредити и раздвојити. Наведене противречности могу бити знатна предиспозиција за стварање супротстављених ставова, интереса и вредности различитих друштвених група. Притом, уколико су оне израженије већа је и могућност за настанак конфликта. Међутим, то не значи да ће те противречности самим постојањем нужно и произвести сукобљавање и борбу између друштвених група. Дакле, узроци друштвених сукоба проистичу из разлика у интересима, очекивањима, системима вредности, правилима и законима који нису прихватљиви за све, обичајима, стереотипима, култури¹³, цивилизацијској свести, расама и етницитетима, услед недостатка ресурса и борбе за простор. Надаље, конфликти су узроковани и друштвеним положајем различитих групација (слојева, класа, етничких и верских заједница) односно конкретним условима живота социјалних група, али и типом политичког система, односно количином примене силе ради очувања дате друштвене

¹³ Турен сматра да су „дебате у култури претходница свих друштвених сукоба“ Извор: (Turen, 1998: 28).

структуре и односа у њој. Све наведено знатно може утицати на појаву напетости, нетолерантности и мржње што последично доводи до сукоба и ратова. Постоје и мишљења да сукобе и ратове подстичу узроци укорени у самој природи човека, попут древне мржње, борбе за опстанак или простор, нагони, фрустрације и слично, што је наишло на критику других истраживача, који их одбацују због њихове ирационалности и научне неутемељености. Тако Хобс приликом разматрања узрока сукоба наводи да уколико два човека желе исту ствар, те постоји опасност да се изгуби стечено добро, човеку не преостаје ништа друго до да “удари први“. Надаље, Хобс образлаже да „у људској нарави налазимо три главна узрока свађа. Први наводи људе да нападну ради добитка; други, због сигурности; и трећи, због угледа“ (Хобс, 1961: 103).

Природа интереса и циљева држава и савеза који се означавају као центри моћи може бити веома различита, а огледа се у прерасподели друштвеног богатства и моћи, остваривању доминације (политичке, економске или неке друге), одбрани или освајању територије, промени друштвених односа или очувању постојећег стања. Дакле, целокупни развој међународних односа карактерисало је испољавање и вођење политике са позиција силе. Рат настаје када „сукобљене стране своје неспоразуме, интересе и сукобе нису у стању, или пак не желе, да решавају на уобичајен и на праву заснован начин, мирољубивим средствима. Неретко, на то их подстичу и други чланови међународне заједнице или интересне групе и организације, зарад својих интереса“ (Микић, 2006: 46). Сагледавајући историју ратова, намеће се мишљење да су сви ти ратови и страдања настали због интереса који су испреплетени између земаља, а да би били остварени и решени коришћена је сила. Када задовољавање интереса једне стране суштински искључује могућност истовременог задовољавања интереса супротстављене стране, а разрешење проблема није могуће постићи компромисом, долази до наметања превласти (доминацијом) једне стране над другом страном. Дакле, манифестовани сукоб између интересних група се јавља „када дође до инцидента, односно тренутне и изразите повреде интереса одређене стране у сукобу“ (Rummel, 1996: 47-53; Dahrendorf, 1989).

Сагледавајући историјско искуство могу се уочити одређени чиниоци који су готово увек присутни у позадини конфликтних ситуација и доводе до сукоба и ратова. Тако се издвајају богатство, власт и друштвени статус, као мотивациони чиниоци код појединаца и друштвених група и непосредни извори конфликта. Богатство као узрок конфликта присутно је у свакој историјској епохи, а може бити на нивоу појединаца, друштвених група или држава, било у виду његовог стицања, очувања, или (пре)расподеле. Богатство и власт (моћ) су у непосредној вези, посебно имајући у виду да се моћ заснива на богатству. У сваком друштву богатство и власт (моћ) представљају средство доминације на друштвеном плану и подстицаје за борбу у циљу њиховог придобијања или прерасподеле. Додатно, у одређеном друштвеном статусу (репутацији) апсорбују се и богатство и власт (моћ), који постају главна статусна карактеристика. Друштвени статус оличен у заузимању одређеног високог места у социјалној структури, поред тога што зависи од личних особина и способности сваког појединца, ретко се постиже без моћи или подршке власти и богатства.

И у самој друштвеној структури могу се пронаћи фактори који посредно или директно утичу на појаву друштвених сукоба и ратова. У првом реду, то је питање легитимности власти и постојаности неког друштвеног поретка, те у случају унутрашње несагласности подвлашћених односно недостатка политичког легитимитета јавља се и појава недовољне стабилности државних структура. Друштвене институције тада нису у стању да врше своје контролне и усмеравајуће функције, западају у кризу и дезинтеграцију. Затим, изразите социјалне неједнакости и поларизације, унутрашње друштвене противречности, као и

сложеност етничких односа представљају посредне чиниоце криза, а потом и друштвених сукоба и грађанских ратова. Вишенационалне државе и мултиетничка друштва суочавају се са различитим врстама унутрашњих проблема, попут међуетничке напетости, партикуларизма и сецесионистичких претњи, те се може рећи да су подложнији сукобима у односу на друштва хомогеније популације.

Многи теоретичари су се кроз историју бавили узроцима ратова, па се тако у литератури, осим опште поделе на унутрашње и спољашње, узроци рата најчешће деле на: економске (настојање да се освоје или очувају економски ресурси који се сматрају виталним за неку друштвену заједницу или државу), политичке (настојање да одређена држава или друштвена група освоји или сачува власт или утицај на одређеној територији) и идеолошке (настају због културне, верске или идеолошке нетрпељивости између одређених друштвених група или држава) (Ramsbotham et al., 2011). Овој подели би се могли додати територијални и гранични, геостратешки узроци ратова, али и енергенти и неенергентска рудна богатства као узрок ратова. Може се рећи да разлози сукоба никад нису једностранни, већ је то збир испреплетаних узрока од геостратешког положаја и зоне утицаја између сила, до енергената, природних ресурса, тероризма, политичких и националистичких идеја (Јефтић и сар., 2018).

Посматрајући узроке ратова, „до 1990. године највећи број сукоба чине политички мотивисани ратови 42% - Боливија, Сијера Леоне, Чиле; територијални сукоби 26% - Уганда, Кашмирски ратови, и подела сфере утицаја 18% антиколонијални, Панамски рат, Вијетнамски рат; у периоду после пада Берлинског зида структура сукоба је знатно другачија: политички 27% - Таџикистан, Сијера Леоне; гранично територијални 25% - Украјина, Мали, Јемен, Грузија; док сукоби због енергената чине 23% - Сирија, Ирак, Либија“ (Јефтић и сар, 2018: 29).

3.2.1. Економски узроци рата

Пољопривредна револуција је покренула први велики талас промена у људској историји и довела до формирања најранијих прамодерних друштава. У то време је пољопривреда била основни узрок рата јер је омогућила заједницама да произведу и ускладиште економски вишак, а уједно је и поспешила развој државе. Поседовање и располагање материјалним и духовним ресурсима одувек је било узрок социјалне диференцијације односно класне подвојености. Како је у сваком друштву готово увек мање добара и вредности него што је потребно појединцима и социјалним групама, или постоји несклад између очекиваних и добијених материјалних, културних и духовних добара, присутно је и мишљење да приступ тим добрима ограничава супротна страна, тада „узрок конфликта није у објективној реалности, већ у ономе што се дешава у главама људи“ (Fišer, 1990: 38). Генерално, само постојање социјалних неједнакости између класа у погледу услова живота и животних шанси условљава друштвену регресију и погодује стварању сукоба.

Колонијална и неоколонијална освајања у многим земљама и даље имају видљиве трагове који утичу на спори напредак тих земља. Постојеће разлике између развијених индустријских земаља и неразвијених земаља Југа, у погледу неједнаких економских услова за приступ ресурсима и стандарда живљења, све су изразитије и поред постојања међусобне зависности Севера и Југа. Чланови друштва који су у неповољном положају такав економски систем перципирају као неправедан и незаконит, док огромне социјалне разлике и неједнакости могу да поспеше антагонизме и сукобе унутар друштва. Притом, не види се добра воља развијених земаља да утичу на смањење диспропорција у развоју и основних противуречности или бар да се оне ублаже, у циљу стабилизације економске ситуације. Економски развијене земље и даље се воде искључиво властитим интересима и не показују

спремност да помогну слабије развијеним земљама, уз подршку политичких, војних и других чинилаца, доприносећи све драстичнијим неједнакостима између развијеног и неразвијеног дела света (Milašinović, 1996).

Дакле, крајњи узрок и основа свих друштвених конфликта налази се у супротстављеним економским интересима које настоје да реализују појединци и групе у циљу остварења својих људских потреба. Интереси су, сходно томе, мотивациони чинилац усмерен према одређеним добрима од виталног значаја за њихову егзистенцију (егзистенцијална добра) или друштвени положај, а самим тим и покретач сваког социјалног конфликта. Тако се противречни интереси јављају у друштвима и заједницама где су битни услови живота квалитативно различити у основама стицања средстава и друштвене моћи. Заправо интерес постоји према добрима која битно одређују друштвени положај и квалитет живота људи у одређеном друштву. Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) разматра интересе као важне социо-психолошке чиниоце који су у позадини свих друштвених конфликта, те наводи да су интереси „основне оријентације везане за фундаменталне услове репродукције и самоконституисања људског рода. Стога те оријентације нису усмерене на задовољење емпиријских потреба него за решавање системских проблема уопште“ (Habermas, 1977).

Ратни сукоби као један од најстаријих облика насилних друштвених сукоба увек се воде ради остваривања неких унапред дефинисаних циљева, претежно економске или политичке природе. Додатно, када се нагомилају друштвене противречности до крајњих граница сва остала средства за њихово разрешавање постају недовољна, а уз оштре супротстављене и противречне економске и политичке интересе класа, држава и народа постоје сви услови за настанак рата.

3.2.2. Политички узроци рата

Супротстављени интереси између појединаца и друштвених група посебно су значајни у политичкој сфери. У позадини тих интереса је одређени степен друштвене или политичке моћи који их детерминише, те је крајњи исход сукоба интереса успостављање односа доминације једних друштвених група и њихових интереса над другим групама и њиховим интересима. Тиме „сукоби између друштвених група нужно попримају политички израз“ (Рашић, 1983: 47), доводећи у питање све друге вредности, а самим тим и кохерентност вредносног система. Током историје увек су интереси најдоминантнијих снага (владајуће класе) у датом друштву наметани као општи интереси свих друштвених класа, које је подржавала држава као институција власти. На тај начин, недемократска политика у једном друштву принципом већине може ограничити право појединца.

Политичка власт¹⁴ представља за управљаче највишу вредност путем које имају одлучујући утицај на друштвену организованост и људски живот уопште. Најчешће је блиско повезана са богатством, премда се путем борбе за власт досеже одређени степен моћи¹⁵ којом овлашћени остварују своје интересе и циљеве. На тај начин, посредством моћи указују се услови за стицање материјалне користи и друштвеног статуса. Дакле, у основи

---

¹⁴ Власт се најчешће одређује као моћ да се изазове потчињавање других уз примену силе или без ње. Она припада „свакој групи која може ефикасно да делује унутар одређеног политичког поретка у стварању политичке воље и доношењу политичких одлука“ Извор: (Тадић, 1996: 119).

¹⁵ Моћ се одређује као „способност да се сопствена воља наметне другима“ Извор: (Veber, 1976: 46).

власти су моћ и утицај који омогућавају контролу расподеле ресурса, учешће у доношењу или усвајању одлука, као и управљање легитимном силом. Насупрот управљача (овлашћених) стоје потчињени (подвлашћени) којима власт није доступна, те власт тумаче као средство за подвајање људи, што код њих побуђује незадовољство које временом кулминира и лако трансформише у социјалне сукобе различите врсте и интензитета. Тиме је политичка власт значајан чинилац и узрок друштвених конфликта, било у смислу институционалне борбе ради њеног стицања између политичких субјеката односно нелегалних облика борбе за њену смену између политичких елита, или супротстављања и рушења од стране подвлашћених као последица нагомиланог беса и мржње.

Дакле, сукоби главних социјалних група у одређеном друштву идентификују и главне типове интереса и интересних сукоба. Притом, политички интереси неминовно носе идеолошке садржаје, а представљени су као део политичких идеологија уз помоћ којих се манипулише основним вредностима. Власт најчешће манипулише вредностима тако што их користи за партикуларистичке сврхе и циљеве, што на дуже стазе изазива незадовољство на нивоу маса и може утицати на дезинтеграцију друштвених установа услед губитка поверења и лојалности. Тада политичком систему прети криза легитимитета власти, односно дисфункционалност друштвеног система, која чини погодне услове за настанак и манифестовање друштвених сукоба од класних, етничких, верских и политичких до ратних. У околностима постојања различитих политичких елита са супротстављеним политичким интересима унутар једног друштва, неизоставно се јављају тензије у међусобним односима, чиме се додатно нарушава легитимитет, док напетости и антагонизми кулминирају у етничке или конфесионалне конфликте и грађанске ратове који воде даљој државној дезинтеграцији (McCrone, 1998: 84-104). Дакле, без обзира на узроке услед којих се води рат (идеолошки, религиозни и други), мотиви су увек економске и политичке природе, док је оружана сила као средство вођења рата заправо средство и оружје политике.

3.2.3. Идеолошки узроци рата

У сваком историјском вредносном систему вредности су неодвојиво повезане са интересима, али и представљају неизоставну детерминанту друштвених сукоба. Под вредностима се подразумевају одређени принципи или тежње (нпр. слобода, равноправност, демократија и сл.). У сваком друштву постоје универзалне вредности за које се људи залажу и за које су вољни да се боре у сваком сукобу. Према Лешеку Колаковском (Leszek Kołakowski) те основне вредности су „сигурност и слобода, слобода и једнакост и права појединца и принцип већине“ (Kolakovski: 5). Култура негује вредности друштва и представља невидљиву везу која спаја људе. Култура тако уједињује и даје осећај безбедности. Значај културе лежи у њеној блиској вези са начинима размишљања и живота. Наиме, култура групе одређује норме понашања те исте групе. Да би били прихваћени, људи веродостојно следе оно што је дата група одредила. Под утицајем норми или правила културе, усклађује се и сопствено понашање, односно у покушају да испуне очекивања која је дефинисала култура, своје понашање и личност прилагођавају датој култури. Тако културне вредности које се деле у заједници или друштвеној групи пружају осећај припадности у друштву. Једна култура се осликава у одређеном понашању, системима веровања, принципима и начинима према којима се живи. Културне вредности и веровања се дакле изражавају кроз начин живота. Тако, културне вредности служе као основни принципи људских живота, који обликују размишљање, понашање и личност. Идеје које су укорењене у људским умовима утичу на сагледавање људи и ситуација. Самим тим, култура којој се припада директно утиче на понашање људи. Штавише, окружење које је попримило утицаје културе такође обликује понашање људи. Начин на који људи доживљавају и реагују на

ситуацију умногоне зависи од онога што су научили од окружења и начина на који су васпитани.

Међутим, разлике у култури воде ка различитости међу људима из различитих делова света. Људи који нас окружују а који долазе из различитих делова света, имају другачије културе. “Њихови“ начини размишљања и живота, као и њихове вредности и веровања, разликују се од “наших“. „Таква наслеђена слика света која се њом преноси често садржи готове дефиниције нас и њих, заправо она говори ко је другачији и ко је туђ, ко је пријатељ а ко непријатељ. Осим тога, слика света коју заједничка култура предаје најчешће садржи и историју колективитета у виду упрошћене митологије којом се подела на нас и њих продубљује, оправдава и појачава“ (Karpinski, 1998: 21-26). Дакле, значајан узрок ратова у вези је са историјом група између којих постоје анимозитет, “древна мржња“ или праисконска непријатељства због злочина почињених у прошлости. „Приче које се усмено преносе с генерације на генерацију постају део традиције неке групе. Оне се често искриве и постају претеране временом, а чланови групе третирају их као примљену мудрост“ (Klare, 1998: 190). Сходно наведеном, поједине друштвене групе посебно етничке, склоне су да искривљују своју сопствену историју, а често да демонизују суседе и противнике. Тако је култура не само подесан концепт за развој и сарадњу него и оправдање за различите сукобе и непријатељства међу различитим друштвеним групама. Културне разлике могуће је додатно појачати свесно створеним идеологијама, путем којих политичке странке и покрети настоје да користе културно наслеђене представе и стереотипе. Велики број етничких конфликта током историје указује да је међуетничка мржња последица њеног свесног произвођења од стране политичких елита услед кризе или недостатка легитимитета владавине. „Када више од једне етничке елите прибегне таквим средствима релегитимације своје владавине у државним кризама заједничких држава, онда то вишеструко повећава ефикасност њихове антагонистичке кампање усмерене према сопственим популацијама, јер популације добијају фиктивну потврду свих стереотипа које им њихове елите намећу у истој таквој политици других националних елита“ (Brown, 1996: 157). Такав спој културно-историјских разлика оличених у неким “древним мржњама“ у условима постојећих социо-економских криза и под утицајем ауторитарних политичких режима постају значајан чинилац конфликта и најчешће резултују грађанским ратовима, геноцидом, дуготрајним непријатељством и државном дезинтеграцијом.

Религијске поделе су такође биле узрок или су пратиле многе конфликте. Историја ратова нам показује да је било сукоба и ратова вођених из религиозних разлога, као нпр: Крсташки ратови, ратови вођени између хришћана и муслимана с циљем ослобађања Свете земље од муслимана, Француски религиозни ратови, Тридесетогодишњи рат, што сведочи да је хришћанство било фактор у бројним конфликтима. С друге стране, у исламу постоји концепт цихад или свети рат, чији је циљ ширење ислама или његова одбрана, што сведочи готово непрекидно ратно стање на Блиском Истоку (Kreveld, 2010). Сукоб између хришћанства и ислама имао је током времена различит интензитет, али сам сукоб је био стални феномен почев од VII века, односно од освајања Иберског полуострва. Верски чиниоци су имали изузетан утицај и у хришћанским ратовима из 1095. године ради успостављања владавине у Светој земљи, а свој континуитет отоманским освајањем Византије, Балкана и опсадом Беча 1529. и 1683. године. Како истичу истраживачи „од свих сукоба у периоду 1820-1929 више од пола били су између хришћана и муслимана и имали су верску димензију“ (Pipes, 1998: 170). Према мишљењу Хантингтона субјекти светске политике у будућности неће бити државе, војно-политички блокови, народи, нације, класе, идеолошке групације, већ различите односно конкурентне цивилизације. У том смислу сматра да ће постојати ривалство између цивилизација, које претежно диференцира по

религијској припадности. Према Хантингтону, религија пружа психолошки најјуверљивије оправдање за безусловне борбе, те наводи да супериорна материјална моћ Запада и супериорна култура (Кина, Исток) неизбежно доводе до будућих ратова (Хантингтон, 1998: 266). У вези са таквим тумачењем, Владета Јеротић истиче: „Никакво чудо да у данашњем свету насиља, подмуклих завера, злокобних властољубивих тежњи управљања народима из једног центра, нагло расте фундаменталистички покрет, првенствено у све три монотеистичке религије, које, уосталом, већ више од три хиљаде година стварају историју света – као природна одбрана оболелог организма човечанства“ (Јеротић, 1995: 55).

Сагледавајући ратна дешавања у XX веку који је био најкрвавији век у људској историји, у којем су се догодила и два Светска рата, може се истаћи да религија није била главни узрок ратова, већ су то бројни сукоби у свету у којима је узрок идеологија одређене друштвене групе, нације, државе. Као пример се може навести Шпански грађански рат у којем су борбе вођене против побуне десничарских фашиста и националиста (Hobsbaum, 2002). Сходно томе, у људској историји је много више страдања забележено због идеологије него религије. Национализам по општем уверењу представља оно извориште из кога често настају сукоби и ратови екстремног интензитета (Kegley & Wittkof, 2002). Веома значајан чинилац друштвених сукоба у етнички сложеним државама је преовлађујућа национална идеологија, односно постојање екстремног национализма. Настанак сукоба је много вероватнији посебно у условима ауторитарног политичког система, који углавном и генерише искључујуће националне идеологије. Тиме се националистичке идеологије јављају као производ и сигурно средство којим политичке елите настоје да очувају или задобију власт (Cvetković, 2004). Етнички и национални спорови трансформишу се у свој најсуровији облик - рат, онда када једна или обе стране у сукобу добију и ширу, пре свега међународну потпору, или „када велике силе етничкој мањини дарују, државно-националну самосталност и легитимитет. Разлог за такав дар је увек војни, политички и економски интерес дародавца, јер само суверена нација може да се одрекне дела суверенитета, у корист оног ко јој је дао, или боље речено даровао, тај статус суверености“ (Simeunović, 1994: 97). Дакле, приликом ескалације националних сукоба, поготово када прерасту у међунационални рат унутар или између етнички сродних народа и/или њихових држава учествују све класе једног друштва. Тада тотални друштвени сукоб производећи општу и свеобухватну конфронтацију међу сукобљеним странама упијаја у себе све друге сукобе и потчињава их својим правилима.

Расистичка идеологија је човека и читаве етничке групе посматрала искључиво кроз физичке особине (боја коже и косе, висина раста, облик лобање и сл.) издижући на тај начин поједине етничке групе у односу на друге по супериорности, те је током историје послужила као оправдање за задовољавање различитих интереса, у првом реду за колонијална и империјалистичка освајања. Тако, Морис Диверже (Maurice Duverger) наводи да је „заједничка идеологија свих расистичких теорија садржана у схватању да су једне расе инфериорне према другима по својим способностима“ (Diverže, 1968: 42). У појединим друштвима расизам као идеологија и политика је постајао средство друштвене репресије и моралне регресије, као и политичке доминације над мање развијеним народима и етничким групама који су означени као инфериорни. Иако не постоје прецизни подаци о самом почетку расизма и расистичког схватања, сматра се да су ропство и расизам били један од стубова друштвених система почев од древних цивилизација Египта, Кине, Индије, Маја, Астека, Грчке, јудејског, монголског и отоманског царства (Arent, 1998). Још је Аристотел теоријски конципирао схватања да су људи по природи неједнаки услед урођене телесне разлике, која их чини господарима односно робовима. Тако је период античке Грчке одликовала општа подела света на Грке (касније Грке и Римљане) и варваре, при чему су први по својим природним способностима предодређени да владају над другима.

Током средњег века расизам је био покриће за различита колонијална освајања и поробљавања, када је доживео пун развој делећи људску расу на "више" и "ниже". Расистичка дискриминација је оправдавана чисто биолошким карактеристикама. Расним разлозима је нешто касније оправдавано и искоришћавање и поробљавање афричких црнаца, трговина робљем, коришћење домородаца као јефтине радне снаге, као и истребљење домородачког становништва. „Да би се створила Америка, потребно је било скоро 300 година, водити геноцидне ратове против америчких домородаца, што је нагнало савремене историчаре да америчку експанзију оцене пре као инвазију него као насељавање. Ови ратови који представљају један од најдужих низова етничких сукоба у модерној историји, окончани су истребљењем, а не поделом моћи“ (Schwarz, 1996: 108). Према проценама историчара, 95 милиона људи је било масакрирано од стране колонијалиста за мање од века пошто је Колумбо први пут крочио на континент, а од успостављања ропства 1619. године, у Америци је током наредна три века било преко 15 милиона црних робова (Harun, 2002). Попут афричких црнаца, аустралијски урођеници Аборицини су расистички посматрани као неразвијена људска врста због чега су били мучени и масакрирани од стране европских колониста са циљем њиховог истребљења, које представља једно од највећих у историји. Расистичка политика према Аборицима довела је и до спровођења различитих експеримената над њима, са циљем да се утврди да ли су они били "недостајућа карика" у прелазу од животиња до људских бића (Harun, 2002).

Развитком капитализма и грађанског друштва крајем XVII века расизам еволуира, испољава се и као поткатегорија етничитета, односно доводи се у непосредну везу са националистичком идеологијом. Заједничко за обе идеологије јесте веровање да све што се односи на властиту нацију/расу је примерено и свето, а све што је свето тражи жртву, из чега произилази да је дозвољено нападати туђу територију, јер је она варварска. У расистичкој и националистичкој идеологији појмови "туђе" и "туђинац" су синоними разних стереотипа, предрасуда и страхова, те је "туђе" увек насупрот "моме". На тај начин обе идеологије представљају средства идеолошког оправдавања односа доминације, супериорности и неједнакости владавине унутар "свог" народа, као и над другим народима, и расама. Тако је категорија "туђе" нешто са чиме се не треба зближавати и мешати, премда доводи у питање расну и националну чистоту. Стога, "туђе" и "туђинце" треба уништити, како не би допринели уништењу "моје" расе и нације (Janjić, 1993). У условима друштвених криза, међурасних напетости и других социјалних латентних и манифестних антагонизама долази до пренаглашавања емотивног односа према другима, те читаве групе и делови нације постају мрзители туђе, што доводи до ескалације и даљег учвршћивања националистичких, идеолошких и других предрасуда (Janjić, 1993). Дакле, у овим доктринама истиче се свођење нације на везе "крви и тла" и поистовећивање језика и расе, без обзира што се језик и раса развијају независно један од другог.

Теоријски корени модерног расизма као идеологије и политичке праксе, налазе се у тзв. расним теоријама XVIII века. Гроф Жозеф Артур де Гобино (Joseph Arthur de Gobineau) је тврдио да су европске аристократије потомци савршене, индоевропске аријевске расе, те да су заслужни за развој већине светских култура. Насупрот њих, трећи сталеж је остатак староседелачког становништва које су аријевци асимилovali, али иако су попримили језик и културу, они никад неће достићи исти степен развоја. Своју расистичку теорију изнео је у раду „Есеј о неједнакости људских раса“ (Essai sur l'Inégalité des Races Humaines) објављеном 1853. године, у којем је навео да цивилизација опада због дегенерације расе, а да раса пропада услед мешања крви, из чега проистиче да је у свакој мешавини нижа раса увек доминантнија. Стога је расна чистота најзначајнији фактор у развоју, те је сматрао да ће се посредством расне идеологије формирати елита која може обновити старе привилегије

феудалних породица, да супериорно порекло подразумева супериорна права, с обзиром да је личност “доброг порекла” (аријевског), те да њеним венама “плава крв” тече.

Каснија расна схватања о људској раси, нацији и другим етничким групама иду корак даље, те узимају у обзир, поред физичких карактеристика, и друштвена обележја (култура, обичаји, религиозна веровања), као и менталне и интелектуалне способности. Према расистичким схватањима црнци се нису сматрали људским бићима, а у прилог томе расистички теоретичар Хенри Феирфилд Озборн (Henry Fairfield Osborn) наводи да је „средња интелигенција просечног одраслог црнца слична оној код једанаестогодишњег детета врсте *Homo sapiens*“ (Osborn, 1917). Расна политика имала је своје теоријске основе и покриће у социјалдарвинизму и еугенизму¹⁶, путем којих је прибављала моћна идеолошка средства за расну и класну владавину. Социјалдарвинизам, као варијанта дарвинизма, у својој основи садржао је премисе принципа наслеђа и борбе за опстанак, те је имао важну улогу у уобличавању идеја супериорних и нижих раса односно природног одабирања. Постојање нижих раса јасно показује да борба за егзистенцију доминира целим живим светом у којој побеђују супериорније расе. Тако је Херберт Спенсер веровао да природна селекција доприноси еволуцији човечанства и да резултира вечним миром. Отуда је социјалдарвинизам послужио за расну и уопште социјалну и културну дискриминацију, као и екстремне форме империјалистичких идеологија.

Еугеника је учење које настаје у XIX веку, а подразумева побољшање и контролу људске расе и врсте генетским средствима. Еугеника је појам грчког порекла, настао од грчке кованице *eu* и речи *genos*, што у преводу значи – добри гени. Према дефиницији, еугеника представља примену закона наслеђивања са циљем побољшања физичких и психичких карактеристика живих бића, нарочито људи. Темеље еугенике поставио је психолог Френсис Галтон (Francis Galton) који је сматрао да је људски прогрес угрожен ширењем гена (кроз репродукцију) сиромашних, слабих и болесних који би требало да буду елиминисани природном селекцијом. Наиме, требало би спречити „инфериорне људе“ да имају децу (негативна еугеника) и подстицати оне „супериорне“ да се што више размножавају (позитивна еугеника), односно циљ позитивне еугенике је поправљање наследне основе људске врсте подстицањем репродукције најспособнијих представника, а негативне спречавање репродукције неспособних за живот. (Trebješanin, 2001). Тако се као циљ еугенике поставља стварање услова који ће довести до телесно и душевно здравог потомства, а спречити стварање нездравог. Иако се Галтон сматра оснивачем еугенике, сличне варијанте еугенике се могу наћи током читаве историје у готово свим цивилизацијама. Тако Платон у „Држави“ пише да „владар треба да одлучи ко сме родити децу и колико“, а материјализација раних идеја наслеђа и чистоте била је присутна код Спартанаца који су своју оштећену децу бацали низ стење (Eugenics, www.eugenicsarchive.org).

У свом делу „Наследни геније“, Галтон је изнео тезу да би систем уговорених бракова између истакнутих мушкараца и богатих жена на крају створио надарену расу. Америчко еугеничко друштво подржало је ову и сличне идеје, попут стерилизације душевно и ментално оболелих људи, ограничавања броја досељеника који су припадници “ниже расе” и др. Већина држава у Америци донела је законе о стерилизацији, а насилна стерилизација је настављена и у XX веку. Биолошки расизам у Америци је имао теоријско покриће и у радовима Медисона Гранта (Madison Grant), који је указао да ће мешање две расе отворити

---

¹⁶ Еугеника је учење и метода која се заснива на законима наслеђивања и користи сва средства која могу побољшати људску расу. Извор: (Trebješanin, 2001).

пут за појаву врло примитивније расе најниже врсте, те да се међурасни бракови требају забранити (Grant, 1916).

Нацистичка идеологија касније прилагођава расистичке теорије својим политичким циљевима у којима долази до изражаја схватање да се основне расне разлике и супротности исказују између “чистих” аријеваца и неаријеваца, пре свега Јевреја и Рома, а потом и Словена као недовољно чистих аријеваца. Овом схватању умногоме је допринео и Чемберлен који је истицао Немце као најчистији део германске аријевске расе. Како неаријевци антрополошки кваре и дегенеришу аријевце, односно угрожавају њихов биолошки, културни и општи развој неопходно их је истребити. Идеје негативне еугенике имале су своје нацистичке и расистичке варијанте у програмима “расне хигијене”, којима се утицало на побољшање и одржавање расне (генетске) чистоће, почетком XX века у великом броју земаља. На основу овог програма у Немачкој је од 1933. до 1939. године стерилисано око 320 000 особа, док је од 1939. до 1941. године еутанизовано око 70 000 људи (Polšek, 2002: 5-6). Расна политика и идеологија довела је средином XX века до холокауста, погрома и физичког уништења читавих етничких заједница (Јевреја, Рома, Словена) и тоталитаризма у његовој наци-фашистичкој варијанти.

У новије време, иако не би требало да постоје разлике између људи на основу расне припадности с обзиром да су сви људи формално-правно изједначени, у друштвима састављеним од више раса, расизам је присутан и препознатљив у идејама и политици расне сегрегације (одвајања), културне асимилације (од језичке до верске) и друштвеног подвајања уопште. Индијски кастински систем је, све до данашњих дана, задржао расну дискриминацију Тамилаца.

3.3. Класификација ратова

Класификација ратова била је предмет бављења многих теоретичара, који су најчешће наглашавали и анализирали већином одређене типове рата, који су имали одлучујући утицај на остваривање задатих задатака и циљева. Узимајући у обзир једностраност у приступу, предмет њихове анализе су углавном била сопствена или туђа практична сазнања произашла из учествовања у конкретним ратовима (Микић 2006: 19). Тако истакнути војсковођа Клаузевиц анализира знања и искуства из конкретних примера рата, те наглашава постојање неколико врста ратова - ратови коалиција, ограничени ратови и ратови који се воде у циљу наношења пораза противнику, док Ерих Лудендорф (Erich Ludendorff) истиче тотални рат, а Карл Маркс, Фридрих Енгелс и Лав Троцки (Leon Trotsky) народне и грађанске ратове. Владимир Лењин (Vladimir Lenin) је класификовао ратове на две категорије - праведни и неправедни ратови (Драшковић, 1999: 340-348), док је Михаил Фрунзе (Mikhail Frunze) заступао маневарски рат (Ерл, 1952: 365).

Након Другог светског рата, питању и проблему типологије ратова се приступа свеобухватније, када се акценат ставља на врсте ратова и могуће комбинације ратова, уз истицање најзначајнијих врста ратова. Тако совјетски маршал Василиј Соколовски (Vasily Sokolovsky) указује на постојање освајачких ратова, затим империјалистичких ратова, националноослободилачких, грађанских и других народних ратова, као и ратова који воде капиталистичке земље. Према његовом мишљењу, узимајући у обзир размере ратова, они се деле на светске и локалне (Соколовски, 1965). Андре Бофр (André Beaufre) истиче хладни, револуционарни и атомски рат, те наводи да се је могуће спровести типологију рата узимајући у обзир више параметара који се тичу самих карактеристика рата: „према

легалности употребе оружане силе ратови се могу поделити на легалне и нелегалне, док према критеријуму циљева због којих се воде на одбрамбене, верске, ослободилачке итд.“ (Доктрина сукоба ниског интензитета, 1990: 288). Душан Вишњић даје класификацију ратова према следећим критеријумима: „према филозофском критеријуму дели их на праведне и неправедне; према друштвено-историјском критеријуму на светске, регионалне и локалне; према социолошком критеријуму на грађанске, народне и међународне; према идеолошком критеријуму на револуционарне и контрареволуционарне; према техничко-технолошком критеријуму на: класичне и савремене; према географском критеријуму на копнене, поморске, ваздушне и космичке; док према друштвено-политичком критеријуму на нападачке и одбрамбене (Вишњић, 1988: 9).

Слободан Микић одбацује претходне класификације, с обзиром на једностраност у приступу и њихову непотпуност, те даје једну потпунију класификацију која се заснива на прецизно утврђеним правилима и критеријумима поделе. У том смислу, Микић обухвата следеће критеријуме за поделу ратова на врсте: према историјском периоду ратови се могу груписати на ратове робовласништва, ратове феудализма, ратове капитализма и ратове савременог доба; према простору захваћеним ратом, размерама и снагама које су ангажоване поделио је ратове на интердржавне односно светске, регионалне и локалне, и интрадржавне у које спадају све врсте грађанских ратова; према амбијенту у којем се изводе ратна дејства могу бити ратови на копну, у ваздуху, мору и у космосу; према времену трајања ратова могу бити краткотрајни (они који трају мање од годину дана) и дуготрајни (ратови који трају дуже од годину дана); према груписању држава учесница за рат дели их на коалиционе и између појединих држава; према војнотехничким карактеристикама то су конвенционални и нуклеарни ратови; према обиму и степену ангажовања потенцијала, снага и средстава могу бити тотални и ограничени ратови; у односу на степен покретљивости оружаних снага у рату односно динамичности борбених дејстава могу бити маневарски и позициони ратови; према односу снага симетрични и асиметрични; док са аспекта узрока рата могу бити економски, територијални, политички, етнички и верски узроци рата (Микић, 2006: 123-127).

Центар за информациону безбедност Универзитета у Даласу 2005. године сачинио је историјску анализу ратовања. Ова студија идентификује следеће критеријуме категоризације ратних конфликта: према епохи и периоду; према трајању; према степену и нивоу разарања; према месту одигравања, географској регији или временским условима; према типу (племенско, цивилно, екстериторијално, герилско, објављено, необјављено, жестоко, хладно итд.); према амбијенту (копно, море, ваздух, свемир, Интернет, неки од ових или свих пет); према наоружању, технологији, обавештајној делатности; према националним ресурсима или националним периодима и етапама; према особеностима вођа; према облицима или структурама влада; према стратегијама и тактикама; према побудама и разлозима за вођење и слично (Nugent & Raisinghani, 2008: 27).

У савременој литератури могу се наћи разноврсне поделе ратова, које их деле на епохе, таласе и генерације. Једна од последњих теорија рата јесте Линдова и Хемсова теорија „ратова четврте генерације“ која делује прилично свеобухватно. Поменути теорија дели рат на генерације, и уводи појам рат четврте генерације да би њиме означила недржавне асиметричне насилне сукобе. У теорији дакле постоје различити критеријуми, поделе и класификације ратова. Једна од најприхваћенијих подела ратних сукоба јесте на међудржавне и грађанске ратове, у зависности од критеријума учесника у рату. Наиме, као учесници у рату могу се јавити државе или војно-политички савези (међудржавни рат) или пак нације, етничке групе, племена, класе, друштвени слојеви, верске конфесије, територијалне јединице, партије (грађански рат). Према мишљењу Смиље Аврамов, „за

разлику од међународних ратова, где се као ратујуће стране постављају суверене државе, основна карактеристика грађанских ратова је да ратујуће стране припадају истом друштву, те је спиралу насиља из којих се рађају тешко контролисати“ (Аврамов, 1997: 205). Такође, према појединим америчким теоретичарима, приликом разматрања могућих сукоба, могуће је навести и герилски начин ратовања.

Карактеристично обележје међудржавних ратних сукоба је у тежњи да се супротна страна (противник) принуди на прихватање неповољних услова мира. За разлику од међудржавних, у грађанским ратовима долазе до изражаја много више деструктивни импулси где се као циљ поставља не безусловно прихватање наметнутих услова мира пораженој страни, већ њено физичко уништење или прогон и истребљење. У грађанским ратовима се тежи потпуном уништењу непријатеља. Велики број аутора сматра „да су управо насилни унутардржавни сукоби обележили међународне односе на раскрсници два миленијума, који се условно класификују на националне, односно етничке, верске, идеолошке и др.“ (Бајагић и Милашиновић, 2006: 82).

3.3.1. Класни сукоби и ратови

У теорији су заступљена мишљења да класична теорија класа разматра класне односе као сукобе између економски владајућих и економски експлоатисаних класа, односно између субјеката класних сукоба постоји значајна и оштра социјална дистанца која се формира на основама власништва, богатства и моћи. У основи класних односа централна је свест класа о свом положају и настојање да се тај положај промени. У том смислу класни сукоби и борбе представљају покретачку снагу развоја друштва и најзначајнији вид социјалне динамике свих историјских друштава, док се сви остали сукоби у друштву тумаче као спорадични или изведени из класног сукоба. У сиромашним индустријским друштвима данас класне борбе се јављају као основни вид социјалног сукоба, јер богатство једних почива на сиромаштву других, односно што је друштво неразвијеније, експлоатација је непосредно видљивија, а класне поделе и сукоби заступљенији. У високоразвијеним друштвима доминантна су два типа класних сукоба: у производној и политичкој сфери класне борбе воде потчињене класе против владајућих класа, док владајуће класе између себе воде борбу за прерасподелу друштвеног богатства, власти и моћи. Дакле, облици, интензитет и последице класних сукоба су различити у зависности од модела друштва, и манифестују се од демонстрирања социјалног незадовољства, до најдубљих облика класних сукоба изразите оштрине и интензитета.

Знатан број теорија и теоретичара оповргавају марксистичко схватање о класама и класним сукобима, те доводе у питање тврдњу да је историја сваког досадашњег друштва историја класних борби. Такође, супротстављају се ставу да су сви остали сукоби у друштву спорадични и да проистичу из класних антагонизама. Наиме, национални, расни, религиозни, идеолошки и политички сукоби јављају се као самостални друштвени сукоби и током историје битно су обележавали историјске периоде у којим су се јављали. Тако су у периоду средњег века много заступљенији и значајнији били верски него класни сукоби; период након Другог светског рата карактерише постојање идеолошко-политичких, верских и националних сукоба; док у савременим развијеним друштвима преовлађују национално-политички сукоби. Када су у питању пројекције за будућност, Хатингтон на пример предвиђа да ће доминирати сукоби између цивилизација, у првом реду између католичко-протестантске (западне), православне (источне) и исламске. На тај начин, ратни сукоби су константа људске историје кроз све епохе а вероватно ће остати и у будуће (Хатингтон, 1998).

3.3.2. Верски сукоби и ратови

Постоје мишљења према којима су велике религије полазна тачка великих цивилизација, те се на основу тога износи закључак да је религија суштинско обележје цивилизација односно фактор самопрепознавања индивидуа и колективитета. Неоспорно је да религија има велику моћ да повезује, али и да дели људе и народе; да допринеси друштвеној интеграцији, али и да је нарушава (Haralambos & Holborn, 2002). Током знатног дела историје, посебно у Средњем веку, верски сукоби и ратови били су доминантни вид сукоба који се дешавао у одређеним друштвима, али и међу државама, попут крсташких ратова, отоманских освајања и др, било да су проузроковани истинским теолошким разлозима или злоупотребом религије и верског идентитета од стране верских институција или носилаца власти (Jevtić, 1999). Међутим, мирно заједничко живљење припадника више религија и конфесија у државама које су високо развијене и у којима је заступљена демократија, указује да само постојање верске различитости није довољно за настанак сукоба и ратова. Верска различитост постаје спорна када се споји са национализмом, националшовинизмом и верским фанатизмом у друштвеним системима где је заступљен ауторитарни и тоталитарни политички поредак, и где је становништво национално и конфесионално хетерогено. Такав поредак одликује недемократско понашање, непоштовање различитих традиција, изразита верска нетрпељивост, а сама религија представља основ колективне свести и идентитета. Када су нација и религија тесно повезане, „тада се верски сукоби јављају као основни чинилац националних сукоба. У тим друштвима се често јавља национални и верски шовинизам који се, уколико добије и милитантну форму, трансформише у верски фанатизам. Тада у име вере долази до масовних злочина, верских погрома и огромних људских жртава“ (Бајагић и Милашиновић, 2006: 91).

За најчешће узроке верских сукоба у литератури се спомињу различити чиниоци. Најпре, наводе се друштвене околности услед којих је дошло до испољавања дубоких друштвених и културних криза, праћене сломом вредносног система, анархијом, социјалним незнањем и дезоријентисаношћу друштвене већине, као и регресивни политички исходи у виду недемократског, ауторитарног и тоталитарног политичког режима који погодује настанку и одржавању постојећих неједнакости људи који припадају различитим религијама и конфесијама. Такви услови чине погодно тле да постојеће различитости постану важан чинилац социјалне дистанце са једне стране, док са друге стварају услове за повратак религији као алтернативном вредносном систему (Bahtijarević, 1986: 115). Такође, значајни фактори који изазивају подвајање, сукобљавање, масовне погроме, верски фанатизам и насиље "у име вере" су политизација религије, манипулисање верским осећањима, наметање одговарајућих политичких уверења, као и преплитање верских и националних елемената (Бајагић и Милашиновић, 2006). Дакле, злоупотреба религије у нерелигиозне сврхе посебно се инструментализује у радикалним националистичким и шовинистичким системима у циљу освајања власти или политичких циљева (Vidojević, 1993). Историја је показала да је злоупотреба религије, у чијој позадини су се увек крили (државни) интереси, проузроковала бруталне ратове и погроме „многих народа, о чему довољно говоре крсташки и велики верски ратови у западној и средњој Европи током и после реформације“ (Stanovčić, 1999).

Верски сукоби и ратови су вођени између припадника различитих религија унутар једне и између више држава (између хришћанства и јудеизма, хиндуизма и ислама, хришћанства и ислама), али и међу припадницима исте или различитих конфесија (римокатолици и православци, протестанти у оквиру хришћанства). Тако су верски сукоби често за последицу имали истребљење читавих верских заједница, а самим тим и деградацију неких религиозних вредности. Показало се да унутарверски и унутарконфесионални сукоби,

с обзиром на интензитет, често буду суровији у односу на сукобе које воде различите религије. Они су у прошлости углавном били проузроковани раздвајањем великих религија, а у новије време проузроковани су национално-политичким и социјалним супротностима унутар једне религије. Повезаност религије са унутрашњим етничким сукобима унутаркласним и међукласним супротностима у друштву, за последицу има насилне сукобе карактеристичне по томе да се воде ради великих светских религија и који доприносе друштвеној дезинтеграцији. Такође, у узроцима унутарверских сукоба је тешко раздвојити националне, политичке и верске детерминанте, „јер национално често има примат над религијским, посебно уколико постоји тежња да се у етнички и верски хетерогеном друштву, по сваку цену створи суверена нација – држава“ (Бајагић и Милашиновић, 2006: 88). У тим условима, долази до изражаја тежња за успостављањем доминантног положаја преовладавајуће религије у држави, што је праћено и политичком доминацијом једне нације, што све заједно за последицу може имати религијски национализам и верски шовинизам једне религијске и етничке заједнице, у односу на остале.

При анализи верских и квазиверских сукоба кључно је издвојити друштвене групе као носиоце верских сукобљавања. Упркос различитим и опречним мишљењима, преовладава став да су "ниже" класе и слојеви масовни носиоци верских сукобљавања, над којима у условима друштвене кризе и социјалне беде верске и националистичке елите врше индоктринацију (оптуживање других групација, било да су верске, етничке итд, за лош положај у којем се налазе) и манипулацију верским осећањима (Бајагић и Милашиновић, 2006). На тај начин, у процесу стварања држава-нација, овај друштвени слој се користи за отпочињање националних сукоба, у којима су садржани и верски елементи (Ђорђевић, 1999; Golubović i dr, 1995).

Сматра се да су развојем модерне државе верски сукоби престали да имају исти значај и интензитет као током Средњег века и раније. Ипак, насилни сукоби припадника појединих религија (највише исламске) обележили су период након завршетка Хладног рата. Услед политизације религије, верски фактор је био забележен у свим сукобима који су се дешавали крајем XX века, између осталих и онај у старој Југославији. Верски сукоби су у процесу југословенске дезинтеграције кулминирали у рат између националних и верских заједница. Данас се у појединим деловима света верски фактор јавља као извор различитих конфронтирања и криза, а верски сукоби представљају најзначајнију врсту сукоба узимајући у обзир последице које су произвели: у Индији, Шри Ланки, Источном Тимору, Нигерији, Судану и др. Тако се „у Индији воде борбе између хиндуса и муслимана, у Шри-Ланки се води рат између будиста и хиндутамилаца, а у Источном Тимору између католика и муслимана. У Нигерији је 1991. године убијено на хиљаде верника у борбама између муслимана и хришћана, док се у Судану води дугогодишњи рат између хришћана и муслимана. У Северној Ирској воде се сукоби између римокатолика и протестаната, док се у региону Кавказа воде борбе између хришћана и муслимана“ (Бајагић и Милашиновић, 2006: 86-87).

3.3.3. Расни сукоби и ратови

Расни сукоби засновани на биолошким односно физичким карактеристикама појединих група, у непосредној вези су са схватањем расизма као теорије, коју су развили антрополози XIX века проучавајући ваневропске примитивне народе, при чему је њихова "примитивност" не само културно, него и биолошки условљена. Сходно томе, између људских раса постоје биолошки условљене разлике, на основу чега се извлачи закључак да те расе треба да живе одвојено. "Мешање раса" је крајње непожељно, при чему је дозвољено

користити и силу да се спречи "кварење" расе. Дакле, овај вид расизма се заснива на покушају теоријског и научног објашњавања идеје о постојању урођених разлика између људских раса, чиме се оправдава различитост људи у односу на њихову расну припадност из које проистиче неједнакост људских раса, а потом и успостављање односа друштвене, културне и политичке доминације и супериорности. Расизам се јавља у још једном облику, који је тесно повезан са претходним. Ради се о доста распрострањеном виду неравноправности раса у друштву, која је поткрепљена схватањем да се људске расе разликују и по психичким (умним) карактеристикама, на основу којих се издвајају "више" односно "ниже" расе. "Више" расе су супериорније с обзиром да поседују пожељна биолошка својства, док су "ниже" расе са својим урођеним психичким својствима у инфериорном положају у односу на "више" расе.

Током новије историје, расни сукоби се јављају у друштвима у којима је биолошки елемент социјално значајан и представља основу различитог друштвеног вредновања и статуса. У позадини тих сукоба налазе се расни односи као "односи који постоје између људи који се разликују према обележјима расног порекла, посебно када те расне разлике уђу у свест међусобно подељених појединаца и група, те тако одређују начин на који појединац или групе доживљавају себе као и свој положај у заједници" (Park, 1950: 18). Дакле, расни односи постоје када људи имају осећај припадности различитим групама и када између њих постоји неки латентни или манифестни сукоб.

3.3.4. Политички сукоби и ратови

Током историје, политичка пракса се често појављивала и у свом искривљеном облику у виду борбе за успостављање односа моћи и владања, како би се остварили интереси и уверења одређених појединаца, социјалних класа или елита. Заправо ни једна друштвена група не може бити индиферентна према чињеници у чијим рукама је власт и у чијем се интересу врши, односно ко управља средствима за производњу и ко располаже друштвеним производом. Управо се у антагонистичким класним интересима може наћи подстицај за вођење политичких борби и сукоба између организованих политичких субјеката, партија, друштвених група и појединаца у разним облицима и различитим интензитетом у сваком класном друштву, а посебно у околностима када се доводи у питање дати облик класне владавине. Произилази да је свет политике увек сплет сукоба интереса и борби за (пре)власт и (пре)моћ (Veber, 1976). Тада у политичкој власти влада борба за расподелу политичке моћи и доминације, за власт и вођство, статус и богатство, а политика се тако претварала у погодан начин акумулације моћи (Živković, 2006). Дакле, циљ политичких борби је стицање, задржавање или прерасподела политичке моћи и власти, а отуда произилази да се политичка власт одржава стицањем политичке моћи. Како је истицао Вебер, „ко се бави политиком, тај тежи за моћи: моћи као средством у служби других циљева идеалних или егоистичких, или моћи ради ње саме: да би се имало осећање престижа које она даје“ (Veber, 1976: 432). Класе су носиоци различитих интереса и моћи, а тиме и покретачи политичких борби, с обзиром на то да се у основи политичких сукоба налази класна борба која проистиче из класних подела. Међутим, класни интереси често прикривају уже парцијалне интересе појединаца и група којима је класни интерес само средство за постизање већих политичких циљева. Франц Нојман (Franz Neumann) истиче да „политика није само пука борба група за моћ, него и покушај да се свет оформи према одређеној слици, да му се наметне властита намера“ (Neumann, 1974: 71).

У литератури се могу наћи многобројни узроци политичких сукоба, од којих се као директни узроци наводе велике економске и политичке кризе, али и ауторитарна, недемократска и насиљу склона власт. Према Драгану Симеуновићу, међу узроцима политичких сукоба издвајају се изразите социјалне разлике и неједнакости; немогућност остваривања интереса великих социјалних група; недовољна способност организовања и спровођења власти; недовољна организованост привредног система; постојање снажних антисистемских организација и институција и могућност њиховог јавног и сталног деловања; политичко, економско и војно подривање система извана, као и пружање економско-политичке и војне подршке антисистемским организацијама у земљи; сукоби политичке елите и интересних група у врховима политичког апарата једне земље; недовољна контрола војске и полиције од стране владајућих политичких снага; као и распрострањеност девијантних друштвених појава попут организованог криминала и корупције и некажњавање и толерисање тих појава што изазива неповерење грађана у власт (Simeunović, 1994).

У модерним друштвима политички сукоби су посебна врста друштвеног и политичког односа чији су узроци у неусклађености или супротности интереса између политичких субјеката (Енциклопедија политичке културе). У основи политичких сукоба налазе се увек материјални али и други лични, групни и друштвени интереси. Политички сукоби као врста друштвених конфликта подразумевају претходно постојање извесних услова: најпре постојање демократског система и политичких слобода, у којем постоје легитимни изгледи за појаву политичких конфликта и политичке борбе између политичких субјеката, док се сами политички сукоби решавају легалним политичким средствима, попут дијалога, договора, консензуса, односно у оквирима институционалних и демократских процедура.

Политички сукоби, сходно наведеном, не подразумевају средства силе и насиља, покораване или (физичко) уништење политичког противника, већ су такве и сличне принуде карактеристичне за ауторитарне системе. Међутим, постоје и схватања политике која су ослобођена од етичких начела и која се темеље на идејама Макијавелија, Мора и Хобса, која политику и политичке сукобе виде као борбу за освајање, учвршћивање и задржавање саме власти, у којој су дозвољена сва средства (Arent, 1994). Борис Кагарлицкиј (Boris Kagarlitsky) наводи да „ако се богатство стиче влашћу онда се ни у каквим условима неће предати ни један део власти. Власт је у великом броју земаља транзиције инструмент стицања богатства, тако да цео систем симулира демократске процесе“ (Kagarlickij, 1996: 139-140). Дакле, у ауторитарним режимима у којима су заступљене квази-демократске форме и у којим делују корумпиране политичке елите, динамика политичких конфликта је нешто другачија. Сила замењује право, а политички конфликти се испољавају кроз борбу за власт, политичку мржњу према политичким противницима или не истомишљеницима, насиље над грађанима, односно кроз директну или латентну примену силе. У свему томе, политички конфликти имају изражену идеолошку димензију, те у „интензивним друштвено-политичким конфликтима идеологије чине саму суштину борби и сукоба“ (Ratković, 1979), док се идеолошки неистомишљеник доживљава не само као политички противник већ као непријатељ и издајник.

Политички сукоби служе и за формирање владајуће државне политике у којој се изражава одређен степен јединства друштва, без обзира да ли се ради о националним и верски мешовитим срединама у којима се тежи мењању етничког састава становништва на тим просторима и где је јединство принудно наметнуто и одржавано. Разлог за рат је увек у толико већи „уколико је могуће ослободити заточене припаднике своје нације у другој националној држави“ (Simeunović, 1994: 102). Уколико се циљеви политичких борби у таквим друштвима остварују употребом насиља, таква политика најчешће производи разорне ефекте не само на унутрашњу друштвену структуру, већ и на спољашње окружење. У таквим случајевима није необично да се створи феномен померених политичких конфликта, односно да се унутрашње политичке тензије и конфликти "изместе" у спољашње окружење, а да се за политичке циљеве поставе измене граница или заузимање одређене територија које се може остварити искључиво оружаним насиљем. Примери таквих измештања могу се наћи у историји некадашњих југословенских народа 1941. и 1990. године, када су се догодиле трансформације из латентних националних, верских и политичких ненасилних сукоба у насилне оружане сукобе и рат.

Моћни инструменти измештања унутрашњих политичких конфликта најчешће су екстремне идеологије попут национализма, верског и националног шовинизма, које се служе различитим идеолошко-пропагандним средствима у циљу етнизације политике и навођења масе на конкретну политичку акцију (Vasović, 1973). Према Ђовани Сарторију (Giovanni Sartori), „што је већа укупна идеолошка дистанца између политичких субјеката, утолико је систем више поларизован и обрнуто“ (Sartori, 2001: 276). Често је таква унутрашња политика посредована насиљем и репресијом која се спроводи економско-финансијским, физичким и другим мерама над становништвом, како би се оно "дисциплиновало" и повиновало актуелном политичком програму. Уз све наведено, додатни стимуланс представља и позивање на историју обележену сукобима.

3.3.5. Национални сукоби и ратови

Национални сукоби су најзначајнији друштвени сукоби у новијој историји било да је реч о међудржавним или унутрашњим сукобима (Nye, 2002), те се од стране многих теоретичара сврставају у ред савремених претњи безбедности како у XX тако и у XXI веку. Национални сукоби представљају најзначајнију врсту друштвених сукоба и најтеже облике конфронтација између друштвених група, узимајући у обзир количину употребљеног насиља, степен друштвене регресије коју изазивају и разарајуће последице које производе. Иако је нација заједница заснована на свести о националној припадности и националним циљевима, она означава и веома раслојену и конфликтну заједницу у којој се сукобљавају класе, слојеви, конфесије и вероисповести, владајући и подвлаштени. Национални сукоби могу настати између појединих нација у једној вишенационалној држави, затим између припадника већинских нација и националних мањина, или, између различитих националних мањина унутар исте државе. Специфично обележје националних сукоба представља изразита веза између политичког ауторитаризма националних вођа, националистичке свести и индоктринације, шовинизма, идеологије "крви и тла" и легитимизације масовног насиља. Као основне карактеристике могу се навести и: често присуство ирационалних садржаја (историјских, етничких и верских), осамостаљивање и прожимање са верским чиниоцима, непрестана тенденција ширења, веома тешко разрешавање и др.

Узроци и чиниоци националних сукоба су сложени и вишедимензионални, односно они могу бити подстакнути различитим факторима и могу имати различите узроке – класне, идеолошке, политичке, историјске, и могу имати упориште у системско-структурним, социјално-психолошким и културним условима живота свих класа и слојева. Чест је случај да из антагонизованих класних односа проистичу национални сукоби, међутим они се врло брзо одвајају од своје класне основе и превазиле је по интензитету али и последицама. Нужну друштвену потпору за настајање националних сукоба чини тешка економска и друштвена криза, оштре међукласне и унутаркласне политичке супротности коју ствара ауторитарна и деспотска власт, друштвена и државна дезинтеграција. Међутим, поред тога неопходни су и додатни услови, у виду социјално-психолошке подлоге на нивоу колективне свести - маса, који се првенствено стварају идеологијом и политиком национализма који подстиче ирационалне и нагонске пориве не само у индивидуалној него и колективној свести (From, 1987). Понашање такве масе која се политички третира од стране вођа, свакако ће допринети да се понаша више нагонски него што би то чинила иначе. Тако национални сукоби настају у великој мери из стања „колективног духа једног народа који је произведен и обележен поразом или сломом традиционалних хуманистичких вредности, као и губитком темељних оријентира властитог идентитета и морала. Из такве духовне климе се рађа ауторитарна свест друштвене већине, психологија нихилизма и сведозвољености где сила замењује право“ (Vidojević, 1993).

Национални сукоби су у непосредној вези са идеологијом национализма¹⁷ која апострофира супериоран однос и интересе једне нације у односу на интересе других нација,

---

¹⁷ Национализам се исказује као вишезначан и сложен феномен. Како тврди Пол Лендвај (Paul Lendvaj), „национализам може бити фактор стабилности, али и фактор револуције, и стерилан и креативан, и реакционаран али и прогресиван“ Извор: (Lendvaj, 1991: 409). Национализам се често „прикрива "националним интересима", културом, етничким и етичким положајем појединих социјалних група, потребом њихове афирмације и слободног изражавања. У ствари, то је најчешће параван из којег је тежња за остварењем монополског (економског и политичког) положаја у друштвеним односима, доминацијом и владањем група и појединаца 'својим народом' па и другим народима“ Извор: (Ћетковић, 2000: 243).

те заговара националну искључивост, "милитаристички дух" и одвајање од других етничких заједница и група (трансформација национализма у националшовинизам). Идеологија национализма се налази у позадини националних сукоба, али и служи за њихово оправдање. У том смислу национализам може бити снажно средство спровођења социјал-дарвинистичке филозофије и националне политике која подржава убеђење о завери против њиховог народа и перманентном непријатељском окружењу. У таквом поретку маса тражи јаког вођу, што заправо чини културну матрицу сваког национализма. Интензивни и дуготрајни национализам често производи сукобе и ратове екстремног интензитета. „Тенденција велике већине људи да своју највишу лојалност усмери ка националној држави јесте, моћан катализатор конфликта. Већина оружаних сукоба данас се храни националистичким осећањима која подстичу ратну грозницу пропраћену отвореним непријатељствима и презиром према непријатељу о коме постоји само карикатурална представа; из свега тога историјски су еманирали садистичко насиље и геноцид“ (Kegley & Wittkof, 2002: 590).

Ирационална и екстремна форма националне искључивости представља националшовинизам¹⁸, који се ствара у ауторитарно-тоталитарном политичком поретку који је оптерећен традицијом и историјом међуетничких конфликта и страдања, али и идејом етнички "чисте" државе. У датом поретку доминира дубока социјална криза и друштвено пропадање, а насиље се јавља као неизбежна константа у циљу спровођења идеја ратних вођа. Националистичка и деспотска власт користећи пропаганду производи масовне предрасуде и стереотипе, те тако подстиче мржњу, масовно изгинуће и погроме свога и другог народа (Arent, 1998). Насиљем и злочинима учињеним у име нације, националних историјских циљева и стварања "чисте" самосталне националне државе, "национализам се у својој еуфоричности и у својој суровости и милитантности, претаче у шовинизам“ (Воžовић, 1992: 13). Друштвене кризе трансформишу националне емоције у национализам као искључујућу идеологију, која се врло лако преобрази у национал-шовинизам, терор, геноцид и оружане сукобе (Cvetković, 2004).

Нужан чинилац националних конфликта, национализма и националшовинизма су национална свест и национално осећање – патриотизам, засновани на заједничком животу и свести о националној припадности. Национална свест и патриотизам се испољавају у виду одбране националне (државне) самосталности од спољашње (стварне или имагинарне) угрожености (Hobsbaum, 1996), а често се њима може и манипулисати. „Стално и интензивно наговештавање спољне опасности по национални организам доводи најпре до духовне хомогенизације нације која је вођству преко потребна да би било национално вођство, а затим и до нагонски иницираног, а системски и институционално спроведеног подизања нивоа спремности за одбрану. Тиме се, уједно, стварају претпоставке не само за успешну одбрану него и за превентивно, угрожавање стварних, али још чешће и, поготову у тој почетној фази, претпостављених противника“ (Simeunović, 1994: 97). Као последица искључивости националне свести током историје јављале су се непрестане дискриминације испољене најпре као нетрпељивост и мржња према странцима, било колективна или индивидуална. Таква мржња умела је да кулминира из латентних оквира у отворене антагонизме усмерене ка другим народима и националним мањинама у једној заједничкој

---

¹⁸ Идејну основу шовинизма чине расистичке концепције о "вишим" и "нижим" расама и супериорности једних народа над другим, или претендовање да једна нација има вишу историјску мисију, веће заслуге и права од других. Извор: (Werbner & Modood, 1997). Веза између нивоа развоја једног друштва и национал-шовинизма је условљена великим бројем културних чинилаца, традицијом, доминантним вредностима, али и преовлађујућим карактерним својствима једног народа и људске природе сваког појединца. Извор: (Vidojević, 1993: 171).

држави, као што је био случај са „националсоцијализмом и прогонима Јевреја, Срба, Рома и других етничких заједница у време нацизма“ (Тадић, 1996: 294). На тај начин идеологија национализма кроз њено претварање у милитантну политику силе и насиља према другим народима и националним заједницама, у одређеним историјским условима, представљала је главни и непосредни узрок настанка националних сукоба и ратова. Засновани на колективно психолошким основама ирационалности и мржње, национал-шовинистички сукоби производе страдање и злочине, геноцид и међунационални рат.

Анализом националних сукоба дошло се до и сазнања да национална свест, класни, економски, политички и идеолошки узроци националних сукоба у одређеним друштвеним и историјским околностима постају секундарни узроци, те се као примарни узроци истичу ирационално психолошки у својим различитим облицима (Nye, 2002). То је нарочито карактеристично за дуготрајне кризне периоде у развоју друштва, који су појачани и кризом идентитета друштва и сломом вредносних оријентира. Дакле, уколико су национални сукоби детерминисани материјалном неразвијеношћу једне заједнице у којој су присутни и оштри класни сукоби, или бар доминантног дела једног друштва које обитава у околностима материјалне оскудице и беде, постоје услови за манипулацију, национализам и верску мржњу (Милашиновић, 2003). Тада се као неизоставни пратиоци јављају различити стереотипи и предрасуде, праћени опседнутошћу националном чистотом, јединством нације и величином државе, изражени кроз тежњу политичких лидера за осветом због ранијег историјског страдања и слично. Међутим, иза нетрпељивости и мржње према другој вери или нацији, често се заправо прикривају они стварни узроци - супротност интереса класа и одржавање постојећих односа моћи и власти, које неминовно прате богатство и привилегије. Тако се класни (политички) конфликти између владајућих и подвлашћених слојева, појачани емоционалним чиниоцем у виду освете другим народима за сопствени тежак социјални положај, различитим пропагандним средствима измештају на националну (или верску) раван, стварајући феномен тзв. измештених (померених) конфликта. Пре свега реч је о сукобима који се посебно јављају у мешовитим националним друштвима које је Карл Дојч (Karl Deutsch) назвао "помереним" описујући „конфликт у симболичкој или идиоматској форми, а слом политичке контроле над њим значи рат“ (Deutsch, 1961). Успех измештених конфликта огледа се у нестајању оних почетних и главних узрока сукоба. Дакле, продукт измештања су новонастали квази-национални сукоби, који одишу посебном динамиком и дуготрајношћу, често се тотализују, постајући тако тотални друштвени сукоби, односно самим тим тежи за контролисање и решавање. Као такви временом се трансформишу у ирационалну мржњу, која има своје покриће у идеологији национализма и националшовинизма, али и оружане међунационалне ратове, који имају функцију освете другим народима за историју прожету националним и верским страдањима, као и за тренутни тежак социјални положај. Ова врста националних сукоба у једном ауторитарном политичком друштву закономерно производи дуготрајну политичку и друштвену регресију и резултира деструктивним облицима (злочиним и убијањем) и разорним последицама које надилазе све остале облике социјалних конфликта у једном друштву.

Дакле, национални сукоби високог интензитета прерастају у свој најсуровији облик - међунационални рат у којем учествују све класе и сви слојеви једног друштва, када једна или обе стране у сукобу добију ширу (међународну) подршку. Тада када кулминирају у ратне сукобе, репродукују се по сопственим законитостима, упијајући у себе све друге сукобе и потчињавајући их својим правилима, а сила и организовано насиље високог интензитета према другим етничким групама постају императив, производећи свеобухватну конфронтацију међу сукобљеним странама, масовне људске жртве и злочине почињене у име националних циљева и интереса. У међунационалним ратовима се као циљ страна у сукобу

поставља угрожавање и уништење других нација, односно разарање и уништавање свих тековина духовне и материјалне културе једне етничке заједнице. „Овде долази до изражаја интерпретативна функција националистичке идеологије у настојањима оправдања или величања таквог приступа насиљу па и геноциду као доказу моћи, снаге, па чак и виталности нације“ (Simeunović, 1994: 103).

Национални сукоби су и поред њихове историјске и структурно-друштвене укоренености, далеко од свог ишчезнућа (Nye, 2002), већ и даље служе као важно стратегијско-политичко средство „у борбама за планетарну доминацију и прераспodelу светске моћи“ (Vidojević, 1993: 164). Примери су бројни, попут Квебека, Шкотске, Велса, Каталоније и других, у којима је национално питање прворазредни државно-политички и егзистенцијални проблем, иако је „либерална демократија тријумфовала, а рат нација завршен“, како сматра Френсис Фукујама (Francis Fukuyama) (Fukuјama, 1998). Заправо, „западне либералне демократије нити су решиле, нити превазишле тензије и конфликте који проистичу из етничке различитости“ (Kumlička, 29). Иако су многи теоретичари мислили да ће национализам као идеологија ослабити, те да ће га надвладати глобализација и наднационална тела попут Европске уније, национализам је показао своју флексибилност и развијао се, што потврђује тезу Карла Фридриха (Carl Friedrich) да је „национализам вероватно најмоћнија политичка сила савременог света“ (Enciklopedija političke kulture). „С обзиром на брзе друштвене промене у будућности, те све већу неизвесност идентитета чиниће га све моћнијим средством друштвених промена и сучељавања“ (McCrone, 1998: 182), јер како истиче Ентони Гиденс (Anthony Giddens), „локални национализми су на крају XX и почетку XXI века, ништа друго до одговор на глобалне тенденције савременог света“ (Giddens, 1999). Сукоби на националној основи постоје и могу ескалирати, те довести до оружаних сукоба па и ратова унутар или између националних заједница.

С обзиром на њихову мултидетерминисаност, потребно је указати и на националне сукобе који проистичу из националног угњетавања, а који се јављају као вид борбе за општељудску и националну слободу. „Када велике силе етничкој мањини дарују, државно-националну самосталност и легитимитет. Разлог за такав дар је увек војни, политички и економски интерес дародавца, јер само суверена нација може да се одрекне дела суверенитета, у корист оног ко јој је дао, или боље речено даровао, тај статус суверености“ (Simeunović, 1994: 97).

3.3.6. Герила као специфичан вид рата

Герила као специфична врста оружаног сукоба односно облик пружања оружаног отпора, знан је у далекој прошлости, још у периоду постојања раних робовласничких држава, када је долазило до разноврсних облика отпора ради одбране или ослобођења од туђинске власти. У новијој историји герилски начин ратовања коришћен је у америчком рату за независност, у пружању отпора руског и шпанског народа против Наполеона, у Првом и Другом српском устанку, затим као вид борбе против окупатора у Другом светског рата, у борби јужновијетнамског народа против САД итд. Појам гериле (од шпанске речи *guerrilla* – мали рат) означава облик оружаног отпора становништва или његовог дела, односно група једне земље или подручја, у условима у којима није могуће вођење равноправне борбе против надмоћнијег непријатеља који је освајач или владајућа структура сопствене земље. Међутим, постоји проблем једнообразног тумачења обележја и свих облика гериле, премда се иста јавља у различитим историјским раздобљима и друштвено-економским условима који условљавају и одређују њене манифестационе облике, те сходно томе постоје одређене специфичности које се разликују од земље до земље. Ипак, нека битна обележја класичног

типа гериле су диверзантске акције или изненадни препади и заседе у циљу слабљења непријатеља, који су условљени недовољним наоружањем и бројчано слабијим снагама, односно када се непријатељу не може супротставити равном силом, служећи се притом разноразним средствима како би му се што више нашкодило (Ivanović, 1868). Према Карлосу Маригелу (Carlos Marighella), „герилац је човек који се бори против војне диктатуре, користећи оружје и неконвенционалне методе. Политички револуционар и страствени патриота, герилац је борац за ослобођење своје домовине, пријатељ народа и пријатељ слободе“ (Marighella, 2002: 57).

Иако се појам гериле у литератури на различите начине интерпретира и тумачи: као мали рат, покрет отпора, четовање, хајдуковање или ускочко ратовање, а услед проширивања појма долази до учесталог повезивања али и поистовећивања појмова герилско ратовање и теороризам, са становишта историјског искуства, на герилу се гледа као на позитиван и прогресиван оружани отпор, који је имао значајан утицај не само на унутаргрупну кохезију, већ је резултирао и позитивним друштвеним променама. Облик герилског рата се мењао током епоха, од друштва до друштва и од једног до другог региона унутар истог друштва, али је увек био један од основних динамичких чинилаца и покретача укупног друштвеног развоја.

Најпре, потребно је направити дистинкцију између појмова гериле и рата као тоталног друштвеног сукоба, који иако припадају истој „породици“ конфликта, поседују извесне суштинске разлике. Рат је један од најсложенијих друштвених процеса и манифестује се не само као оружани сукоб зараћених страна него и као сукоб на политичком, економском, војном и сваком другом плану, напрежући на тај начин све компоненте материјалног и духовног живота зараћених страна и остављајући тако погубне последице на појединце, социјалну структуру и друштво у целини. Под појам гериле подводе се и организовани ослободилачки покрети и партизански рат, који воде остаци регуларне армије који су остали на окупираној територији, или припадници цивилног становништва као устаници – покрет отпора. Међународно ратно право је Допунским Протоколом I из 1977. године озаконоило герилску борбу и дало статус борца припадницима ослободилачких покрета за самоопредељење у борби против колонијалне доминације и стране окупације, као и против расистичких режима (Vučinić, 2006). На нашим просторима герила се везује за хајдуковање, четовање и ускочко ратовање, односно оружани отпор као вид борбе препадног и заседног дејства.

Обим појма „герила“ понекад се проширује у толикој мери да се герилцем назива сваки борац против освајача. Заправо, терористи најчешће приступају намерној злоупотреби појма гериле, називајући себе борцима за слободу и слично у покушају да оправдају терористичке акте. Неоправданом поистовећивању појмова герилско ратовање и теороризам приступа се и поред тога што је тероризам инкриминисан међународним правом, све у циљу промовисања клишеа „оно што неко доживљава као тероризам, неко други види као борбу за слободу“. Ипак, употреба терористичких средстава не може се оправдати аргументацијом „борбе за национално ослобођење“, што упућује да тероризам и борба за национално ослобођење нису два облика исте појаве легитимног коришћења насиља. Тако, Боаз Ганор (Boaz Ganor) дефинише тероризам као „облик насилне борбе у којој се насиље намерно користи против цивила како би се остварили политички циљеви (националистички, социоекономски, идеолошки, религиозни, итд.)“ (Ganor, 2005: 17), док герилско ратовање дефинише као „облик насилне борбе у коме се насиље намерно користи против војних циљева како би се постигли политички циљеви“ (Ganor, 2005: 18). Дакле, приликом објашњења појмова „борац за слободу“ и „терориста“ треба узети у обзир објективне разлике

које постоје у употреби средстава која користе и циљевима које настоје да остваре. Наиме, борци за слободу и герилци не служе се злочинима и не убијају недужне цивиле.

4. ТРАНСФОРМАЦИЈА РАТА: ОД ХЛАДНОГ ДО ХИБРИДНОГ РАТОВАЊА

Двадесети век се најчешће описује као атомски век или век светских ратова, односно под овим веком подразумева се епоха у којој су ратна страдања достигла врхунац у односу на раније епохе. Процењен број жртава у XX веку био је „четири пута већи од броја жртава у претходна четири века“ (Путник, 2012: 1). Наиме, услед великог броја ратова, локалних и регионалних сукоба, два светска рата, проузроковане су огромне људске жртве и енормне материјалне штете. Други светски рат је познат и по употреби атомских бомби које су разориле Хирошиму 6. августа и Нагасаки 9. августа 1945. године, након чега је рат и завршен. „Претпоставља се да је око 140.000 људи погинуло у нападима, а да је два пута више умрло од директних последица: опекотина, радијације, итд.“ (Stojanović, 2018: 36 према Tele, 2015). Ипак, након окончања Другог светског рата није наступио очекивани период мира, а оружани сукоби су пратили изградњу новог светског поретка. Подаци показују да је после завршетка Другог светског рата било „само 26 дана без рата, док је вођено око 265 регионалних и локалних оружаних сукоба од чега су САД започеле или водиле око 227“ (Путник, 2012: 47-48). Насилни оружани сукоби производили су милионске жртве, расељавање десетина милиона људи, неизмерна ратна разарања која су деградирала привреду и довела до глади, сиромаштва, епидемија и безнађа (Zolberg et al., 1989).

Након Другог светског рата, односно у периоду 1945-1991. године, светски поредак се заснивао на биполарном глобалном систему који је представљао наставак надметања САД и СССР у виду тзв. Хладног рата, као последица дубоких друштвених промена насталих у послератном периоду, узрокованих првенствено процесом глобализације. Овај период је назван и „дуги мир“, односно важио је за најдужи период у савременој историји у коме није било ратова између најмоћнијих земаља. САД и СССР су се одликовале супротним политичким и економским схватањима, али су обе тежиле доминацији на светском нивоу. Овај период је обележила и константна трка у нуклеарном наоружању, у циљу спречавања супротне стране да изврши напад. У периоду Хладног рата две суперсиле нису међусобно ратовале, али то је ипак само илузија, премда, „велике силе, које обликују међународни систем, непрестано се надмећу за моћ што их стално наводи да проналазе прилике за промену расподеле светске моћи у своју корист“ (Miršajmer, 2017: 29-31). Наиме, суперсиле су индиректно учествовале у бројним ратовима и кризама широм света као што су: Кинески грађански рат, Корејски рат, Суецка криза, Кубанска ракетна криза, Вијетнамски рат... „Геополитичка структура света након Другог светског рата наставила је да функционише надметањем континенталне и маритимне моћи, односно *Heartland–Rimland* дихотомије, у којој су САД и њени савезници из структуре *Rimland*-а настојали да што ефикасније и потпуније окруже *Heartland*, потискујући га ка унутрашњости евроазијског копна, док су СССР и други чиниоци из структуре *Heartland*-а настојали да преко *Rimland*-а изађу на топла мора, те је простор *Rimland*-а је представљао арену за њихово одмеравање снага“ (Степић, 2016: 279-280). Према Николасу Спајкмену (Nicholas Spykman), приобални појас био је од геостратегијског значаја за постизање водеће позиције премда „онај ко контролише *Rimland*, влада Евроазијом; ко влада Евроазијом, контролише судбину света“ (Spykman, 1944: 43). Дакле, за остваривање глобалне доминације САД је тежила контроли *Rimland*-а, „чија је глобална стратегијска улога да *Heartland* (СССР) држи у окружењу и не дозволи да приступи океанским обалама и акваторијама“ (Степић, 2010: 20-21).

Управо ово индиректно надметање суперсила за глобалну доминацију преко ванблоковских земаља имало је кључну улогу у настанку актуелне трансформације рата. Додатно, у послератном периоду настале су и дубоке друштвене промене на пољу техничко-

технолошког развоја, долази до повећања животног стандарда и posledично опадања ратничке етике у развијеним друштвима, а све је више и заступљен став о неприхватљивости освајачких ратова. Заступљен је велики утицај јавног мњења (бирачког тела) на доносиоце политичких одлука у западним демократијама, које одбацује колонијалну власт. Појавом институционалног спровођења међународног ратног права настају бројна ограничења употребе војне силе у међународним односима, као последица страха од употребе разорног нуклеарног наоружања. Поред свега наведеног, цена вођења рата и контроле освојених територија постала је висока, што је у крајњем утицало на смањење вероватноће директне војне конфронтације суперсила (Kreveld, 2010; Naj, 2004). Упоредо са надметањем суперсила, одвијао је још један значајан послератни процес на међународном плану, који је утицао на појаву трансформације рата, а то је наставак деколонизације услед које је проистекло низ независних ванблоковских земаља, названих земљама Трећег света. Новонастале нестабилне и слабо развијене државе у периоду Хладног рата нису припадале супротстављеним војно-политичким блоковима, али су остале изложене утицајима великих сила. Карактерисала их је криза идентитета, религијски, етнички и други антагонизми, економски проблеми, неизграђеност институција, конфликтни потенцијал и друго. Међутим, и поред очигледне нестабилности ванблоковских земаља, поједине од њих, посебно оне са географским положајем у зони *Rimland*-а, имале су изразит геостратегијски значај, што је резултирало низом унутрашњих сукоба у земљама Трећег света иза којих су, по правилу, стајале суперсиле.

Крај XX века обележен је окончањем периода познатог као Хладни рат, а означио је почетак униполарног глобалног поретка у коме је дошло до великих промена на међународном плану. Помисао да ће овај период бити миран и без конфликта, врло брзо је нестала. Нова геополитичка клима и нестанак Совјетског Савеза отворили су пут САД да несметано попуне настали геополитички вакуум у постсовјетском простору као и у простору непосредног совјетског утицаја, пре свега у Европи и Азији. Историјске токове је наставила да обележава стратегија конфликта и ратови распрострањени на скоро свим континентима. Крај Хладног рата не само да није донео мир, већ је „подстакао пролиферацију локалних, етничких, верских и националних сукоба“ (Симић, 2002: 66). Током наредних година свет се суочио са великим бројем разноврсних криза: међуетничким и међуверским сукобима, грађанским ратовима, малим међудржавним ратовима, герилским ратовима, тероризмом, и др.

Крајем XX века, прецизније крајем Хладног рата, отпочела је јавна расправа у оквиру западних ауторитета по питању трансформације рата (Врачар и Шарановић, 2018). Промене настале услед процеса глобализације утицале су на све сфере друштвеног живота и генерално друштва на националном и међународном нивоу (Делибашић и сар., 2017), што последично утиче и на сам карактер савремених ратова. Наиме, рат попут других друштвених појава, пролази кроз континуиран еволутивни процес, након чега више није исти, посебно услед утицаја техничко-технолошког развоја који је превасходно допринео развоју средстава за вођење рата. То значи да је испољавање рата постало различито пре свега у средствима сукобљавања, односно у начину вођења рата. У циљу решавања антагонизама и спорова, као и остваривања националних интереса, војна сила није у толикој мери заступљена као некада, те се може рећи да је опасност од светског рата у неку руку умањена (Поткоњак-Лукић, 2015). Последично, дошло је до појаве нових концепата ратовања, попут ратова четврте генерације. Три димензије простора за извођење ратних дејстава - копно, море и ваздух, постале су богатије за још једну четврту димензију простора, а то је космос, који се у последњих неколико декада у савременим ратовима знатно употребљава у те сврхе. У савременим ратовима „космос се све више користи за извођење

борбених дејстава, најчешће за извиђање, везу, командовање, противваздушну и противракетну одбрану“ (Путник, 2012: 120). Наравно, највише је искоришћен од стране најразвијених земаља и њихових војних снага.

Време „класичних“ ратова између држава представља прошлост, а притом је тешко разликовати ратне сукобе и друге оружане сукобе, па некад направити и разлику између мира и рата. Поједини теоретичари наводе да је сам концепт рата превазиђен у односу на ранија схватања, па се намеће као императив спровођење радикалне трансформације целог одбрамбеног система како би се исти прилагодио новим начинима извођења ратних дејстава (Metz & Cuscia, 2011). Традиционалнији теоретичари ипак наглашавају „да је једино што је променљиво и што се јесте променило - карактер рата, а да је његова суштинска природа константна“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 242). Поједини теоретичари сматрају да ће тако главна карактеристика XXI века бити хибридни ратови. У хибридном ратовању захтева се свеобухватна одбрана, премда се напада се свим расположивим средствима; конвенционални облици претњи све се мање употребљавају, а све чешће се користи тероризам, сајбер напади, шпијунске „игре“ итд; укључени су сви, те с тога сви морају и да се бране, крајњи циљ није уништавање непријатељевих оружаних формација, него су мете најчешће цивили. Данашње друштво је као никада пре суочено са могућим сталним, дуготрајним конфликтима, „са потчињавањем земаља и народа од стране доминантних сила не само средствима и методама рата и уобичајеним дипломатским активностима, већ све више чиниоцима чија се активност карактерише највећим степеном криминогених садржаја“ (Милашиновић, 1998: 7). „Моћ једне државе више није пресудно одређена само величином територије, бројем становника, војном моћи, богатством и изворима енергије. Значајни извори моћи у међународним односима су и степен технолошког развоја, образовна и старосна структура као и утицај који нека држава има на доношење одлука у раду међународних организација“ (Симић, 2002: 37). Велике силе имају потребу да штите своје интересе и побољшавају ниво своје безбедности, што постижу стварањем притиска и несигурности на политичком, војном, економском и другим пољима слабијих држава, у виду трговинских ратова, дипломатских уцена, разних специјалних операција.

4.1. Савремене теорије и схватања о рату

У другој половини XX века јављају се револуционарне промене које су захватиле све сфере друштва, подразумевајући и војне структуре. Услед утицаја процеса глобализације на општи друштвени развој, па тиме и у сфери вођења рата, долази до појаве савремених, „постмодернистичких“ научних теорија о рату које представљају супротност класичним теоријама, премда се фокус у рату помера са војних чинилаца на невојне садржаје рата. Развој људске свести је резултовао другачијом перцепцијом рата. Тако се приликом изучавања и анализирања ратних сукоба као перманентног друштвеног феномена, јавила потреба да се разумеју нови појавни облици, њихове карактеристике и евентуалне импликације (Поткоњак-Лукић, 2015). Појава савремених теорија о рату нарочито је била изражена у периоду након завршетка Хладног рата када настаје значајна и по много чему специфична трансформација рата, која је подстакла расправу теоретичара о промени суштине рата и валидности класичних теорија у њеном објашњењу (Мишовић и Ковач, 2006). У стручној литератури се наводи да се промена особина код ратова у периоду после Другог светског рата одвијала кроз три фазе: прва фаза подразумева период успостављања биполарног глобалног поретка и надметања супер сила током Хладног рата; друга фаза се одвијала током униполарног поретка; док трећа почетком мултиполарног периода међународних односа. Дакле, постојање значајних теоријских потешкоћа приликом разматрања савремених оружаних сукоба на прелазу XX у XXI век, условило је настанак

савремених теорија (као што су „нетројствени рат“, „ратови четврте генерације“ итд) и употребе нових термина (као што су „нови ратови“, „хибридно ратовање“, „асиметрични ратови“ итд), којима је покушана да се објасни трансформација рата.

Сходно наведеном, савремене теорије су настале из потребе теоретичара да објасне промену суштине рата у пост модернистичкој епохи што класичне теорије нису успевале, одговарајући „на питања ко води савремене ратове, како се они воде, зарад чега се воде“ (Врачар и Шарановић, 2018: 139). Теоретичари који су заступали савремена схватања о рату, као што су Кревелд, Линд, Хемс и други, сматрали су да су досадашња сазнања о природи ратних сукоба усађена у застарелом клаузевицевом приступу, који подразумева да рат започиње објавом, да укључује две суверене државе чији су носиоци регуларне војне снаге, и да су све активности које се у таквом рату спроводе крајње легитимне, иако по природе сурове (Делибашић и сар., 2017), да је оружана борба основни садржај рата без које њега не би ни било, а да се рат завршава потписивањем капитулације или мировним споразумом потписаним од стране држава које су у сукобу (Поткоњак-Лукић, 2015), што је на савремене ратове тешко примењиво. У том смислу, настанак нових теорија о рату или надоградња старих уобичајена је пракса како би се објасниле значајне промене карактеристика оружаних сукоба у одређеним историјским периодима, конкретно савремене форме оружаних сукоба који испољавају специфичне карактеристике у односу на раније оружане сукобе, у смислу начина на који се воде, актера који у њима учествују итд. У савремене или постмодернистичке теорије рата убрајају се: глобалистичка, војноелитистичка, информатичко-психолошка, технолошко-информатичка, теорија сукоба цивилизација и друге.

Данас, рат у свом класичном значењу „није више доминантан, већ су то постали тзв. нови ратови, хибридни ратови“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 233), асиметрични, ирегуларни и др. Рат и мир, према постмодернистима, нису искључиве категорије, већ само два пола једне целине, те произилази да рат стално траје као продукт општег интереса одређене друштвене заједнице. Савремене теорије о рату заснивају се на перцепцији моћи: карактеристично је постојање различитих средстава принуде која се могу градирати, а оружана борба представља крајње средство принуде. Дакле, испољавање рата је различито у средствима сукобљавања, која могу бити вербална (вербално психолошко насиље) или физичка (физичко насиље испољено кроз оружану борбу), где је највећа градација физичко уништење људи и материјалних добара. Основним обележјем савремених теорија сматра се победити непријатеља без битке, те је заступљено схватање да рат постоји и без оружане борбе (Кревелд, 2010), чиме је значајно измењено поимање рата као друштвене појаве. Тиме се пружа одговор на питање који је то кључни критеријум разликовања савремених и класичних ратних сукоба, односно појмовног разграничења и научне класификације рата на савремене и класичне. У односу на класичне ратне сукобе, где су доминирали концепти засновани на масовној употреби оружане силе, оваква карактеристика представља најзначајнију новину у досадашњој историји ратовања. Дакле, савремене теорије не одбацују улогу оружане борбе као садржаја рата, али је не сматрају његовим суштинским својством. Наиме, умањена је улога војних садржаја, а неретко и прикривена. Према мишљењу појединих представника савремених теорија о рату, присуство оружане борбе унутар ратних сукоба чак није ни неопходно, али такво становиште још увек није емпиријски потврђено и тиме шире прихваћено у академској заједници. Савремени ратови превазишли су конвенционалне облике претњи, од најсуровијих примитивних елемената сукоба као што је било у Руанди, Конгу, затим исламистичких терористичких акција ИСИЛ-а, Талибана, Боко Харам-а, итд. до сада већ учесталих сајбер напада доступних не само државама, већ сваком физичком лицу на планети земљи.

Према Слободану Микићу, ратни сукоби који су се дешавали последњих деценија XX века поседују поједине особене карактеристике, које је класификовао у три категорије. Прву категорију представљају специфичности које су обележиле претходне ратове, а које притом налазимо и у новим ратним сукобима: пресудан утицај политичких и економских фактора, ескалација ратних дејстава, смањење разлике између цивила и војника, човек је одлучујући фактор, бројне и тешке последице рата. Другу категорију сачињавају карактеристике које представљају еволуцију својстава претходних ратова: интернационализација ратова, није било ратова међу великим силама, земље у развоју су најчешће поприште грађанских ратова, медијско „препарирање“ јавног мњења, масовно учешће људи и технике, маневарски карактер ратних дејстава, повећана улога материјално-техничког фактора, разноврсна борбена дејства, усавршавање ратне вештине. Под трећом категоријом налазе се специфичности које издвајају савремене од претходних ратова, а то су: инструменталозовање међународних организација, грађански ратови често су „посреднички“ ратови, коалициони ратови, краће трајање ратова, захватају све сфере живота и деловања људи, санкције су саставни део рата, учешће незаконитих војних састава, примарно дејство по систему руковођења и командовања, повећано коришћење најмодерније технике, сложеније позадинско обезбеђење, брзо трошење снага и средстава, коришћење космоса за ратна дејства, измењена улога простора, дејства са великих одстојања и висина, промена улоге и значаја времена, професионализација оружаних снага, повећана улога „специјалних“ дејстава, ангажовање јединица за брза дејства, смањена могућност стратегијског изненађења (Микић 2006: 247).

4.1.1. Појмовно одређење савременог рата

Рат као сложени облик политичког насиља представља друштвено-историјску појаву, односно друштвену појаву која прати целокупну историју човечанства и која ће вероватно постојати и у будућности у одређеним друштвеним условима. Људско друштво се развијало на многим пољима, у погледу науке, технике, културе, политике и друго, али рат је опстајао као начин разрешавања неспоразума између држава и народа, иако је много пута доводио до енормних разарања и великог броја жртава. Међутим, приликом употребе термина „савремени рат“, присутан је проблем временског одређења овог појма, премда међу теоретичарима нема општеприхваћене сагласности о временској компоненти. Такорећи, не подразумевају сви теоретичари исти период, иако је начелно у наукама друштвеног типа усвојен временски интервал од почетка XX века до данашњих дана, као период под називом „савременост“ (Милашиновић, 2003).

Микић приликом тумачења савремених ратова истиче временску одредницу као критеријум савремености, те наводи да се у овај тип ратова не могу сврстати сви ратови из периода од Другог светског рата до данашњих дана. Према његовом мишљењу, „савремени рат је сваки онај рат који се води у садашњем времену, или у времену најближе прошлости и будућности. Конкретније, под савременим ратом подразумеваће се ратови који су се догодили на крају XX и на почетку XXI века, односно после 1990. године“ (Микић, 2006: 226). Слично Микићу, под ратовима савременог доба већина аналитичара подводи оне вођене у периоду након Хладног рата (Делибашић и сар., 2017). Павле Јакшић такође наводи временске одреднице *блиска прошлост, садашњост и блиска будућност*, указујући да „у четвородимензионалном опредељењу - нарочито у бурној друштвено-политичкој и научно-техничкој револуцији - друкчије не може бити“ (Јакшић, 1969: 268). Драшко Драшковић, на пример, приликом одређивања критеријума савремености узима у обзир више фактора: време у коме се воде ратови (након Другог светског рата), борбена средства и наоружање (најмодерније нуклеарно и конвенционално оружје), просторна димензија за вођење рата

(космос), али и „последнице које савремени ратови могу да имају на међународне односе, сарадњу међу државама, подстицање разоружања, борбу за мир, продубљивање кризних жаришта и сукоба“ (Драшковић, 1999: 11-12).

Средства као и форме вођења ратних сукоба мењали су се упоредо како се развијало наоружање и прилике на простору зарађених страна, али су његови узроци и суштина остали исти. Опште узев, савремени начини ратовања јављају се као производ разноврсних фактора који су се испољили на унутрашњем, као и на светском плану, у првом реду структурни, политички, економски и културно-перцептуални фактори који одлучујуће утичу на појаву грађанских и локалних ратова, али и треба узети у обзир и комплексност мултиполарног света, нове изазове савремених начина ратовања, недовољно природних ресурса у свету, повлачење подршке велесила штићеничким режимима, заоштравање етничких и религијских антагонизама и др. Савремени ратови свакако се јављају као последица супротних и противречних интереса страна у сукобу, али имају тенденцију вођења иманентну савременом добу, по чему се битно разликују од пређашњих ратова, те се може рећи да је на њих „тешко применити класични Клаузевицев приступ, који подразумева да рат започиње објавом рата, те да се заснива на суровим, али легитимним поступцима“ (Делибашић и сар., 2017: 19).

У односу на претходне ратове у којима је доминирала масовна употреба војне силе, савремени ратови су другачији; поред оружане борбе, подразумевају и пропаганду, политичке притиске, марионетске смене режима, економске блокаде и условљавања и друго. Данас не војни облици деловања имају све већи значај, и од њих претежно зависи ток и исход ратних догађаја. Савремени ратови постају комплекснији, без јасних граница (сукоби у сајбер простору), имају асиметрични и нелинеарни карактер, утицај медија је огроман. На међународној сцени присутан је велики број различитих актера, од међународних војних организација, економских и политичких унија, финансијских институција до појединачних држава, терористичких организација и интернет група. У односу на период Хладног рата, када се преко 40% свих сукоба водило између држава и њихових савезника, данас расте број грађанских (унутрашњих) ратова између заједница, милитаристичких група и других и износи готово 90% свих сукоба. Циљ ових ратова је дестабилизација читавих региона, а према истраживањима, „од 1945. до 2001. године, број настрадалих људи у тим сукобима био је двоструко већи од броја настрадалих у 19. веку, а чак седмоструко већи од броја настрадалих у 18. веку“ (Dunay et al., 2017: 3). Улога великих сила у ратовима савременог доба је изразита, па чак и кад се ратови не воде на њиховој територији, оне њима тајно манипулишу са циљем успостављања равнотеже на глобалном нивоу (Делибашић и сар., 2017). Тако се већина савремених ратова води „на простору Глобалног југа где се налазе државе са највећим бројем становника, најнижим дохотком и понајмање стабилном влашћу“ (Kegley & Blanton, 2011: 233-234). Иако по свом облику личе на „ограничени рат“, они су заправо већином општи или тотални ратови, у којима су ангажоване све снаге и средства којима оне располажу (Секулић, 2011). „Циљеви нових ратова везани су за политику идентитета“ (Врачар и Шарановић, 2018: 146), за „преправку“ историје, воде се као последица економских проблема и глобализације, односно како наводи Мери Калдор (Mary Kaldor): „на постсовјетском, постјугословенском и просторима Блиског Истока и севера Африке отворена је „Пандорина кутија“ нарастајућег национализма и религијског екстремизма“ (Kaldor, 2005: 16-19).

4.1.2. Теорија нуклеарног одвраћања

Одвраћање у најопштијем смислу се односи на бројне моделе понашања најразличитијих друштвених актера који поседују одређени капацитет силе. Може се рећи да одвраћање постоји још од времена када је неко имао моћ да одврати друге од напада и примора их на сарадњу или покорност, па је „одвраћање“ као такво постојало од почетка феномена рата (Ayson, 2004: 54). Дакле, овако широко дефинисано одвраћање подразумева „употребу претњи како би се противник натерао да се понаша на жељени начин“ (Downs, 1989: 226). Према Шелингу, одвраћање представља „претњу с намером да се супарник одговори од чињења одређене радње“ (Shelling, 1966: 69). Одвраћање подразумева ситуацију где „најмање једна страна озбиљно разматра напад, док друга помоћу претње снажном (нуклеарном) одмаздом жели да напад спречи“ (Morgan, 1983: 30).

Теорија одвраћања је добила на значају као војна стратегија током Хладног рата када се првенствено односила на употребу нуклеарног оружја. Данас је готово синоним за нуклеарно одвраћање, јер без нуклеарног оружја аверзија према ризику више није довољна да одврати рат. Према Алберту Ајнштајну, који је заслужан за настаanak атомском оружја, „данас атомска бомба дубоко мења природу света каквог знамо и људска раса се налази у новом станишту према којем мора да прилагођава своје мишљење“ (Einstein, 1946). С обзиром „да ново оружје није употребљиво на бојном пољу због невиђене разорне моћи, политичари и стратежи пронашли су му нову сврху, те се почело употребљавати као средство застрашивања и одвраћања непријатеља од напада“ (Стојановић, 2013: 142). Нуклеарно одвраћање се примењује у стратешком смислу кроз индиректну употребу војних снага у циљу постизања конкретних политичких интереса. Нуклеарно одвраћање у свом практичном облику (уколико субјекат Б жели да изврши напад на субјекат А, те одустане од напада након извршеног одвраћања) заправо представља стратегију која почива на стратешком мишљењу и понашању држава, базирајући се на претпоставци рационалног одлучивања.

У нуклеарном рату војска више нема кључну улогу, непријатељ се може сломити у потпуности заобилазећи његову војску, а нуклеарни рат се данас може састојати од једног кратког и одлучујућег ударца. Некада се размишљало о томе како водити рат, а сада се разматра како га спречити, премда сваки рат нуклеарним оружјем не би био ни тоталан ни ограничен већ апсолутан, тај рат би изгубио политичку сврху и стратешки значај. Исход таквог рата не била победа већ преживљавање обе стране. Сасвим је јасно да се нуклеарно оружје не сме употребити, већ да послужи као средство за оснаживање политичког притиска, што је иницијална премиса која омогућује нуклеарну стратегију. Чак и ограничено коришћење нуклеарног оружја, тзв. тактичког нуклеарног оружја, не даје гаранцију да ће се тактички ограничен нуклеарни рат одржати таквим дуже од неколико сати (Brodie, 1959). То је и разлог због чега је Теорија одвраћања у нуклеарно доба заживела као најједноставнији и најекономичнији облик стратегије.

Класична теорија нуклеарног одвраћања наводи да ће се државе суочене са противницима који поседују нуклеарно оружје, понашати пажљиво приликом употребе силе (Стојановић, 2013). Другим речима, нуклеарно оружје је способно да одврати свакога. Према Шелингу, „нуклеарно одвраћање одвраћа чак и ниже акте агресије због неизвесности да ли ће ограничени рат ескалирати у општи рат“ (Shelling, 1966). Према теорији, у односима између држава, од којих је барем једна нуклеарна сила, нуклеарно одвраћање ће функционисати, чак и у случају сукоба ниског интензитета. Постигнута равнотежа између суперсила када је у питању њихова нуклеарна моћ навођена је као главни узрок дугог мира. Одвраћање као стратегија се односи на способност наметања силе са циљем да се непријатељ разоружа, тако

што ће се ставити у неугодан положај, што је фундаментална поставка стратегије одвраћања. „Употреба претње војном силом неке државе подразумева вршење одмазде уколико се држава против које је претња усмерена не буде понашала на жељени начин“ (Стојановић, 2013: 143).

Један од најутицајнијих теоретичара одвраћања Бернард Броди је истицао концепцију нуклеарног оружја као фактора стратешке стабилности. Наиме, атомске бомбе јесу оружје агресије, али оне омогућавају и одвраћање противника од напада на поседника тог оружја. Броди истиче да контрола над употребом нуклеарног оружја мора бити искључиво цивилна (политичка), јер је познато да је војска наклоњена офанзивном начину деловања, односно "првом удару" или превентивним рату, који би засигурно водио брзој ескалацији. Ова стратегија има за циљ да одврати противника од предузимања првог удара, али и других активности које могу угрозити стање мира. Нуклеарно оружје је по себи стратешко, а највећа снага стратегије нуклеарног одвраћања није у првом нуклеарном удару, већ у индиректној претњи узвратног другог удара (контраудара). Према теорији нуклеарног одвраћања, инфериорнија нуклеарна сила самим поседовањем нуклеарног оружја може одвратити супериорнију нуклеарну силу, под условом да је у стању да заштити своја кључна војна постројења од изненадног напада. Циљ нуклеарне стратегије је искључиво заштита сопствених нуклеарних снага (нуклеарних пројектила, подморница, стратешких бомбардера...), што имплицира да је ова стратегија савршена за одбрану сопствене земље (Freedman, 2003). Броди указује да државници теже избегавању ратова како би спречили употребу деструктивног нуклеарног оружја, те наводи да је „до сада основни циљ војног естаблишмента био да добије ратове, а од сада је главни циљ како да их избегне“ (Brodie, 1946: 76). За Бродиа нуклеарно оружје је само средство за оснаживање политичког притиска, и никако се не сме користити, али исто тако наглашава да је нуклеарно разоружање апсолутно апсурдно, јер би могло озбиљно пореметити нуклеарну равнотежу снага.

Томас Шелинг је даље развио стратегију одвраћања и дао упутства о томе како можемо постићи циљеве коришћењем „дипломатије силе или принуде“. Својом одличном анализом сукоба кроз теорију игара поставио је основе савремене стратегије. Шелинг је применио теорију игара на стратегију одвраћања и тако унапредио схватање како се дипломатија може користити за постизање стратешких циљева. У свом делу „Оружје и утицај“ („Arms and Influence“) аналитички је приказао стратешке аспекте преговарања у међународним односима и истакао дипломатију принуде као најважнији аспект стратегије одвраћања (Schelling, 2008). Спор се не сме посматрати као игра са нултом сумом, већ је потребно истаћи заједнички интерес у избегавању неповољних последица. Свака страна мора бити уверена да може постићи више преговорима него једностраним покушајима да силом постигне оно што жели. Страни у спору мора бити дато довољно времена да удовољи захтеву или размотри алтернативне опције које би биле обострано прихватљиве, а такође мора бити обавештена да поштовање неће довести до даљих захтева. Предлог или претња морају бити веродостојни са нагласком да ће неприхватање погодбе бити неисплативо или штетно. Шелинг разликује одвраћање од онога што назива принудом, тј. претња која не одвраћа него приморава. Разлика је у одустајању од иницијативе, одвраћање даје иницијативу непријатељу и на њега пребацује одговорност одлуке, док је принуда покренута претња која се мора довршити до краја и мора бити прихватљива за противника, због чега је теже је учинити веродостојним (Schelling, 2008).

Шелинг сматра да је међусобна рањивост неопходна за нуклеарну равнотежу и стабилност међународног система, јер ако само једна страна добије предност и учини се мање рањивом, то уноси осећај несигурности и мотивише обе стране да ударе прве.

Споразум о антибалистичким ракетама закључен 1972. године, био је јасан одраз рационалног избора две стране да остану међусобно рањиве ограничавањем броја антибалистичких система, све док га није укинуо Бушов режим 2001. године због наводних нових претњи САД од стране одметнутих држава. Овај потез само је довео до даље трке у наоружању и потенцијалне ескалације уколико се поремети нуклеарна равнотежа.

Шелинг је познат и по схватању о правилном поступку за ескалацију сукоба, који не морају бити само војни, већ и у виду дипломатских спорова који су данас и најчешћи. Према њему, постоје два важна концепта ескалације у дипломатији принуде. Први је ескалирајућа доминација, која се састоји у превазилажењу сукоба у доминацији и контроли појединих фаза „скале ескалације“ тако да се одговорност преласка на вишу и опаснију фазу пребације на непријатеља. Други концепт подразумева претњу која се не може контролисати, односно то је стратегија која настоји да нагласи непредвидљивост и неизвесност који су саставни део процеса ескалације одвраћањем или приморавањем непријатеља уз упозорење да би ствари могле измаћи контроли (Schelling 1980: 188). Међутим, Шелинг указује да се непредвидљивост и неизвесност могу стратешки преобразити у изузетно ефикасне претње, али мора се имати на уму и степен ризика који то са собом носи. Применом ове ризичне стратегије, циљ је да се део одговорности у контроли претње или принуде пребаци на терет непријатеља, тако што ће се убедити да не можемо утицати на коначну одлуку јер она није под нашом контролом. Ова стратешка активност ствара ситуацију заједничког ризика, што одвраћање и принуду чини питањем компромиса (Schelling 1980: 173-194). Актуелна криза у Украјини се може узети за пример неконтролисаних претње. Русија је користи да одврати САД од непромишљене интервенције у њеној интересној сфери, јасно показујући Западу да даља ескалација сукоба у Украјини није одржива и не може се контролисати. У овом случају Русија је већ на почетку стекла ескалирајућу доминацију, те контролише овај сукоб у чему јој на руку иде и подршка коју Путин ужива у Русији и руском говорном подручју Украјине (Saradzhyan, 2014).

Теорија одвраћања заснива се на реалистичкој претпоставци да су државе једини (или бар најважнији) субјекти међународних односа, те да располажу војном силом коју могу користити директно или индиректно (кроз претњу) у циљу реализовања сопствених интереса (Стојановић, 2013). Поред веродостојних капацитета (војне силе), неизоставно је да постоји и „јасно усмерена претња и жеља да се исказана претња спроведе“ (Kaufman, 1956: 19). Реалисти у суштини „на нуклеарно одвраћање гледају као на државни разлог опстанка“ (Hardin & Mearsheimer, 1985: 411-412), те сматрају да би свет без нуклеарног оружја вероватно био опасније место за живот. У нуклеарном одвраћању виде могућност да се „спречи рат између нуклеарних сила, те се одвраћање неретко дефинише као мера која спречава рат коришћењем психолошких уместо физичких средстава“ (Collins, 1973: 267). Одвраћање се дакле темељи на контрафактуалности, те тако да не постоји нуклеарно наоружање, вероватно би велике силе попут САД и Совјетског савеза, водиле неке друге ратове.

Теорија одвраћања се заснива на два основна приступа, који и омогућују њено функционисање, а ефекат одвраћања једнак је у оба случаја - да застраши и одврати противника због могућности наношења неприхватљиве штете другој страни (Waltz, 1995: 10). Први приступ је економски, који наглашава cost/benefit анализу трошкова и користи у концепцији одвраћања. Према овом приступу, нуклеарно одвраћање подразумева рационално понашање потенцијалних држава-агресора по питању трошкова рата. Уколико они буду већи од евентуалне користи, одређена држава биће одвраћена од напада на нуклеарну силу, премда би другачије понашање довело до неприхватљиво великих трошкова по њу.

Економско такмичење свакако је бољи избор од војних сукоба, сматра Волц (Waltz, 1981). Према Волцу, да би нуклеарно одвраћање функционисало довољно је да доносиоци одлука буду осетљиви на високе “трошкове”. Овај минималан захтев за функционисање одвраћања назива “претпоставком рационалности”. Други приступ је психолошки, који апострофира „страх“ да ће доћи до уништења, што представља најважнији аргумент у корист престајања напада на државу која поседује нуклеарне капацитете. Друга важна категорија овог приступа јесте опстанак као природна тежња људи и држава. Иако оба приступа, и економски и психолошки, имају своје специфичности, „заправо представљају две стране истог новчића“ (Стојановић, 2013: 146).

У својој студији „Човек, држава и рат“, Кенет Волц, отац савременог реализма и зачетник структуралног (нео)реалистичког правца, анализира рат, те је обухватио широку палету могућих узрока рата, како би међународни сукоби били најбоље спречени. Фокус истраживања су била решења за смањење и ублажавање појаве рата, и тражење начина за обезбеђење трајнијег мира. Волц је сагласан са класичним реалистима да је међународна политика политика силе, да не постоји централна власт са монополем на примену силе у међународним односима, те да је у анархичном окружењу нужно да се државе ослањају на сопствене снаге. Међутим, за разлику од класичних реалиста, Волц сматра да се кључни узроци свих збивања налазе у структури међународног система. Полазећи од такозваних нивоа анализе, Волц се удаљава од примарног (људска природа) и секундарног нивоа (држава), те односе у међународној политици узноси на ниво структуре међународног система, са којег је потребно посматрати односе међу државама (Waltz, 2001). Поред структуре, Волц уводи још две категорије. То су начин организације власти, који је у међународној политици анархија, и расподела моћи у међународном систему, која у зависности од броја најјачих и најмоћнијих држава у међународном систему, може бити униполарна, биполарна и мултиполарна (Waltz, 1977). Трагао је за стабилнијом равнотежом моћи, коју је двадесет година касније препознао у биполарном систему који је био заступљен током Хладног рата. Волц је тврдио да у одређеним констелацијама моћи (распоредима способности), и у условима постојања нуклеарног оружја, сарадња постаје вероватнија, јер релативне добити није неопходно прецизно одмеравати, а неизвршење не производи озбиљне последице. Према његовом мишљењу, због огромне цене покретања нуклеарне размене, вероватноћа избијања рата између нуклеарних земаља приближила се нули. Волц тврди да катастрофични исходи потенцијалне нуклеарне размене чине цену рата енормном, па чак и мали ризик од рата може бити елиминисан кроз одвраћање. Ако постоји и најмања могућност да би супарник узвратио нуклеарно, држава ће бити одвраћана од агресивног понашања, било да је реч о сукобима на нижим нивоима ескалације (Waltz, 1990: 731-734).

Дакле, нуклеарно одвраћање се темељи на принципу здравог разума, међутим проблем рационалности се може појавити у случају дејствовања ирационалних субјеката. Након Хладног рата, а услед јачања процеса глобализације, у средиште пажње се поставља питање нуклеарне пролиферације. Због постојања могућности да у посед нуклеарног оружја дођу и тзв. “разбојничке државе” или поједини не-државни актери (терористи), нуклеарно одвраћање је сачувало свој (хладноратовски) значај (Siracusa 2008: 102). Државе су свакако рационалније у односу на појединце због дисперзије моћи, па се увек може рачунати на минимум рационалности који ће одвратити државу од неисплативог деловања, односно моделом трошкова и користи, изабраће оно деловање које доноси више користи, што је у суштини рационално понашање сходно теорији (тзв. “конструисана рационалност”). Ипак, увек постоји могућност да одређени субјекат међународних односа “искочи” из оквира рационалног одлучивања. Уколико држава А предочи држави Б да ће против ње употребити нуклеарно оружје, те држава Б приступи нападу, држава А обликује будуће понашање према

моделу рационалног избора. Уколико је претња успешна, те не дође до напада, стратегија нуклеарног одвраћања је успела. Уколико рационалност закаже, те претња не успе, разлоге за неуспех одвраћања могуће је тражити у “слабој претњи”, у томе да претња није протумачена на прави начин, односно да су постојали комуникациони проблеми приликом исказивање претњи, затим у проблему мања информација, односно ограниченој рационалности (Стојановић, 2013).

Кређибилитет саме претње употребе нуклеарног оружја и “разумљива” комуникација постављају се као кључни елементи успешне стратегије нуклеарног одвраћања. Претња, дакле, мора имати кређибилитет и бити веродостојна. За дефинисање стратегије државе А и успешно одвраћање државе Б, држава А треба да проникне у понашање државе Б, док држава Б мора да се понаша сходно опажању државе А на такав начин да буде демотивисана да нападне. На крају, застрашивање кроз претњу мора да буде стварно, а између држава А и Б не сме да буде простора за неразумевање. Држави Б потребно је дати могућност избора приликом одабира сопственог деловања. Међутим, ограничења увек постоје: није увек могуће извести стопроцентну успешну пројекцију понашања, нити постоји потпуна предвидљивост понашања сваког субјекта током одлучивања. Притом, тешко је постићи потпуну рационалност, искључити стрес и емоције, приликом одлучивања у случају вероватног избијања нуклеарног рата (Стојановић, 2013).

За разлику од реалистичког приступа, социјални конструктивизам у фокус поставља нематеријалне елементе нуклеарног одвраћања у међународној политици. Према овом приступу, „нуклеарно одвраћање је људска конструкција, последица културних, идејних и нормативних образаца. Неупотреба нуклеарног оружја није рационални избор већ је настала табуизацијом“ (Стојановић, 2013: 157-158). Под нуклеарним табуем подразумева се „забрана која извире из стратешке културе против употребе нуклеарног оружја“ (Baylis et al., 2010: 388). Према томе, ако нека држава не нападне другу нуклеарним оружјем, то може бити показатељ да постоји прихваћена норма¹⁹ о томе како нуклеарно оружје не би требало употребити. „Нуклеарни табу није у супротности са теоријом одвраћања, већ се може схватити као производ успешног функционисања стратегије нуклеарног одвраћања“ (Стојановић, 2013: 158).

Ефективност нуклеарног одвраћања мери се способношћу субјекта за “други удар” у циљу одвраћања противника у смислу исказивања могућих штета које нападача могу на крају одвратити од напада. Према Волцу, „свака држава биће одвраћена снагама за “други удар” супарника, чак и она коју води фанатик“ (Waltz, 1990: 739). Према теорији нуклеарног одвраћања, потребно је успоставити снаге за “други удар”, оспособљене да одговоре на нуклеарни напад који би погодио кључне мете (Стојановић, 2013). Ово је довело до развијања што бољих и различитијих система за лансирање нуклеарног оружја, попут интерконтиненталних балистичких ракета или крстарећих ракета, које ће моћи да делују у кратком року са готово било ког места (са копна или подморница). Волц сматра да ће свака „нуклеарна сила без већих проблема развити снаге другог удара, односно створити минималне снаге које би преживеле први удар и биле способне да узврате, наносећи апсолутну штету противнику“ (Waltz, 1990: 732).

---

¹⁹ „Норме делују као правила која дефинишу идентитет актера (конститутивни ефекат норме) или као стандарди који прописују одређено понашање дефинисаног идентитета (регулативни ефекат норме)“ Извор: (Katzenstein, 1996: 5).

Да би одвраћање функционисало у потенцијалном сукобу између нуклеарних сила, неопходно је обезбедити узајамно осигурано уништење, односно ескалацију која би резултовала потпуним и осигураним уништењем обе стране у сукобу. Узајамно осигурано уништење представља доктрину која је заснована на теорији одвраћања, а базира се на схватању да развијање и поседовање нуклеарног оружја пружа ефикасно одвраћање у смислу да се ни једна страна у сукобу неће усудити да лансира први удар, јер друга страна има способност другог удара секундарним снагама. Током периода Хладног рата ова доктрина је имала посебно запажену примену, с обзиром да се сматрало да узајамно осигурано уништење утиче на спречавање директног оружаног сукоба између САД и Совјетског Савеза. Сматрано је нуклеарни рат најбоље може да се избегне ако су обе стране свесне да не би преживеле општи нуклеарни сукоб. Заправо, у овом случају обострана увереност у ову претњу била је од интимне важности, те се праг међусобне толеранције ових сила максимално подигао зарад елиминисања директног рата (Стојановић, 2013). Свака страна је морала да улаже значајна средства у свој нуклеарни арсенал, чак и ако није планирала да га користи. Развијање и поседовање великих количина нуклеарног оружја довело је до трке у наоружању између две спротстављене стране, премда су се обе трудиле да успоставе нуклеарни баланс, односно да развију способност другог удара.

Закључује се да „рањивост нуклеарне силе може бити разлог за први и одлучујући напад, али у случају осигураног контра-удара, директан напад нестаје као реална опција што резултира успешним одвраћањем“ (Стојановић, 2013: 154). Доктрина претпоставља да обе стране у сукобу имају довољно нуклеарног оружја да униште ону другу страну, и да свака страна, уколико је из било ког разлога нападне друга страна, може да узврати једнаком или већом силом, што би на крају довело до уништења обе стране. Сходно наведеном, коришћење целокупног нуклеарног оружја од стране две сукобљене стране резултовало би уништењем и стране која напада и стране која се брани, те се претпоставља да ће обе стране у сукобу покушати да избегну најгори могући исход - нуклеарну деструкцију. У таквим ситуацијама приступа се рационалном понашању ради избегавања ескалације конфликта. С једне стране се исказује „спремност да се одговори нуклеарним ударом уколико дође до директног напада, мада и сама држава која прети жели да избегне ескалацију конфликта у рат“ (Geller, 1990: 294). Данас се сматра да би зрачење, радиоактивна загађеност и нуклеарна зима у случају општег нуклеарног рата довели до разарања светских размера, што нуклеарно оружје чини неупотребљивим у достизању било каквог рационалног војног циља. Очекивани исход ове доктрине је напети, али стабилни мир. Иронично, произилази да развој нуклеарног оружја чува мир. Такође, у случају претњи које могу да утичу на опстанак државе, могуће је да дође до појаве тзв. „само-одвраћања“ (Стојановић, 2013). Наиме, страх од сопственог опстанка може да одврати државу од претње одмаздом.

Такође, када су у питању државе које обе поседују нуклеарни арсенал, конвенционални рат није адекватна опција услед постојања могућности да се трансформише у нуклеарни. Како је атомско оружје „повећало цену рата“, државе теже да смање могућност да до рата дође, те су спремне да толеришу „све испод нивоа директног рата“ (Стојановић, 2013: 165). Сходно датом схватању, велика је вероватноћа да би Кубанска ракетна криза еклирала у рат, да нуклеарне силе нису поседовале разорно оружје. Криза је енормно ескалирала, али није дошло до директног обрачуна између САД и СССР (Geller, 1990). Могло би се рећи да је одвраћање у конкретном случају функционисало. Према Органском и Куглеру, „нуклеарно оружје може одвратити рат између сила које га поседују, али не и избијање сукоба нижег интензитета“ (Organski & Kugler, 1980: 176). Дакле, ова теорија није примењива на сукобе између држава са нуклеарним арсеналом на нижем нивоу, приликом ограничене употребе силе, али одвраћање спречава да такав оружани конфликт прерасте у

директни рат (највиши степен ескалације сукоба) који угрожава виталне интересе држава (Rajesh, 2006).

Према Органском (Abramo Fimo Kenneth Organski) и Куглеру (Jacek Kugler), „у 6 од 7 случајева конфронтације између ненуклеарне и нуклеарне државе, победила је ненуклеарна земља“ (Organski & Kugler, 1980: 176), чиме су показали неуспех у нуклеарном одвраћању када је у питању сукоб између државе која је нуклеарна сила и ненуклеарне силе. Према њиховом истраживању, поседовање нуклеарног наоружања не обезбеђује предност у вођењу ограничених ратова са ненуклеарним силама, ван своје територије, и у ситуацијама када нису угрожени витални интереси нуклеарне силе. Роберт Џервис (Robert Jervis) наводи да ће се у таквим ситуацијама нуклеарна сила пре одлучити за употребу конвенционалних снага уместо нуклеарних капацитета (Jervis, 1984). На примеру Фолкландског рата оспорен је став класичне теорије рационалног одвраћања да се једна ненуклеарна држава „не би усудила да нападне нуклеарну силу конвенционалном силом због могућности да противник одговори нуклеарним нападом“ (Стојановић, 2013: 162). Аргентина је директно напала Велику Британију и поред тога што је поседовала нуклеарно оружје, међутим до нуклеарне ескалације није дошло. Велика Британија је срачунала да су укупни трошкови победе у рату већи од вредности улога у сукобу, а њени витални интереси нису били угрожени. Стратешка моћ нуклеарног оружја није утицала у овом рату ограничених циљева. Нуклеарно одвраћање не мора нужно функционисати у односима нуклеарна-ненуклеарна сила због ограничених циљева рата и сигурности нуклеарне стране да друга не може употребити разорно оружје, те да она своје може искористити тек као последње дефанзивно средство. У односима нуклеарних сила те сигурности нема, већ влада страх ко ће први употребити нуклеарно оружје, а управо “равнотежа страха” омогућава одвраћање од рата и одржавање мира (Стојановић, 2013).

4.1.3. Линдова и Хемсова теорија „ратова четврте генерације“

У савременој литератури могу се наћи разноврсне поделе ратова, а једна свеобухватнија класификација јесте она која их дели на генерације. Оно што се може запазити јесте преношење одређених тактичких и оперативних идеја са једне генерације на другу генерацију ратовања. Наиме, рат прве генерације карактерише фронтovski начин вођења борбе са нагласком на масовне војне формације, односно војска која је праволинијски распоређена фронтално се супротставља непријатељу. Прва генерација рата јавља се још у времену пре појављивања Наполеона, док свој врхунац достиже за време његових ратова. Рат друге генерације је и даље линеаран, одликује га масовна ватрена моћ и аутоматско оружје, односно масовна ватрена моћ замењује масовно људство. Ови ратови доводили су до исцрпљивања зараћених страна, а врхунац доживљавају у Првом светском рату. За разлику од претходних генерација рата, тактика рата треће генерације се заснива на нелинеарности. У рату треће генерације тактика је заснована на маневру у комбинацији са ватреном моћи. Приликом напада нагласак је на инфилтрацији и заобилажењу, а не на непосредном уништавању, док се одбрана поставља по дубини. Трећа генерација ратовања јавља се пред крај 1918. године, а потпуни изражај задобија за време Другог светског рата (Lind et al., 1989: 23). Концепт четврте генерације ратовања се јавља пред крајем 1980-тих година у Сједињеним Америчким Државама, када се први пут спомиње у стручном тексту једног војног часописа (Lind, 1989). Вилијам Линд и сарадници су током 1989. године користили синтагму „рат четврте генерације“ под којом су подразумевали постојање недржавних асиметричних насилних сукоба, које су водили асиметрични актери који су принуђени да се супротставе јачем противнику прилагођавајући своје деловање средствима и начинима који им стоје на располагању (Lind, 1989). Наиме, реч је о променљивој физиономији рата и

природи ратовања у модерном добу као последици дејства технолошког напретка и иновација у оружаном борби.

Међу основне карактеристике ратова четврте генерације, могу се уврстити оне које се односе на задатке мисије, смањену зависност од централизоване логистике, већи нагласак на маневру и сламање непријатеља изнутра. Борбени простор рата четврте генерације не укључује само оперативни простор оружане снаге, већ мање-више обухвата читаво друштво непријатеља, посебно уколико се узме у обзир зависност модерних друштава од електричне енергије, технолошке опреме и комуникација, и последично њихова рањивост на различите типове напада. Може се рећи да у рату четврте генерације учествује целокупан народ, а не само оружане снаге. Заступљена је све већа деконцентрација (дисперзија) снага на бојишту, што ће уз темпо извођења дејстава малих група бораца захтевати да чак и најнижи ниво формација дејствује флексибилно на основу задате мисије. За разлику од традиционалних фронтних сукоба из доба Наполеонових ратова, Првог и Другог светског рата, бојно поље савремених сукоба постале су урбане средине, чиме се нарушавају раније јасно постављене границе између фронта (борбеног простора) и позадине, војника и цивила, борца и неборца. Услед убрзаног развоја информационо-комуникационе технологије у последњим деценијама 20. века, бојно поље је изгубило и своју јасну физичку димензионалност, те су се савремени сукоби све више одигравали у информационој и медијској сфери. Тиме је циљ рата престао да буде освајање територије непријатеља, већ тежишно борба за његове умове, на чему је заснована Линдова и Хемсова теорија „ратова четврте генерације“ (Lind et al., 1989). Према Линду и сарадницима, разлика између мира и рата у будућности могла би да буде замагљена до тачке ишчезавања, узимајући у обзир немогућност прецизног дефинисања бојишта, као и нестајање разлике између цивила и војника (Lind et al., 1989: 23).

Дисперзија снага на бојишту захтеваће и висок ниво способности за опстанак на непријатељској територији. Према Линду и сарадницима рат четврте генерације је карактеристичан и по кризи легитимитета државе, тј. губитку државног монопола над употребом војне силе и у првом реду губитку лојалности њених грађана, као и успону недржавних ентитета који управљају лојалношћу људи који воде ратове. Ти ентитети могу бити банде, верске, расне и етничке групе у оквиру раса, племена, пословних предузећа и идеологија (Lind et al., 1989). Дакле, на делу су децентрализоване форме ратовања, које у савременом добу воде терористи, екстремисти, побуњеници и остали асиметрични актери.

Повећан нагласак је на маневру, док масовност војних формација или ватрене моћи више није преовлађујући фактор. Пресудан фактор су бројчано мали, веома мобилни састави (агилне снаге) који теже да доминирају, а опремљени су најсавременијим прибором (средства везе и осматрања). Циљ је да се изазове колапс непријатеља изнутра, а не да се физички униште противничке оружане снаге. Правилна идентификација стратегијских центара гравитације непријатеља је од посебне важности. Објекти напада ће бити такве ствари као што су подршка становништва рату, као и култура непријатеља (Lind et al., 1989: 23). Борце у рату четврте генерације карактерише изразита иновативност и креативност приликом употребе наизглед безбедних средстава попут авиона, аутомобила, акт-ташне, резача папира или ципеле (Вујановић, 1994).

Према Линду и сарадницима, све наведене карактеристике ратова четврте генерације у одређеној мери биле су заступљене у трећој генерацији ратовања, али су у четвртој оне још израженије. Међутим, постоје и одређени нови чиниоци који су препознати само у ратовима четврте генерације, а превасходно је реч о примени нових технологија у борбеним дејствима услед чега долази до измене начина вођења рата. Актери рата четврте генерације

примењују знатно другачију тактику како би ослабили вољу технолошки надмоћног противника за победом. Ратови четврте генерације наглашавају морални аспект рата, те његови актери настоје да убеду све стране, и оне неутралне, као и стране у сукобу, да је циљ за који се боре морално оправдан. Том приликом манипулисаће медијима како би променили домаће и светско јавно мњење, а главна мета биће подршка коју непријатељевој влади и рату пружа њихово становништво. У пракси су често војно слабије снаге на медијском пољу надомештале инфериорност са бојишта. Дакле, психолошке операције заузимају значајну улогу у овом типу ратовања, у смислу манипулисања средствима информисања, сервирањем једностраних информација, фингирањем хуманитарних катастрофа с циљем мењања јавног мњења, те „могу да постану доминантно оперативно и стратегијско оружје у форми медијске/информативне интервенције“ (Lind et al., 1989: 24).

Ипак, приметно је у великом броју ратова „да се и даље против противника који примењују рат четврте генерације води борба применом техника својствених ратовима друге или треће генерације“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 245). Тако Линд и сарадници 1994. године износе тезу у вези Првог заливског рата из 1991. године, да исти није прототип новог начина ратовања, већ заправо „анахронизам, враћање на Други светски рат у Европи, са побољшаним наоружањем“ (Lind et al., 1994). То је и логично сматрају аутори, јер мноштво корисног из претходних генерација ратовања наставља да постоји и у генерацијама што долазе. Ова савремена тактика се заснива на савременој и развијеној технологији, психолошком рату, терористичким акцијама, медијској манипулацији, недржавној или транснационалној основи, директним нападима на културу противника и друго, о чему сведоче рат у Ираку, Либански грађански рат, итд. (Поткоњак-Лукић, 2007). Линд и сарадници сматрају да се поједини елементи тероризма, у одређеној мери, могу употребити за вођење рата четврте генерације, указујући на сродност ова два феномена, у одређеним сегментима. Терористички актери, баш као и актери рата четврте генерације, делују у друштву као целини, не поштују границу између фронта и позадине, и „покушавају да поразе непријатеља изнутра, да заобиђу његову војну силу, и да директно ударе на цивилне мете“ (Lind et al., 1989: 25). Наиме, овом новом типу ратовања могу да прибегну неке незападне традиције, нпр. исламска или азијска, против западне, имајући у виду степен технолошке неразвијености која их спречава да се упусте у ратове конвенционалног типа. Такође је уочљиво да су по садржају сродни појмови концепт рата четврте генерације и концепт сукоба ниског интензитета, што се огледа у неконвенционалној употреби људских ресурса и материјалних и техничких средстава током ратних дејстава, примени економских, психолошких и пропагандних активности, асиметричности у односима између противника и др.

Концепт рата четврте генерације даље је разрадио Томас Хемс, који је понудио своје виђење новог типа рата, указујући да је исти заправо комбинација „тактика ранијих нараштаја“, док је узроке промене природе рата проналазио у политичим, економским и социјалним факторима. Према његовом мишљењу, на вођење рата четврте генерације превасходно утичу политичке, социјалне и економске промене које су захватиле савремени свет, те да оне и даље утичу на даље развијање овог концепта. У том смислу Хемс наглашава утицај разноврсних субјеката међународних односа, као што су државе, међународне организације, невладине организације, транснационални актери, и друго (Hammes, 1994). Према Хемсу, рат четврте генерације ће се у будућности водити широм света кроз политичке, друштвене, економске и војне мреже; на различитим нивоима - између националних, интернационалних, транснационалних и субнационалних актера; а укључиваће технике ранијих нараштаја и сукоба ниског интензитета (Hammes, 1994).

У концепту рата четврте генерације ставља се нагласак на политички фактор (моћ) у односу на војни, односно као циљ се поставља пораз противникове политичке воље да се бори, а конвенционално ратовање се примењује онда када је противник уништен на маралном и психолошком плану, у завршници рата. Кључни елемент у сукобу је развити стратегију са доминантном политичком идеологијом, где ће се употребом ефикасне пропаганде путем медија утицати на друштво да измени свој поглед на рат, уз коришћење принципа герилског ратовања како би се поразиле далеко моћније војне снаге непријатеља, чиме се надомешћују материјално-технички, организациони и други недостаци. Примену тактике четврте генерације ратовања, са значајним примесима рата треће генерације, Хемс приказује кроз примере кинеског и вијетнамског рата и стратегије Мао Цедунга (Мао Zedong) и Хо Ши Мина (Ho Chi Minh) који је додатно усавршио теорију и праксу Мао Цедунга (Hammes, 1994). У питању су дакле не сасвим чисти облици, већ комбинација елемената треће и четврте генерације ратовања.

Након готово једне деценије, Томас Хемс поново апострофира рат четврте генерације у својој књизи „Праћка и камен: о рату у 21. Веку“ („The Sling and The Stone: On War in 21st Century“), у којој је подробно описао генезу новог типа рата, специфичне карактеристике рата четврте генерације и приказао пар скорашњих примера овог вида ратовања. Хемс наводи да су у првој и другој генерацији ратовања, борбена дејства била усмерена на уништавање непријатељске борбене силе, док је „у трећој генерацији рата фокус померен на уништење функције командовања и контроле и логистике непријатеља, с обзиром на могућности развоја друштва да се моћ рефлектује на све већу удаљеност“ (Hammes, 2004: 31). Даље Хемс наводи да је рат четврте генерације логички наставак претходне генерације, с тим да се тежи дубљем продирању ка непријатељској територији (позадини) у циљу извојевања победе, али уз појачан нагласак да је заправо циљ борбе да се сломи противникова политичка воља да се бори. У том смислу, кључну мету дејствовања представљају умови доносиоца одлука на непријатељској страни, који се путем мрежа директно нападају, како би се поткопала њихова политичка воља. Дакле, за разлику од претходних генерација у којима се тежило да се досегне победа кроз пораз непријатељских оружаних снага, у овом типу рата се посредством „свих доступних мрежа (политичке, економске, социјалне и војне) утиче на умове политичких доносиоца одлука код непријатеља да се увере да су њихови стратегијски циљеви недостижни или неадекватни“ (Hammes, 2004: 2). Може се рећи да се актери рата четврте генерације фокусирају на добијање ратова, а не битака (Hammes, 2005: 7). Осим тога, Хемс образлаже да тактика четврте генерације ратовања није прожета условом брзог окончања конфликта, те указује да ратови четврте генерације трају врло дуго, а неки од њих чак и деценијама (Hammes, 2004: 2). Такву тврдњу поткрепљује примерима кинеског грађанског и ослободилачког рата, где су се кинески комунисти борили 28 година; рата у Вијетнаму где су борбе трајале 30 година; док се нпр. Палестинци одупиру израелској окупацији 37 година (Hammes, 2005: 6). Коначно, Хемс закључује, да је овај тип рата развијени облик побуњеништва. У овом делу навео је још неколико примера његовог вођења из скорије прошлости, попут палестинско-израелских сукоба, деловања Ал Каиде у односу на Сједињене Америчке Државе, рата у Авганистану, рата у Ираку, који су показали да рат четврте генерације има веома добру примену. Побуњеничке групе траже победу кроз исцрпљивање политичке воље непријатеља, уверавајући их да потенцијални добици нису вредни трошкова.

Сумирајући све претходно наведено долазимо до суштинских карактеристика рата четврте генерације: фокусирање на свест противника односно оног ко доноси одлуке; изнуривање као вид оперативног и тактичког приступа ратовању; дуготрајност као битна димензија ратовања; употреба медијске пропаганде као дела стратегије; оваквом начину

вођења рата приступа претежно страна у сукобу која се налази у инфериорном положају у односу на супериорнијег и надмоћнијег противника (у људству и материјално-техничким средствима); инфериорнију страну увек представљају недржавни актери, попут герилских покрета, верских екстремистичких група, терориста, различитих коалиција и др.

Године 2015. Вилијам Линд је анализирао и донекле модификовао своја становишта о концепту рата четврте генерације. Исте године је публикован „Приручник за ратовање четврте генерације“ („4th Generation Warfare Handbook“), који је написао са Грегоријем Тилом (Gregory Thiele), у којем наглашавају мењање рата које се одвија све брже, прецизније „не мења се само начин вођења рата, већ се мењају и учесници рата, као и циљеви због којих се рат води“ (Lind & Thiele, 2015: 3). Према њиховом мишљењу, на делу је криза легитимитета државе, те су присутни разноврсни актери рата у савременом добу, јер становници држава широм света, исказују наклоност ка другим ентитетима уместо држави. Тако су учесници у конфликту, поред држава, и „кланови, племена, етничке групе, културе, религије, идеологије, као и криминалне банде, који у борбама прибегавају многим различитим средствима, а не само конвенционалним бојевима и биткама“ (Lind & Thiele, 2015: 5). Линд и Тил такође елаборирају о адекватним решењима на претње четврте генерације, наглашавајући да „не постоји чисто војно решење“ (Lind & Thiele, 2015: 6). Стога, потребно је осмислити адекватне стратегије за деловање у новим концептима ратовања, јер „иако се лако добијају сви тактички бојеви, још увек се може изгубити рат“ (Lind & Thiele, 2015: 11). У ратовима четврте генерације употреба оружаних снага односно супериорне ватрене моћи за убијање људи и уништавање материјалних добара мора да буде селективна и ограничена (физички ниво рата), јер непријатеља треба савладати и на менталном/моралном нивоу. Другачије речено, у односу на физички ниво рата, морални ниво је најмоћнији, указују Линд и Тил.

Концепт рата четврте генерације доживео је разноврзне критике, а као најоштрији критичар издвојио се Антулио Ечеварија, који је Линду и Хемсу замерао на наводно погрешним интерпретацијама и нетачним предвиђањима. Наиме, Ечеварија је у свом истраживању навео неколико фундаменталних недостатака концепта рата четврте генерације (Echevarria, 2005). Насупрот мишљењима заговорника концепта рата четврте генерације, не показују све терористичке групе тежњу да уруше друштвене системе у којима дејствују, напротив има и оних које се интегришу у њих путем различитих организација и установа које раде на решавању свакодневних проблема обичних становника. Такође, терористи и различите друге оружане групације не служе се искључиво високом технологијом у ратовима четврте генерације, о чему сведоче примери сукоба у Руанди или Судану који су се одликовали употребом „старомодног оружја“. Како каже Ечеварија, чак и „у такозваном информатичком добу, употреба бруталне силе остаје ефикасна тактика у многим деловима света“ (Echevarria, 2005: 4). Затим, погрешна је претпоставка према којој терористичке организације независно делују у друштву. Показало се да су државе кључни актери у рату против тероризма, било да су на страни терористичких група кроз пружање финансијске и материјалне подршке, било као њихови противници. Дакле, без обзира на повећање значаја недржавних актера, улога државе у ратовима и сукобима је и даље важна. Ечеварији исто тако смета постављена класификација ратова односно став да једна генерација ратовања директно проистиче из другог (смењује га), давајући за пример побуњеништво које се јавља још у античком добу, односно пре друге и треће генерације ратовања. На крају, подривање политичке воље непријатеља није само главни циљ у рату четврте генерације, већ је то карактеристика скоро свих конвенционалних конфликта током историје.

4.1.4. Глобалистичка теорија о рату

Глобалистичка теорија се назива и теорија сведимензионалног рата. Идејним творцем се сматра теоретичар Рејмон Арон. Глобалистичка теорија указује на историју ратовања која се најбоље може схватати као део историје политичких односа. Наиме, глобалисти промишљају како је „тренутна констелација таква да се у исту тачку сливају три историјска низа догађаја. Први за циљ има планетарно јединство и биполарну структуру, други ширење древне религије у Азију и Европу чија би метропола била једна од великих сила, а трећи је циљ стављање у погон оружја за масовно уништавање. Тотални рат би истовремено упослио и модерну науку и ослободио најниже страсти где плаћеници и атомске бомбе постају екстремни облици насиља без граница“ (Арон, 1998: 9).

У својој теорији, Рејмон Арон се противи класичном схватању рата према којем рат служи за постизање неког политичког циља односно да је продужетак одређене политике, те сматра како се таквим схватањем нарушава законитост у испољавању ове појаве. Сходно томе, тотални нуклеарни рат не омогућава реализацију било којег политичког циља, уколико се узме у обзир степен разарања. Карактер рата треба да зависи од типа конфликта, чији је он облик испољавања. На основу наведеног, рат не треба анализирати као оружани сукоб, премда „оружани сукоб између две политички независне јединице у који су укључене организоване војне снаге као наставак племенске или националне политике налазимо у свим цивилизацијама“ (Арон, 1998: 9).

Арон сматра да је рат акт насиља у циљу принуђивања противника на одређено понашање, а у средства убеђивања уводи и принуду, додајући и могућност убеђивања савезника и противника у време мира без употребе силе. Сврха принуде јесте наметање и остваривање своје воље, а циљ рата је угрозити непријатеља, или бар да он такво осећање стекне. Дакле, Ароново елаборирање рата се своди на наметање коерзивних средстава силе у случају непокорвања (Словић, 2009). Арон је у књизи „Мир и рат међу нацијама“ (“Peace and War among Nations”) елаборирао о коришћењу војне силе у циљу постизања “вечитих циљева”, као што су: “безбедност, моћ и слава”, односно у циљу задовољавања основних људских потреба и порока. Због тога се уместо рата, у средиште пажње поставља проблем мира, указујући на постојање различитих типова мира: мир који се заснива на равнотежи, онај који се заснива на хегемонији и онај који се заснива на империјалним односима (Арон, 2001). Тиме се успоставља сведимензионално становиште рата, као што постоји сведимензионални приступ миру, јер равнотежа фактички не постоји. Глобалисти сматрају да је рат увек производ снага које разарају мирнодопску равнотежу (Вјатр, 1987). На тај начин, и рат и мир су готово па подједнако заступљени у општим друштвеним односима. Остали представници ове теорије јесу: Мичел Клер (Michael Kler), Збигњев Бжежински, Рејмонд Гартхоф (Raymond Garthoff) и Грехем Фолер (Graham Fowler).

4.1.5. Војноелитистичка теорија о рату

Војноелитистичка теорија назива се још и „теорија чистог рата“, а први ју је уобличио Пол Вирилио 1981. године у свом делу „Чисти рат“ (“Pure war”). Теорија у својој основи заступа мишљење о избегавању непосредне физичке употребе насиља, те да непријатеља треба победити без борбе, што чини тезу о чисто војној победи, која се постиже нападом на саму стратегију противника (Ђорђевић и сар., 2018). Наведено схватање налазимо и у чувеном делу „Умеће ратовања“ (“The Art of War”), у којем војни мислилац Сун Цу наводи како је најбоље извојевати победу против непријатеља, без учествовања у борбама, те да је то врхунац умећа (Тзу, 2004). Заговореници теорије тврде да је „двострано физичко насиље стално присутно, а његово експонирање има форму потенцијалног или егзистенцијалног

војног сукоба“ (Ковач и Форца, 2000: 322). Стога, потенцира се равнотежа страха и продор војничког елемента у свакодневни живот, кроз тезу о очувању мира ратном машинеријом, а ратни походи су могући искључиво на непријатељевој територији.

Представник теорије, Пол Вирилио сматра да чисти рат није ни рат, ни мир, то више није апсолутни или тотални рат, то је само војна инстанца у својој изворности. Чистој моћи (војној ствари) даје се слобода пројектовања до нивоа потпуне аутономности. То значи да се продубљује јаз између професионалне војне елите која држи монопол поседујући чисту моћ, способне да створи и да користи сложено оружје, и масе обичних грађана, задужених једино да оружје одржавају или траже његову употребу (Virilio & Lotringer, 2007). Насупило је доба пост-клаузевицевских ратова. Клаузевицев рат је политички рат, са политичким структурама, државама, заставама, објавама рата. Свега више нема од када је на сцену ступио велики тероризам. Не може се победити у рату у којем се више не зна ко је непријатељ. Пол Вирилио и Силвер Лотрингер (Sylvère Lotringer) 2007. године у делу „Чисти рат: двадесетпет година касније“ (“Pure War: Twenty-Five Years Later“) изнова разматрају тезе изнете у сада већ „класичној“ књизи „Чисти рат“, указујући на невидљиви рат који технологија води против човечанства, на непостојање разлике између рата и мира после Другог светског рата, на појаву „акциденса“ који неминовно израстају из сваког технолошког напретка. Указује се на ескалацију свеprisутне претње „акциденса“, војног, економског итд. Равнотежа моћи између Истока и Запада заснована на нуклеарном одвраћању уступила је место дифузној мулти-поларној нуклеарној претњи. Брзина комуникације, која се експоненцијално повећава, омогућава да „локални акциденси“ тренутно постају глобални. Остали представници ове теорије су: Мартин ван Кревелд (Martin van Creveld), Мајкл Хауард Michael (Howard) и Петер Флајшман (Peter Fleischmann).

4.1.6. Информатичко-психолошка теорија о рату

Информатичко-психолошка теорија о рату позната је и као „теорија неокортичког рата“, а за ову врсту ратовања користе се и термини попут „интелектуални рат“, „психолошки рат“²⁰ и други. Тежиште истраживања се базирало на човековој личности и могућности утицаја на његову психу у циљу постизања “добровољног“ потчињавања жељеном понашању. У литератури се наводи да се корени савремене мисли дате теорије налазе у делима немачких аутора непосредно пре и у току Другог светског рата, а да су је унапредили кроз своју праксу Сједињене Америчке Државе и Велика Британија. Наиме, оне су знатно користиле овај вид ратовања. Такође, психолошки начин ратовања након Другог светског рата је нашао примену у односима између супротстављених друштвено-политичких система, који су названи “хладноратовски блокови“, а мисли се на капитализам и социјализам. Сједињене Америчке Државе су за време Хладног рата, приступиле коришћењу различитих субверзивних активности са јаким психолошко – пропагандним дејствима, односно специфичних тајних или прикривених мера и поступака који су чинили темељ

---

²⁰ „Психолошки рат представља борбу коју држава води интелектуалним оружјем“ Извор: (Суштина функција и организација „психолошког рата“, 1996: 9). „Психолошке операције састоје се из психолошких активности и психолошког рата, и обухватају оне политичке, војне, економске и идеолошке акције, које се планирају и предузимају ради стварања код непријатеља, непријатељски расположених, неутралних или пријатељски наклоњених иностраних група - таквих осећања, ставова или понашања, који иду у прилог остваривању националне политике и циљева. Психолошки рат је планско коришћење пропаганде за време рата или после објављивања стања приправности, и експлоатације других акција, првенствено утицања на мишљење, осећања, ставове и понашање непријатељских, неутралних или пријатељски наклоњених иностраних група, на такав начин да то доприноси остваривању националних тежњи и циљева...“ Извор: (Амерички војни приручник, 1962: 3).

специјалног рата. Даљим усавршавањем стратегије специјалног рата, пре свега у технолошком смислу, њена начела су евалуирала у Стратегији сукоба ниског интензитета која је намењена за све сфере друштва, са циљем да се у оквиру „меке“ моћи – уз помоћ медија (електронски или штампани) утиче на свест људи да делују у духу западног (америчког) система вредности (Живојиновић, 2016).

Касније са развојем савремене технологије појављују се тзв. неокортикалне теорије о рату које изучавају деловање на активности и понашања људи, њихово свесно и вољно понашање, путем пробраних и сублимираних информација које стварају неслогу и поделе. Појам „неокортички“ тј. „неокортикални рат“ појављује се у писаном облику у „Обавештајној анализи“ некадашњег пуковника Ратне авијације САД Ричарда Шафранског из 1994. године. Шафрански је дефинисао основне елементе неокортичког ратовања, те разматрао утицај који има на човеков мозак, у смислу потчињавања воље непријатеља ради остваривања ратних циљева. Под овим појмом подразумева се суптилни облик вођења нератних операција, односно то је „скуп техника, дисциплина и метода неуролингвистичког програмирања у моделима савремене телекомуникације, којима се делује на неокортес (кора великог мозга) који садржи око 80 одсто неурона што код човека обезбеђују процес осматрања, оријентације, одлуке и деловања“ (Живојиновић, 2016: 186). Теорија заступа мишљење да ради остваривања сопствених циљева (тактички, операцијски и стратегијски), треба утицати на неокортес односно мењати конфигурације људских мозгова „крз истовремена дејства на пет функција “колективног мозга“: осматрање (перцепцију), оријентацију, вољу, одлуку и акцију“ (Живојиновић, 2016: 186). Дакле „неокортикални рат“ је један сегмент ратне стратегије, са свим својим одбрамбено – нападачким карактеристикама, мерама и поступцима за деловање.

Теорија полази од става да је рат последица избора људи, са циљем да се противник потчини супротно његовој вољи, примељујући разне психолошко-пропагандне активности, ради остваривања ратних циљева (Ђорђевић и сар., 2018). Неокортичко ратовање тежи да контролише и обликује понашање противника, односно „циљ новог начина ратовања је поробити ум, присилити противника да ради оно што ми желимо, а не уништити га физички“ (Dunnigan, 1993). Један од запаженијих заговорника ове теорије, Ричард Шафрански, сматра да ратом треба тежити потчињавању притивника својој вољи, те у том смислу потребно је да се мењају методи и средства рата да би се то постигло. Према његовом мишљењу, до рата долази када људи или организације одлуче да међусобно супротставе своје воље. Циљ рата је да се противник натера или подстакне да направи за себе гори избор или да изабере оно што ви желите да он изабере, односно циљ рата је да се савлада непријатељева воља (Шафрански, 1996).

Примена „неокортикалног рата“ започиње најпре проучавањем противника у смислу посматрања његовог понашања, анализирања поимања и схватања. Узима се у обзир и значај и утицај историјских, традицијских, религијских културних и других чинилаца на људско деловање и стварање (Живојиновић, 2016). Након тога спроводи се одабир кадрова, избор средстава која ће се примењивати, као и начин на који ће се све то спровести (Радишић, 2001). Посебно се тежи да се изврши утицај на мозак противничких вођа, на њихово схватање, унутрашње стање и расположење, као и на млађу популацију. То се постиже утицајем на свест, перципирање и вољу, без примене физичког насиља, тако што им се презентују перцепције и информације које се примају путем чула или сазнања, чиме се постиже да је број њихових прорачуна и процеса ограничен и контролисан, или врло широк и дезоријентишући. Заправо, крајњи циљ је довести противника до одлуке да не приступи борби, а не само да се избегне таква борба (Мишовић и Ковач, 2006). Значајну улогу у

успешном вођењу неокортикалног рата играју и верске заједнице које пропагирају своја веровања и тумачења стварности, те испољавају дејство на психо – физичко понашање појединаца, према унапред планираним техникама и циљевима (Живојиновић, 2016).

Сходно наведеном, можемо закључити да су савремени сукоби оријентисани на психичко деловање човека, на утицај који могу произвести на његово мишљење, вољу, емоције. Потенцира се „смањивање бројног стања људства и технике и њихово преструктурирање у убојитије и ефикасније снаге које ће деловати у свим димензијама егзистенције, јер рат, као перманентан процес, траје и кад оружје није у употреби“ (Живојиновић, 2016: 186). Овакви облици вођења рата примарно су у потреби у америчкој стратегији, где се неконвенционална средства (комбинована невојна средства) допуњују конвенционалним (војна сила), обично у завршним фазама сукоба (Живојиновић, 2016). Неокортикални рат је реалност, а савремени свет је све више под утицајем медијске, информатичке, пропагандне и психолошке манипулације, која служи најјачим силама да креирају виртуелну стварност у којој мељају свест, понашање, мишљење, ставове и уверења код људи.

4.1.7. Технолошко-информатичка теорија о рату

Технолошко-информатичка теорија о рату се назива и „теорија виртуелног рата“. Иако су још стари Грци користили виртуелну пројекцију рата, она је свој врхунац достигла у данашњем добу, као производ апсолутне техничке моћи (информације и технологије). Дакле, виртуелни рат је своју потпуну кулминацију досегао у савременом - електронском добу. Теорија представља могућност виртуелног (привидног) приказивања рата употребом (злоупотребом) глобалних технолошких система и масовних медија, у циљу манипулације људима и њиховом свешћу (Мишовић и Ковач, 2006). Могуће је, чак, извршити и презентовати ратове који се нису ни догодили, укључујући сваког актера у рату - жртве и хероје. Типичан представник теорије је француски филозоф Жан Бодријар, који је говорио о представама које су доживеле своју материјализацију кроз форму виртуелног рата. На основу такве представе, путем глобално симулираних и приказаних информација могуће је створити доживљај нужности и истине. Остали представници ове теорије су: Жак Дериде (Jacques Derrida), Џорџ Шваб (George Schwab) и Томас Нејгел (Thomas Nagel).

Апсолутна моћ медија, подразумевајући под тим моћ информација и средстава за преношење информација, производи способност имагинације и виртуелног приказивања стварности, а што уједно представља манипулацију елемената који сачињавају рат. Све што се представља у медијима, путем глобално симулираних и представљених информација, може се презентовати под изговором заштите људских права и универзалне слободе, односно ствара се простор за креирање “истине“ и виртуелне стварности, а човек као индивидуа, наводно се апострофира као централна ствар цивилизацијског постојања (Ђорђевић и сар., 2018). На тај начин, формирају се ставови о рату као интересу савременог слободног човека. Технолошко-информатичка теорија свој врхунац доживљава током рата у Персијском заливу, када је путем светске глобалне телевизијске мреже приказана презентација овог друштвеног сукоба, на унапред осмишљени начин.

Чувени филозоф Жан Бодријар, разматрао је моћ манипулације елементима рата, те је истицао како смо последњих година били сведоци другачије слике рата као друштвеног сукоба, приказане кроз светску медијску презентацију, односно путем средстава која су доживела своју материјализацију и светску популаризацију кроз форму виртуелног сукоба. Бодријар истиче у свом делу „Рат који се није десио“ (“The Gulf War Did Not Take Place“), да се (први) рат у Ираку, заправо, није догодио. Његова теза из 1991. године, одјекнула је

онолико снажно колико и сам рат. Он, заправо, мисли на то да се рат, за нас, који смо га посматрали са безбедне удаљености, догодио заправо само медијски, да ми ништа од ужаса рата, наравно, нисмо осетили, те да управо на то мисли када каже да се рат није догодио. Рат у Персијском заливу се није догодио јер догађај је нешто несводиво, непредвидиво, неизрачунљиво, догађај се напосто догађа, а не пројектује. Рат у Персијском заливу те 1991. године, као ни онај други, више од десет година касније, није се догодио јер није био догађај, јер у њему није било ничег неочекиваног, он је био програмиран попут компјутерске игрице у којој једна страна увек побеђује, шта год она друга, у међувремену, радила. Према његовом мишљењу, рат у Заливу се није догодио јер није био догађај, него испуњење плана. О рату се није могло говорити јер су савезничке снаге предвођене САД-ом умногоме надмашивале ирачке снаге. Све се одвијало према унапред познатом сценарију. Оно што се одиста десило био је медијски догађај смештен у реалном времену зарад препознатљивих сврха; рат произведен за широки ТВ аудиторијум као егзил од виртуелног. У том рату није било ничег немогућег. Утолико ни стварност без догађаја није стварност. Стварност постаје властити одраз, одвијање онога што је унапред пројектовано, сматра Бодријар (Baudrillard, 1995).

4.1.8. Теорија сукоба цивилизација

Теорија о сукобу цивилизација разматрајући појам и узроке рата осветљава нове аспекте у разумевању и анализи савремених и будућих сукоба на глобалном нивоу, те важи за веома запажену теорију у последњој деценији XX века. Посебно се издвајају схватања Самјуела Хантингтона који рат посматра из угла сукоба цивилизација у свом делу *Сукоб цивилизација*, али и Алвина и Хајди Тофлер у делу Рат и антират, који пак сагледавају рат из правца цивилизацијских таласа. Линд и сарадници такође наводе различите културе (цивилизације) као главне субјекте у будућим сукобима, те посебно издвајају исламску и друге веће незападне цивилизације које ће најпре бити у стању да парирају западној доминантној култури односно јудео-хришћанској култури (цивилизацији) (Lind et al., 1994).

Самјуел Хантингтон у својој теорији тврди да су ратови карактеристична појава која прати свако преобликовање светског поретка, а да се сукоб између конкуретних цивилизација налази у основи савремених и будућих ратова, који се углавном појављују као комунални и локални ратови. Према његовим прогнозама, сукоб цивилизација ће бити доминантно обележје светске политике и у исто време последња фаза у еволуцији сукоба у модерном свету (Huntington, 1996). Према теорији, посебно се истиче политичка важност култура и цивилизација, на основу чега је дата полазна хипотеза да ће кључни извори сукоба у у савременом свету (након Хладног рата) бити културални, односно да ће се главни сукоби водити између нација и група различитих цивилизација. Наиме, културни и цивилизацијски идентитети биће одлучујући за односе између земаља, у смислу њиховог удруживања или стварања антагонизама. Сукобе између држава из различитих цивилизација превасходно заоштравају њихове културне разлике, док висок степен културне хомогености унутар једног цивилизацијског прстена смањује напетост и могућност унутрашњих сукоба. Хантингтон наводи да током рата преовладава идентитет који највише значи у односу на сукоб, а тај идентитет је готово увек одређен религијом. „Религија психолошки односно безбедоносно-културолошки пружа најуверљивије оправдање, које не само да подстиче већ доводи до стања свести безусловне борбе против безбожника“ (Хантингтон, 1998: 267). Према Хантингтону, укупно постоји осам основних (важнијих) цивилизација, које идентификује по религијској припадности, а то су: западна, која укључује Европу, Северну Америку, и др. земље у којима су настањени Европљани, попут Аустралије и Новог Зеланда; хиндуистичка која представља средиште индијске цивилизације; конфучијанска, која укључује конфучијанску Кину, кинеске заједнице и културу Вијетнама и Кореје; јапанска; словенско-

православна; латиноамеричка, која је интегрисала и домородачке културе које нису постојале у Европи; исламска, која укључује арапску, турску, персијску, малајску и друге подцивизацијске групације; и на крају афричка цивилизација. Интензитет сукоба различит је између цивилизација, а може бити снажног, средњег и слабог интензитета. С обзиром на значајност сукоба, Хантингтон посебно указује на тежину сукоба између ислама и Запада.

Према Хантингтону, највероватнији сукоб у будућности између супротстављених цивилизација прво ће започети на линијама њиховог додира и разграничења, односно на неуралгичним граничним просторима. Ратове на линији раздвајања цивилизација назива и „ратовима идентитета“, „премда је рат укоренењен у идентитету човека“ (Хантингтон, 1998: 266). То су, дакле, ратови који се воде због неодговарајућих граница између различитих цивилизацијских групација, односно „пошто је религија главна одређујућа карактеристика цивилизације, ратови због неодговарајуће границе готово увек су ратови између људи различитих религија“ (Хантингтон, 1998: 43-51). Притом, аутор указује на постојање највећег броја сукоба на местима граница цивилизација које раздвајају муслимане и немуслимане, односно на простору Евроазије и Африке, те наводи да су муслиманске државе у тим кризама прибегавале насиљу у 55% случајева, док је то код осталих држава далеко мање. Главни узроци повећања броја ратова на линијама раздвајања цивилизација и значајне улоге муслимана у њима крајем XX века првенствено су: историја у смислу сећања на прошлост и насиље дуж линија раздвајања; демографија (промена демографске равнотеже); и политика. Као пример Хантингтон узима рат у бившој Југославији, означавајући га као „међуцивизацијски рат, у коме је најважнији фактор била демографска промена до које је дошло на Косову, али и у Босни“ (Хантингтон, 1998: 261).

Према Хантингтоновим прогнозама, будући сукоби између цивилизација водиће се између западне цивилизације која је уверена у своју универзалност и других конкурентних цивилизација, првенствено, између западне и исламске, односно кинеске цивилизације, које имају супериорне културе, а инфериорну моћ. „Супериорна материјална моћ Запада и супериорна култура (Кина, Исток) неизбежно доводе до будућих ратова“ (Хантингтон, 1998: 266). У том смислу Хантингтон истиче главни узрок могућег сукоба између ислама и запада, „темељни проблем Запада у односу на исламску цивилизацију није исламски фундаментализам него ислам као такав, са свим својим особеностима, дакле другачија цивилизација, чији је народ увучен у надмоћ своје културе и опседнут заостајањем своје моћи. С друге стране за ислам је проблем Запад, другачија цивилизација, чији народ је уверен у универзалност своје културе и у своју надмоћну снагу, као и у обавезу ширења те културе у целом свету“ (Хантингтон, 1998: 217-218). „Динамизам ислама представља стални извор релативно малих ратова дуж цивилизацијских граница, јер где год се човек осврне дуж периферије ислама, муслимани имају проблема с мирним суживотом са својим суседима“ (Хантингтон, 1998: 256). Са друге стране, успон Кине је потенцијални извор великог међуцивизацијског рата средишњих држава. Ипак, мање је вероватно да се нека средишња држава одлучи за непосредну и отворену примену силе у међународним односима. Хантингтон сматра да сукоби између средишњих држава могу настати само у две ситуације: прво, „рат може настати услед ескалације сукоба дуж границе између локалних група, када групе сународника укључујући и средишње државе, прискачу у помоћ локалним актерима у сукобу; такве могућности у великој мери подстичу средишње државе из супротстављених цивилизација да обуздају или реше сукоб дуж цивилизацијске границе; и друго, до рата између средишњих држава може доћи због промена у глобалној равнотежи моћи између цивилизација“ (Хантингтон, 1998: 208). Ратни сукоби су константа људске историје кроз све епохе, а вероватно ће остати и у будуће, закључује Хантингтон.

Теоретичари који сагледавају рат из правца цивилизацијских таласа су Алвин и Хајди Тофлер, који сматрају да је рат између држава различитих цивилизацијских таласа неизбежан. Наиме, рат је константа међународних односа, што показује и податак да је у другој половини XX века, од укупно 2.340 недеља, односно у периоду 1945-1990. године, свега три недеље протекло да није било рата (Тофлер и Тофлер, 1998: 13). Дакле, приликом анализе узрока ратних сукоба ови аутори су распоређивали државе у цивилизацијске таласе. У првом таласу се налазе државе које су аграрне и недовољно развијене; другом таласу припадају индустријске државе; док се у трећем таласу налазе високо развијене државе које припадају информатичком добу. Логично, сваки напреднији талас тежи да створи нови светски поредак по својој мери, потчињавајући остале таласе. У том смислу Тофлерови закључују да „увести на планети нову цивилизацију и очекивати мир и тишину јесте врхунац стратегијске наивности. Свака цивилизација има своје властите економске, а самим тим и политичке и војне захтеве” (Тофлер и Тофлер, 1998: 7), из чега произилази да постоји велика извесност избијања ратова у будућности.

4.2. Карактеристике Хладног рата у биполарном поретку

Свет након завршетка Другог светског рата, односно биполарни светски систем током периода Хладног рата, карактерисала је стална тежња држава да повећавају своју оружану моћ. Међународни поредак у биполарном периоду посебно је карактерисао процес пролиферације или умножавања нуклеарног оружја, као једног од важних фактора светске безбедности. Наиме, поред САД и СССР, још држава је отпочело припреме за покретање сопствених нуклеарних програма (Илић, 2013), те су отпочеле са производњом нуклеарног наоружања и система за одбрану од истог, док су тренутне поседнице наставиле са производњом и нагомилавањем великих количина оружја несагледиве разорне моћи. Појам велике силе није се могао ни замислити без поседовања нуклеарног оружја. Истовремено и мање земље покушавале су да дођу у посед нуклеарног оружја. Тако је отпочела нуклеарна ера и свеопшта „трка у наоружању“, која је нарушавала процес редукције нуклеарног оружја. Велике силе су покушавале да онемогуће мањим земљама да поседују нуклеарно оружје и међусобно су се спориле, док је посебан изазов представљала могућност да ово оружје припадне различитим недржавним актерима односно терористима. С обзиром на изразите могућности угрожавања међународне безбедности путем претње и употребе нуклеарног оружја, исто је почело да буде главни инструмент за остваривање утицаја развијених земаља на читав свет. Упоредо са повећањем броја држава које су поседовале нуклеарно наоружање и чинице да се оно рапидно умножава, чинили су се уједно и међународни покушаји да се исто спречи, с обзиром да је нуклеарно оружје било једино оружје за масовно уништење које није забрањено међународним уговорима, иако има највећу разорну моћ од свих врста наоружања (Поткрајац 2018). Наоружање је тако, упркос бројним декларацијама и резолуцијама унилатералног, билатералног и мултилатералног карактера постало основно обележје развоја међународних односа тог доба.

Након Другог светског рата изникле су две светске силе, САД и Совјетски савез, које су се „хладно“ надметале у биполарном светском поретку, кога је пре свега карактерисала опасност од избијања нуклеарног напада. У циљу повећања своје моћи и реализовања интереса, САД и СССР су тежиле „остваривању глобалније доминације која је могла бити постигнута једино наношењем пораза супротној страни“ (Мирковић, 2003: 11). С обзиром на постојање нуклеарног оружја, морале су да пронађу алтернативне начине за остваривање својих циљева. Један од њих је потпомагање одређених политичких група које припадају појединим војно-политичким савезима, тј. НАТО и Варшавском пакту, али и различитих

политичких скупина у државама Трећег света, чиме је природа хладног надметања суперсила узроковала значајну трансформацију рата током биполарног глобалног поретка.

4.2.1. Откриће и развој нуклеарног оружја

Други светски рат представља време огромног помака на пољу науке, поготову у области развоја оружја и технологије. Прва атомска бомба је откривена у току Другог светског рата, у оквиру чувеног и изузетно скупог атомског пројекта под називом „Менхетн“. Ипак, темељи за њено откриће постављени су доста раније. Све је почело 1869. године, када је Хенри Бекелер (Antoine Henri Becquerel) открио радиоактивност уранијума. Наредни корак су направили Марија (Marie Curie) и Пјер Кири (Pierre Curie), 1902. године када су изоловали радиоактивни елемент назван радијум. Потом, 1905. године Алберт Ајнштајн, један од најпознатијих физичара двадесетог века, је објавио своју теорију релативитета. Према теорији, уколико би се маса трансформисала у енергију, добиле би се велике количине ослобођене енергије (Теле, 2015). Ајнштајнова теорија релативитета је, заправо, представљала апстрактну основу за конфигурацију атомске бомбе, односно оружја са енормном деструктивном снагом. Тако је Ајнштајн још пре почетка Другог светског рата обавестио председника САД-а, Френклина Д. Рузвелта (Franklin Delano Roosevelt) о огромном потенцијалу нуклеарне енергије, уз примену уранијума, за ставрање атомске бомбе. Исти потенцијал нуклеарне енергије увидела је и Немачка, која је након доласка Хитлера и нациста на власт била прва држава која је вршила истраживања везана за нуклеарну физику.

Забринут због истраживања нациста, председник Рузвелт је 1941. године одлучио да издвоји финансијска средства, како би САД отпочеле конструкцију атомске бомбе. Пројекат „Менхетн“ био је чуван као највећа државна тајна, а крајњи циљ је да на тај начин САД стекну предност над непријатељем и окончају рат у своју корист. Од децембра 1942. до јула 1945. године, САД су направиле три атомске бомбе, а прво тестирање, под називом „Тринити тест“ („Trinity“), извршено је 16. јула 1945. године, у америчкој држави Нови Мексико (Chomsky & Polk, 2013). Технологија је усавршена у последњим годинама рата, а након успешне пробе, очевицима и упућенима у пројекат, а ускоро и остатку света постало је јасно да је свет ушао у ново доба – доба нуклеарног оружја. Међутим, тада се још увек није знало какве последице и дејство оно може имати на човека.

Маја 1945. године, Немачка је капитулирала, али је настављен рат са Јапаном који је САД задао озбиљан ударац нападом на Перл Харбор. САД су све више биле одлучне у намери да употребе атомску бомбу у рату, што и чине 6. и 9. августа 1945. године, бацањем атомских бомби на јапанске градове Хирошиму и Нагасаки. Последице су биле катастрофалне, две бомбе су сравниле за секунд два града и однеле на стотине хиљада живота, што непосредним ударом, што путем последица радиоактивног зрачења у наступајућим годинама. Ова два случаја су први пут када су атомске бомбе употребљене над људима. Знања о ефектима нуклеарног оружја још увек нису комплетна. Једина искуства о деловању овог оружја у рату везана су за нападе на Хирошиму и Нагасаки. „Претпоставља се да је тада око 140.000 људи страдало у нападима, а да је два пута више умрло од директних последица: опекотина, радијације, глади, итд.“ (Stojanović, 2018: 36 према Теле, 2015). Адекватно пружање помоћи повређенима било је у великој мери онемогућено, а поред медицинских проблема, велике последице је претрпела електрична инфраструктура, текуће воде, исхрана, смештаји. Од нуклеарног зрачења бомби и последица радијације у недељама, месецима и годинама после напада преминуле су хиљаде људи (Borrie & Caughley, 2013).

Радиоактивне честице су контаминирале атмосферу и животну средину, те је почела да пада “црна киша” радиоактивних честица, током година од напада.

У јутарњим часовима 6. августа 1945. године, амерички авион бомбардер Б29А бацио је једну једину бомбу на јапански град, тешку скоро 4,5 тоне са 60 око килограма уранијума. Падала је 57 секунди и експлодирала на висини од око 700 метара. Прва атомска бомба „Мали дечак“ икад коришћена у рату експлодирала је изнад Хирошима и у тренутку је обрисала са карте цео један град. Једна четвртина градског становништва страдала је у експлозији, а друга четвртина умрла је у месецима који су следили. Тим догађајем почиње нуклеарна ера, у којој достигнућа науке по први пут постају нова, застрашујућа претња за човечанство. Кад је атомска бомба експлодирала изнад града, бљесак сјајног, ужареног светла спалио је све што је дотакао. У првом тренутку, након што је експлодирала атомска бомба, температура у њеном центру достигла је неколико милиона степени целзијуса, у дијаметру од 28 метара. Секунду касније, топлотни талас се ширио и уништавао сваку органску материју пред собом. Температура у том тренутку је била око 5.000 степени, а само три секунде после експлозије, температура је била око 1.700 степени целзијуса. Врућина експлозије била је толико интензивна да је избелила све у њеној зони, остављајући језиве сенке људских силуета на местима где су се налазили. У међувремену, струја ваздуха покренута експлозијом усисала је прашину и други материјал са тла, стварајући карактеристични облак у облику печурке који се подигао до висине од 12 километара. Експлозија је прогутала град стар пет векова. Све што се нашло у кругу од 1,6 километара више није постојало. У року од неколико секунди, ватрена олуја и топлина која је зрачила проузроковали су многобројне пожаре. Пожари су захватили површину од 11,4 km². Ослобођена је енергија од 13 килотона ТНТ. Комплетна инфраструктура града била је уништена. Током првог минута страдало је око 66.000 људи, а повређено 69.000 људи. Током наредна два дана број жртава је достигао 90.000. Током првих месец дана умрло је око 166.000 људи (Reed & Stillman, 2009; Tele, 2015).

Три дана касније, још једна бомба и нестао је још један град. Амерички бомбардер Б-29 бацио је тада бомбу названу „Дебели човек”. Бомба тешка око 4,5 тоне бачена је са висине од 9.600 метара, а експлодирала је после 30 секунди на 469 метара изнад Нагасакија. „Дебели човек“ је била друга и последња атомска бомба икада бачена у рату, пала је 9. августа 1945. године на јапански град Нагасаки изазвавши незапамћена разарања и својим ужасом засенивши чак и трагедију у Хирошими три дана раније. Атомска бомба бачена на Нагасаки имала је још јачу разарајућу моћ него прва, бачена на Хирошиму. Снага експлозије била је 21 килотон ТНТ. Произвела је температуру од око 3.900 степени целзијуса, а ударни талас ваздуха путовао је брзином од преко 1.000 km/h. “Печурка” која је настала после експлозије достигла је висину од 16.000 метара. Уништено је 70 одсто града, а после 20 минута почела је да пада “црна киша” радиоактивних честица. Погинуло је 73.000 људи, а хиљаде су умрле током наредних година од последица радијације (Reed & Stillman, 2009, Tele, 2015).

Последице у оба напада биле су без преседана, памтиће их генерације људи широм света. Многи преживели су оболели од канцерогених и других болести јер су били изложени радијацији и лошим условима живота у разореном, послератном Јапану. Њихова смрт долазила је споро, уз неподношљиве болове. Радијација нуклеарних експлозија проузроковала је и генетске мутације које су доводиле до веома тешких физичких и менталних оштећења будућих генерација. „Ефекти атомских бомби су код многих Јапанаца довеле до разних секундарних медицинских поремећаја: појаве катаракте, леукемије и других врста рака. Хиљаде људи опоравило се од болести, али су им често остајали ружни ожиљци, брзо су старили и постајали сексуално неспособни. До 1948. године међу

преживелима проценат оболелих од леукемије био је педесет пута већи од уобичајеног. Жене које су биле трудне у време експлозије побациле су, или су рађале мртву, болесну или умоболну децу закржљалих лобања. Деценијама после напада, људи и даље умиру од последица атомских бомби, што показује натпросечан број оболелих од рака и повишеног крвног притиска“ (Stojanović, 2018: 36 према Tele, 2015). Објављен је велики број сведочанстава жртава атомског напада и студија о последицама које је атомско оружје оставило и, после седам деценија, још оставља на оне који су га преживели као деца. Научници су мислили да ће последице зрачења престати да утичу на људе после 10 до 20 година. Најновија истраживања, међутим, указују на трајније последице. У Јапану данас живи око 200.000 људи који су преживели атомске ударе на Хирошиму и Нагасаки. Из те популације две трећине умиру од разних облика рака и леукемије. У деценијама после Хирошима и Нагасакија око 400.000 имена уписано је у меморијал жртвама.

Након Хирошима и Нагасакија, уместо да одустану од развоја овог разорног оружја, велике силе су у њему виделе огромни потенцијал и оберучке га прихватиле, те су и друге државе предузеле кораке за увођење сопствених нуклеарних програма, у циљу постизања огромног утицаја на плану међународне политике. „Убрзо затим, нуклеарна ера је почела и претња од употребе нуклеарног оружја је наставила да буде једна од главних тачака спорова кроз цео двадесети век“ (Илић, 2013: 49). После САД, и Совјетски савез је развио нуклеарно оружје и први пут га успешно тестирао 29. августа 1949. године. То је значило да САД губи монопол над поседовањем нуклеарног арсенала, и да би Совјетски савез био у стању да одговори у случају удара нуклеарних ракета САД-а. У наступајућим деценијама почиње трка у наоружању између два савеза: НАТО савеза на челу са САД са једне, и Варшавског пакта, односно Совјетског Савеза са друге стране. Отворена су врата новом сукобу, који је у историји остао запамћен као „Хладни рат“.

4.2.1.1. Појам и карактеристике нуклеарног оружја

Нуклеарно оружје, заједно са хемијским, биолошким и радиолошким оружјем, спада у категорију оружја за масовно уништење, а то су оружја чију је примену немогуће контролисати, чије је дејство немогуће ограничити, ни временски ни просторно, тако да доводи до масовног уништења свих живих бића и несразмерног разарања у односу на циљ који се жели постићи. Самим тим, као главне особине издвајају се управо разорни или деструктивни ефекти и велике људске жртве тј. масовна страдања - масовно уништење. Свакако, нуклеарно оружје се издваја као оружје с најдеструктивнијим ефектима, премда прети масовним разарањима објеката и инфраструктуре.

Под нуклеарним оружјем подразумева се муниција (ракете, бомбе, гранате, торпеда) експлозивног дејства, чије је рушилачко дејство засновано на енергији атомског језгра. Његови различити ефекти могу захватити велико подручје, уништавајући одабране циљеве у захваћеној области, извршити свеобухватна разарања, угрозити животе милијарди људи и скоро целу цивилизацију, као и проузроковати еколошке промене уништавањем нормалних животних услова у дужем временском периоду. Огромни полупречник ефикасног дејства нуклеарне експлозије, зависно од снаге нуклеарног пројектила, може износити од једног до неколико стотина километара од центра експлозије. Огромна разарајућа моћ нуклеарног оружја чини отежаним његову примену као борбеног средства у традиционалном смислу, јер чак и нуклеарно оружје са релативно малим учинком значајно је јаче од најјачег конвенционалног експлозива (Лазаревић и Радовановић, 2015). Нуклеарно оружје се разликује од сваког другог оружја како због неселективног разарања које проузрокује, тако и због генетски погубних пропратних радиоактивних последица. Само једна нуклеарна бомба

која би експлодирала изнад великог града могла би да убије милионе људи у трену. Употреба десетина или стотина нуклеарних бомби пореметила би глобалну климу и проузроковала глад широких размера. Без обзира на обим напада, адекватан хуманитарни одговор не би био могућ.

Главне карактеристике нуклеарног оружја огледају се приликом његове експлозије, када се испољавају три основна дејства: ударно (механичко), топлотно и радиоактивно. Ударно дејство нуклеарних експлозија производи талас јако сабијеног ваздуха, који се креће у свим правцима и за последицу има тренутно рушилачко и уништавајуће дејство у односу на живу силу и материјална добра. Том приликом, утицај на људе може бити непосредан, када долази до повреда бубних опни и унутрашњих органа, и посредан, када зграде приликом рушења затрпавају људе, а парчад и други предмети које носи ударни талас изазову повреде или смрт (Ђармати, 2004). Топлотно дејство нуклеарне експлозије испољава се у виду јаког светлосног блеска, који изазива привремено слепило код незаштићених људи и траје краће или дуже, у зависности од доба дана и чистоће атмосфере, положаја тела и удаљености од центра експлозије. Експлозија ствара и инфра-црвени талас, који доводи до оштећења (страдања) површинских органа - сагорева људску кожу, очи, усне, периферне делове система слуха. Топлотно дејство се манифестује и у виду топлотног импулса који за последицу има стварање масовних пожара и појаве ватрене олује, са великим последицама по људске животе (може проузроковати опекотине различитог степена или чак изазвати смрт) и материјална добра. Приликом нуклеарне експлозије долази и до настанка радиоактивног зрачења, које је невидљиво, врло продорно и делује штетно на човечији организам, уништавајући органе и ткива изложене дејству таласа. Када радијација делује на човеков организам долази до настанка радијацијске болести, чији се симптоми огледају од главобоље, малаксалости, жеђи, повраћања, вртоглавице, губљења апетита до крварења, опадања косе, замарања, пораста температуре и смрти. Брзи неутрони и гама зраци који се јављају при експлозији, могу да буду смртоносни и до неколико километара од места експлозије. Ништа мање нису опасна ни накнадна зрачења која остављају ужасне последице „у виду генетичких мутација, масовних појава малигних обољења, поремећаја природне равнотеже у биоценози и биосфери“ (Јовић, 1999). С обзиром на све ефекте које нуклеарно оружје оставља по човека и животну средину, здраворазумски се вероватно чини да је немогућа његова употреба у оружаним сукобима која би била у складу са правилима међународног права.

Могућност појаве нуклеарног рата захтева да се његове могуће последице прецизно и широко схвате. Нуклеарни арсенали који већ постоје, садрже веома велика мегатонска оружја од којих свако има већу разорну моћ од укупног конвекционалног експлозива који је икада био употребљен у ратовима. У том смислу, могуће последице нуклеарног рата, без обзира од места где је почео, не би се могле ограничити на силе ангажоване у рату, већ би имале утицаја и на суседне државе, па чак и оне у удаљеним крајевима света. „Масовна примена нуклеарног оружја у ратним сукобима ширих размера за последицу би имала велики број људских жртава, разорене градове и подручја са смртоносним нивоом радијације и до неколико километара од места експлозије, која могу проузроковати тешке последице – генетичке мутације, масовне појаве малигних обољења и поремећаје природне равнотеже у биоценози и биосфери“ (Јовић, 1999). Директно су угрожени ресурси за заштиту здравља, медицинску негу и друге људске услуге, премда би болнице и апотеке биле у рушевинама широм зоне потпуног уништења која би се протезала километрима (Вокан и сар., 2004). Они који би покушали да пруже помоћ болесним или рањеним били би изложени високом степену радиоактивности, ризикујући животе. Опстанак би био веома тежак услед недостатка воде, хране и несташнице електричне енергије. Било би проблема са грејањем,

поквареним телекомуникацијама и индустријом (Bokan, Čižmek, Pijaš, Jukić, Orehovec, i Radalj, 2004).

Већина данашњег нуклеарног оружја има подесиви опсег разорне моћи, што значи да се њихова количина експлозивне енергије може повећати или смањити у зависности од војне ситуације и циљева. Интерактивна мапа „Нуклеарна мапа“ (“Nukemap”), коју је развио историчар Алекс Велерштајн (Alex Wellerstein) пружа увид у разорну моћ атомске бомбе и њене ефекте ако се детонира данас. Према прорачунима са овог сајта, атомска бомба од 50 килотона (снага једнака 50.000 тона ТНТ-а) детонирана на тлу уништила би све у радијусу од 380 метара. У радијусу од 800 метара, односно на површини од најмање два квадратна километра, смртност би била скоро стопостотна, а чврсте бетонске зграде би вероватно биле потпуно уништене. Доза зрачења од 500 рем-а проширила би се на осам квадратних километара и вероватно би била фатална за већину људи који би се нашли у овом простору, са 15 одсто преживелих који би на крају умрли од изложености радијацији. У радијусу од 1,7 километара већина стамбених зграда се руши, повреде су свеприсутне, а смртни случајеви чести. Такође у овој области постоје велике шансе за пожар у уништеним зградама. У ширем радијусу од скоро 26 квадратних километара, многи преживели би имали опекотине трећег степена кроз неколико слојева коже, које би често биле безболне јер уништавају нервне завршетке. На површини од 60 квадратних километара може се очекивати пуцање стакла на прозорима, што може да изазове повреде становништва које се приближи прозору након што види бљесак од нуклеарне експлозије (Nukemap, <https://nuclearsecrecy.com/nukemap/>).

Нуклеарна зима је предвиђена климатска последица нуклеарног рата. У теорији, детонирање великог броја нуклеарних бомби, поготово изнад запаљивих мета као што су градови у ком случају би велике количине дима и чађи биле испуштене у Земљину стратосферу би могло да доведе до периода од више месеци или чак година током којих би температуре биле врло ниске а интензитет сунчеве светлости знатно умањен. Сценарио нуклеарне зиме предвиђа да би огромне ватре изазване нуклеарним експлозијама (посебно у урбаним зонама) подигле огромне количине честица црног дима и аеросола у горњу тропосферу и стратосферу. На 10-15 km изнад површине Земље, апсорпција сунчевих зрака би додатно загрејала дим, подижући га у стратосферу, где би остао годинама без кише која би га спрала. Овај дим би блокирао знатан проценат сунчеве светлости што би довело до драстичног пада температуре на Земљиној површини. Нуклеарни рат би довео до „нуклеарне зиме“, односно, температура би пала за 15 до 20 степени целзијуса, завладала би вишемесечна ноћ и не би било воде за пиће, процењују научници. Према студији представљеној у децембру 2006. године на годишњем састанку Америчког геофизичког савеза, чак и мањи, регионални нуклеарни рат би могао да измени глобалну климу на деценију или дуже. У сценарију регионалног нуклеарног сукоба где би две супротстављене силе у суптропском региону испалиле свака по 50 атомских бомби снаге оне бачене на Хирошиму (око 15 килотона свака) на велике урбане центре, истраживачи су проценили да би било испуштено и до пет милиона тон чађи, што би довело до хлађења од неколико степени изнад великих области Северне Америке и Евроазије, укључујући већину области где се гаји жито. Захлађење би трајало годинама, и по налазима истраживања би било катастрофално (ScienceDaily, 2023; Robock, 2016).

Након нуклеарног рата и пожара који би га пратили дошло би до формирања само једног циклуса кретања ваздушних маса, услед чега би се појединачни облаци чађи сјединили у једну целину, па би се планета кроз месец и по до два окружила тамним велом који не би пропуштао светлост. Услед тога, већ у недељи након нуклеарног рата, средња температуре северне хемисфере пала би за 15-20 степени целзијуса испод уобичајене. У

појединим областима северне Европе пад температуре би износио тридесет степени, а уз источну обалу САД и у централним областима Сибира чак 40-50 степени целзијуса. Захлађење би захватило и већи део југа. Температурна разлика између копна и океана била би узрок појави разорних олуја и урагана који се јављају као још једна карактеристика нуклеарне зиме. Последице нуклеарне зиме најтеже би се осетиле на копну. Поред тога што би се замрзли сви извори питке воде, страдали би и усеви на скоро читавој површини Земљине кугле. Треба узети у обзир и радијацију чија би јачина дозе на огромним просторима превазишла смртоносну. Преживеле би само одређене групе људи заштићене у специјалним склоништима, као и становници малих острва у екваторијалној зони. Међутим, и они би, изложени суровим животним условима, смртно страдали за кратко време након нуклеарног напада. Због ниских температура биле би, такође, уништене и тропске шуме заједно са богатим живим светом коме пружају животне услове. Живи свет океана, такође, би доживео трагичну судбину, због чињенице да фитопланктони, основна карика у ланцу исхране, због недостатка сунчеве светлости не би могли фотосинтезом стварати храну за остале морске организме. Последице нуклеарне зиме задржале би се пуна три месеца, да би промене започеле тек почетком четвртог, услед таложења чађи под утицајем Земљине теже. Заједно са ослобађањем атмосфере од чађи, започињало би и њено загревање, што би најпре осетили високи планински ланци, пре свих Хималаји и високи ледени масиви Антарктика. На температурама од десет степени изнад нуле започело би топљење вечитих наслага снега и леда, услед чега би огромне количине воде кренуле низ падине, чиме би започела још једна од катаклизми нуклеарне зиме. За месец или два затутњали би огромни водопади, а вода би до краја године донела тешко решиве проблеме целој планети. Могли би закључити, да би наша планета из нуклеарне зиме нагло прешла у нуклеарно лето. Катастрофалне последице нуклеарног рата по здравље и околину су на самом крају континуума оружаног насиља које подрива здравље и сигурност (Bostrom i Stiković, 2008). У најтежој варијанти нуклеарног рата, целокупна планета била би враћена у раздобље првобитних алги, које су живеле пре 3,5 милијарде година, под невероватно тешким животним условима. На основу наведеног није тешко закључити да нуклеарни рат и није у ствари рат, већ страшно уништење које човечанству не доноси само нуклеарну, већ и вечиту ноћ.

4.2.1.2. Тестирање нуклеарног наоружања

Током XX века, већина држава које су имале нуклеарно оружје тестирале су га, што ради утврђивања разорне моћи, тако и због застрашивања противника, али и као доказ научне и војне снаге. Бенефит тестова јесте откривање „како та оружја функционишу под различитим околностима, те како се поједине структуре понашају када се нађу у радијусу експлозије“ (Илић, 2013: 45). Нуклеарне пробе вршене су у сва четири вида: атмосферски, подземно, егзоатмосферски и подводно. Нуклеарна тестирања омогућавају владама да се повећа деструктивност и леталитет њихових нуклеарних снага (Bergkvist & Ferm, 2000).

Прво тестирање под називом „Тринити тест“ (“Trinity”) извеле су САД у Новом Мексику 1945. године, у склопу тзв. пројекта „Менхетн“. Изворна замисао била је да се потврди да ли је уопште могуће изазвати снажну експлозију атомским оружјем, као и да се одреди обим и ефекат атомске експлозије пре употребе против Јапана. Прву хидрогенску бомбу „Мајк“ (“Mike”), такође тестирају САД 1952. године на Маршалским острвима, која је била око 500 пута јача од оне која је пала на Нагасаки. Најснажнија нуклеарна бомба икада тестирана - „Цар бомба“ (“Tsar Bomba”), имала је 50 мегатона, а детонирана је 1961. године од стране Совјетског Савеза. Оставила је бројне последице; била је 3.000 пута јача од оне у Хиросими, док се бљесак светлости могао видети на удаљености од хиљаду километара.

Бројни случајеви генетских мутација на људима и животињама забележени су тада, али и касније (Bergkvist & Ferm, 2000).

Нуклеарно тестирање неминовно носи за собом велике опасности. Једна таква се догодила 1954. године, када су САД извеле опасну „Кастл Браво“ (“Castle Bravo“) експлозију уз помоћ нове хидрогенске бомбе на Маршаловим острвима. Детонација је избацила и неочекивано велику количину радиоактивног материјала, којег је промена времена распршила над великим подручјем, али су се појавили и разни други проблеми попут загађења водених извора, хране и становништва и у другим подручјима. Научно је доказано да чак и минимална изложеност радијацији код људи може изазвати рак и нанети огромну еколошку штету. Забринутост око све већег раста радиоактивних падавина је на крају довела до преговора да се нуклеарна тестирања ограниче искључиво на подземна. Нуклеарна тестирања у неколико делова света оставила су у наслеђе озбиљне и трајне утицаје на здравље и животну средину који се не могу поништити и којима се тек треба адекватно бавити.

У другој половини двадесетог века изведено је преко две хиљаде нуклеарних проба, у којима су по броју предњачили САД и Совјетски Савез. Највише нуклеарних проба извеле су САД, чак 1.054 пробе према службеним подацима, од тога и неколико тестирања над људима. Једна таква је била и операција „Buster-Jangle“, која је укључила око 2.800 америчких војника који су посматрали нуклеарну експлозију са удаљености од једанаест километара, не би ли утврдили утицај радијације на људе. Од осталих држава које су изводиле нуклеарне пробе, једна од водећих је Совјетски Савез са чак 715 проба, затим Француска са 210, Велика Британија и Кина по 45 нуклеарних проба, Индија и Пакистан по 6 и Северна Кореја 5 проба. Највише нуклеарних проба, чак 140, изведено је 1961. године. „Од прве нуклеарне пробе, која је извршена 1945. године, до тестирања нуклеарног наоружања у Пакистану 1998. године, никада није било паузе која је трајала дуже од 22 месеца, између две пробе“ (Илић, 2013: 47). За најдужи интервал мира, сматра се период од 1998. до 2006. године, када није изведена ни једна нуклеарна проба (Bergkvist & Ferm, 2000). Од почетка атомског доба, у јулу 1945, нуклеарне пробе су вршене на више од 60 локација широм света, често на територијама аутохтоних и мањинских народа, далеко од оних који су донели одлуке о њима. Док су неке локације биле готово ненастањене, друге су биле густо насељене. Пробе су озрачиле људе који раде на програмима, оближње заједнице, као и читаво светско становништво. Данас свако носи у свом телу радиоактивне материје као последицу нуклеарног тестирања, чиме се повећава ризик од рака. Међународна организација „Међународни лекари за спречавање нуклеарног рата“ је проценила да ће око 2,4 милиона људи широм света на крају умрети од рака као резултат атмосферских нуклеарних тестова спроведених између 1945. и 1980. године.

Три нуклеарне државе, САД, Совјетски Савез и Уједињено Краљевство, као и многе државе без нуклеарног наоружања, су још давне 1963. године потписале Уговор о забрани тестирања нуклеарног оружја у атмосфери, космосу и под водом (укључујући територијално и отворено море), а 1974. године придружила им се и Француска. У Уговору се јасно истиче да се њиме жели постићи и заштита околине и у томе је постигнут несумњив успех (Quinlan, 2009). Уједно, био је важан почетни корак ка крајњем циљу, тј. постизању комплетне забране тестирања нуклеарног оружја. Свеобухватни уговор о забрани нуклеарних проба (The Comprehensive Test-Ban Treaty - СТБТ) закључен је 1996. године, и односи се на забрану сваке нуклеарне експлозије, настојећи да спречи пробе које доприносе развоју и модернизацији нуклеарног оружја, као начин да се унапреди нуклеарно разоружање (Johnson, 2009; Илић, 2013). Међутим, наведени Уговор није ступио на снагу, иако га је потписао

велики број држава, али не и све оне без чијег потписа Уговор не може ступити на снагу и то баш држава које имају нуклеарне реакторе и нуклеарно оружје. На данашњем ступњу развитка међународног права још увек не постоји потпуна забрана тестирања нуклеарним оружјем, иако су нуклеарне пробе у великој мери заустављене. Постоје земље које и даље тестирају своје нуклеарно оружје, а да не постоји много знања о томе.

Двадесет година након што су светске силе договориле престанак тестирања нуклеарног оружја, Северна Кореја и даље изводи тестове, противно нормама и принципима међународног законодавства, што представља велику претњу миру и безбедности за читав регион и шире и може водити ескалацији напетости. Заправо, Северна Кореја је једина држава која је у XXI веку вршила нуклеарне тестове. Ова држава једна је од оних које нису ни потписале ни ратификовале Свеобухватни уговор о забрани нуклеарних проба (Пету, 2015). Северна Кореја је од 2006. године спровела шест нуклеарних проба и серију тестирања балистичких ракета због чега су јој уведене строге међународне санкције које су додатно пооштрене. Последњу, уједно и до сада највећу, нуклеарну пробу извршила је септембра 2016. године. Шести нуклеарни тест Северне Кореје оцењен је у међународним круговима као апсолутно неприхватљив, премда је ранијим резолуцијама УН, Северној Кореји наложено да обустави све нуклеарне активности и програм производње балистичких ракета. Бомба која је тестирана јача је од оне бачене у Хирошими. Експлозија је била толико јака да је изазвала земљотрес јачине 5,3 степени Рихтерове скале. Присутан је страх да је земља сада у стању и да поставља нуклеарне бојеве главе на балистичке ракете и да тако угрози друге земље, те је с тога Јужна Кореја донела одлуку да распореди амерички антиракетни систем, што такође озбиљно нарушава стратешку равнотежу региона. Наведена проба треба да се схвати као опомена међународној заједници да СТВТ коначно ступи на снагу, премда нуклеарне пробе изазивају трку у наоружању с једне стране, те загађују животну средину с друге, односно створају озбиљну претњу по безбедност читавог света.

4.2.2. Нуклеарно оружје и „трка у наоружању“

Једно од значајних обележја током тајања Хладног рата јесте тзв. “трка у наоружању” и развијању војне технологије за потребе војне индустрије. Трка у наоружању почиње у данима након победе, и то између самих Савезника – Сједињених Америчких Држава и Совјетског савеза. Рану фазу Хладног рата означиле су припреме супростављених страна за нови рат, што је значило гомилање наоружања и огромно улагање у стратешку одбрану. Међутим, до директне конфронтације на срећу није дошло, управо због страха од поновне употребе атомског оружја. Ако би једна од великих сила напала другу, неминовно је да би брз одговор уследио, што би довело до глобалне катастрофе у којој би страдало читаво човечанство, пре свега јер је снага бомби бачених на Хирошиму и Нагасаки знатно мања у поређењу са разорном моћи нових бомби (Chomsky & Polk, 2013).

Свету је више него јасно било колико је овакво оружје заправо јак адут у рукама једне државе, због чега је постојала велика опасност да ће га још нека држава у будућности развити или ради остваривања значајног политичког утицаја. Тако су велике силе најављивале даљи развој и усавршавање оружја, док је додатна опасност постојала и услед бојазни да ће га још нека држава или терористичка организација у будућности развити или набавити. Студије израђене почетком 60-тих година прошлог века у САД су идентификовале скоро тридесет земаља које би у кратком времену могле да развију нуклеарно оружје (Howlett, 2001). У периоду од 60-их до 80-их година XX века, повећава се број држава које долазе у посед нуклеарног оружја. Уједињено краљевство, Француска, Кина, Индија, Пакистан, Израел, Северна Кореја и Јужни Судан развијају нуклеарне програме и врше прва

тестирања. За неколико земаља се сумња да тајно раде на развоју нуклеарног оружја, између осталих Иран, који предузима активности на обогаћивању уранијума, за које тврди да имају искључиво мирољубиву сврху. Помињу се и друге државе које су тајно радиле на његовом развоју, али су у добровољно одустале – Аргентина, Аустралија, Бразил, Египат, Немачка, Индонезија, Италија, Јапан, Шведска, Швајцарска, Холандија, Норвешка, Румунија, Југославија, Јужна Кореја, Тајван, Канада, Финска, Грчка, Шпанија, Турска, Сирија, Либија, Јужна Африка, Алжир (Levite, 2003). Међутим, треба узети у обзир да су наведени подаци свакако непоуздани, услед тајности која прати развој нуклеарних програма или намерног прикривања и дезинформисања.

Током Кубанске ракетне кризе 1962. године свет се ипак нашао на ивици избијања нуклеарног рата. Након доласка Фидела Кастра на власт у Куби, увођења национализације привреде и блиских односа са Совјетским Савезом, амерички интереси на тој територији постали су угрожени. Разлог отпочињања кризе налазио се у оптуживању САД да је Совјетски Савез поставио офанзивне нуклеарне ракете на Куби. Ипак, разум и политика детанта (политика уздржаности) председника Кенедија и Хрушчова су превагнули (Регу, 2015). Након Кубанске ракетне кризе уследило је потписивање бројних уговора и конвенција о смањењу и ограничавању нуклеарног арсенала. У Москви, 5. августа 1963. године потписан је договор о делимичној забрани тестирања нуклеарног оружја у атмосфери, под водом и у свемиру, а 14. фебруара 1967. године Латинска Америка постаје зона без нуклеарног оружја (Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean, 1967). Потом, потписивањем Уговора о неширењу нуклеарног оружја, 1. јула 1968. године, долази до великог помака у међусобној сарадњи између нуклеарних сила (Reed & Stillman, 2009). Члан VI споразума обавезује све државе да преговарају у доброј вери за потпуно нуклеарно разоружање под строгим и ефикасном међународном контролом, али више од четири деценије ова одредба остаје у великој мери неиспуњена.

Према званичним подацима, данас у свету постоји око 13.080 нуклеарних глава, које су у већинском поседу САД и Русије. Процењује се да САД поседују око 5.550 нуклеарних глава, Русија око 6.257, док остатак укупног арсенала поседују Велика Британија, Француска, Кина, Индија, Пакистан, Израел и Северна Кореја (The Arms Control Association, 2022). Ипак, разлика у броју нуклеарних глава не умањује политичку и војну моћ мањих нуклеарних сила, јер је нуклеарно оружје подједнако јак адут у чијем год поседу да се налази. Затим, ту су и државе на чијим територијама се налази ово оружје на основу НАТО уговора о распоређивању нуклеарног оружја. То су Белгија, Немачка, Холандија, Италија и Турска.

Иако се велике силе правдају да је нуклеарно оружје фактор стабилности на политичкој сцени, на овакав став се не сме гледати са позитивном конотацијом, премда примарна намена нуклеарног оружја није очување мира. Употреба овог оружја од стране једне државе, значила би да убрзо следи подједнако јак одговор друге/других држава. Ни једна моћна нуклеарна сила не може напасти другу, а да притом не изазове нуклеарни противнапад. У свему томе лежи концепција застрашивања путем претње нуклеарним разарањем и уништењем. Дакле, не постоји један хегемон који води главну реч у међународној сцени, већ је заступљена вишеполарност приликом одлучивања о судбини човечанства. Ризик да оно падне у шаке терористичким организацијама, које се ни мало не би устручавале да га употребе, котира се у самом врху безбедносних проблема света. Такође, треба напоменути да постоји и велика опасност од несрећа и грешака приликом руковања, одржавања и транспорта нуклеарног оружја. Међутим, не можемо рећи да би употреба нуклеарног оружја могла икада бити оправдана разлогом остваривања одређених политичких

циљева. Све док је присутно постојање нуклеарног оружја, ризик од нуклеарног рата ће увек постојати.

4.2.2.1. Хладни рат између САД и СССР

Кључну улогу у настанку трансформације рата током биполарног глобалног поретка имали су процес глобализације и техничко-технолошки развој који су временом довели до настанка бројних ограничења употребе војне силе у међународним односима. Институционално спровођење међународног ратног права, опадање ратничке етике у високо развијеним друштвима, снажан утицај јавног мњења (бирачког тела) на доносиоце политичких одлука у западним демократијама, општа неприхватљивост и осуда колонијалне власти и освајачких ратова, висока цена вођења рата и контроле освојених територија а, првенствено, ограничење услед страха од катастрофалних последица употребе нуклеарног наоружања, смањили су вероватноћу директне војне конфронтације суперсила као и покретање освајачких ратова (Kreveld, 2010; Naj, 2004). Као резултат тога, у свету је завладао најдужи период у савременој историји у коме није било ратова између најмоћнијих земаља. Међутим, ово је само привид јер, како износи Џон Миршајмер (John Mearsheimer), велике силе, које обликују међународни систем, непрестано се надмећу за моћ што их стално наводи да проналазе прилике за промену расподеле светске моћи у своју корист (Miršajmer, 2017).

„Класичан рат између суверених држава готово да је нестао док је грађански рат, у чистом облику, постајао све ређи. Било је све теже одредити где завршава грађански а где започиње међународни рат“ (Врачар и Шарановић, 2018: 139). Појавио се посебан вид унутрашњих ратова који се воде у име и корист других актера, које подржавају моћне силе, а то могу бити и терористичке групе, различити револуционарни покрети за независност и др. Као једна страна у сукобу, а негде чак и обе, биле су умешане велике силе или нека трећа држава. То су најчешће унутрашњи ратови у којима се употребљава политичко насиље с циљем слабења државе. Наиме, од периода Хладног рата готово да се сваки грађански рат трансформисао у међудржавни рат. Све ове специфичности које су одликовале хладноратовске сукобе доста су другачије у односу на сукобе који су се дешавали у модерном добу које је описала класична теорија о рату која наводи да „рат, у најужем смислу, представља политички мотивисан оружани сукоб између суверених држава, а чији су носиоци регуларне војне снаге“ (Клаузевиц, 1951: 41-56).

Вођене интересима у ери нуклеарне опасности САД и СССР су морале да пронађу алтернативне путеве за остваривање својих стратешких амбиција, те су се прећутно усагласиле да заобилазе интересне сфере противника (Путник, 2012). Две светске силе, желећи да осигурају своју надмоћ, понекад су помагале одређене политичке групације унутар појединих војно-политичких савеза, односно НАТО и Варшавског пакта. Деловање таквих политичких блокова је по својој природи било асиметрично, а у свом „арсеналу“ су неретко имале тероризам као главни облик деловања. Свака од европских земаља се у старту позиционирала на једној од супротстављених страна, које су се индиректно надметале за постизање својих циљева у земљама Трећег света (Врачар и Шарановић, 2018). „Правила игре почивала су на релативно рационалном прорачуну односа између цене и користи спољнополитичких потеза, док су ратови клијената остајали локализовани“ (Путник, 2012: 48). У сенци нуклеарне опасности, овакво надметање постало је константа савремених оружаних сукоба јер су на тај начин суперсиле покушавале да „максимизирају своје интересе истовремено вешто избегавајући ризик од ескалације директног сукоба са својим геополитичким ривалом“ (Mumford, 2013: 3). Ратови у Кореји (1950–1953), Вијетнаму (1955–

1975), као и Авганистану (1979–1989), практични су примери хладноратовских односа између САД и Совјетског Савеза (Hobsbaum, 2002).

Дакле, у односу на класичне, хладноратовске сукобе је одликовало учешће бар једне стране која је била „ирегуларни“ актер, као што су различите етничке, религијске, класне, идеолошке и друге групације, као и цивилно становништво (Врачар и Шарановић, 2018). Супротстављајући се Клаузевицеовом схватању према којем рат искључиво воде регуларне војске суверених земаља, наглашавање ирегуларне компоненте савремених рата је главна одлика Кревелдове теорије „нетројственог рата“, према којој „рат није само инструмент државе већ се он може водити и од стране народа, односно герилаца, побуњеника, терористичких организација итд.“ (Старчевић и Благојевић, 2017: 121). Дакле, можемо уочити поједине значајне специфичности савремених ратова. Поред повећане ирегуларности и самим тим нелинеарности, главно обележје ових ратова јесте изражена асиметрија односно несразмера у војној моћи страна у сукобу. Некада су ратови били симетрични, водиле су их државе сличних војних капацитета, међутим у периоду Хладног рата запажена је употреба неконвенционалних средстава за вођење рата, односно асиметричне методе ратовања, које подразумевају герилско ратовање или побуњеништво, како би слабији противник могао да пружи адекватан одговори јачој страни (Врачар и Шарановић, 2018). У том смислу, слабије развијене стране на све начине теже да предупреду своје слабости, те на најбољи могући начин да искористе територију на којој се води рат и елемент времена. У циљу постизања победе користиће се тактиком изненађења и обмањивања непријатеља, и максимално ће искористити све слабије тачке непријатеља (Делибашић и сар., 2017). „Како развој наоружања доноси другима дисиметричну предност, тако се развија и асиметрија. Увођењем асиметрије стратегији не прорачунавају своју снагу с обзиром на слабости супротног тора, већ у оквиру равнотеже снага“ (Gliksman, 1991: 121).

Ови нетрадиционални начини ратовања, који пропагирају ирегуларну компоненту, нелинеарност и асиметричност, одбацили су конвенционалну силу војске држава као примарни чинилац за победу у рату, те указали да и војно слабије снаге могу тријумфовати (Врачар и Шарановић, 2018). Наиме, показало се да војна сила није довољно ефикасна у сукобима који су се одвијали на територијама држава Трећег света, на подручју Вијетнама, Авганистана и др. (Lowe, 2012). Слично се догодило и у Алжирском рату из 1954–1962. године (Trinquier, 2006). „Истраживања су генерално указивала да је након Другог светског рата број победа на страни војно слабијег противника био за 10% већи у односу на број победа компаративно јачег противника у сукобу што је знатно другачије у поређењу са периодом током прве половине 20. века када је број победа на страни јачег противника био за 30% већи у односу на број победа слабијег противника“ (Arreguín-Toft, 2001: 97).

Услед деловања бројних ограничења употребе војне силе, инволвираност великих сила у унутрашњим сукобима на простору Трећег света, није имала за циљ освајање и контролу територија тих земаља већ пружање директне или индиректне подршке једној од сукобљених страна преко које су могле да остваре утицај, истовремено спречавајући свог геополитичког ривала у истој намери. Наиме, у периоду Хладног рата настављен је процес деколонизације који је довео до стварања низа независних али нестабилних држава које су чиниле већину ванблоковских земаља. Оне су називане и земљама Трећег света како би се означио растући број слабо развијених постколонијалних држава које нису биле сврстане у два супротстављена војно-политичка блока. Поред економских оне су биле суочене и са низом других проблема попут неизграђености институција, кризе идентитета, религијских, етничких, класних и других антагонизама. Нестабилност, конфликтни потенцијал и геостратегијски значај ових земаља, посебно оних у зони *Rimland*-а, допринели су томе да су

оне по добијању независности, ипак, и даље остале у фокусу великих сила и изложене њиховим утицајима.

Корелација наведених процеса у другој половини XX века резултирала је низом унутрашњих сукоба у земљама Трећег света иза којих су, по правилу, стајале суперсиле. У постизању стратешких амбиција у том простору, САД и СССР су користиле читав спектар инструмената „тврде“ и „меке“ моћи попут политичких, економских, културних, али и војних ангажујући се, између осталог, у тзв. прокси или посредничким ратовима. Рат у Вијетнаму и рат у Авганистану су класични примери таквих ратова, где странама у сукобу које су суперсиле, помаже укључивање трећих држава у рат, у циљу остваривања сопствених интереса, или онемогућавања противничке стране да оствари своје циљеве. Посреднички ратови, односно вођење рата преко посредника подразумева посредно активно учешће трећих држава или трећих страна, које могу бити и недржавни актери, у смислу логистичке, пропагандне, обавештајне и друге помоћи. Овакви ратови могу бити продукт и неовисних сукоба, као последица њиховог распламсавања услед интервенција неке спољне силе. Тиме је по први пут, након готово пет векова, попримте сукоба великих сила измештено са европског континента у друге делове света – Африку, Латинску Америку али, због геостратегијског значаја, тежишно у простор азијског дела *Rimland*-а кога су чинили Персијски залив са Ираном и Ираком, Авганистан и Индијски „потконтинент“, Индокина и др. Према Вирилију, „локални и регионални ратови функционишу као сигурносни вентил који има задатак да, геополитички простор Западне Европе и Северне Америке заштити од евентуалне појаве великог светског или тоталног рата. То значи да периферни сукоби спречавају конфликт у епицентру Западне цивилизације која је управо преко рата и уз помоћ рата, данас постала заштићена зона мира и сигурности. На овај начин свет наизглед доживљава непосредне промене али ипак постоји суморни вид континуитета рата и насиља“ (Kegley & Wittkof, 2002: 581).

4.2.3. Контрола наоружања и пролиферације

Развој и пролиферација нуклеарног и другог оружја за масовно уништење условили су потребу да се наоружање контролише, премда само њихово постојање представља претњу за људе широм света, без обзира на држављанство, пол, старост и верску или политичку припадност. Како је трка у нуклеарном наоружању између САД и СССР убрзо достигла забрињавајуће размере, обе суперсиле схватиле су да је контрола растућег нуклеарног арсенала у свету не само у њиховом обостраном интересу, већ у интересу читавог човечанства. Тако је међународна заједница, предвођена Уједињеним нацијама, постала одлучна у тежњи да се оствари тотално разоружање, подразумевајући „забрану и одстрањивање свих врста оружја за масовно уништење, као и забрану њиховог развоја, производње и складиштења“ (Илић, 2013: 49). Нуклеарно разоружање као дугогодишњи циљ Уједињених нација, директно је релевантно за рад већине агенција УН-а, укључујући Светску здравствену организацију, Организацију за храну и пољопривреду, Дечији фонд Уједињених Нација, Организацију за образовање, науку и културу и високе комесаријате за људска права и избеглице. Растуће признање између влада да употреба нуклеарног оружја производи катастрофалне хуманитарне последице представља свакако позитиван развој који се даље треба превести у смислену акцију према уговору о забрани и елиминисању нуклеарног оружја. Генерисање снажне подршке јавности за нуклеарно укидање биће од кључног значаја да се осигура да се све владе конструктивно ангажују у преговорима за забрану нуклеарног оружја.

„Процес редукције нуклеарних арсенала подразумева постојање бројних иницијатива, како билатералних (обично између САД и Русије), тако и мултилатералних (под окриљем УН), за смањење нуклеарног оружја, од којих су неке и дале очекиване резултате, тј. довеле до значајног смањења нуклеарног оружја“ (Илић, 2013: 49). Питања контроле наоружања, непролиферације и разоружања могу се најпродуктивније решавати у мултилатералним форумима, премда је мултилатерални приступ једини начин да се дође до одрживих и дугорочних решења. Заједнички изазови захтевају заједничка решења. Првом резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација, од 24. јануара 1946. године, позвано је на одстрањивање атомског и сваког другог оружја подобног за масовно уништење, из националних наоружања држава чланица. До првог успешног међународног договора везаног за контролу ширења нуклеарног наоружања, дошло је након предлога тадашњег председника САД, Двајта Ајзенхауера (Dwight Eisenhower). Предлог, који је изнет 1953. године, назван је „Атоми за мир“ (“Atoms for Peace”) и подразумевао је помоћ САД другим државама, у потрази за мирољубивим применама атомске енергије, а ускраћивао је технологије потребне за наоружавање (Atoms for Peace Speech, 1953).

Нови оквир за расправу о нуклеарном оружју захтева хуманитарни приступ, односно: катастрофалне последице нуклеарног оружја на људско здравље, друштво и околину од које сви зависимо морају бити у средишту свих расправа о нуклеарном разоружању и неширењу. Укидање нуклеарног оружја је најважнији изазов за људе и владе широм света - предуслов за преживљавање, одрживост и здравље планете Земље и будућих генерација. Разговори о нуклеарном оружју треба да се фокусирају, не на уске концепте националне сигурности, већ на последице тог оружја на људска бића. Потребно је на вишем нивоу разматрати питање хуманитарног разоружања, у смислу хуманитарног утицаја нуклеарног оружја и ризика који оно представља по људску безбедност, затим еколошких последица које нуклеарно оружје може да произведе уколико се поново употреби, као и празнина у међународном праву. Неопходно је истаћи све штете које само постојање таквог оружја доноси (економске, безбедносне, опасности по животну средину итд). Сигурност и опстанак човечанства зависи од ослобођења Земље од тог оружја, пре свега јер је нуклеарно оружје најдеструктивније, најнехуманије и најнеселективније оружје за масовно уништење које је икада створено, чије се дејство не може контролисати у простору и времену. Нуклеарно оружје не прави разлику између војних циљева и цивилних објеката, или између бораца и небораца. Притом, треба имати на уму да је већина данашњег нуклеарног оружја десетину пута јача од бомбе бачене на Хирошиму. Већина жртва нуклеарног напада неминовно би били цивили. Једном када се експлозивна енергија нуклеарне ланчане реакције ослободи, она се више не може зауставити, и тешко да би имала само локалне ефекте. Последице нуклеарне катастрофе не би могле бити ограничене на територију земаља које ратују, већ би се манифестовале и на друге земље. Људи у суседним и далеким земљама које немају везе са сукобом били би угрожени од последица радиоактивног распадања, чак и ако су били на сигурној удаљености од места експлозије и топлотног разарања у близини нулте тачке. Ветар може да покрене радиоактивни облак над другим земљама; земљиште може да буде контаминирано, као и извори хране који би могли да постану радиоактивни, као што је забележено у Хирошими и Нагасакију. Ова несразмерна и неселективна деструктивност представља јасно кршење међународног хуманитарног права. Детонација само једне нуклеарне бомбе изнад великог града убила би више од милион људи, док би коришћење десетина или стотина бојевих глава пореметило климатске услове на земљи, изазвало пољопривредни колапс и глобалну глад. Нуклеарни напад било где у свету имао би огромне последице на рад организација које пружају помоћ у катастрофама, помоћ избеглицама и медицинску помоћ (Живојиновић, (2016).

Неуспех нуклеарних сила у разоружању појачава ризик да ће друге земље или терористи једног дана набавити нуклеарно оружје, те је једина гаранција против њиховог ширења и коришћења њихова елиминација без одлагања. Питање нуклеарног разоружања је стога у данашњем свету посебно значајно, те представља важно глобално питање које се тиче свих људи на свету. Без обзира што нека земља нема сопствене нуклеарне капацитете, она може бити погођена последицама нуклеарног напада, што наводи да је питање нуклеарне безбедности важно за целу међународну заједницу. У циљу потпуног смањења претње од употребе нуклеарног оружја у ратне сврхе, а као гаранција безбедности и стабилности, неопходно је ово оружје у потпуности забранити. Међународно право обавезује све државе да у доброј вери наставе и закључе преговоре о нуклеарном разоружању. Међутим, државе поседнице нуклеарног оружја обилато улажу у модернизацију својих нуклеарних капацитета, са јасном намером да их задрже током деценија које долазе. У свету и даље постоје на хиљаде нуклеарног наоружања, иако је Хладни рат одавно завршен. Док је више од 40.000 нуклеарног оружја уништено од почетка Хладног рата, садашњи напори ка разоружању су јасно недовољни, с обзиром на постојање више од 13.000 активних нуклеарних бојевих глава. Иако је број нуклеарних оружја у светским залихама у опадању, ризик од њиховог коришћења, случајног или намерног, је у порасту. Свако такво коришћење би имало катастрофалне хуманитарне последице. Ипак, употреба нуклеарног оружја је забрањена према међународном хуманитарном праву, и сви народи су дужни да преговарају у доброј вери о нуклеарном разоружању.

Заговореници његовог постојања истичу, пре свега, његову значајну улогу у одржавању стања безбедности и мира у свету. Насупрот њима, они који се противе његовом постојању наводе да нуклеарно оружје представља директну и константну опасност по људе свуда; у њему не виде фактор заштите, већ узрок опасности. Далеко од чувања мира, размножава страх и неповерење међу народима. Овај крајњи инструмент терора и масовног уништења нема легитимни војни или стратешки алат, те је бескористан у решавању данашњих претњи по безбедност, као што су климатске промене, глобално загревање, тероризам, грађански ратови, исцрпљивање ресурса, екстремног сиромаштва и болести. Критично питање није да ли је нуклеарно одвраћање функционисало 77 година, већ да ли ће функционисати наредних година. Свет више не састоји од два идеолошка блока, већ је много више непредвидив. Нуклеарно одвраћање није одржива стратегија. Док нуклеарно оружје постоји, постоји и реална опасност да ће поново бити употребљено – случајно или намерно.

Чињеница је да се нуклеарно оружје и даље производи и спремно је за употребу ако владе тако одлуче. Наведено јасно указује колико је важно спречити употребу, али и производњу таквог оружја, а једно од средстава је свакако правно регулисање на глобалном нивоу. Развој новог правног инструмента је најприкладнији начин да се попуни правна празнина за забрану и елиминацију нуклеарног оружја. Он би поставио нуклеарно оружје на истој основи као и друга оружја за масовно уништење, који су предмет забране кроз конкретне споразуме. Државе без нуклеарног оружја су озбиљно забринуте због сталног јачања и модернизације нуклеарних снага. Ове државе нису без утицаја. Пре свега, оне представљају већину држава света. Кроз ефикасно заједничко деловање, оне могу да поставе моћну, правно обавезујућу забрану нуклеарног оружја, која ће га не само стигматизовати, већ ће појачати притисак на процес разоружања.

Одређени број међународних споразума се бави нуклеарним оружјем. Ти уговори и правни оквири доприносе превенцији употребе нуклеарног оружја, али захтевају надоградњу како би подстакли међународно одбацивање нуклеарног оружја. Стварање таквог споразума, о чему државе треба да преговарају и да такав споразум усвоје, би из основа променило

начин на који се посматра нуклеарно оружје на међународној сцени. „Због тога је важно побољшати ефекат мера које су већ предузете и континуирано их подизати на виши ниво, као и спроводити нове, ефикасније мере. Постојеће међународне организације треба активније да учествују и треба их јачати, док нове организације које тек треба да се формирају треба да помогну у решавању кључних проблема са којима се тренутне организације суочавају. Стално јачање постојећих уговора о неширењу нуклеарног оружја путем ојачавања механизма контроле и санкционисања поставља се као императив“ (Stojanovic, 2018: 41-42). Коначно решење проблема који се односи на осигуравање безбедности не треба тражити у повећању броја држава које би поседовале нуклеарно оружје, нити у пролиферацији нуклеарног оружја, постизање стања безбедности и мира треба тражити кроз елиминацију нуклеарног оружја и забрану његове употребе путем потпуног разоружања. Не сме се дозволити да неколицина држава које поседују нуклеарно оружје одлучује о судбини човечанства. Оправдано је поставити питање, да ли оружје које може “убити Земљу“, пустоши и уништава све пред собом, остављајући дугорочне последице по многобројне генерације, представља реалну потребу цивилизованих народа XXI века?!

4.2.3.1. Уговори о демилитаризацији и денуклеаризацији

Уговори о демилитаризацији и денуклеаризацији настали су како би се у неком простору забранила свака војна делатност, односно присутност нуклеарног оружја. Уговор о Антарктику склопљен у Вашингтону 1. децембра 1959. године изричито забрањује све нуклеарне експлозије и одлагање нуклеарног отпада као и било какве војне активности, војне вежбе, изградњу војних објеката и сл. Свака странка Уговора има право на свог проматрача који ће надzirати подручје Антарктика (The Antarctic Treaty, 1959). Све нуклеарне пробе у свемиру биле су забрањене Московским уговором из 1963. године (РТВТ, 1963), а Уговором о начелима која уређују делатности држава у истраживању и коришћењу космоса, укључујући Месец и остала небеска тела из 1967. године, забрањује се државама стављање у Земљину орбиту сваког носача нуклеарног оружја или сваке друге врсте оружја за масовно уништавање (The Outer Space Treaty, 1967). Забрањује се успостављање на небеским телима војних база, уређаја и утврђења, обављање проба свим врстама оружја, те извођење војних маневара. Чланом 7. уређује се питање одговорности за могућу штету коју проузрокује у свемир лансирани објекат другој држави или њеним физичким и правним лицима, и то како на земљи, тако и у ваздушном простору или у свемиру.

Уговором из Мексика, од 14. фебруара 1967. године, државе Средње и Јужне Америке су се обавезале на искључиво мирољубиву употребу нуклеарних материјала и постројења под њиховом јурисдикцијом, те да неће трпети присуство нуклеарног оружја на свом подручју. Уз контролу Међународне агенције за атомску енергију (International Atomic Energy Agency - IAEA) оне су у исту сврху установиле и Тело за забрану нуклеарног оружја у Латинској Америци (Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe - OPANAL).

У оквиру УН, 1971. године био је склопљен Уговор о забрани смештања нуклеарних и других врста оружја за масовно уништавање на морском дну и његовом подземљу. Забрана обухвата опрему и објекте за испуштање и друга средства за складиштење, експерименте и коришћење таквог оружја. Простор забране протеже се на морско дно и подземље изван и унутар националне јурисдикције до границе од 12 миља од полазне црте за мерење ширине територијалног мора. Свака странка има право да контролише активности других земаља у области забране ако сумња да такве активности крше одредбе Уговора, под условом

немешања у активности друге државе и под условом да не утиче на већ призната права (The Seabed Arms Control Treaty, 1971).

Уговор у Раратонгау склопљен је 1985. године између 14 држава, и њиме се денуклеаризира велики део Пацифика од екватора до Антарктика, али по мишљењу многих није био превише успешан, пре свега јер су Кина и бивши Совјетски Савез дали гаранције о поштовању Уговора, али не и САД, Велика Британија и Француска.

4.2.3.2. Уговор о забрани тестирања нуклеарног оружја у атмосфери, космосу и под водом

Средином XX века, велике силе, САД и Совјетски Савез, су отпочеле спровођење већег броја термонуклеарних тестова у атмосфери (Илић, 2013). Ови тестови били су праћени честим радиоактивним инцидентима, услед чега су врло брзо били предмет критике, што је условило да три нуклеарне државе, САД, Совјетски Савез и Уједињено Краљевство, као и многе државе без нуклеарног наоружања, потпишу Уговор о забрани тестирања нуклеарног оружја у атмосфери, космосу и под водом, у Москви, 5. августа 1963. године. Овом уговору се придружила Француска 1974. године. Премда Повеља не забрањује пробе под земљом, ако се врше у геолошки стабилном подручју које омогућује задржавање радиоактивности, овај акт је познат и као Уговор о делимичној забрани тестирања (Partial Test Ban Treat – РТВТ) (РТВТ, 1963). У Уговору се јасно истиче да се њиме жели постићи и заштита животне средине и у томе је постигнут несумњив успех. Московским уговором његове странке су се обавезале да неће вршити нуклеарне пробе на њиховом подручју или на подручју под њиховом контролом, и то у атмосфери, под водом (укључујући територијално и отворено море), те у свакој другој околини ако би експлозија проузроковала радиоактивно загађење на територији на којој се врши проба (Quinlan, 2009). Свакако да је Споразум имао одређеног успеха у смањивању нуклеарних инцидентата, међутим „нуклеарна тестирања су, не само настављена, него и знатно повећана“ (Илић, 2013: 50). Споразум је уједно и једини глобални уговор на снази, од 1963. године, који се бави нуклеарним пробама.

4.2.3.3. Уговор о неширењу нуклеарног оружја

Наредни важан помак ка смањивању ширења нуклеарног наоружања јесте потписивање Уговора о неширењу нуклеарног оружја (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons - NPT) којег су успоставиле међународна заједница и Уједињене нације 1. јула 1968. године, потписан истовремено у Москви, Лондону и Вашингтону, а који је ступио на снагу 1970. године. Прве земље потписнице, биле су САД, Велика Британија и СССР, а до данас је укупно 191 земља ратификовала овај споразум. Уговор је и даље на снази, те отворен за потписивање свим државама које поседују нуклеарно оружје и за оне које га немају. „Најзначајније државе које се двоуме око потписивања су Индија, Пакистан и Израел (за који се сумња да поседује извесну количину нуклеарног наоружања, али тај податак до данас није потврђен). Три наведене земље су уздржане, зато што би евентуалним потписивањем, њихови програми везани за нуклеарно наоружање, били у супротности са „NPT“. Треба напоменути и то да је Северна Кореја, решила да се повуче из „NPT“, 2003. године“ (Илић, 2013: 51). Све у свему, овај Уговор је постигао велики значај у “ограничавању наоружања и разоружавања“ о чему сведочи број држава које су га ратификовале, односно знатно већи број у односу на друга документа (Илић, 2013). „NPT“ ће остати упамћен по стварању суштинске асиметрије између земаља које представљају нуклеарне силе и оних које то нису. Нуклеарне силе су управо и дефинисане овим документом као оне које су „... производиле и тестирале нуклеарно наоружање, или друге нуклеарне експлозивне направе пре 1. јануара 1967. године“ (члан IX, став 3 Уговора).

У Преамбули Споразума се наводи да је неопходно да се уложи велики напор у спречавању опасности од нуклеарног рата, узимајући у обзир степен разарања који би такав рат проузроковао по читаво човечанство, односно да се предузму мере за очување безбедности свих људи. У складу са Повељом Уједињених нација, државе морају у својим међународним односима да се суздрже од претње или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности било које државе, или на било који други начин који није у складу са циљевима Уједињених нација, и да теже успостављању и одржавању међународног мира и безбедности. Стога, верује се да би ширење нуклеарног оружја озбиљно повећало опасност од нуклеарног рата, што имплицира неопходност поштовања резолуција Генералне скупштине Уједињених нација које позивају на закључивање споразума о спречавању ширења нуклеарног оружја. Земље потписнице се обавезују да ће сарађивати у олакшавању примене заштитних мера Међународне агенције за атомску енергију у вези мирољубиве нуклеарне активности; пружити подршку истраживању, развоју и другим напорима да се унапреди примена физионих материјала; да поштују принцип мирољубиве примене нуклеарне технологије и да у циљу унапређења овог принципа, учествују у најпотпунијој могућој размени научних информација и да сами или у сарадњи са другим државама допринесу даљем развоју примене атомске енергије у мирољубиве сврхе; да у најкраћем могућем року постигну прекид трке у нуклеарном наоружању и да предузму ефикасне мере у правцу нуклеарног разоружања; као и да настоје да постигну прекид свих пробних тестова нуклеарног оружја. У циљу попуштања међународних тензија и јачања поверења између држава, крајњи циљ је престанак производње нуклеарног оружја, ликвидација свих њихових постојећих залиха и елиминација нуклеарног оружја из националних арсенала држава које их поседују (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1968).

Дакле, основна сврха „NPT“ је да се спречи ширење нуклеарног оружја изван оних држава које га поседују у време уговора, односно да се заустави даља хоризонтална пролиферација нуклеарног оружја. „Када нека држава постане део Споразума, кључна обавеза је да не ради ни на који начин нешто што би, директно или индиректно, помогло у развоју нуклеарног наоружања државе која није нуклеарна сила“ (Илић, 2013: 51). Такође, земље потписнице су се обавезале да ће стварати услове за тотално нуклеарно разоружање. Споразум је такође успоставио систем заштите под контролом Међународне агенције за атомску енергију. На овај начин, Споразумом је покушано да се дође до одвраћања од производње енергије у војне сврхе, и подстицања мирољубивих метода њене примене. Много већи број држава није приступио набављању овог оружја, а заузврат нуклеарне силе су обећале да ће олакшати размену опреме, материјала, научних и техничких података у сврху мирољубиве употребе нуклеарне енергије, чиме су се и обавезале чланом IV да неће ометати мирољубиво коришћење нуклеарне енергије.

Највећи успех споразум је постигао по питању спречавања хоризонталног ширења нуклеарног наоружања. Иако данас око шездесет држава поседује технолошке предуслове да развије нуклеарно оружје на тај корак се, поред пет легитимних нуклеарних сила, одлучило ипак само још пет држава. Такође, чак 26 држава које су у неком тренутку започеле нуклеарни војни програм га је касније напустило захваљујући овом споразуму (Müller, 2010: 189–201). Много мањи успех споразум је постигао када је у питању тотална денуклеаризација. Иако члан VI споразума обавезује све државе да преговарају у доброј вери за потпуно нуклеарно разоружање под строгим и ефикасним међународним контролом, више од четири деценије ова одредба остаје у великој мери неиспуњена (Reed & Stillman, 2009: 143-145).

„Иако „NPT“ није био потпуно успешан у откривању пролиферације, ипак се сматрало да је вредно борити се за идеје које промовише, тако да је продужен на неодређено време, на међународној конференцији земаља потписница, 1995. године у Њујорку уз учешће 175 нација“ (Илић, 2013: 51). Иако је постојало незадовољство због разлика у статусу, државе потписнице су наставиле да раде на остварењу заједничког циља. Такође, значајни проблем је представљало и то да поседнице овог оружја нису приступиле потписивању Споразума. Декларисане нуклеарне силе су, пак, дале „позитивне гаранције безбедности“ свим држава које не поседују нуклеарно оружје. „Овим се гарантује да ће у случају нуклеарног напада на неку од њих, нуклеарне силе сместа деловати у складу са својим обавезама из Повеље УН“ (Илић, 2013: 51). Конференције су наставиле да се организују на сваких 5 година, како би се што боље пратила контрола напретка примене Споразума (Илић, 2013). Поседовање нуклеарног оружја даје привилегије по безбедносне интересе неколико држава у односу на рачун остатка човечанства. Једна нуклеарна бомба која би експлодирала у великом граду може да убије милионе људи, док ће коришћење десетине или стотине нуклеарних бомби пореметити глобалну климу, изазивајући широку глад. Ефекти нуклеарног арсенала свакако се могу манифестовати у виду друштвене катастрофе по људе широм света.

4.2.3.4. Свеобухватни споразум о забрани нуклеарних проба

Године 1996. склопљен је нови споразум мултилатералног типа који се бави забраном свих нуклеарних проба на подручју држава чланица. Свеобухватни споразум о забрани нуклеарних проба (The Comprehensive Test-Ban Treaty - СТБТ) се односи на забрану сваке нуклеарне експлозије, настојећи да спречи пробе које доприносе развоју и модернизацији нуклеарног оружја (члан 1), као начин да се унапреди нуклеарно разоружање (Johnson, 2009). Међутим, наведени Уговор није ступио на снагу, иако га је потписао велики број држава, али не и све оне без чијег потписа Уговор не може ступити на снагу и то баш држава које имају нуклеарне реакторе и нуклеарно оружје. Тако члан 14 предвиђа да ће Уговор постати пуноважан онда када његовој ратификацији приступе све државе чланице, односно њих 44 у чијем поседу се налазе нуклеарни реактори (Илић 2013).

Треба напоменути да у члану 9. Уговора постоји одредба којом се допушта повлачење из Уговора у случају “изванредних догађаја“, односно у случају да се угрожавају највиши циљеви државе странке. Стога могуће је повлачење из Уговора у случају тензија или оружаног сукоба између држава, када би заправо примена Уговора била најпотребнија. Ово свакако умањује значај Уговора, поготово у смислу његове свеобухватности. На данашњем ступњу развитка међународног права још увек не постоји потпуна забрана тестирања нуклеарним оружјем, иако су нуклеарне пробе у великој мери заустављене. Постоје земље које и даље тестирају своје нуклеарно оружје, а да не постоји много знања о томе. Нуклеарне пробе вршене 1998. у Индији и Пакистану, од 2006. у Северној Кореји, показују да питање нуклеарних проба и даље остаје актуално. Нуклеарно оружје се и даље производи и спремно је за употребу ако владе тако одлуче.

4.2.3.5. Билатерални споразуми између САД и СССР (Руске Федерације): SALT-I, SALT- II, START I, START II, START III, SORT

Најзначајније су мере нуклеарног разоружања постигнуте непосредним преговорима и двостраним споразумима искључиво између две велике силе, Сједињених Америчких Држава и Совјетског савеза. С обзиром да су САД и Русија представљале највеће нуклеарне силе током Хладног рата, као и у данашње време, имале су одговорност по питању тренутног стања нуклеарног арсенала на светском нивоу, те су приступиле склапању билатералних споразума, у циљу спречавања да се догоде најгоре могуће последице по људе и цео свет (Илић, 2013).

Први уговор који је дефинисао одређене мере у погледу ограничења стратешког офанзивног оружја - Разговори о ограничењу стратешког наоружања (Strategic Arms Limitation Talks - „SALT I“), потписан је 1972. године, а предвиђао је ограничење броја стратешких дефанзивних нуклеарних ракета дугог домета („SALT I“, 1972). Исте године, склопљен је Уговор о антибалистичким ракетама (The Anti-Ballistic Missile Treaty - „ABM“), између Сједињених Држава и Совјетског Савеза како би се ограничило распоређивање ракетних система који би се теоретски могли користити за уништавање долазеће интерконтиненталне балистичке ракете које је лансирала друга суперсила („ABM“, 1972). „Сматра се да је захваљујући њему спречена нуклеарна трка у космосу између две хладноратовске силе“ (Илић, 2013: 53). „SALT I“ је убрзо превазиђен, те је 1979. године потписан нови уговор - „SALT II“, који је имао за циљ успоравање модернизације стратешких дефанзивних нуклеарних ракета дугог домета, међутим, уговор никада није ступио на снагу („SALT II“, 1979). Нешто касније, 1987. године, настао је Уговор о елиминисању ракета средњег и кратког домета (The Intermediate-Range and Shorter-Range Nuclear Forces Treaty - „INF“), који су склопиле САД и СССР у циљу елиминисања и забране свих балистичких ракета које имају капацитет домаћаја од 300 до 3.400 миља (односно од 500 до 5.500 km) (INF Treaty, 1987).

Потом, Споразум о смањењу и ограничавању стратешког офанзивног наоружања (Strategic Arms Reduction Treaty - „START I“) је заменио SALT I“ 1991. године, као први споразум који је захтевао смањење стратешког нуклеарног наоружања од стране САД и Совјетског Савеза. Услед деловања споразума у великој мери су смањени лимити за балистичке и крстареће ракете, бацаче и бојеве главе (History of START I and START II, 2009). Како је циљ „START I“ био да се осигура паритет између две стране, предвиђено је да нуклеарни потенцијал ових земаља буде мањи за 30 одсто (START I, 1991). Споразум је био на снази 15 година, односно, све до 2010. године, што је један од разлога потписивања споразума „START III“. У децембру 1991. Совјетски Савез се распао, остављајући четири независне државе у поседу стратешког нуклеарног оружја: Русију, Белорусију, Украјину и Казахстан. То је изазвало одлагање ступања уговора на снагу. Дана 23. маја 1992. године Сједињене Државе и четири нуклеарно способне државе наследнице Совјетског Савеза потписале су Лисабонски протокол, којим су свих пет нација постале чланице „START I“ споразума. „Договорено је да Руска Федерација буде наследник бивше државе, док су се Белорусија, Украјина и Казахстан обавезале да ће у наредних неколико година уништити нуклеарно оружје, те да ће приступити „NPT“, као државе које не поседују ову врсту наоружања“ (Илић, 2013: 53).

Две велике силе су затим 1993. године потписале „START II“ Уговор о даљем смањењу стратешког офанзивног оружја, који је допунио „START I“ покушајем да се успоставе даља ограничења стратешког нуклеарног оружја за сваку страну, од тренутних

капацитета ка 3.000 – 3.500 бојевих глава у року до 2003. Године („START II“, 1993). Упркос томе што је био ратификован, овај Уговор никада није ступио на снагу. Наиме, САД су се 2002. године једнострано повукле из Споразума о ограничењу антибалистичких пројектила, након чега се Русија повукла из споразума „START II“ (START II, 1993; America withdraws from ABM treaty, 2001). Потом, и САД и Русија су наставили да развијају своје нуклеарно наоружање.

Наредни покушај да се умање нуклеарни арсенали огледа се у Уговору о смањењу стратешког офанзивног наоружања (The Strategic Offensive Reductions Treaty - „SORT“) од 2002. године, који се још назива и Московски уговор. Уговор је предвидео да се до краја 2012. године смањи број размештених стратешких бојевих глава испод лимита од 1.700 – 2.200 за сваку страну, али тако да су обе стране задржале право да одлуче о саставу у структури свог нуклеарног арсенала (The Treaty of Moscow, 2002). Поред тога, настала је и „Заједничка декларација о новом стратешком партнерству, којом се предвиђају дискусије на високом нивоу у оквиру Консултативне групе за стратешку безбедност“ (Илић, 2013: 53).

Последњи споразум под називом „START III“ (The New START Treaty), потписан 2010. године, предвидео је умањење броја нуклеарних бојевих глава на око 1.550, у року до 2021. године. Ово би представљало значајно смањење нуклеарног арсенала обе земље (The New START Treaty, 2010). Међутим, један од озбиљних проблема са којим се суочава споразум односи се на проблем са америчким антиракетним штитом у Источној Европи који је наводно намењен за заштиту америчких европских савезника од иранских балистичких пројектила. Свакако, стручњаци се слажу по питању тога да поменути систем нема никакве везе са Ираном, већ да представља истурени положај америчких ракетних потенцијала који угрожавају руски одбрамбени потенцијал. Управо због тога, Русија је задржала право да се повуче из споразума уколико амерички антиракетни штити буде инсталиран на Балкану. Излазак из овог уговора могао би бити лош знак за друге земље које желе да поседују нуклеарно оружје. Видимо да будућност споразума зависи од многобројних фактора и да је још увек далеко од тога да представља историјску прекретницу.

4.2.3.6. Споразум о забрани нуклеарног оружја

Током година постојале су иницијативе да се комплетно укине нуклеарно оружје. „Горбачов је 1986. године међу првима предложио план за свет без нуклеарног оружја до 2000. године. Како ово није уродило плодом многи лидери су, у годинама које су сад већ иза нас, изашли са истим предлогом пролонгираним за 2020. годину“ (Илић, 2013: 49). Тако легалност употребе нуклеарног оружја постаје највећи изазов за међународно право. У једном извештају америчког Конгреса прва реченица налаза извештаја гласи: „последнице нуклеарног рата које је немогуће предвидети су бар подједнако важне као и оне које покушавамо да предвидимо“ (The Effects of Nuclear War, 1979: 3) У складу са овим је и закључак Међународног суда правде у Саветодавном мишљењу о легалности нуклеарног оружја: „деструктивна моћ нуклеарног наоружања не може бити ограничена ни просторно ни временски... јонизирајућа радијација има потенцијал уништења будуће животне средине, хране и воденог екосистема, као и проузроковања генетских поремећаја и болести међу будућим генерацијама... императив за Суд је да узме у обзир јединствене карактеристике нуклеарног оружја, а нарочито његову деструктивну моћ, његову моћ да проузрокује неизмерну људску патњу, као и способност да нашкоди будућим генерацијама“ (Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, 1996: 226). Нуклеарни напади могли би уништити социјалну инфраструктуру потребну за опоравак од сукоба. Нигде на свету не би било могуће пружити ефикасну хуманитарну помоћ, што наглашава апсолутни императив

укидања нуклеарног оружја, односно обавезу потпуне елиминације нуклеарног оружја и оквир да се то оствари. У циљу појмовног разграничења, неопходно је указати да забрана нуклеарног оружја није исто што и њихово елиминисање. Забрана оружја обично претходи и доводи до њиховог укидања, а не обрнуто. Забрана нуклеарног оружја ће учинити одржавање и развој нуклеарног оружја мање атрактивним и тежим. Забрана ће пружити снажан оквир у којем се могу преговарати детаљне мере елиминације. Забрана ће донети јасну правну ситуацију, послати јасан сигнал да су сва нуклеарна оружја неприхватљива, чак и ако се не користе.

У циљу попуњавања правне празнине, потребно је успостави недискриминаторни међународни правни инструмент који ће забранити развој, производњу, тестирање, набавку, складиштење, трансфер, распоређивање, примену, претњу употребом или употребу нуклеарног оружја, као и помоћ, финансирање, подстицање, или навођење ових забрањених радњи. Свакако, укључивао би позитивне обавезе држава чланица, као што су заштита права жртава и преживелих од нуклеарног оружја, смислене акције у циљу санирање штете у погођеним срединама, и обезбеђивање међународне сарадње и помоћи како би се испуниле све обавезе овог правног инструмента. Као део процеса имплементације, државе потписнице споразума требало би да се обавезу релевантним мерама и роковима за елиминацију оружја, путем протокола или других одговарајућих правних инструмената. Забрана нуклеарног оружја би учинила поседовање или употребу нуклеарног оружја незаконитим, али и отворила пут ка његовој потпуној елиминацији.

С обзиром на катастрофалне последице, забрана и уништавање нуклеарног оружја су једини одговоран начин деловања. Забрана овог оружја би повећала свачију безбедност – ништа мање ни безбедност нација које располажу нуклеарним оружјем, које утолико пре могу бити мета нуклеарног напада. Прошло искуство указује да би споразум о забрани нуклеарног оружја могао утицати и на понашање земаља које га у почетку не потпишу. На пример, САД више не производе, продају и не користе нагазне мине, иако нису потписале Споразум о забрани мина. Свет није чекао да Сирија елиминише своје хемијско оружје пре него што је преговарана и ступила на снагу забрана хемијског оружја. Забрана нуклеарног оружја ће омогућити нацијама са залихама овог оружја да се придруже, све док се слажу да их елиминишу у одређеном временском року. Када би се такве нације придружиле, споразум би даље могао да се развија како би се осигурало да су залихе уништене на неповратан начин. Наравно, не може се инсистирати на томе да само једна земља одустане од нуклеарног оружја, већ све јер разоружање треба да буде мултилатерална активност, на начин да се не створи атмосфера неповерења (Borrie & Caughley, 2013).

Најефикаснији и најпрактичнији начин да се постигне и одржи укидање нуклеарног оружја је преговарање о свеобухватном и обавезујућем споразуму о нуклеарном оружју, који би повезао све потребне аспекте нуклеарног разоружања и неширења оружја. Такав приступ има подршку велике већине људи и влада широм света. Коначно, одговорност за разоружање почива на владама. Све препреке да би се остварио свет без нуклеарног оружја су политичке, а не техничке. Такав споразум се може усвојити чак и ако нуклеарно наоружане државе не учествују. Споразум о забрани нуклеарног оружја ће дати шансу државама које желе свет без нуклеарног оружја да се иде ка том циљу. На основу тога, државе без нуклеарног оружја имају моћ да предузму акцију која ће суштински променити пејзаж нуклеарног оружја - повећавајући стигму према таквом оружју и усвајајући практичне законске обавезе које ће повећати притисак на државе које га и даље држе.

Уговор о забрани нуклеарног оружја надовезао би се на постојеће норме и ојачао постојеће правне инструменте. То би такође затворило рупе у постојећем правном режиму које омогућавају неким државама да се ангажују у активностима нуклеарног оружја уз јасно кодификовање нелегитимности поседовања. У складу са другим међународним правним инструментима, то би такође потврдило права људи који су били жртве детонације нуклеарног оружја. Дакле, и поред доношења споразума о забрани, NPT ће и даље имати значајну улогу, јер можемо претпоставити да уговор о забрани нуклеарног оружја неће бити потписан од стране нуклеарних држава. Развијање новог правног инструмента је најприкладнији начин да се попуни правна празнина за забрану и елиминацију нуклеарног оружја, како се тражи у Хуманитарном обећању из члана 6 Уговора о неширењу нуклеарног оружја - NPT. Хуманитарно обећање, поткрепљено ступањем на снагу Уговора о свеобухватној забрани тестирања – СТВТ, пружа снажан пут ка „глобалној нули“. То је уједно и најизводљивије средство којим се помаже у испуњавању обавезе из члана 6 из Уговора о неширењу нуклеарног оружја да се „у доброј вери води преговоре о ефикасним мерама које воде ка престанку трке у нуклеарном наоружању у раном року и нуклеарном разоружању" (Boggie & Caughley, 2013: 47-49). За попуњавање правне празнине потребан је правно обавезујући међународни инструмент који јасно забрањује нуклеарно оружје на основу његових неприхватљивих последица. Ово би ставило нуклеарно оружје у исту позицију са другим оружјем за масовно уништење, које је подложно забрани кроз посебне уговоре.

Ризици употребе нуклеарног оружја су стварни и расту. Превенција је, дакле, једина гаранција против хуманитарних последица нуклеарног оружја. У том контексту, споразум о забрани нуклеарног оружја је најбоља превенција против његове употребе. Познато је да уговори обавезују само земље које су им се придружиле, те да они не могу правно присилити државе које се не придруже. Међутим, уговори такође служе за постављање међународних стандарда и очекивања, што значи да могу имати ефекте и изван свог чланства. Процес успостављања новог уговора, као и сам уговор, прошириће и обновити стигму која се већ везује за нуклеарно оружје и допринеће његовој прогресивној делегитимизацији. У овој концепцији, споразум о забрани нуклеарног оружја био би само један аспект ширих напора ка његовом елиминисању. То би требало посматрати као следећи витални корак, а не као последњи корак у таквом процесу. Највероватније, споразум би обавезао државе да се разоружају у складу са низом прогресивних мера, почевши од нуклеарног оружја које је у стању приправности. Такође, требао би да забрани производњу фисионог материјала, а да се постојеће залихе уклоне или ставе под сигурну међународну контролу. То би, вероватно, водило успостављању међународног система мониторинга и надлежне агенције која би вршила верификацију спровођења свих одредби споразума.

Мултилатерални приступ је једини начин да се постигну одржива и дугорочна решења. Од 22. фебруара 2016. године отпочела је са радом Радна група отвореног типа (“Open ended working group“ – OEWG) у Женеви, формирана резолуцијом која је усвојена од стране првог комитета Генералне скупштине Уједињених нација, са циљем разматрања правних норми које ће морати да се усвоје да би се створио свет без нуклеарног оружја. Резолуцију је подржало 138 држава, док су против биле нуклеарне државе и државе савезнице нуклеарних земаља. Сви чланови Уједињених нација као и представници цивилног друштва били су позвани да учествују у раду групе. Током заседања Радне групе предложено је усвајање правних норми које би довеле до потпуне елиминације нуклеарног оружја: попуњавање правних празнина, које се односе на производњу, поседовање и складиштење нуклеарног оружја, ради постизања Споразума о забрани нуклеарног оружја (Nuclear Ban Treaty), као и усвајање резолуције која би забранила постојање нуклеарног оружја. Вредно

је напоменути да се већина држава чланица Уједињених нација противи постојању, производњи и складиштењу нуклеарног оружја.

Први комитет Генералне скупштине Уједињених нација је 27. октобра 2016. године усвојио резолуцију L.41 која ће у 2017. години омогућити почетак преговора о законским инструментима за забрану нуклеарног оружја, и њихове тоталне елиминације. Резултат гласања је био 123 нације у корист и 38 против, уз 16 уздржаних. Земље из региона, Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Бугарска, Словенија, Румунија, Мађарска су гласале против. Даљи рад мора да се настави, па чак и без сагласности нуклеарних сила, које су у потпуности против овакве резолуције и на сваки начин је подривају. Један од тих начина јесте одсуство раду оваквих комитета и група који се баве овим питањем, међутим одсуство нуклеарних сила не сме да заустави преговарање. Глобална забрана нуклеарног оружја одавно је закаснила, али може се постићи у блиској будућности уз довољан притисак јавности и политичког руководства. Забрана нуклеарног оружја је део који недостаје за широко правно одбацивање сваког оружја за масовно уништење. Забрана не само да би учинила незаконитим да нације користе и поседују нуклеарно оружје; то би такође помогло да се отвори пут ка његовом потпуном елиминисању. Забрана нуклеарног оружја би глобализовала оно што су споразуми о зонама без нуклеарног оружја урадили на регионалном нивоу - за Латинску Америку и Карибе, Јужни Пацифик, Југоисточну Азију, Централну Азију и Африку. То би омогућило нацијама у било ком делу света да формализују своје одбијање нуклеарног оружја и помогло би у стварању јасне међународне правне норме против поседовања нуклеарног оружја. Слично томе, забрана би надоградила и ојачала Уговор о неширењу нуклеарног оружја (NPT) и Свеобухватни споразум о забрани нуклеарних проба (CTBT), који, иако су помогли у спречавању употребе и ограничавању ширења нуклеарног оружја, нису довољни за постизање разоружања.

Кроз обавезујуће међународне споразуме, међународна заједница је раније усвојила забране против копнених мина, касетне муниције и биолошког и хемијског оружја. Нуклеарно оружје, које је још деструктивније, није било предмет сличне међународне правне забране. Свет је чекао на овакву правну меру више од 70 година. На седници Генералне скупштине Уједињених нација, 7. јула 2017. године, 122 чланице Уједињених нација (притом, у припреми документа званично је учествовало 135 земаља и неформално још 14 земаља) подржале су нацрт Уговора о забрани нуклеарног оружја – првог међународног уговора којим се забрањује нуклеарно оружје. Главни лидери овог процеса су Аустрија, Бразил, Ирска, Мексико, Нигерија и Јужноафричка република. Активно су учествовали Ватикан и Казакстан. Међутим, ни једна земља која поседује нуклеарно оружје није подржала овај документ. Ипак, већина држава света, практично две трећине, изјаснила се против нуклеарног оружја, те следећи корак ка постизању света без нуклеарног оружја мора укључити и државе наоружане нуклеарним оружјем. Споразум о забрани нуклеарног оружја представља један аспект ширих напора на његовој елиминацији, те се посматра као следећи витални корак у таквом процесу.

Поменути споразум обавезује све земље чланице да никада и ни под којим околностима не развијају, тестирају, производе или набаве и ускладиште нуклеарно оружје или друге нуклеарне експлозивне направе. Споразумом се забрањује било какав трансфер или коришћење нуклеарног оружја, као и упућивање претњи о коришћењу таквог наоружања. За поседовање, употребу или претњу употребом нуклеарног оружја нема оправдања, ни војно-стратешког, ни правног. Сада, са доношењем Споразума о забрани нуклеарног оружја, већина држава света, креирала је и оруђе за његову изричиту забрану и отворила пут ка његовој елиминацији. Споразум о забрани нуклеарног оружја, поред

изричите забране овог ужасног наоружања, представља вољу и намеру већине држава и људи света да ојача и очува међународноправни поредак. Циљ ових држава и самог Споразума о забрани јесте да путем стигматизације и делегитимације нуклеарног оружја постепено доведе до елиминације. Споразум постигнут у јулу 2017. године је отворен за потписе и ратификације држава од 20. септембра 2017. године. У овом тренутку, више од шездесет земаља постале су потписнице, што је свакако повољна динамика.

Званичне и незваничне нуклеарне државе (као и низ њихових савезника) нису пружиле подршку овом међународном споразуму због његових супротности са интересима националне безбедности. Генерално гледано, руски став своди се на чињеницу да постоје супротности између циљног задатка међународног мира, недељиве сигурности за све државе без изузетка и забране нуклеарног оружја као средства за спречавање глобалних сукоба. Све чланице НАТО (које имају нуклеарно оружје или које су га распоредиле на својој територији у складу са програмом нуклеарне размене), а такође већина држава, које су са САД везане за споразуме у области безбедности, не подржавају Споразум. Посебно интересовање изазива позиција Јапана, који у потпуности подржава свет без нуклеарног оружја и представља једину државу која је настрадала од борбене употребе нуклеарног оружја. Ипак, из разлога националне безбедности (и, могуће, због притиска САД) не планира потписивање Споразума. Република Србија не поседује нуклеарно оружје, уговорница је Споразума о неширењу нуклеарног оружја (споразум из 1968. године који државама намеће обавезу уздржавања од развоја или набавке нуклеарног оружја), а учествовала је и у хуманитарној иницијативи, процесу који је довео до преговора о Споразуму о забрани нуклеарног оружја. Ипак, из разлога који су нејасни, прекинула је своје учешће у овој иницијативи и одлучила да је преурањено да се нуклеарно оружје забрани, те је овим чином и аргументима стала раме уз раме са НАТО државама у одбрану нуклеарног оружја.

Данашње тензије у међународним односима не представљају никакав изузетак у односу на континуирано стање ризика у коме живимо још од напада на Хирошиму и Нагасаки 1945. године. Једина је разлика то што је разорни потенцијал данашњих нуклеарних пројектила далеко већи. Ситуација између САД и Северне Кореје је само илустрација проблема. Обновљена америчка нуклеарна доктрина указује да је Иран у стању да произведе атомску бомбу 12 месеци након што његово руководство донесе одлуку о томе јер је сачувао техничке могућности за то. У документу који је објавио Пентагон тврди се да Техеран наставља да улаже – највише на Блиском Истоку, у производњу балистичких ракета на које ће моћи да поставља а-главе (чим их произведе), и наглашава да су иранске ракете све прецизније и све већа потенцијална претња америчким трупима у региону. За севернокорејски арсенал се у доктрини тврди да је претња целој планети. Још се Пјонгјангу приписује да је спреман да нуклеарно оружје први употреби. Данас, у ери нуклеарне енергије, ери после Хирошиме, Нагасакија, Чернобиља, истраживања иду даље. Атомске бомбе су одавно постале средство за процену војне моћи једне државе, снажно политичко оружје. Велике силе су извукле поуку и вероватно то оружје неће више никада употребити, али све више је малих држава које поседују моћ нуклеарне енергије. Енергија атомског језгра постаје све доступнија, а самим тим опасност је све већа. Опасност је више него реална, а како време одмиче, повећава се. Можемо да се надамо да ћемо живети у свету без нуклеарног оружја, али треба наставити са радом на томе. Опасност од нуклеарног сукоба данас је већа него икада, те је због тога и међународна сарадња важнија него икада.

У циљу елиминасања претњи од нуклеарног напада, чини се сврсисходним интензивирање активности у оквиру већ постојећих формата: спровођење Уговора о свеобухватној забрани нуклеарних проба, који није потписао или ратификовао низ

нуклеарних и граничних држава; чување и проширење Споразума о ограничењу стратешког офанзивног оружја и других споразума између Русије и САД; изградња поверења и транспарентности у области нуклеарних арсенала, као и формализација нуклеарних доктрина. Могуће је са високим степеном сигурности претпоставити да Споразум неће утицати на глобалну нуклеарну слику у средњорочној перспективи. Међутим, претпоставља се да ће новонастала ситуација подстакнути раст несугласица између држава са нуклеарним наоружањем и држава без нуклеарног наоружања, што ће у перспективи имати негативан утицај и на друге сфере међународних односа. Менаџмент и обнављање арсенала, одржавање оперативне способности, све то кошта, а цену плаћају грађани на уштрб здравства, образовања и других елемената кључних за благостање друштва. Свака од држава поседница ће, уколико држи до свог демократског статуса и добробити својих грађана, морати да направи избор. Преговори у области нуклеарног наоружања и прогресивно смањење нуклеарних арсенала је минималан низ проверених мера, чије ширење на све нуклеарне државе ће омогућити да се свет полако извлачи из перспективе нуклеарне апокалипсе.

4.3. Карактеристике хибридног ратовања

Година 1991. означила је крај Хладног рата и почетак униполарног глобалног поретка у коме је дошло до значајних промена на међународној сцени. Распад СССР-а подразумева да више не постоји систем великих сила, који је готово два века управљао међународним односима. Оружани сукоби након Хладног рата били су последица његовог окончања, настанком вакуума власти типичног за транзиционе периоде, а посебно у условима доступности вишка оружја, дискредитовања социјалистичких идеологија, дезинтеграције тоталитарних држава, повлачења подршке велесила штићеничким режимима, нарастања етничких и, посебно, религијских антагонизама. Тиме је на постсовјетском, постјугословенском и просторима Блиског Истока и севера Африке отворена „Пандорина кутија“ нарастајућег национализма и религијског екстремизма што је навело Мери Калдор да кроз своју теорију „нових ратова“ укаже да су циљеви нових ратова везани за политику идентитета, за разлику од геополитичких или идеолошких циљева ранијих ратова (Kaldor, 2005). Сепаратистичке тежње различитих снага у до тад стабилним националним државама, још више појачавају несигурност светског мира.

У оваквим околностима не изненађује што је од краја Хладног рата порастао број грађанских ратова. Од 1991. до 2000. године било је у просеку 11 оружаних конфликта на годишњем нивоу, што је знатно више од просека из времена Хладног рата, када их је у просеку било 4,5 годишње (Килибарда и сар., 2014). Генерално посматрано, у другој половини XX века, грађански ратови са међународном позадином постали су преовлађујући облик сукоба на глобалној сцени, а услед изражене цивилне димензије, с обзиром на унутрашњи карактер, они су били обележени великим бројем жртава (Hobsbawm, 2002). Број грађанских (унутрашњих) ратова постао је знатно већи у односу на традиционалне ратове између држава из доба модерне, уз стално присутан тренд повећања грађанских а, с друге стране, опадања броја међудржавних ратова (Duru et al., 2017). За разлику од периода модерне који је обележен отвореним оружаним сукобима између великих сила, и то тежишно на њиховим територијама, „већина савремених ратова настајала је на простору Глобалног југа где се налазе државе са највећим бројем становника, најнижим дохотком и понајмање стабилном влашћу“ (Kegley & Blanton, 2011: 233-234).

На почетку XXI века свет се налази у ери мултиполаризма. „Анексија Крима“ 2014. године од стране руских снага проузроковала је велики дисбаланс када су у питању односи великих сила. Овај догађај је означио повратак Русије у ред великих сила и немогућност

Запада да се томе одупре (Reichborn-Kjennerud & Cullen, 2016). „Међутим, овај догађај није означио само почетак дуго очекиваног мултиполарног глобалног поретка у коме ће поред САД и Русије, такође, и Кина чинити један од светских полова моћи, већ и нови талас трансформације рата који је уследио након завршетка Другог светског рата“ (Врачар и Шарановић, 2018: 147). Начин како је Русија употребила своје снаге за време „анексије Крима“ означен је као „хибридно ратовање“ или „сукоб у сивој зони“. Термин „хибридно ратовање“ настао је као део тежњи теоретичара да објасне карактеристике новог концепта ратовања који свакако указује на специфичност савремених ратних сукоба у односу на претходне, тзв. класичне. Њиме се указивало на један нови, претежно неконвенционални начин ратовања (Hoffman, 2007).

Савремени ратови значајно одступају од класичних теорија о рату премда почивају на неким новим принципима који одговарају новом времену, што имплицира да се појмовно одређење рата не може дефинисати универзално и у сваком тренутку, због природе рата која се стално мења. Државе и друштва су променили своју културну, идеолошку и правну традицију и стање духа, али су ратови изгледа остали константа света. Чињеница да је у модерним временима рат много софистициранији и прикривенији од оружаних сукоба на класичним ратиштима, само подржава мисао или чак чињеницу да озбиљни сукоби постоје широм света сваки дан. Данас, у XXI веку, сведоци смо да су ратови добили многе облике и аспекте, различите од оружаних сукоба. Сукоби у Авганистану, Ираку и Либану потврдили су способност недржавних актера попут талибана, Ал Каиде или Хезболаха, да успешно комбинују елементе конвенционалног и неконвенционалног ратовања са другим невојним моделима операција на један нови и непознат начин, чинећи то истовремено унутар истог бојног поља. Овај начин ратовања недржавних субјеката, уз примену асиметрије, Матис и Хофман су назвали „хибридно ратовање“ и означили га за главну претњу у XXI веку (Mattis & Hoffman, 2005; Hoffman, 2007). Могућности манипулације и утицаја путем масовних медија и сајбер-сфере учиниле су хибридне ратове важнијим и сложенијим. Ако посматрамо безбедност државе и друштва са аспекта концепта људске безбедности, хибридни ратови могу уздрмати све основне стубове система, а самим тим, оружани сукоб је понекад непотребан или је само коначни напад на дестабилизованог непријатеља.

4.3.1. Појмовно одређење хибридног ратовања

Концепт „хибридног ратовања“ представља погодан модел за објашњење актуелне трансформације рата, премда знатно утиче на суштинска и специфична својства савремених ратних сукоба. Наиме, употреба конвенционалних војних снага и данас је присутна, међутим нарушавање безбедности потиче све више од изложености различитим облицима хибридног деловања који садрже елементе неконвенционалног, асиметричног и кибернетичког деловања. Концепт хибридног ратовања се први пут могао чути почетком века, но постаје проминентан руском анексијом Крима. Од тада, у стручној јавности, почињу неслагања око концептуализације овог појма. По једнима сам термин, осим популаристичке конотације у новинарским и политичким круговима, не даје ништа ново чега раније није било у природи ратовања. По другима, реч је о низу нових ратних претњи (хибридних претњи) попут интеграције сајбер простора у ратовање.

За почетак, оно што је сасвим извесно, хибридни рат је направио значајан продор у сферу политике, у речник западних војних кругова из Велике Британије, Аустралије, Скандинавије, Америке (Wilkie, 2009: 14), али је и даље остао оспораван као нови концепт ратовања код многих теоретичара. Заједничко за већину аутора који стоје на становишту да ова врста рата постоји је да је реч о рату чији се локалитет, у односу на конвенционални,

изместио и да не постоји јасна разлика између рата и мира већ да се он одвија у тзв. "сивој зони" која је нешто између. Границе између рата и мира су замагљене због примене тактика својствених савременом ратовању. Овде би било згодно застати и направити једну емпиријску паралелу. Доба Хладног рата је заправо било доба мира (тј. "мира који није мир" како је Џорџ Орвел (George Orwell) говорио) и за већину је представљао релативно миран период. Ипак, током читавог тог периода постојала је трка у наоружању, у политичком надметању и борби за утицајем, уз сталну претњу и страх од нуклеарног хаоса, а то сигурно није слика мирнодопских услова живота. Коначно, читава та конструкција, иначе апсолвирана унутар поларизованих страна света је пала са симболичним падом берлинског зида и оставила дубоки јаз и извесни простор за савремене видове ратовања, међу којима се смешта и тзв. хибридни рат. Тако је крај Хладног рата „подигао поклопац са котла мржњи које дуго кључају; сада је цео глобални терен у крви од таквих конфликата“ (Brown, 1995: 76).

Свакако се данас у академским радовима, политичким изјавама и новинарским извештајима овај термин, може се рећи, већ одомаћио и њиме се углавном описује модерно ратовање које, сматрају поједини аутори, нуди шири спектар ратних техника који није могао бити виђен у ранијим схватањима ратовања. Ипак, нико од њих није искључив у својој употреби овог термина, нити ико децидно одбацује војну мисао још од Сун Цуовог „Умећа ратовања“ где је већина стратегија ратовања, које се данас приписују хибридном, већ препозната и описана. Ипак, неки феномени који су уочени у тзв. хибридном ратовању су, како истичу Џон Јакобс (John G.L.J. Jacobs) и Мартин Китзен (Martijn W.M. Kitzen) изазвали "шок" јер се односе на драстично кршење принципа праведног ратовања, тзв. "*jus in bello*", кршење морала преко тактике, потенцирање на црно-белом разумевању дихотомије рата и мира и сл. Наравно, и ови аутори се оградају подсећајући на термине: сукоби ниског интензитета или операције ниског интензитета, мали ратови, нерегуларно ратовање, асиметрично ратовање итд (Jacobs & Kitzen, 2021). Заправо Хофман је уобличио појмове „хибридна претња“ и „хибридно ратовање“ којим је описивао истовремену примену више различитих тактика против противника. Ипак, он сам тврди да је за тај термин већ био чуо у Валкеровом раду којим описује операције ниског интензитета које су спроводили амерички маринци. Поменути Јакобс и Китзен су на прву употребу овог термина наишли у раду „British counterinsurgency in the post-imperial era - A Hybrid War: The Indonesian Confrontation“ (Mockaitis, 1995) из 1995. године и чини се, како они тврде, да је то најранији савремени извор употребе термина *хибридно ратовање*, који се може пронаћи. Овде је коришћење термина хибридно ратовање најприближније савременој употреби истог мада се фундаментално разликује од оног који ће Хофман увести касније. За Хофмана „хибридни ратови садрже низ различитих начина ратовања, укључујући конвенционалне вештине, нерегуларне тактике и формације, терористичке акте, насумично насиље и принуду, криминалне деструкције“ (Hoffman, 2007: 14). Ову одредницу је чак и сам Хофман неколико пута ревидирао, као, уосталом, и бројни други аутори. Тако се почетком XXI века у јавном простору, пре свега америчком, почео користити овај израз и првобитно се односио на „нерегуларне недржавне актере у напредним војним способностима“ чиме је описиван, на пример, израелско-либански сукоб, 2006. године, када је Хезболах применио бројне различите тактике против Израела. Наиме, поред герилског ратовања оне су укључивале иновативну употребу технологије и ефикасну информативну кампању (Hoffman, 2007: 8).

Тумачећи концепт хибридног рата, Иван Ранчић и Хатица Бериша наглашавају да је он настао „релативно недавно, крајем XX - почетком XXI века“ под утицајем глобализацијских процеса и развоја информационах технологија које називају „интеграторима војних и невојних форми ратовања“ уз коришћење „средстава, метода и

техника које се користе у модерним мултидимензионалним сукобима“ (Ранчић и Бериша, 2018: 261). У вези са тим, аутори наводе одређене факторе који су условили трансформацију савремених ратова у хибридни. Према њима то су: сачувана улога нуклеарног наоружања као средства обезбеђивања стабилности на стратешком и политичком плану; могућност да земља која има нуклеарно оружје употреби или то оружје или друге различите хибридне технологије на просторима који су географски удаљени од њихове територије; коришћење нових „некласичних“ метода насиља за остваривање политичких циљева од стране међународних терористичких организација; зависност националних економија од глобалних економских кретања; нови облици ратовања: информативни и кибер рат, као и нови простори ратовања попут кибер простора; присуство принципа географског детерминизма; успостављање нових форми комуникације у оквиру постојећих институционалних механизма интеракције и хијерархије односа; формирање прилично чврстих система; нови изазови, ризици и претње који могу бити тешко предвидљиви и настати изненада. Коначно, аутори наглашавају да „утицај наведених геополитичких, економских и информационалних фактора доводи до трансформације савремених сукоба и појављивања нових облика геополитичке конфронтације“ (Ранчић и Бериша, 2018: 261).

Хибридно ратовање у епистемолошком приступу које даје Милинко Врачар добија одредницу хибридног практиковања рата чиме аутор наглашава значај научног промишљања овог феномена јер, како тврди, концепт хибридног рата „умногоме одређује суштинске и специфичне карактеристике савременог рата“ (Врачар, 2017: 305). У том смислу Врачар закључује да је концепт хибридног ратовања значајан за стручно промишљање јер његове карактеристике „успостављају критеријум појмовног разликовања савремених и класичних ратних сукоба и њихове научне класификације“ (Врачар, 2017: 306). У настојању да уважи различита, па чак и сукобљена теоријска полазишта феномена рата, савременог ратовања, па и хибридног он наглашава да „проучавање овог феномена представља погодан модел за расправе о суштини рата“ али и за сагледавање сазнајних достигнућа у вези са „константним, општим и нужним својствима рата, од његовог настанка све до актуелног историјског тренутка“ (Врачар, 2017: 307), где би требало сместити и хибридно ратовање.

Слично сматра и Небојша Николић и истиче да нема јединственог става по питању да ли је хибридно ратовање нови феномен, у смислу нове врсте рата, или је „реч о новом термину за већ постојећи ентитет“ (Николић, 2017: 33). Но, аутор такође сматра да на комплексност природе савремених облика ратовања утичу процеси глобализације и развој информационалних и комуникационих технологија који су донели нове изазове и сложеност у друштвеним и међународним односима. Поред тога, аутор примећује употребу термина у стратешким документима о безбедној политици неких земаља (на пример немачка Бела књига о безбедној политици). Коначно, чини се да стоји на становишту да термин треба да нађе место у одређивању општег концепта именованог као "хибридно ратовање" предлажући га као „алат за бољу припрему, превенцију и супротстављање савременим изазовима безбедности и одбране“ (Николић, 2017: 37).

Када је реч о карактеристикама хибридног рата, стиче се утисак, како с правом примећују Ненад Цветковић и сарадници, да се различити аутори у већем делу слажу о садржају хибридног рата. Тако, ови аутори издвајају следеће „облике деловања на противника у циљу приморавања на испуњење захтева: информационо-психолошко-идеолошко деловање, политичко деловање, економски притисци, обавештајно-субверзивна делатност, информатичке методе, криминалне активности, тероризам и оружане побуне, конвенционално војно деловање“ (Cvetković i sar., 2019: 329). Поред тога они наводе и неке друге садржаје називајући их "подсадржајима" са нижим нивоима угрожавања, под чим

мисле на различите активности на оперативном и тактичком нивоу. Ту убрајају: „утицај на политичко руководство, психолошке операције, корупција, атентати, медијска пропаганда и спиновање, оснивање невладиних организација под контролом страног фактора, утицај на одређене социјалне групе, финансирање одређених политичких странака, уцене, врбовање државних службеника од стране обавештајних служби, изазивање подела, незадовољства, јачање разлика, изазивање грађанских немира, појединачни терористички акти, напади оружаних група на одређене критичне објекте, линије комуникација и логистике, дезинформисање становништва итд.“ (Cvetković i sar., 2019: 330).

Потенцирајући на актуелности терминологије Мирослав Терзић и сарадници се, између осталог, позивају на Глобалну стратегију за спољну политику и безбедност Европске уније где су као један од савремених изазова по безбедност препознате "хибридне претње" и у том документу тако и назване. Такође, аутори наглашавају да је у вези са тим Европска унија 2016. године усвојила Заједнички оквир за сузбијање хибридних претњи (Терзић и сарадници, 2017: 352). Осим тога, аутор се осврће и на руско-украјински сукоб називајући га "хибридни рат Русије у Украјини" а кроз реченицу "хибридни рат САД и Европске Уније против Русије" даје исту терминолошку одредницу. Појашњавајући, хибридно ратовање се односи на примену меке моћи, информациони, дипломатски, економски рат. Свакако аутор истиче специфичност хибридног ратовања у односу на друге форме специјалног рата кроз „техничка средства и нове техничке могућности за деловање у сајбер простору, софистицирану пропаганду и примену читавог спектра нерегуларних тактика ратовања које стоје на располагању великом броју недржавних актера захваљујући рапидном развоју технологије, посебно информационе“ (Терзић и сарадници, 2017: 353).

Џефри Бристол (Jeffrey Bristol) у чланку „Хибридни рат и шта са њим“ (“Hybrid War and What to Do About It“) из априла 2021. године сматра да је руски генерал Валериј Герасимов у свом тексту „Вредност науке у предвиђању“ (Ценност науки в предвидении) из 2013. године, дао најпознатију формулацију хибридног рата. За њега, „хибридни рат представља комбинацију политичких, економских, информативних, хуманитарних мера уз коришћење протестног потенцијала популације, уз прикривене војне акције, како би се постигао успех у конфликту“ (Герасимов, 2013). Поред тога, Бристол наглашава да иако је Герасимов тада тзв. циклус освајања представио као резултат нових технологија и политичке стварности и назвао га хибридни рат, но он сматра да су Руси користили хибридно ратовање много пре, те каже да је заправо руска стратегија Хладног рата била хибридни рат *avant la lettre*. Совјетски Савез је, према њему, редовно користио хибридне ратне стратегије јер конвенционално ратовање није било немогуће. Тако је користио хибридную ратну доктрину за интервенције „у Мађарској 1956. године и Чехословачкој 1968. године“ (Путник, 2012: 48). Слично је било и са Етиопијом и Сомалијом где су совјетске дипломате користиле трговинске споразуме, пропаганду и саветнике за промену режима и осигуравање своје моћи и утицаја у тим земљама. Осим тога, наглашава Бристол, Руси су и пре тога користили међународну Коминтерну у спречавању локалних партија да делују као петоклонаши што је била свакако верзија хибридног рата коју су назвали социјалистичком револуцијом (Bristol, 2021). Свакако, сматра аутор, хибридни рат је и далеко старији и далеко чешћи него што се то мисли јер он није ништа друго до потиснути рат који се догађа када је отворена инвазија прескупа. Индиректност хибридног рата, увођење војних снага тек након обликовања локалног окружења, пружа оперативно покриће у којем агресор наизглед одржава мир, а истински води рат, омогућавајући реваншистичким нацијама да крше норме, док се чини да их поштују и воде рат, при чему наводно подржавају мир (Bristol, 2021). Осим тога, он истиче да иако нови медији и сајбер простор, наводно чине хибридни рат другачијим од претходних облика рата и иако заиста мењају окружење сукоба, ипак упркос променљивим

околностима, рат остаје људски феномен. Због тога, сматра Бристол, Тукидид (Thucydides) и Сун Цу остају релевантни упркос непознавању савремених домена ратовања. Нације сада, као и тада, ратују због „страха, части и интереса“. Посматрано кроз ту призму, закључује аутор, „хибридни рат је конвенционално ратовање модификовано тако да одговара специфичном миљеу нашег доба“ (Bristol, 2021).

4.3.2. Субјекти (актери) хибридног ратовања

Субјекти хибридног ратовања могу бити различити актери: недржавни актери, државни актери и актери слични државним. Држава више неће бити једини актер који може учествовати у рату, премда савремени хибридни рат могу да примењују и државни и недржавни актери. Наведено карактерише изванредан помак у равнотежи супротстављених страна које више не морају бити нације/државе, већ могу бити различити недржавни актери. Сходно томе, у новом глобализованом, технолошком и информатичком окружењу, у хибридном ратовима, десило се да мале групе могу да се распореде и врло лако да комуницирају, финансирају се и делују глобално без подршке државе. То значи да је малим групама омогућено да финансирају, планирају, подржавају и координирају нападе на глобалном нивоу уз игнорисање утицаја националних граница и националног законодавства. Састав снага хибридног противника одступа од конвенционалног приступа ратовима, способности и ефекти хибридног противника се дефинишу као јединствени.

Израелско-либански рат из 2006. године сматра се примером хибридног рата између државе и недржавног актера, а Хезболах као недржавни актер је најнапреднија исламистичка терористичка организација на свету (Huovinen i Oskari, 2013: 17). Рат између Русије и Украјине и анексија Крима је најновији пример хибридног рата између два државна актера, а катализатор који је актуелизовао овај термин покренуо је међународну заједницу и НАТО алијансу да преиспитају свој приступ савременом ратовању. Дакле, значење термина „хибридно ратовање“ еволуирало је од искључиво војног концепта недржавних актера, попут Ал Каиде, талибана или Хезболаха, ка државном концепту нетрадиционалног ратовања, (Русија, Кина, Иран, Северна Кореја), у коме су поред војних укључени и сви остали инструменти и капацитети националне моћи.

Међутим, за разлику од других облика рата у историји, где су ратно стање, стране у рату, па чак и намере биле јасне (и јавно објављене), у хибридном рату се покушава што дуже задржати неизвесност око кључних питања: шта се заиста дешава и ко су заправо кључни играчи у рату? Тежи се замагљивању ратног стања и одговорности актера. Уколико би регуларне војне снаге из састава оружаних снага једне државе прешле границу друге државе, са циљем да заузму територију, то би био јасан и неоспоран акт агресије. Међутим, ако се рат развија кроз политичке протесте, ограничено насиље, појаву паравојних формација међу неком етничком групом на територији нападнуте земаље, све ово онемогућава јасну и недвосмислену категоризацију ратова, а самим тим и успорава доношење одлука и деловање важних актера у међународној заједници.

Перцепција претње сопственој егзистенцији често је присутна у случају хибридног актера. „Ова перципирана, али не нужно стварна претња покреће хибридну силу која напушта конвенционалне војне праксе како би пронашла начин да преживи на дуги рок“ (McCulloh, 2013: 16). Ратови ће се водити око идеологије, религије или сличних „транснационалних“ категорија које превазилазе границе суверене државе. Тимоти Мекалох (Timothy McCulloh) је идентификовао идеологију као један од важних покретача хибридног противника. Она је уско повезана са стратешким контекстом и заснована је на социокултурном и верском идентитету хибридног актера. Као скуп уверења и ставова који

оправдавају одређене поступке, има веома велики утицај на поларизацију и мобилизацију становништва, и представља основу за оправдавање и рационализацију људског понашања. Идеологија стога може бити кохезивна снага која служи да уједини и усмери хибридног актера ка јединственом идеолошком циљу.

Савремени ратови постају комплекснији и без јасних граница. Велике силе се свакодневно припремају за рат распоређивањем свих инструмената моћи на глобалном нивоу како би се побољшала њихова сигурност и заштитили интереси. Предвиђа се да ће насилни сукоби избијати више унутар, него између држава (Симић, 2002). Уместо ратова између држава и њихових савезника, који су чинили преко 40% свих сукоба у доба Хладног рата, заступљени су грађански ратови, чији број алармантно расте (скоро 90% свих сукоба) и у којима су испреплетени различити интереси великих сила (Секулић, 2011). Велике силе воде ратове на територијама које чак нису ни на њиховом континенту, већ најчешће у земљама Трећег света. „Актуелни дискурс страха, који је обузет ширењем тероризма и оружја за масовно уништење, постао је изговор за сваку врсту нелегалног државног интервенционизма – како у међународним односима, тако исто и односима унутар засебних националних држава (економска и/или политичка изолација проблематичних или “одметнутих“ држава, подршка сецесионизму, хуманитарне интервенције и окупација дела територије циљане државе из моралних разлога и др.)“ (Цветковић, 2010: 718-719).

Уочена је могућност да ће се у 21. веку мноштво малих ратова, нарочито у централном простору исламске цивилизације, водити од стране припадника терористичких организација. Почетком новог миленијума оваква предвиђања потврђена су не само нападом Ал Каиде на САД 2001. године, већ и током војних операција САД у Авганистану (2001) и Ираку (2003), операције Израела против Хезболаха у јужном Либану (2006), грађанског рата у Либији (2011) и рата у Сирији (2011) (Сејџмен, 2006). Припадници терористичких организација израсли су „у озбиљног идеолошког, али и војног супарника Запада изазивајући његову конвенционалну супериорност, па чак и доводећи у питање способност да заштитити своје грађане на сопственој територији“ (Врачар и Шарановић, 2018: 144).

Ризици од избијања ратова и других оружаних сукоба, иако су смањени, нису у потпуности искључени. То се посебно односи на земље у источној и југоисточној Европи, које су у процесу транзиције суочене са економским, социјалним и политичким проблемима и потешкоћама, што може, у одређеним околностима, да изазове пораст напетости. Сепаратистичке тежње представљају озбиљну претњу, која може утицати и на цео регион. Дакле, равнотежа мира и рата у 21. веку у највећој мери зависи од унутрашње стабилности држава и избегавања оружаних сукоба. Главна опасност од рата лежи у мешању других држава или војних актера у унутрашње сукобе, посебно у оним државама и регионима где су владе слабе, корумпиране и без ефикасне друштвене моћи. Тако јаче државе распоређују сопствене конвенционалне војне снаге на границама циљне земље. Интервенција је често прикривена спровођењем великих војних вежби и често укључује све родове конвенционалне војне силе. То такође укључује успостављање кампова за обуку и логистику у непосредној близини циљне земље. У скоријој будућности не постоје изгледи за трајно побољшање у таквим регионима, а даље слабљење централне владе у нестабилним земљама несумњиво би повећало опасност од рата. Може се претпоставити да период који долази неће бити имун на ратове. Вероватно то неће бити стриктно међудржавни ратови, већ ратови између различитих група унутар држава. Међутим, неки од ових ратова ће добити и међународну димензију ширењем преко државних граница верске, расне и етничке нетрпељивости.

4.3.3. Фазе хибридног ратовања

Јанис Берзинс (Jānis Bērziņš) је идентификовао осам фаза хибридног ратовања односно разлагања тока хибридног сукоба (Berzins, 2014: 4).

Прва фаза: невојни асиметрични рат (обухвата информативне, моралне, психолошке, идеолошке, дипломатске и економске мере као део плана за успостављање повољног политичког, економског и војног окружења).

Друга фаза: специјалне операције усмерене на довођење у заблуду политичког и војног врха уз помоћ координисаних мера дипломатских канала, медија и владиних и војних организација наводно „цурењем“ лажних информација о намерама и плановима.

Трећа фаза: застрашивање, обмана и подмићивање државних службеника и војног руководства, како би се приморали/охрабрили да напусте своје позиције.

Четврта фаза: дестабилизујућа пропаганда која изазива немире и незадовољство међу становништвом, додатно појачана доласком милитаната који ескалирају субверзију. „Субверзија често претходи рату и изузетно је важно идентификовати и супротставити се субверзији у раним фазама рата. Ако то не учини, противнику се даје значајна предност коју је очигледно веома тешко надокнадити“ (Jones & Molnar, 1966: 61).

Пета фаза: успостављање зона забране летова над земљом која је планирана за напад, постављање блокада и значајно коришћење приватних војних компанија у блиској сарадњи са оружаним снагама опозиције.

Шеста фаза: почетак војне акције којој претходе извиђачка дејства и диверзиони задаци. У реализацији ове фазе ангажовани су сви видови, облици, методе и снаге, укључујући специјалне снаге, свемирске снаге, снаге за везу, дипломатске снаге, обавештајне снаге, као и актери који спроводе индустријску шпијунажу.

Седма фаза: комбинација циљаних информативних операција, операција електронског ратовања, свемирских операција, непрекидног застрашивања из авијације у комбинацији са употребом високопрецизног оружја.

Осма фаза: сламање преосталих тачака отпора и уништавање преживелих непријатељских јединица извођењем специјалних операција.

Филип Карбер (Philip Karber) је идентификовао три фазе хибридног рата, а то су: дестабилизација земље подстицањем унутрашњег сукоба, изазивање колапса државе уништавањем економије и инфраструктуре и замена локалног политичког руководства сопственим оперативцима односно појединцима потпуно лојалним хибридном актеру (Karber, 2015b).

Стручњаци са независног војног института за геополитичке студије „Boryfsen Intel“ из Кијева, на основу анализе претходних ратова, поделили су хибридни рат у три фазе: припремна фаза, активна фаза и завршна фаза рата (Radkovets, 2015a: 27).

Према њиховим анализама, током припремне фазе (која може да траје и неколико година) политичко руководство хибридног актера, најчешће уз помоћ безбедносно-обавештајних служби, врши идеолошке, политичке и војне припреме за предстојећи рат. То

обично укључује јачање политичке моћи унутар сопствене државе, појачану контролу над свим сферама друштва и живота. Тада се идеолошко „испирање мозга“ може спровести над сопственом популацијом како би се побудила националистичка осећања и потреба за одбраном „националних вредности и интереса“. У припремној фази се остварује одређена власт над информационом простором циљне земље и спроводе се различите активности у циљу дискредитације политичког естаблишмента. У овој фази, хибридни актер настоји да створи несклад и поделе међу становништвом циљне земље, обично се ослањајући на политичке, етничке и/или верске разлике становништва (Radkovets, 2015a: 24).

Активна фаза хибридног рата подразумева прикривену или отворену агресију хибридног актера на циљну земљу. Ова фаза укључује подстицање унутрашњих ратова у циљној држави на основу политичких, друштвених, економских, верских и/или етничких несугласица, подржавање или чак формирање илегалних оружаних група које се отворено сукобљавају са представницима власти и стварање паралелних/алтернативних структура власти. У овој фази може доћи до инвазије, односно уласка оружаних снага хибридног актера у циљну земљу (Radkovets, 2015a: 25).

У завршној фази хибридног сукоба, хибридни актер консолидује своју позицију у циљној земљи на начин да подржава нове владајуће политичке структуре (које су пре рата биле у опозицији), подржава спровођење избора и референдума и на тај начин усмерава унутрашњу и спољну политику циљне земље, и промовише легализацију самопроглашених државних органа. Током ове фазе, хибридни актер може наставити да буде присутан на територији циљне земље под изговором „одржавања мира и стабилности“ (Radkovets, 2015a: 26).

Други аутори, пак, предлажу нову методу помоћу које ће се разумети динамика хибридних претњи, ратовања и њихових противмера коју називају „модел хибридне међаве“ (Weissmann et al., 2021: 266). Низ специфичних примера из Балтика, Тајвана, Украјине, Ирана и Каталоније даје увид у тактике хибридног ратовања. Представљајући овај модел, аутори наглашавају да је реч о поједностављеној верзији. Њоме шематски описују динамику међусобно повезаног односа између "нападнутог" и "нападача" и то у две временске димензије: краткорочној и дугорочној. У односу на временску перспективу зависи и начин међусобне интеракције односно дејства. Поједностављени модел укључује две димензије. Ону која се односи на временски контекст и ону која се односи на актере. У првој је разликовање на краткорочну односно дугорочну димензију, у другој је реч о учесницима: одбрамбени тј. нападачки.

Посматрано у контексту краткорочне перспективе, елементи напада се односе на актуелни реципрочни процес: хибридна претња - хибридни рат који врши нападач и различитих одбрамбених одговора и противмера које предузима нападнути. Ово је континуиран и непрекидан процес без унапред одређеног почетка или краја (Weissmann et al., 2021: 267). У дугорочној перспективи, од изузетне важности је склад (или несклад) између одбрамбених рањивости и нивоа изграђености одбрамбене заштите. Од нападача се очекује да идентификује рањивости како би их искористио. У вези са овим посебно треба нагласити значај детекције сопствених слабих тачака од стране нападнутог. Благовремена и адекватна процена ризика и рањивости помаже да се изгради систем заштите довољно снажан да се одупре потенцијалним нападима односно да последице сведе на прихватљив ниво. Напори да се изгради отпорност логички ће утицати и на промену степена рањивости. Овде аутори упозоравају да се теоретски, а у складу са динамиком изазова и промена, могу детектовати нове слабе тачке које нападач може да идентификује и искористи (Weissmann et al., 2021:

268). Објашњавајући даље методологију хибридног напада аутори истичу да је у тактичком осмишљавању метода хибридног ратовања против противника, идентификовање рањивости кључно у „одабиру мете“. Такође, циљањем на идентификоване слабости, рањивост ће се продубити чиме ће позитиван исход бити извеснији. С друге стране, нападнути дефинише своје краткорочне одговоре и противмере с једне стране и приступа изградњи дугорочних стратегија за одбрану од напада.

На крају аутори сматрају да је кључно имати свест о постојању хибридног напада, развити систем детекције који је довољно флексибилан да може да детектује нове облике претњи и у вези са тим створити консензус на нивоу шире друштвене заједнице. Затим, потребна је прагматичност, флексибилност и инклузивност актера, сектора и нивоа - унутар и између земаља. Флексибилност у креирању мера за одговор на напад је нужна јер се очекује да ће нападач мењати своје шаблоне напада како би постојећу противмеру заобишао. Овде је такође важно узети у обзир краткорочне и дугорочне перспективе од којих зависи отпорност друштва. Идеја о изградњи јединственог и свеобухватног система одвраћања је, барем у теорији, добар модел за успех. Кључно је, сматрају аутори, да међународне организације попут НАТО и ЕУ сарађују са различитим државама унутар и изван међународних организација, градећи заједнички капацитете за детектовање и одбрану од потенцијалних хибридних напада. Јасно је да је предлог овог модела осмишљен како би се заштитиле западне земље, промовисала глобализација западне демократије и ставила круна Сједињеним Америчким Државама.

4.3.4. Чиниоци хибридног ратовања

Рат као друштвени феномен није лако дефинисати и разумети. Међутим, лакше је одредити његов оквир ако су познати кључни фактори који га дефинишу. Према традиционалном схватању, ради се о организованом оружаном сукобу између две или више супротстављених страна који има одређено трајање (од проглашења ратног стања до његовог јасног дефинисаног краја који се окончава победом једне стране), а одвијао се како би се остварили одређени политички, економски и слични бенефити. Међутим, иза нас је традиционално схватање рата у коме се рат води на дефинисаном бојном пољу, а у коме побеђује онај ко је бројнији, опремљенији и боље вођен. Нов и другачији приступ ратовању који се може препознати у готово свим ратовима након Другог светског рата, а посебно у ратовима који су се водили у протеклих двадесетак година, наметнуо је потребу увођења нових појмова и фактора у теорију ратовања. Притом, као што је то био случај при дефинисању рата, веома је тешко дефинисати хибридни рат на начин да је ова дефиниција погодна за ратове који постоје (или су постојали) у различитим временским периодима, на различитим местима и уопште у различитим историјским околностима. У том смислу, биће приказана три изабрана теоријска оквира који хибридно ратовање посматрају из различитих углова и факторе који произилазе из та три модела (који се односе на једну страну у рату, односно ону која примењује хибридни рат).

Хофман је у свом раном истраживању хибридног облика ратовања, тврдио да су модерни облици ратовања далеко смртоноснији од оних са којима се свет суочавао у прошлости, те наводи да се сукоби и ратови не могу поједностављено приказати као „велики и конвенционални“ или „мали и неконвенционални“, јер ће савремени актер користити комбинацију свега што му је доступно да постигне своје циљеве (Hoffman, 2007). Хофманов теоријски приступ хибридном рату заснива се на следећим тврдњама. Комбиновањем конвенционалних и неконвенционалних метода државних и недржавних актера постиже се синергијски ефекат у физичкој и психичкој димензији рата. Хибридни рат је ефикасан јер су

границе између конвенционалног и неконвенционалног избрисане. Неконвенционалне методе ратовања више нису искључиво право недржавних актера. Хибридни противник, био он државни или недржавни, удаљава се од ригидне хијерархијске организационе структуре засноване на строго дефинисаним правилима деловања, веома брзо прихвата и примењује нове технологије. Хибридни рат значајно користи информативне операције и користи их на циљани начин да би стекао доминацију у свим димензијама рата. Уопштено говорећи, Хофман концепт хибридног ратовања „сматра аналитичком творевином која би у принципу могла да објасни успех релативно слабијег противника у рату“ (Renz & Smith, 2016: 38). Пример који Хофман често наводи су недржавни актери попут Талибана, Ал Каиде или Хезболаха, који су постигли ратни успех са значајно технолошки и бројчано супериорнијим коалиционим војним снагама у Авганистану и Ираку, и израелским снагама у Либанском рату 2006. године.

Тимоти Мекалох, високи официр америчке војске, је у својој књизи из 2013. године анализирао појам „хибридни рат“, те изнео теоријске претпоставке хибридног ратовања, указујући да рана идентификација фактора може предвидети развој хибридне организације. Према његовом схватању, хибридни рат карактерише седам фактора који су специфични за хибридног актера: „специфичност састава снага хибридног противника, њихове способности и ефекти су јединствени и у складу са специфичним контекстом; постојање специфичне идеологије код хибридног противника која служи као катализатор, а која може бити уско повезана са социокултурним и/или верским идентитетом; кључни покретач рата је перцепција опасности по сопствено постојање; постоји асиметрија у способностима између сукобљених страна; уочена је употреба конвенционалних и неконвенционалних елемената у рату; тежиште је на спровођењу одбрамбених операција, док се офанзивна дејства изводе само у циљу заштите сопствене егзистенције; а може се и препознати примена тактике исцрпљивања противника, односно његове воље да настави борбу“ (McCulloh, 2013: 17). Аутор наводи да је рат између Хезболаха и Израела, кроз призму седам фактора, јасно показао како слабија страна у рату може да победи јачу. Упркос чињеници да је Хезболах тактички поражен у рату са Израелом, Хезболах је пронашао начин да искористи и синергијски примени кључне факторе и оствари оперативну предност и стратешку победу (McCulloh, 2013). Ипак, критичари овог приступа мереју да ови фактори имплицирају асиметричне недостатке хибридне стране у рату, те да су ограничене употребе, „пре свега зато што су изведени са становишта слабије стране у рату која је принуђена да користи хибридне технике како би се супротставила конвенционалним предностима супериорног противника“, и да „нису погодни за анализу и објашњење хибридног рата у случајевима када је хибридна страна конвенционални и супериорнији агресор“ (Dayspring, 2015: 10).

Филип Карбер, истакнути међународни стручњак из области одбране и националне безбедности, је идентификовао пет фактора хибридног ратовања, које је приписао руском рату нове генерације (Karber, 2015b). Према Карберу, политичка субверзија се манифестује кроз увођење агената, коришћење информација, ангажовање масовних медија, подмићивање и застрашивање локалних лидера (политичких, војних итд.), ликвидације и терористичке акције. Спроводи се са циљем да се наруши политичка кохезија противника. Стварање уточишта за прокси (проху) снаге је важан корак за успех хибридног рата, јер овај фактор представља фазу у којој се заузимају стратешки важне локације у циљној земљи – владине зграде, војне базе, полицијске станице итд. Током ове фазе, побуњеници се наоружавају и обучавају, сајбер напади се изводе да би се компромитовала комуникациона инфраструктура, итд. Интервенција подразумева ангажовање конвенционалних снага на границама циљне земље, што се често маскира извођењем великих војних вежби и често укључује све борбене родове/родове. Овај фактор укључује успостављање кампова за обуку и логистику у

непосредној близини циљне земље. Четврти фактор је застрашивање и/или искоришћавање становништва и на крају је манипулација којом се постиже замагљивање ратног стања и одговорности актера.

Упоредивањем три горе поменути оквира хибридног ратовања, долази се до закључка да постоји извесно преклапање у Хофмановом, Мекалоховом и Карберовом начину размишљања. То није изненађујуће с обзиром на већ прихваћену тврдњу да хибридни рат није ништа ново и да се његови обриси могу наћи у већини историјских ратова.

4.3.5. Средства и технике хибридних ратова

Хибридни рат се дефинише као оружани сукоб који се спроводи комбинацијом не војних (психолошке и пропагандне операције, економске санкције, ембарго, криминалне активности, терористичке активности, и друге субверзивне активности) и војних средстава с циљем да њиховим синергијским ефектом примора непријатеља да предузме такве кораке које не би радио својевољно. Примењујући конвенционалне и неконвенционалне елементе у рату, хибридни актери користе општеприхваћену конвенционалну војну технологију и тактику, али и невојне методе. Комбиновањем ових елемената у пропорцијама које одговарају специфичном контексту рата, може се дати предност хибридној страни у рату. Управо комбиновањем војних и невојних метода постиже се ефекат изненађења, превазилазе сопствене слабости у односу на конвенционалног и често знатно надмоћнијег противника и искоришћавају његове рањивости (као што је нпр. организациона структура, предвидљиви потези прописани војном доктрином итд.). Конвенционална употреба силе је све мање заступљена у савременим ратовима, а неки теоретичари сматрају да ће „у будућности традиционални доктринарни приступи бити потпуно напуштени – и једина доктрина ће бити да доктрине нема“ (Hoffman, 2007:16). Хибридни актер у рату не игра по правилима, већ бира оне тактике и оне методе које му у датој ситуацији и у одређеном контексту догађаја потенцијално дају шансе за најбољи могући исход.

У постизању циљева рата доминантна су не војна средства субверзивне природе, иза којих је стајао шири државни апарат, док се војне активности нападача спровode у тајности нерегуларним снагама и комбинацијом симетричних и асиметричних метода борбених операција против читавог друштва (Reichborn-Kjennerud & Cullen, 2016). Дакле, „улога оружане силе је минимизирана, прикривена или чак није ни нужна“ (Врачар и Шарановић, 2018: 149). Наведено одређење хибридног практиковања рата и даље указује на оружану борбу као суштину рата, с тим што се сасвим експлицитно наглашава њена умањена улога у односу на остале садржаје рата. Према мишљењу појединих теоретичара нападајућа држава не треба експлицитно да користи оружану силу. Циљ нападача је да контролише умове политичког руководства и становништво нападнуте државе. Ако се користи војна сила, она се користи тајно (Hybrid warfare: A new phenomenon in Europe's security environment, 2016). Дакле, „савремено ратовање заснива се на претпоставци да је ум најважнији борбени простор“, те у ратовима нове генерације доминира информациони и психолошки рат, којим се постиже супериорност над конвенционалним војним снагама, а морално и психолошки потискује војну силу и становништво противничке стране (Berzins, 2014: 2). Сходно томе, за оне који желе да се ефикасно супротставе хибридном рату, приоритет мора бити развој способности предвиђања и препознавања када претња поприми хибридне карактеристике.

За разлику од класичних ратних сукоба, у којима је доминирао концепт заснован на масовној употреби оружане силе, овакво виђење рата представљало је најзначајнију новину у досадашњој историји његовог разматрања. Фундаменталне разлике између конвенционалног и хибридног рата дате су у следећим тврдњама. Када су у питању традиционалне војне

методе тада војна операција почиње након стратешког распоређивања снага односно објаве рата; долази до фронталних судара великих јединица које се састоје углавном од копнених снага; борбена дејства се остварују на копну, мору и ваздуху; управљање снагама се врши кроз постојање строге војне хијерархије; поразом једне снаге долази до преузимања контроле над делом територије и граница у циљу остваривања територијалне контроле, уништавања економске моћи и анексије територије. Нове војне методе карактеришу војне операције које покрећу групе снага током периода мира (уопште нема класичне објаве рата); долази до судара веома маневарских међуспецифичних борбених група без стварног контакта; могуће је уништавање војне и економске моћи (војна и цивилна инфраструктура) противника краткотрајним ударима високе прецизности; масовно се употребљава високопрецизно оружје и специјалне операције, роботика и оружје које користи ласере, краткоталасно зрачење итд.; употребљавају се и наоружани цивили (4 цивила на једног војника); могући су истовремени удари на противничке јединице и инфраструктуру на целој територији; истовремене борбе на копну, мору, у ваздуху и у информационом простору; употреба асиметричних и индиректних метода; управљање снагама у обједињеној информационој сфери.

Карактеристике савремених форми рата, које произилазе из карактеристика нових концепата ратовања попут хибридног, указују на недостатак класичних теорија у разумевању и објашњењу савремених ратних сукоба. „Оружана борба је некада била једини, затим основни, да би у савременим условима била само један од садржаја рата. Улога осталих, не војних садржаја у савременим ратним сукобима све више расте док се улога оружане борбе последично смањује“ (Микић, 2006: 17). С обзиром да према класичним теоријама, између осталог, оружана борба чини суштину рата онда се тиме та његова суштина мења, а савремени појавни облици рата задобијају један сасвим нови, не традиционални карактер. Оружано насиље је све мање садржано у савременим сукобима, а све присутније је мишљење теоретичара да његово присуство чак није ни нужно. У прилог томе наводи се мишљење Александра Дугина (Aleksandr Gelyevich Dugin) и Леонида Савина (Leonid Savin) да технолошки развој доводи до пацификације средстава вођења рата и да ће се у будућности водити ратови, попут тзв. мрежних ратова, који неће садржати физичко већ ментално насиље у имагинарној, информационој димензији (Дугин и Савин, 2018).

Оно што је Линд описао и назвао "четвртом генерацијом ратовања" на крају XX века данас се описује као „период у којем је постало могуће да слабија страна победи јачу страну у рату“ (Robb, 2007: 208). У прилог наведеном, Џон Роб (John Robb), аутор књиге „Brave New War: The Next Stage of Terrorism and End of Globalisation“ из 2007. године, цитира израелског војног историчара и стратега Мартина ван Цревелда, који на теоријском нивоу закључује да „традиционална улога националне државе се смањује (укупне њене моћи и легитимитет), а ратовање пролази кроз трансформацију у нову форму у којој нације/државе неће моћи да побеђују“ (Klarić, 2011: 141). Теоријске анализе хибридног ратовања намећу закључак да је хибридни противник онај који вешто користи напредне војне технологије, а да истовремено има прилагодљиву организациону структуру која му омогућава брзо прилагођавање околностима.

Иако се природа ратовања значајно променила – и данас и од почетка ратовања – супротстављене стране користе различите полуге моћи да искористе слабости противничке стране и обезбеде сопствену предност. Хибридном рату претходи период политичких, идеолошких или сличних несугласица између супротстављених страна, током којих хибридни актер покушава да шири сопствени наратив и отворено или прикривено спроводи активности које ће му дати предност у рату. Наиме, догађаји као што су, на пример, револуционарне промене и оружани сукоби у земљама Северне Африке, Блиског истока и

државама бившег Совјетског Савеза, потврдили су појаву нових облика и метода остваривања сопствених политичких циљева. Срж промена није промена политичких циљева, који су и данас готово идентични као на почетку рата, срж промена је промена начина на који се ти циљеви остварују. У смислу хибридног ратовања, ово подразумева искорак од традиционалног уништавања противника применом војне силе ка употреби комбинације невојних метода са циљем дезинтеграције противника, искоришћавања његових слабости и ширења сопственог наратива.

Хибридно ратовање или како га Руси зову „ратовање нове генерације“, заснива се на Сун Цуовој идеји да се врхунска вештина састоји у сламању отпора противника без борбе. Међутим, нови руски оперативни приступ представља интригантну војну иновацију. Наиме, хибридно ратовање не представља стратегију грубе силе, већ је по својим карактеристикама ближи стратегији принуде, која има за циљ да манипулише начин размишљања противника, утичу на његов процес доношења одлука уз минималну употребу силе и интензивнију употребу невојних метода које имају стратешки утицај (Slanchev, 2012). У конвенционалним ратовима, тактика исцрпљивања противника углавном се заснивала на идеји борбе која је имала за циљ да доведе противника до слома, те је обично доводила до победе оне стране која је располагала већим (углавном људским) ресурсима. Међутим, у хибридном рату тактика исцрпљивања противника више не захтева људске и материјалне губитке који противника деморалишу до те мере да постоји предност у односу снага у рату. Мекалох објашњава да је у савременом хибридном ратовању „циљ тактике исцрпљивања континуирано смањење снаге противника и његове воље да настави борбу“, односно тактика изнуде ће се „манифестовати у физичком, али што је још важније, у когнитивном домену“ (McCulloh, 2013:17). У комбинацији са другим факторима који за циљ имају смањење воље противника за борбу, овај фактор представља суштински део неконвенционалних (невојних) метода хибридног актера.

„Фокус примењених метода ратовања се променио у правцу широке употребе политичких, информативних, хуманитарних и других невојних мера – примењених у координацији са протестним потенцијалом локалног становништва. Све ово је допуњено прикривеним војним ангажовањем...“ (Герасимов, 2013). Даље, Герасимов наводи да је у XXI веку приметна тенденција замагљивања границе између рата и мира, да више нема класичне објаве рата и да се после почетка ратови одвијају по непознатим обрасцима: „Рат се не објављује. Он једноставно почиње са већ распоређеним војним снагама. До мобилизације и концентрације снага не долази након објаве рата, као што је то био случај 1914. године, већ се дешава непримењено много пре тога“ (Герасимов, 2013). Правила ратовања су се променила, а улога невојних операција у постизању стратешких циљева значајно је порасла, а у неким случајевима чак и превазишла ефикасност конвенционалне војне силе (Герасимов, 2013). „...Асиметричне акције се користе у широком спектру, што омогућава брисање предности противника у оружаном сукобу. Неке од ових акција су употреба специјалних снага и унутрашњег супротстављања за стварање трајно оперативног ратишта на целој територији противничке државе, као и информативне операције, средства и методе које се стално усавшавају“ (Герасимов, 2013).

Заправо, хибридно ратовање, како је речено у предговору зборника „Хибридни рат - безбедносни и асиметрични сукоб у међународним односима“ (“Hybrid Warfare - Security and Asymmetric Conflict in International Relations”), од аутора који скрећу пажњу на потребу да се развије теоретски приступ хибридним претњама и ратовању, се односи на „војну стратегију која спаја конвенционално ратовање, такозвани „нерегуларни рат“ и сајбер нападе са другим методама утицаја, попут лажних вести, дипломатије и спољнополитичке интервенције“

(Weissmann & al, 2021: 266). Данас, у савременим сукобима сајбер активности имају важну улогу. Основна специфичност сајбер рата је бојно поље, које у овом случају није физичко, већ виртуелно, односно то је сајбер простор (Путник, 2009). Савремено друштво доста зависи од исправног функционисања информационих система, те уколико се онемогући њихово нормално функционисање, могу настати енормне последице у свим сферама друштва, посебно у случајевима угрожавања критичних информационих система, попут „система за контролу копненог и ваздушног саобраћаја, хидро-брана, нуклеарних електрана, безбедносних и здравствених служби или, пак, система за дистрибуцију електричне енергије“ (Путник, 2012: 188). У том рату оружане снаге зараћених страна не долазе у непосредан контакт, али се напад може усмерити на било коју удаљену тачку непријатељске територије. У суштини, то је моћна а нискобуџетна опција ратовања која наноси обично материјалне губитке, у којима државе или различите групе могу нанети штету и супериорнијим непријатељима (Младеновић, 2016).

4.4. Чиниоци који су допринели трансформацији рата

Развојем науке и технологије и, свеукупно, развојем људске свести, развијала су се и схватања и тумачења друштвених појава. Друштвене појаве су изложене променљивим утицајима друштвене средине у којима се јављају и егзистирају. Током времена, утицај појединих фактора се мења, неки фактори нестају док се други нови појављују. Рат је једна од сложенијих друштвено-историјских појава, те самим тим, подлеже општим карактеристикама и законитостима које одликују друштвене појаве. Дакле, развој људског друштва и његови елементи представљају примарни фактор који остварује утицај на ратне сукобе. Тако је рат пратио све промене у развоју људског друштва, које су се одвијале на технолошком, економском, политичком, научном, културном, етичком и медијском плану, које су у суштини биле еволуционарног карактера и значења. Заправо, ратове карактерише непрекидна еволуција, као и прилагођавање друштвеним променама. Промене које карактеришу рат условљене су многим чиниоцима, који имају сложену структуру и делују обједињено на нивоу сваког друштва, попут технолошког развоја, достигнућа у домену науке и ратне вештине и друго.

Људско друштво је у свом развоју пролазило кроз одређене историјске епохе, које су свака на свој начин давале нека општа и специфична обележја рату. „Те разлике у ратовима појединих епоха развоја друштва условљене су посебношћу услова у којима живе и делију људи (ниво и квалитет производње, карактер власништва, улога друштвених група, ниво и карактер друштвене надградње). Оно што им је увек било заједничко, без обзира на специфичности испољавања, то су њихови узроци, који су били превасходно економске природе, а усмеравани су политичким чиниоцима“ (Микић, 2003: 72). Може се закључити да се заправо у позадини узрока готово свих ратова, подразумевајући и савремене, крију конкретни економски мотиви и политички интереси. Поред тога, истиче се „значај међународних услова који утичу на настајање конфликта у међународној заједници, у првом реду: злоупотребе глобализације, неправних међународних економских односа и интереса војноиндустријског комплекса“ (Микић 2006: 234).

Поједине друштвене појаве, као и сам рат, нису више исте након утицаја процеса глобализације, посебно услед утицаја техничко-технолошког развоја који је превасходно допринео развоју средстава за вођење рата. Последице томе, настале су и промене у начину вођења рата, односно дошло је до појаве нових концепата ратовања. Дакле, поједина обележја рата, попут његовог садржаја, облика, начина спровођења итд, мењала су се сходно историјском развоју друштва и понајвише у складу са променама које су настајале на пољу

технологије (Путник, 2012). Иако ратови генерално поседују неке опште карактеристике, исто тако сваки појединачни рат се одликује одређеним специфичним карактеристикама услед којих је другачији, посебан, у одређеној пропорцији различит у односу на друге ратове. Ипак, иако су савремени ратови доста другачији када их упоредимо са првобитним појавним облицима, и даље је заступљена употреба оружја у ратним сукобима, и неминовно разорне последице тих сукоба.

Бројни локални ратови који су обележили крај двадесетог века показали су неке нове тенденције. У порасту су активности које спроводе обавештајне службе, као и методе притиска, руковођење кризама, а све мање су заступљене велике битке (Делибашић и сар., 2017). У вези са тим, Ненад Путник истиче, да ови ратни сукоби „нису ни класични грађански ратови ни међудржавни, а тесно су повезани са фрагментацијом државе“ (Путник, 2012: 50); у њима се „бришу разлике између државе и друштва, војника и цивила, рата и организованог криминала“ (Путник, 2012: 50). Као друге специфичности аутор издваја чињеницу да се у војним и паравојним групама све више врбују деца, затим да се уништавају културни споменици, социјалне инфраструктуре, културни идентитети, са тежњом успостављања потпуне контроле над становништвом путем терора и страха (Путник, 2012). У позадини савремених ратних сукоба све више је изражена велика асиметрија снага. Други аутори сматрају да ће „утицај политичке власти на војне операције бити велик, противречан и често неоријентисан на решење проблема. Примени противничких и сопствених психолошких операција придаје се одлучујући значај. Ко успе да задобије сопствена и противничка срца и умове, односно да их не изгуби, добиће рат. Напад би могао у првој фази бити привредни рат уз комбинацију са психолошким операцијама, укључујући уцењивање, привредне блокаде, заплену или блокирање имовине у иностранству, привредне преваре других држава, итд.“ (Lätsch & Moccand, 2010: 3–10). Савременим оружаним сукобима жели се остварити потпуна доминација над непријатељем, у виду урушавања његових капацитета да пружи успешан отпор. Да би се то остварило примењују се различита средства и методе, било директно оружаним путем или путем различитих притисака (економским акцијама, дипломатским деловањем, информационом деловањем итд.), циљајући на виталне тачке целокупног друштвеног система, не само система одбране.

4.4.1. Утицај глобализације на трансформацију рата

Преовладавајуће обележје постмодерног друштва XXI века свакако је глобализација која је противуречан, али и закономеран историјски процес уједињавања човечанства, односно процес универзализације света. Процес глобализације који тече у савременом свету, темељи се највећим делом на филозофији неолиберализма, те осим позитивних, резултира и мноштвом негативних последица. Под глобализацијом се углавном подразумева „стање у коме сви живимо у једном свету са све већим степеном узајамне зависности где међузависност постаје све више очигледна између појединаца, група и нација. У већини случајева она се представља као економски феномен, али она уствари представља скуп и повезаност политичких, културних и економских утицаја“ (Јевтић, 2017: 72). Према Ентони Гиденсу, „глобализација може бити дефинисана као интензификација друштвених односа који повезују удаљена места на начин да се локална збивања обликују догађајима који су се одиграли стотинама километара далеко и обратно“ (Гиденс, 1998: 69). Глобализација како је дефинише Станислав Стојановић је „процес све интензивније и шире повезаности и међузависности све већег броја друштава, јачања моћи транснационалних и наднационалних сила и институција и експанзије модерних форми технологије и економског и политичког живота на готово целокупан простор света, као и интензиван процес поларизације и сукобљавања народа, држава и региона“ (Стојановић, 2009: 16). Дакле, концепт глобализације у виду "стварања

глобалног села" односи се на „сажимање света и кристалисање свести о свету као једном“ (Вулетић, 2009: 11).

Процеси глобализације донели су нарастање свести о заједништву, поштовању и унапређењу људских права, повећању људских слобода, забрани расне, верске и националне мржње, дискриминације и нетолеранције. Од глобализације се очекивало да допринесе смањивању и престанку сукоба, укидању економских и тржишних ограничења преко повезивања. Те идеје нашле су своју институционалну и нормативну материјализацију у оквирима међународних, националних и невладиних организација. Глобализација као објективан и нужан процес тако је утицала и утиче на промене друштвене структуре, како најразвијенијих, тако и осталих друштава. Друштвени прогрес пратио је убрзани технолошки развој информационо комуникационих технологија и транспорта што је омогућило већу повезаност људи. Употреба интернета срушила је границе, смањила простор, умањила временску ограниченост и омогућила реалан осећај глобалног заједништва. Међутим, сложеност међународних односа са глобализацијом недри многобројне противречности које свакако имају свог удела у безбедности и претњи миру. Економија добија примарну улогу али на уштрб експлоатације људских (јефтине радне снаге) и природних ресурса (јефтина експлоатација), отуђења, приватизације, обесправљивања радника, осиромашења већег дела становништва уз несразмерно богаћење малобројних. Разлике између развијеног и неразвијеног дела света постају све веће са тенденцијом продубљивања, те се стиче утисак да је глобализација превише неправична према превеликом броју људи. Земље исте економске снаге боре се за моћ, како би задобиле што већи удео у светском богатству у односу на друге, служећи се притом економским, политичким, војним и другим средствима. Дакле, овај процес глобализације усмерен је према реализацији економских и војностратешких интереса развијених западних земаља. Њихова политика је усмерена на изазивање, потом и управљање економским кризама, које ланчано производе негативне социјалне, политичке и националне последице. Према Владимиру Цветковићу, глобализација своју основну сврху налази управо у домену економије кроз идеју „слободног кретања робе, људи и капитала“, али ипак, најчешће служи сталној људској потреби за доминацијом и експлоатацијом. „Идеја свеопште државе која обухвата и уједињује целокупно човечанство, по свему судећи, остаће, ипак, у најбољем случају, само регулативна идеја за праксу међународних односа“ (Цветковић, 2002: 59).

Глобалистички концепти у одређивању рата полазе од става да је реч о сведимензионалној појави и да у једној клими свеопште државе нема места за војску и да постоји само полиција која чува јавни ред и мир. „Глобална међузависност кроз економску повезаност и ширење демократије на нове просторе, у условима процеса глобализације, и интегрисање заједничких интереса развијених земаља кроз формирање безбедносних заједница, утицали су на смањење могућности настанка рата“ (Делибашић и сар., 2017: 12). Такође, сматра се да су савремени ратови производ и исход процеса глобализације. „Док су ранији ратови били повезани са настанком државе, нови ратови више су повезани са процесима дезинтеграција и распада држава“ (Сретенковић, 2011: 291). Услед ширења утицаја глобализације појављују се велики негативни утицаји на националне државе, премда идеја глобализације релативизује националне државе. Други аутори, пак истичу, да су државенације далеко од одумирања, јер су државе и даље остале један од битних субјеката међународних односа у процесу глобализације утичући на креирање токова светске политике.

У делу „Глобализација - Два лика света“, Мирослав Печуљић говори и о другој, тамној страни глобализације, називајући је ауторитарном глобализацијом и истичући да је

она плод интереса и погледа на свет доминантне, милитантне фракције глобалне елите моћи. У вези са тим, упозорава да се сила међународног права замењује правом силе, која је вид новог планетарног војног интервенционизма која легитимитет, идеолошко оправдање налази у концепцији селективног војно-хуманитарног интервенционизма. Њена репресивна форма се, како примећује аутор, ослоња на војну доминацију, с обзиром да је убрзани развој технологија за масовно уништење омогућио њихову све већу доступност како државама тако и терористичким орагнизацијама, и што је најгоре употреба овог оружја је и данас могућа (Печуљић, 2002).

Глобализација је донела и промене у домену идеологије и политике расизма као основе латентних и манифестних расних сукоба, које се огледају у нарастању тзв. новог расизма. За разлику од класичног (биолошког) расизма који се темељио на супериорним и инфериорним расама, а манифестовао кроз екстремне форме (убијање, прогон, насилна стерилизација, итд.) или мање екстремне форме (антипатија, искључивање и неједнак третман народа на темељу њихових физичких разлика), нови расизам у ери деколонизације се појавио као израз проблема асимилације или интеграције културно примитивних и заосталих народа у модерне цивилизације. Наиме, нови расизам подстиче културолошке разлике засноване углавном на националној и верској припадности, обичајима, итд. Овај вид расизма почива на природној склоности људи према својој властитој културној групи и њеном идентитету, као и некомпатибилности између различитих култура (Хантингтон, 1998). О концепцији новог расизма писао је и Дејвид Голдберг (David Theo Goldberg) указујући да културална концепција расе полако надјачава све остале, посебно у последњих двадесет година (Goldberg, 1993). У прилог овоме довољно говори нарастање антисемитизма и посебно исламофобија након терористичких злочина у САД почетком овог века. Поједини теоретичари расне дискриминације јасно су указали на постојање каузалне везе између боје коже и културне компоненте, односно разлика у ставовима, понашању и идентитету групе. Постоји велики степен вероватноће, посебно у друштвима са високим процентом миграната, да ће етничке или верске групе које имају изражене културне идентитете или живот заједнице дефинисан као "туђински", бити предмет дискриминације и предрасуда (Modood, 1997). У том смислу, модерни расизам биће усмерен од стране доминантне културе према оним мањинским заједницама које желе задржати неке од елемената своје културе или религије и које јавно исказују своју разлику или захтевају да буду поштовани баш такви какви јесу. Нова ера империјализма и глобализма изложила је западно човечанство новим искуствима, те сукоби са расном позадином чине значајан чинилац изазова и претњи миру на националном и међународном пољу.

Наоми Клајн (Naomi Klein), у своме делу „Доктрина шока“ (“The Shock Doctrine“), наводи да су „архитектама рата и корпоративним политичарима, ратови, терористички напади, природне катастрофе и економски колапси држава, по себи извори огромних профита“ (Клајн, 2009: 12). Она констатује да је после 11. септембра 2001. године, експлоатација трагедије постала норма како би се мултинационалним компанијама омогућио профит. Ово се потоње претворило у тренд да се широм света активно стварају кризе јер оне доносе огромне профите. Наведено поткрепљује и све веће улагање у безбедност и њене функције попут војне инвазије, окупације које се поверавају приватном сектору да их обавља уз профит. Као посебан проблем поставља се „функционисање настајуће глобализације супер-структура које се наводно осамостаљују, али под пресудним утицајем најразвијенијих, тј. оних држава и транснационалних корпорација у чијем је најбољем интересу поништавање сопствених конкурената и других националних држава. На тај начин, на рачун једног броја националних идентитета и интереса, напосто јачају засебни национални интереси и идентитети других, чије су пак стратегије и амбиције – глобалне“ (Цветковић, 2002: 58). У

таквом окружењу није чудан пораст напетости и незадовољства које могу ескалирати (или ескалирају) до отворених оружаних сукоба.

4.4.2. Утицај техничко-технолошког развоја на трансформацију рата

Техничко-технолошки развој довео је до убрзаног глобалног економског раста и у великој мери подстакао процесе друштвених промена, али је и успоставио различите стандарде у увођењу и примени техничко-технолошких достигнућа у разним земљама, што је довело до несразмера у расподели моћи управо због почетне технолошке предности у току технолошке револуције. Техничко-технолошка зависност неразвијених земаља од западноевропских држава и САД се манифестовала у томе што су земље извознице технологије вишеструко онемогућавале примаоцима технологије самосталне привредне активности, правац и темпо развоја. Тиме је технологија и њен трансфер, између осталог постала својеврсно политичко, а не само економско питање свих земаља у свету. Наиме, техничко-технолошки развој „производи економске, политичке, војне и безбедносне последице код оних држава које не могу да прате такав напредак“ (Јевтић, 2017: 291). Техничко-технолошка зависност представља други вид финансијске задужености, док је економска стратегија западних држава била повезана са увозом технологије. Неразвијене земље заостају у техничко-технолошком развоју с обзиром да немају средстава да набаве нове и напредне технологије, а њихов нестабилни привредни раст и развој изражава се на све сфере друштвеног живота, поготово у војно-индустријској привреди. У намери да се приближе развијеним земљама оне пристају да увезу технологије које су за њихове прилике напредне, али које се од извозника или донатора препознају као тзв. "прљаве технологије", доводећи се тако до екстремне задужености и техничко-технолошке зависности (Svetličić, 1986). Већина земаља у транзицији је увозом превазиђене парцијалне технологије, довела себе у завистан положај према западном финансијском капиталу јер су за њену набавку користиле крајње неповољне кредите и лиценце. Примарни циљ високо - развијених земаља је настојање за обезбеђивањем сопствених стратешких интереса, без обзира на последице које изазивају по целокупну структуру датог друштва (Milosavljević, 1998; Vuković, 1998).

С обзиром да су техничко-технолошка достигнућа најзаступљенија у области одбране и индустрији наоружања и војне опреме, све то упућује на закључак да је асиметрија војне моћи данас у свету изузетно изражена. Осим тога, важно је истаћи да недостатак усаглашеног, глобалног оквира управљања технологијом ризикује фрагментирање кибер простора, што би могло успорити економски раст и продубити разлике, погоршати геополитичко ривалство и проширити поделе унутар друштва. У вези са тим Јевтић наглашава да је развој савремених технологија, између осталог, довео до трке у наоружању, која се огледала у војној надмоћи јаким актерима процеса глобализације, што је довело до угрожавања животне средине, па и самог човека (Јевтић, 2017). Сама појава нуклеарног оружја довела је до отпочиња производње и нагомилавања овог оружја, уз упоредо конципирање доктрина и стратегија планирања набављања и коришћења у ратовима који ће се догодити у будућности. Опасност од пролиферације разорног оружја за масовно уништење је свеprisутна, а посебно забрињава да су „тежње за освајањем нових технологија у циљу израде што деструктивнијег оружја не само опстале, већ су се и увећале, те је трка за ексклузивним поседовањем оружја произвела улагање огромних финансијских средстава у наоружање, и бескрајно увећавање капацитета за уништење планете. Једном речју, технолошка креативност није елиминисала опасности од конфликта већ их је, напротив, увећала“ (Путник, 2012: 52), односно „идеју о усавршавању ратне технике зарад укидања феномена рата савремено друштво је демантовало“ (Путник, 2012: 52). Додатно забрињава и заинтересованост недржавних актера да развију ово разорно оружје. Само постојање овог

оружја у наоружању војних снага представља претњу опстанку човечанства ако се употреби у ратним сукобима у будућности, а забрињава и податак да знатан број земаља истражује, производи и тајно располаже са овим оружјем. Ово поставља и „многа питања организације и опремања, а поготово борбене употребе и начина дејства оружаних снага, али и да се реше проблеми који би настали код становништва и других структура друштва“ (Nugent, 2008: 132).

Појам Четврте индустријске револуције последњих година незаобилазна је тема када се прича о напретку и развоју друштва, али и привреде. И док једни сматрају да је свет дубоко загазио у њу, други аналитичари кажу да смо тек на прагу и да нас праве промене које ће Четврта индустријска револуција донети, тек чекају. На Светском економском форуму у Давосу, који је одржан 2016. године могло се чути мишљење да ће Четврта индустријска револуција дубоко утицати на природу националне и међународне безбедности, као и на вероватноћу и на природу сукоба. У вези са тим Клаус Шваб (Klaus Schwab), директор Светског економског форума, истиче да су „савремени сукоби који укључују државе све више хибридне природе, комбинујући традиционалне технике бојног поља са елементима који су раније били повезани са недржавним актерима. Разлика између рата и мира, ратног и неборбеног, па чак и насиља и ненасиља (мисли се на кибер ратовање) постаје непријатно мутна“ (Schwab, 2015). Са новим технологијама савремено оружје постаје једноставније за употребу што може омогућити појединцима и мањим групама да потенцијално направе озбиљну штету човечанству. Дакле, „четврта индустријска револуција представља синтезу многобројних нових научних и технолошких области које покрећу огромне, далекосежне и радикалне промене у економији и друштвеном животу“ (Радун, 2020: 356).

Не умањујући цивилизацијски значај техничко-технолошких достигнућа, неопходно је поставити питање граница и/или злоупотреба брзог развоја технике и технологије и напретка друштва. У том смислу, Весна Петровић и Цвија Мишић указују на „три велике области забринутости: неједнакост, безбедност и идентитет“, с обзиром да у Четвртој индустријској револуцији „комбинација дигиталног света са новим технологијама ствара нове борбене просторе, проширујући приступ смртоносним технологијама и отежавајући управљање и преговарање међу државама. Такође, ове технологије нуде проширене способности за вођење рата које су све више доступне државним и недржавним актерима, као што су аутономно оружје, наноматеријали, биолошко и биохемијско оружје, носиви уређаји и дистрибуирани извори енергије. У литератури новијег датума све чешће се истиче могућност коришћења и других оружја као што су: геофизичка, метеоролошка, неокортикална, информатичка и др. И коначно, забринутост постоји и око тога како ће све то утицати на нас као појединце и чланове заједница, односно на наш идентитет“ (Петровић и Мишић, 2019: 221).

4.4.3. Утицај политичких фактора на трансформацију рата

Унутрашње друштвене противречности у једној држави могу бити изазване различитим чиниоцима који могу имати разнолик садржај и интензитет. Политички чиниоци који битно доприносе изоштравању унутар друштвених напетости и најчешће проузрокују појаву унутрашњих социјалних сукоба високог интензитета и степена насиља између политички или идеолошки поларизованих друштвених група су пре свега борба за власт између политичких елита или лидера, недемократски политички системи, искључујуће националне идеологије, као и непостојање консензуса унутар структура државе и криза политичког система, посебно у сложеним друштвеним системима попут вишенационалних и

верски хетерогених држава, чиме мањинске групе могу запасти у безбедносну кризу, из које покушавају да изађу путем наоружавања и сецесионизма, у циљу настојања да осигурају сопствену безбедност. Криза, ослабљеност и дезинтеграција државних структура и институција, битно доприносе да поједине групе (посебно националне и верске мањине), у оквиру тих држава осећају несигурност, страх и угроженост од других група, што их подстиче да се наоружавају, посебно уколико имају подршку страних влада. Наведено може представљати погодну позадину за испуњење очекивања појединих етничких (мањинских) група да се развијају у веће административне аутономије или до остваривања сецесионистичких захтева и стварања сопствених држава (Posen, 1994; Brown, 1998). Такво понашање неминовно доводи до унутрашњих напетости и ескалације поларизација, антагонизама и милитаризације. У таквим околностима, унутрашње друштвене противречности се лако трансформишу у социјалне нереде, демонстрације, а потом и у отворене сукобе, који могу да се преобразе у ратне уколико политичке елите и њихови лидери успоставе контролу над војним средствима.

Могућности да дође до појаве сукоба у некој држави у знатној мери зависе од типа друштвено-политичког система, односно од чињенице да ли је у служби грађана или интереса појединих уских друштвених група, као и од степена насиља које се употребљава у циљу регулисања напетости и криза. Затворени системи, по правилу, стварају ауторитаран тип политике, где се „политика испољава као моћ над свима, гола сила и насиље у служби појединачног и посебног егоизма, уз злоупотребу заједнице и заједничког живота“ (Сипић, 2001: 21). Тада је власт у рукама малог броја људи, која се најчешће одржава идеолошком манипулацијом посредством медија, те таква друштва добијају облике не само недемократских, већ и деформисаних друштава. У таквим околностима се временом производи велика количина незадовољства, мржње и антагонизама на нивоу маса према носиоцима власти, па се и легитимност система као целине може довести у питање, што за последицу може имати појаву интензивних међугрупних конфликта. Такве околности током дужег времена могу представљати увод у насилне, рушилачке конфликте (Simeunović, 1991: 127-138). Такође, могућност нагомилавања незадовољства може се појавити и у демократским друштвима у случајевима када неке мањинске групе (етничке, верске) нису адекватно заступљене у државним и политичким институцијама (влади, судовима, војсци, полицији, политичким партијама...).

Током 80-их година XX века, карактеристика скоро свих озбиљнијих политичких сукоба у свету је био изражен утицај религије, латентна национално-верска нетрпљивост и нетолерантност у вишеконфесионалном друштву, односно первертирано позивање на одбрану вере. Тако су верски фактор и конфесионална различитост били повод за стварање нетрпљивости на основу верских различитости, посебно у религијски хетерогеним друштвима (Vidojević, 1993: 207). У позадини таквих антагонизама, поред политичких чиниоца, у виду постојања политичких покрета, поседовања политичке моћи радикалних клерикалних кругова унутар главних цркава, политичке манипулације о постојању неравноправности између различитих друштвених група, налазе се и различити друштвени, културни, традиционални и национални чиниоци, тј. „различити социјални услови и животне шансе припадника појединих верских група, посебно миграната у односу на већинско становништво“ (Бајагић и Милашиновић, 2006: 90). У оваквим условима, поред појаве социјалних, економских и културних криза, допринос унутрашњим противуречностима дају и криза колективног идентитета, неједнакости друштвеног положаја, ограниченост у практиковању вере, бесперспективност друштвене већине, беда, и слично (Vukmanović, 1999). У савременом добу се чисти верски сукоби углавном слабије појављују, већ претежно садрже и елементе политичке и етничке природе, те такви сукоби задобијају квазиверски

садржај, односно имају само привид верских сукоба. Наводно настају када се „спречава слободно исповедање религије од стране недемократског политичког поретка, те је то заправо сукоб политичког режима и дела народа одређене вере“ (Vidojević, 1993: 208). За разлику од развијених земаља са високим процентом мигрантског становништва, у којима до оваквих сукоба заснованих на верској и конфесионалној различитости не долази често, ситуација је доста другачија у земљама у развоју и транзицији, где верски елемент има значајан допринос унутрашњим нестабилностима. У таквим срединама, мањинске заједнице имају потребу за заштитом од доминације водеће нације и верских институција, што неминовно рађа сепаратистичке тежње. Чак и тада, верски сукоби нису чисти, већ подржани политичким и националним елементима (Бајагић и Милашиновић, 2006). У таквом социополитичком амбијенту национални и верски сукоби се прилично лако трансформишу у грађанске ратове или ратове у име одбране вере (Мартин, 1994). Сукоби који су настали „у име одбране вере, временом губе везу са религијом и шире се по законитостима и логици рата“ (Бајагић и Милашиновић, 2006: 96).

Предуслови за појаву сукоба и насиља у неком друштву знатно зависе од динамике међугрупних односа, односно од политике и социјалне дистанце која је присутна између основних друштвених група, класа, слојева, као и компатибилности њихових интереса и циљева. Већи су изгледи за јављање насилних сукоба уколико друштвене групе имају амбициозне циљеве и јак осећај припадности, уколико су јаке и мотивисане. Такође, промене у међугрупној равнотежи снага и динамици међугрупне политике такође могу да буду јак стимуланс и дестабилишући фактор, односно значајан чинилац у изазивању друштвених сукоба. Често се у таквим политичким и социјалним условима јављају борбе на нивоу елите око очувања или стицања власти односно моћи. Уколико је политичка елита настројена према стицању политичке моћи или премоћи у односу на друштво, или политичке неистомишљенике, она најчешће користи различита средства манипулације, као и недемократске принципе и средства надмоћи, силе и насиља ради задржавања или освајања власти, што представља увод у шире политичке, клановске, класне и етничке конфликти (Rummel, 1996).

У сваком рату мора постојати политички циљ. Позивајући се на Клаузевица који је тврдио да је рат наставак политике другим средствима, онда у савременом друштву, можемо закључити да је хибридно ратовање заправо рат другим средствима, која не подразумевају отворени рат. У таквом ратовању, користи се широк спектар метода, које су заправо подређене једном политичком циљу којем прибегавају стране у хибридном ратовању. Како наводе Цветковић и сарадници, „политички циљ хибридног рата јесте подривање моћи непријатеља у коме се претежно користе невојне методе деловања ради утицаја на јавно мњење и политичку елиту противника; има за циљ подривање легитимитета постојеће власти, како би се иста заменила влашћу на коју ће се имати већи утицај; њиме се утиче на културне и духовне вредности противника а затим и на материјалне“ (Cvetković i sar., 2019: 326). Појавне форме могу бити „у распону од насилне сецесије или анексије дела територије, свргавања власти или промене политичког система у једној држави“ (Митровић, 2017: 336). Специфичност хибридног ратовања огледа се у намери хибридног актера да сакрије своје поступке и генерално учешће у рату, односно за разлику од конвенционалног рата, у хибридном ратовању намере и размере планираних активности хибридног противника нису одмах јасно видљиве, односно његов политички циљ није одмах јасно видљив. Елаборирајући о хибридном ратовању као о настојању једне стране да хибридни облик ратовања користи првенствено за постизање својих политичких циљева ван територије сопствене државе, онда проистиче да се политичка димензија хибридног ратовања манифестује кроз спољну политику те државе, те је у том смислу примерено говорити о спољној политици једне земље као о „хибридној политици“.

Хибридна политика је „циљано комплексно коришћење политичке, дипломатске, економске (укључујући финансијске, енергетске и војно-техничке аспекте) размене, као и информативне пропаганде и других неконвенционалних (асиметричних) мера једне државе (или савеза више држава) са циљем подривања унутрашње и спољне политике друге државе, уз помоћ широког спектра прикривених метода и механизма подмићивања, застрашивања и уцењивања руководства политичких и економских елита, политичких партија и друштвених група, као и целокупног становништва те државе“ (Radkovets, 2015a: 8). Хибридна политика се „спроводи током свих фаза хибридног рата, а почиње у припремној фази хибридног рата“ (Radkovets, 2015a: 8).

4.4.4. Утицај економских фактора на трансформацију рата

Кроз историју рат је константно био подложен променама, које су последица услова живота и деловања људи у одређеном друштвеном систему. Од момента појаве првих ратова па све до данашњег доба, основни услови који пресудно утичу на настанак рата, односно узроци ратова били су доминантно у економској (материјалној) сфери друштва односно глобалног друштва у целини. Наиме, током већег дела историје, у свим преовлађујућим сукобима између појединих друштава и између држава увек су били исти узроци економске природе, који су често имају значајну улогу у изазивању друштвено-државне кризе, делегитимизације власти и дезинтеграције државе. У позадини тих сукоба скривали су се конкретни економски интереси (територијална освајања, сировине, тржишта, јефтина радна снага, итд.), који су битно доприносили настанку различитих међугрупних и унутаргрупних конфликта.

Економски фактори, попут економске депресије и кризе, дискриминаторски економски системи, као и различити покушаји економског развоја и модернизације јављају се као најчешћи потенцијални узроци унутрашњих друштвених сукоба, посебно у друштвима склоним честим реформама политичко-економских система. У тим околностима, унутрашњи друштвени чиниоци као што су: различите социјално-економске кризе, широко распрострањена корупција, организовани криминал, некомпетентност и неспособност политичко-економских елита да промовишу економски развој и модернизацију, потпомогнути спољашњим (међународним) чиниоцима, попут различитих економских притисака, економских блокада и уцена, уплитања великих сила и међународних финансијских институција, наметања модела развоја и модернизације, представљају значајне факторе нестабилности и друштвене дезинтеграције. Дакле, примарни услови за настанак рата налазе се у економским чиниоцима, на основу којих се развијају секундарни услови који су углавном само наизглед преовлађујући.

Економске депресије и кризе, као и процеси економског развоја и модернизације, представљају значајне факторе нестабилности и неумитно производе различите друштвено-економске проблеме који могу да допринесу стварању тензија, антагонизама и унутрашњих сукоба. Тако се у друштвима која су прешла са централно-планских на тржишне економске системе, створио се читав низ економско-социјалних проблема дубоко: стагнација, привредни слом, успоравање привредног раста, пад друштвеног производа, инфлација, висока стопа незапослености, велике социјалне неједнакости, сиромаштво великог броја становништва. Показало се да економски развој, модернизација, увођење нових технологија и организација привреде нису нужно и решење нагомиланих проблема. Све наведено закономерно производи дубоке социјалне промене у виду нарушавања постојеће друштвене структуре, миграције и урбанизације, кризе традиционалних политичких институција (Dragičević, 2001).

Економске реформе првобитно стварају већа економска и политичка очекивања на нивоу маса. Међутим, када се таква очекивања не испуне, често долази до незадовољства, растуће фрустрације и социјалне тензије. Економски раст не помаже равноправно свима, увек се неким појединцима, групама и регионима омогућава да искористе нове економске прилике више него другима, чиме се стварају погодни услови за настанак различитих друштвених конфликта. Према Хантингтону, резултат таквих околности су нестабилност и неред, јер политичке институције често не прате социјални и економски развој или промене, што води увећању конфликтности на нивоу маса (Хантингтон, 1998). Дискриминаторски економски системи само могу да погоршају ситуацију, спроводећи дискриминацију на регионалној, класној или етничкој основи, чиме генеришу значајну друштвену фрустрацију, напетост и незадовољство. Већи приступ растућим мас медијима утиче на схватање друштвених група и појединаца о њиховом социјалном положају и разликама које постоје између оних који су на бољем положају од других. Тада се ствара погодно тле за појаву класичних класних конфликта између сиромашних и богатих, вођених тежњу да се такво стање промени (Živanov, 1996).

Приликом анализе спољашњих (међународних) чинилаца који доприносе изоштравању постојећих друштвених криза, као и појави социјалних конфликта, посебно место заузимају различити економски механизми који су заправо у интересу моћних држава, односно даљег увећавања богатства и моћи најразвијенијих држава. Наметнута неолиберална концепција, поред својих примамљивих компоненти (потрошачко друштво, демократија итд.), има и своју тамну страну, премда „економска сарадња доноси економску међузависност, међузависност доноси сукобе“ (Friedman & Friedman, 1998: 16). Тако се неолиберализам јавља као идеолошка форма неоколонијализма и неоимперијализма, а његови главни циљеви су тежња за експанзијом и доминацијом моћних држава, корпорација и институција; формирање глобалног тржишта капитала; очување интереса крупног капитала; неједнака размена рада између светског центра и периферије; као и успостављање неравноправних односа зависности између моћних и неразвијених држава чиме се успоставља њихово потчињавање. Наиме, политика најразвијенијих земаља и понашање транснационалних компанија моћних капиталистичких држава одлучујуће су утицали на положај већине земаља и народа у свету. С обзиром да су најразвијеније државе власници већине нове технологије, највећи инвеститори и извозници капитала, те да су у могућности да управљају многим трговинским и финансијским институцијама, јасно је да је међународни привредни систем под њиховом контролом и да се игра према њиховим правилима, а све у циљу овладавања привредним просторима неразвијенијих земаља (Милашиновић и сар., 2012). Помоћу наднационалних компанија остварују се различити притисци на велики број земаља, разни облици политичких и економских потчињавања народа и друштава, чиме се угрожава њихова економска, политичка и војна самосталност.

Већи део неразвијеног света заостаје у развоју у односу на најразвијеније земље, с обзиром да се посредством неједнаке размене омогућава константан раст развијених земаља, док су сиромашне земље осуђене на сиромаштво. Огромна неједнакост у условима живота има ограничавајући утицај на развој производних снага и процесе економског развоја и модернизације. Заостајање многих земаља у Африци, Азији, па и у Европи, у односу на развијени део света јасан је приказ савремених облика експлоатације који су производ владајућег друштвено-политичког и економског система и дужничке стратегије развијених западних држава која је имала за циљ да мање развијене земље учини зависним и подложним различитим економским уценама. Томе је посебно допринела финансијска презадуженост ових земаља с обзиром да су биле приморане да узимају јефтине кредите под неповољним условима, што их је довело до дужничке кризе, енормне задужености, пада производње,

смањења стопе развоја, повећања незапослености и привредног колапса. Додатно, њихово ситуацију компликује повећање трошкова кредитирања и додатна оптерећења која се намећу као услов за репрограмирање дугова. Други део стратегије огледао се у стварању техничко-технолошке зависности посредством увоза технологије. У крајњем, различитим економским механизмима (блокадама, санкцијама, итд.) ове земље постају подесне и за политичку манипулацију, што за последицу има општу друштвену, економску и политичку регресију (Милашиновић и сар., 2012). Положај сиромашних класа све више се погоршава, док најразвијеније државе, међународне институције и корпорације не чине ништа како би олакшале њихов тежак положај, чиме се заоштравају друштвене противуречности и повећава неизвесност у међународним односима. Према истраживањима, просечно неразвијена земља може да достигне садашњи ниво просечне развијености западних земаља тек 2176. године (MacBean, 2000), узимајући у обзир да је највећи број земаља у транзицији прошао кроз модел "пљачкашког капитализма", те да су то по својој природи високо-конфликтна и веома нестабилна друштва (Милашиновић и сар., 2012).

Подстицање социјално-економских разлика и диспропорција у развоју између развијених и неразвијених све су изразитије и представљају један од савремених проблема, који има несагледиве последице, у првом реду узрокује општу нестабилност у свету, стимулише постојеће и изазива нове друштвене кризе и конфликте. Може се уочити јасна веза и испреплетаност економских, политичких и војних интереса најмоћнијих земаља, међународних финансијских организација и војно-индустријског комплекса. Поседовање капитала обезбеђује све већу економску доминацију чиће се ствара могућност за политичке и војне интервенције посебно у најнеразвијенијим земљама. Све наведено додатно погоршава постојање кризних жаришта, различити облици експанзије на просторима других суверених земаља и друго (Милашиновић и сар., 2012). Велики је утицај конфликта и рата на економски систем, у смислу повећања профитне стопе. Најразвијеније земље на свету су главни дистрибутери оружјем, путем кога остварују велике изворе прихода. „Земље у развоју дају око 100 милијарди долара за увоз ових производа, а у тој трговини САД највише профитирају и њихов удео у светском извозу оружја и војне опреме износи 37%, Француске 10%, Велике Британије 4%, Италије 3,5%, Немачке 2,5%“ (Путник, 2012: 50).

У последњој деценији XX века, дошао је до изражаја империјализам заснован на примени метода и средстава, пре свега, економске природе, а све мање се примењује класично војно-политичко деловање. Економски империјализам има за циљ експлоатисање неразвијеног дела света, а манифестује се у тежњи да се омогући уплив у привредни живот земаља од интереса кроз остваривање контроле над производним процесима и утицај на развој привредних грана; довођење у завистан положај привреде неразвијене земље; онемогућавање слободног понашања неразвијених земаља у међународној трговини; стварање технолошко-техничке зависности; слабљање економске, политичке и војне моћи земље од интереса; изазивање и управљање друштвеним кризама у таквим земљама (Милашиновић и сар., 2012). „Када мисија ММФ-а дође у неку земљу и захтева укидање друштвених и економских институција као предуслова за додељивање зајмова, ово је веома слично физичком разарању које проузрокује НАТО бомбардовање. ММФ ће да нареди затварање болница, школа и фабрика. То је, дакако ефикасније него бомбардовање тих истих школа, болница и фабрика, али резултат је у сваком случају исти: уништење земље. Оне државе које прихвате ММФ, неће бити бомбардоване, али су уместо тога уништене потписом пера. Господари рата економске управе сарађују једни с другима на глобалној сцени. Тренутно се многе земље омекшавају за продор путем локалних ратова, које отворено и тајно финансира западна елита. Овакве сукобе видите свуда где се налазе стратешки нафтоводи и врло често су везани за трговину дрогом. То, опет има тајне везе са ЦИА-ом, јавно се односи

на НАТО и службену америчку међународну политику, и коначно води до ММФ-а, Светске банке, регионалних банака и приватних инвеститора. Све су то карике у ланцу“ (Косудовски, 2000).

4.4.5. Утицај медија на трансформацију рата

Манипулација информацијама и лажним вестима, теорије завере и гласине су одавно познати, међутим стиче се утисак да је у савременом добу све то у првом плану. Медији су све више укључени у нову концепцију ратовања, док заступљеност ове теме у информативним програмима чини да телевизијске и радијске вести постану све моћније оружје. Тако психолошке операције претендују на улогу главног средства манипулације које се спроводи у виду медијско-информационих интервенција (Kreveld, 2010). Моћ мас медија првенствено произилази из искоришћавања културно наслеђених представа и стереотипа укорењених у одређеним идеологијама, које се често појачавају ради потпиривавања конфликта, поготово међуетничких. Тако медији додатно појачавају представу о непријатељу, коју је свака страна већ изградила о оној другој. Притом је изузетно важна и медијска слика која постоји о конкретном рату. Уколико узмемо за пример медијску слику рата у Вијетнаму, јасно је да су медији у великој мери утицали на јачање антиратних кампања, промовисање пацифизма, као и креирање лоше представе о Америци на глобалном нивоу. Наведено је допринело непружању подршке америчке јавности његовом вођењу (Делибашић и сар., 2017).

Манипулација информацијама и лажним вестима је доживела узлет уз помоћ вештачке интелигенције, а напреднија верзија је тзв. дипфејкс (deepfakes), који се односи на дигиталне фотографије и видео снимке измењене и дорађене врхунском вештачком интелигенцијом. Наиме, путем рачунарских софтвера омогућена је манипулација фотографијама и видео записима, са циљем да се оригиналне фотографије и видео записи фалсификовањем замене са лажним ради компромитовања жртве (Metz, 2019). Противници у савременом рату вешто ће манипулисати медијима коришћењем средстава психолошког ратовања ради стварања утицаја на јавно мњење, од локалног до глобалног нивоа. Свакако да ће медији бити једнострано оријентисани, а главни циљ је промена свести локалног становништва за пружање подршке рату против званичне власти (Делибашић и сар., 2017). Сукоб у Украјини потврђује значај који имају медији у праћењу сукоба, а може се приметити да се у истом поред употребе оружја, интензивно користе и пропагандне активности са циљем обмањивања. Овај сукоб је фокусиран на морални аспект рата, отуда што учесници сукоба теже уверавању како је њихов циљ моралан и исправан, како би придобили становништво и генерално јавно мњење (Поткоњак-Лукић, 2015).

4.5. Последице трансформације

Процес глобализације утиче на општи друштвени развој, па тиме и на сферу вођења рата, проширујући акције и активности под којима је некада подвођен појам рата. Услови и стања у међународној заједници (економски фактори, политички фактори, итд), као и техничко-технолошки развој који је допринео развоју средстава за вођење рата, довели су и до промена у начину вођења рата, односно до појаве нових облика ратовања који повећавају рањивости друштва и државе. Посебности нових облика ратовања произилазе из интензивног развоја људског друштва, техничко-технолошког развоја и могућности савременог наоружања и друге ратне технике (пре свега, авијација, сателити, електроника), као и достигнућа у другим областима технологије и науке. Сходно наведеном, промене које су настале од периода Хладног рата до сада, у погледу развоја људског друштва и стања међународних односа, утицале су на начин вођења рата, односно довеле су до промене

природе рата услед његове трансформације у периоду након Хладног рата. Трансформација рата би се могла сагледати кроз специфичности савремених начина вођења ратова, односно у првом реду хибридног начина практиковања ратовања. Сукобљене стране које директно учествују у рату подразумевају, поред регуларних снага, и организације, побуњенике, плаћенике и др, односно учешће незаконитих војних састава у ратним дејствима. У условима глобализације, са све већим степеном међузависности, у новим концептима ратовања поред држава, активно учествују и појединци и невладине организације и друштвени покрети на међународној сцени, заступљена је и професионализација оружаних снага. Међу сукобљеним странама заступљено је махом асиметрично (несиметрично) ратовање, односно стратегија ратовања чија је сврха остваривање одређених циљева уз могућност постизања стратегијског изненађења. Начин извођења ратних дејстава обавља се употребом специјалних дејстава и снага, дејства са великих одстојања и висина, уз политичка и информатичка дејства, увођење економских санкција као саставног дела рата и друге мере. Ратна техника се карактерише применом нових технолошкох достигнућа и повећаним коришћењем најмодерније технике (конвенционално и неконвенционално наоружање). Карактеристична је измењена улога простора - просторне димензије за вођење рата (врсте и димензије простора - коришћење копна, ваздуха, воде, космоса и сајбер простора за ратна дејства), као и промена улоге и значаја времена - временска димензија вођења рата (временски услови - климатски, метеоролошки и услови видљивости). Ратови захватају све сфере живота и деловања људи. Значајна је улога медија пре и током ратних дејстава (штампани и електронски медији као средство ширења пропаганде – радио, телевизија и интернет). У фокус се ставља тежња да се непријатељ надмудри, (медијски) обмане и изненади.

4.5.1. Асиметричност снага и моћи сукобљених страна

Према односу снага, у сваком рату може доћи до изражаја „симетрија, дисиметрија и асиметрија“ (Путник, 2012: 43). У контексту симетрије у рату подразумева се да снаге у рату воде релативно равноправну борбу, у којој свака страна има приближно еквивалентне капацитете и средства. У класичном симетричном линеарном сукобу снага оружја представља предуслов победе, док су „борци током извођења операција, у највећем могућем степену зависни од наоружања и опреме, без којих не могу да изврше утицај на противника“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 256). Под појмом дисиметрије у рату се подразумева настојање једне стране у рату да стекне квалитативну и/или квантитативну предност. Асиметрично (несиметрично) ратовање се води између сукобљених страна чија се релативна војна моћ (квантитативни параметри попут величине, снаге, расположивости ресурса итд.), односно стратегија или тактика знатно разликују. Наиме, реч је о изузетно неједнаким противницима, при чему се тежи да се искористе све слабости супарника како би му се нанела што већа штета (Курмон и Рибникар, 2003). Кључна карактеристика савремених оружаних сукоба, поред ирегуларности и нелинеарности односно нетрадиционалних форми ратовања, јесте и изражена асиметричност у погледу наоружања и војне опреме.

У односу на период модерне која се одликовала претежно симетричним ратовима које су водиле државе које су биле сличне снаге и моћи, другу половину XX века карактерише појава знатно измењених фактора на светском плану, као и осетно већа асиметрија снага у сукобу, те су се сукоби махом одвијали између сукобљених страна са израженом несразмером војне моћи (Врачар и Шарановић, 2018). У позадини таквих сукоба налазило се настојање да се од своје слабости начини предност, те заобиђе сила противника како би се постигла несразмерна штетност. У контексту хибридног ратовања, у савременом добу изникле су широке могућности његове примене, с обзиром на постојање технологије за негирање војне супериорности противничке стране и немогућност предвиђања исхода

(Hoffman, 2009a). Стране у сукобу које прибегавају асиметричним техникама за вођење рата, стално теже изналажењу нових начина да одговоре на нападе супротне стране, како би својим деловањем достигли значајне резултате. Наведено доводи до чињенице да су сам ток и исходи ратних сукоба крајње непредвидиви (Поткоњак-Лукић, 2015).

Као последица глобализације и техничко-технолошког развоја средином и крајем XX века појавиле су се изразите неједнакости између развијених и слабије развијених држава, у погледу производње, набављања и употребе савремених технологија у војној сфери (Врачар и Шарановић, 2018). „Развој наоружања доноси дисиметричну предност, али тако се развија и асиметрија премда увођењем асиметрије офанзива/дефанзива стратеги не прорачунавају своју снагу с обзиром на слабости супротног табора, већ у оквиру равнотеже снага“ (Gliksman, 1991: 121). Резултат технолошког напретка огледао се у поседовању сложеног геостратешког наоружања, које је омогућило хибридном противнику да примени софистициране облике асиметрије, у циљу да закомпликује процес доношења одлука на другој страни. Тако у савременом добу, „противник који се иницијално перцепира као технолошки и организационо инфериоран, може да искористи постојећу асиметрију и, кроз процес адаптације, учења - савлађујући поуке из стеченог искуства, као и кроз процес самоорганизације, у знатној мери редукује почетну премоћ противника и, у коначном, постане супериоран“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 255).

Индиректно одмеравање снага најразвијених држава на подручју држава тзв. Трећег света произвело је да насупрот себе имају знатно инфериорнијег противника у рату. У таквом сукобу заступљен је асиметричан однос и проналажење начина да се слабо развијене снаге прилагоде јачем непријатељу, кроз примену неконвенционалних средстава, као и метода ратовања, као што је герила и побуњеништво, са циљем да се заобиђе конвенционална војна снага великих сила (Врачар и Шарановић, 2018). Током историје смо могли да приметимо да победа у рату није искључиво условљена односом снага, већ су победу односиле и мање развијене стране у рату, ако су знале да користе ратно лукавство и тактику обману (Делибашић и сар., 2017). Истраживања су скренула пажњу на чињеницу да је после Другог светског рата „број победа на страни војно слабијег противника био за 10 процената већи у односу на број победа компаративно јачег противника у сукобу, што је знатно другачије у поређењу са периодом током прве половине XX века када је број победа на страни јачег противника био за 30 процената већи у односу на број победа слабијег противника“ (Arreguin-Toft, 2001: 97). Конвенционална војна снага великих сила се више пута показала као неделотворна у остваривању стратешких циљева у земљама Трећег света, што показују и примери сукоба великих сила са инфериорнијим снагама у Вијетнаму и у Авганистану (Lowe, 2012).

Сходно наведеном, произилази да је асиметрија способност прилагођавања слабије стране у рату у виду примене неконвенционалног приступа према јачем противнику ради остварења својих стратешких циљева (Thorton, 2016). Асиметрични напади се могу манифестовати на разне начине, од искоришћавања цивилног становништва у циљу слабљења подршке владама, до терористичких или електронских напада на критичну националну инфраструктуру. Ови напади, дакле, не ограничавају се искључиво на објекте напада који су војни, већ подразумевају циљеве који могу бити политички, социјални, економски, психолошки и др. (Путник, 2012). Наиме, слабија страна у рату тежиће да пронађе и примени тактику која ће оспорити предности противника, али и те предности претворити у њихове слабости (Thorton, 2016). У том смислу, слабије стране у рату користиће терен, време, изненађење или одређене слабости јачих снага, како би своје активности учиниле што непредвидљивијим. Наведено подразумева „истовремено

коришћење снага мимо њихове основне намене и нарочито оних које су изван сваке сумње (као што су цивили), затим оружја против којих средства заштите нису увек прилагођена, метода које негирају конвенционални начин ратовања (герила, тероризам), места сукобљавања која се не могу предвидети (ужи делови града, јавна места) и фактора изненађења, при чему је ово последње најзначајније“ (Курмон и Рибникар, 2003: 20). Овај начин ратовања јесте логичан избор за терористичке групе и друге слабије снаге, међутим није ограничен само за њих. Развијене државе, такође, примењују асиметрични начин ратовања, с обзиром да применом мањих снага постижу далеко већи успех (Делибашић и сар., 2017).

4.5.2. Професионализација састава оружаних снага и повећана улога „специјалних дејстава“

Током већег дела историје, рат је био посао ратника, специфична професија у једном друштву. Разликовали су се од нератника по препознатљивој одећи и особинама које су демонстрирали. Одржавање војске, набавка ратне технике, опреме и других средстава било је ван домета приватног сектора. Вестфалски мировни споразум из 1648. године донео је професионализацију рата, у смислу да су националне државе једине имале легитимитет да употребе војну силу. Од тада настаје формализација рата, те је једино држава била у позицији да води рат, забранивши плаћеним најамницима да учествују и на тај начин зарађују у рату (Поткоњак-Лукић, 2015). Стотинама година касније, настаје револуционарна промена у погледу начина вођења рата, те ратови подразумевају и учешће различитих недржавних актера (неформалне снаге) који се супротстављају званичној власти, што је карактеристика и у савременом добу. Тако раме уз раме са државним снагама стоје парадржавни и приватни актери који им се супротстављају, а често ови актери воде ратове једни против других, не само против државе. Претежно су у питању локални ратови који се одигравају на подручју званичних држава према међународном праву, „а чак и када укључују две суверене државе, они најчешће почињу без објаве и чак се и не називају ратовима него интервенцијама“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 233-234). Поседовањем савремене технологије, применом ограничених снага и ангажовањем професионалаца (специјалиста) за деловање у војним активностима, велике силе имају могућност да делују у ратовима који се одигравају километрима даље од њихове сопствене територије. Такве државе не доживљавају рат као тотални друштвени сукоб, већ искључиво као парцијалан, уз употребу ограничених средстава и снага у реализацији постављеног циља. Дакле, „рат се у великој мери ослободио својих веза са државом, те би се готово могло рећи да је на сцени његова приватизација“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 231).

Увећавање процента професионалних бораца у оружаним снагама савремених армија представља специфичну карактеристику савремених ратова, а посебно је карактеристика великих сила које на располагању имају најмодернију ратну опрему и наоружање, али и довољно финансијских средстава за трошкове ангажовања професионалаца. „Савремена ратна техника која је сложена за руковање, знатно сложенији садржаји и начини борбених дејстава, скраћено време за обављање функционалних задатака у рату, условили су потребу за све већом професионализацијом састава оружаних снага у савременим ратовима“ (Путник, 2012: 115). Посебно се намеће потреба за повећано ангажовање стручњака за извођење специјалних дејстава. „Специјална дејства извршавају специјалне јединице, састављене од врхунски обучених професионалаца, и које поседују посебну опрему и наоружање за извиђање, позиционирање, везу, дејство и маневар“ (Путник, 2012: 116). Ове јединице и састави који изводе специјална дејства изузетно су опремљени, организовани и обучени да спроводе низ обавештајних, психолошких, диверзантских, пропагандних, противдиверзантских, противтерористичких и других дејстава углавном на подручју

непријатеља, а у случају нужде и на сопственој територији уколико је потребно одговорити на деловање неке обавештајне, диверзантске или терористичке групе непријатељских снага (Путник, 2012).

4.5.3. Непосредно и посредно учешће паравојних формација и цивила у ратним сукобима

Концем XX века испољиле су се нешто мало другачије особине ратних сукоба, које се одликују занемаравањем разлика „између државе и друштва, војника и цивила, рата и организованог криминала“ (Путник, 2012: 2). Ови сукоби су карактеристични по „кризи легитимитета државе, односно слабљењу државног монопола над ратом, затим опадању лојалности њених грађана, као и експанзији недржавних ентитета који управљају лојалношћу људи који воде ратове“ (Lind et al., 1989: 6). Промењен карактер сукоба огледа се у ратовима који се воде у име и корист других актера, које подржавају моћне силе, а то могу бити и терористичке групе, различити револуционарни покрети за независност, банде, верске, расне и етничке групе и др. Ови колективитети углавном немају стабилну централну команду, већ су више конфедерација разних милитантних група, које се одликују различитом величином и местом деловања, те њихове акције нису увек координисане. Иако су узроци рата углавном идеолошке, односно верске природе, тешко је јасно одредити стварне циљеве и сврху ратова ових колективитета.

Предвиђања за XXI век односила су се на постојање мноштва малих ратова који ће се водити од стране припадника терористичких организација. При томе, очекивало се да ће ови недржавни колективитети оспоравати конвенционалну супериорност Запада, и то на глобалном нивоу, што је и потврђено нападом Ал Каиде на Њујорк и Вашингтон 2001. године, али и низом других терористичких напада на тлу САД и западне Европе, као и за време сукоба у Авганистану и Ираку, грађанског рата у Либији, рата у Сирији, итд. (Zirojević, 2004). С обзиром на унутрашњи карактер савремених сукоба, најмање на једној страни су били недржавни актери. Дакле, поред регуларних војних снага суверених држава, запажено је израженије и чешће учешће недржавних снага, као што су разне етничке, религијске, класне, идеолошке и друге групације, као и цивилно становништво (Врачар и Шарановић, 2018). На овим принципима је заснована Кревелдова „Теорија нетројственог рата“ која истиче да „рат није само инструмент државе већ се он може водити и од стране народа, односно герилаца, побуњеника, терористичких организација, итд“ (Старчевић и Благојевић, 2017: 121). Својом теоријом, овај аутор је оспоравао класично схватање о рату као сукобу који воде искључиво регуларне војне снаге суверених држава.

„Тренд повећања цивилне и ирегуларне компоненте довео је до нелинеарности као карактеристике савремених оружаних сукоба која их је значајно разликовала од оних из доба модерне“ (Врачар и Шарановић, 2018: 140). Радикалне групе користе се за слабљење суверених држава у циљу овладавања њиховим ресурсима. То су најчешће унутрашњи, локални ратови, који су у уској вези са дезинтеграцијом државе, у којима се употребљава политичко, криминално насиље с циљем слабљења државе. У таквим сукобима примењивала се стратегија усмерена на раскидање културних идентитета терором и страхом, а забележена су планска и намерна уништавања културних добара, друштвених и социјалних објеката, у циљу контролисања и управљања локалним становницима, а услед наглашене цивилне димензије они су били обележени великим бројем жртава (Путник, 2012). Међународни глобални тероризам постао је претња и кључно обележје савремених оружаних сукоба, као вид герилског начина ратовања, по чему су се они знатно разликовали од грађанских сукоба локалног карактера из доба Хладног рата, „Само током прве деценије XXI века догодило се

више од 5.500 терористичких напада у којима је погинуло више од 3.500 а рањено више од 78.000 људи“ (Килибирада и сар., 2014: 11).

Рат на простору Украјине тешко се уклапа у слику класичног традиционалног схватања рата из више разлога: није формалан, отпочео је без објављивања, једна страна у сукобу је недржавни актер који се супротставља званичној власти. Може се рећи да пре одговора савременом схватању према којем је то вид унутрашњег савременог рата (Делибашић и сар., 2017). У циљу заузимања стратешки важних локација у циљној земљи – владиних зграда, војних база, па чак и делова територије, подршка и стварање уточишта за ргоху снаге (посреднике) је један од предуслова за припрему и извођење успешних војних операција. Према Карберу, ово је једна од важних фаза у спровођењу хибридног рата, током које се врши наоружавање и обука побуњеника и паравојних формација, спроводе се сајбер напади ради компромитовања комуникационе инфраструктуре, итд. У случајевима када сукоб ексларира, постојање ргоху снага онемогућиће непријатељу да пружи ефикасан одговор у циљу уништавања побуњеника, с обзиром на могућност довођења нових снага и/или отварање нових фронта. Истовремено, уточишта дају легитимитет побуњеничкој страни (хибридном актеру) јер супротна страна није у стању да оспори њихово постојање и покаже своју суверену моћ (Karber, 2015b).

У XX веку, у ратовима је особито запажено да мета нису само војни, већ у већој мери и цивилни објекти, и последично је забележено повећање процента цивила као жртава, за разлику у претходном периоду када је тај проценат био на страни војних жртава. Тако је „удео цивилног становништва у укупном броју ратних жртава порастао од 50% са краја седамдесетих година, преко 75% у осамдесетим годинама, на скоро 90% у деведесетим годинама. Укупан број жртава у свим ратовима од 1945. до 1988. године износи између 25 и 35 милиона“ (Вишњић, 1988: 23). Након Хладног рата у насилним сукобима страдало је више милиона цивила и расељено је на десетине милиона људи. Последњих година, поред напада на оружане снаге непријатеља и војну инфраструктуру, ратна дејства све више су усмерена и на цивиле који постају мета напада, као и цивилна инфраструктура. Дакле, мета напада више није искључиво директно уништавање непријатеља, већ се често користи „државно спонзорисани тероризам као безболније оружје по државу спонзора“ (Janković, 2007: 299). Посебно забрињава и то да се у војне и паравојне формације регрутују и деца.

„Рат и мир постаје тешко разликовати. Методе ратовања су се промениле, и сада укључују широку употребу политичких, економских, информацијских, хуманитарних и других невојних мера. Све ово може се додатно подупредити с изазивањем и мотивирањем локалног становништва на рат, а које постаје битан елемент моћи, а све то уз употребу прикривених оружаних снага“ (Герасимов, 2013: 5). На тај начин, кључни фактор за победу или пораз у рату представља спремност локалног становништва да прихвати рат, да се супротстави противнику и тако омогући остваривање позитивних политичких исхода (Ferguson, 2016). У том смислу, на локално становништво коме је рат наметнут почињу да се примењују унапред планиране психолошке операције, потпомогнуте разноврсним информацијским техникама и комуникационим средствима за преношење одабраних информација, а које су усмерене на циљне групе у циљу утицаја на њихову перцепцију, понашања, како би се изменили њихови ставови, а све са циљем остваривања дефинисаних циљева политичке односно војне природе (Путник, 2012). „Освајањем срца и умова“ локалног становништва тежи се придобијању њихове наклоности, а истовремено се изазива њихово незадовољство сопственим статусом или одлукама локалних политичара, чиме се доводи у питање оправданост рата и смањује воља локалног становништва за борбу. На овај начин се мобилише и активира део локалног становништва који подржава политику и

циљеве хибридног противника, а њихова улога постаје веома значајна за исход рата (као што су, на пример, руске присталице на Криму).

4.5.4. Трендови у војним технологијама

Савремени ратови се у односу на претходне ратове одликују одређеним специфичностима које, у великој мери, произилазе из примене средстава својствених новим технологијама које су намењене за војну сврху (Путник, 2012). Технолошка димензија рата данас је у знатном повоју и утиче на све аспекте рата (Поткоњак-Лукић, 2015). Тако је друштвени развој резултовао развојем наоружања, али и других не војних средстава и метода која се могу употребити у савременим ратним сукобима (Rinaldi, 1995: 252). То је подстакло многе земље да управо овим питањима посвете велику пажњу, те су се окренуле ка усавршавању надмоћног оружја у циљу постизања јасно одређених стратешких циљева. Неоспорно, техничко-технолошки развој је проузроковао промену начина употребе војних снага, што је све скупа допринело измени физиономије рата почетком XXI века. У традиционалном схватању ратовања напредна технологија било је доступна само јаким конвенционалним војним снагама, док је у савременом добу проширен списак актера који могу доћи у посед оваквом наоружању. Свакако да се поставља питање одакле и како хибридни противник добија нове технологије и знање да их користи? Једна од могућности да хибридни актер приступи софистицираној војној технологији налази се у постојању финансијера који подржава његове стратешке циљеве, те путем финансирања, обучавања и опремања новом технологијом омогућава приступ истим.

Приликом разматрања утицаја и значаја војне технологије у савременом ратовању, у првом плану намеће се тренд развијања и коришћења надмоћних технологија велике снаге и интензитета (Поткоњак-Лукић, 2015). У савременом ратовању велики је значај техничко-технолошког фактора, с обзиром да је развој технологије, а пре свега савременог оружја, у доброј мери повећао обим штете. Технологија је и током историје имала утицаја на пораст броја жртава у рату, што је посебно запажено услед развоја и употребе нуклеарног оружја, које је довело до бруталног уништења људи, имовине, критичне инфраструктуре и животне средине. Једна од специфичности савременог хибридног противника у рату је повећана примена нових технологија, односно софистицираног оружја, попут вођених ракета, беспилотних система итд. Такође, напредна војна средства омогућавају ефикасније извођење континуираних активности, независно од метео-услова, те тако постоји могућност непрекидног извођења војне операције чак и двадесетчетворочасовно (Cohen, 1994: 113-115). Међутим, поред овог тренда, постоје и настојања да се људски губици као колатерална штета сведу на што мању меру, те је тако војна технологија фокусирана да се развију средства за прецизније идентификовање и циљање мете. Трендови у области војне технологије усмерени су на развијање и усавршавање војних арсенала са циљем постизања прецизних напада, како би се постигла стратегијска изненађења без потпуног физичког уништења противника (Поткоњак-Лукић, 2015). „Циљ је да се противник онеспособи да делује као кохерентан субјекат, пре свега, онемогућавањем његовог руководства да контролише стање у држави и своје снаге, наметањем темпа извођења операција који надмашује способности противника да реагује и излагањем његових снага једновременим брзим дејствима која га физички и психолошки дестабилизују, изолују од његовог окружења, али и не физички уништавају“ (Horner, 1998: 49).

И поред технолошког напретка, савремене ратове одликује изразита информациона неизвесност (Поткоњак-Лукић, 2015), премда је „апсолутну информациону извесност, временски и просторно, немогуће постићи, а што је, осим технологијом, лимитирано пре

свега, ограниченим могућностима човека да информације прими и обради. Са тим у вези је и нелинеарност изражена у домену непредвидивости исхода рата, што је узроковано немогућношћу предвиђања догађаја и њиховог следа, као и немогућношћу прецизног познавања иницијалних услова. Ова непредвидивост се не може превазићи“ (Watts, 1996: 120). Поред тога, могуће је да се информације добијене путем електронских средстава неадекватно интерпретирају и разумеју (Поткоњак-Лукић, 2015). Обавезно је да се технологија користи на правилан начин у складу са поставакама пројектаната, уносећи комплетне и одговарајуће податке, или интерпретирајући излазне податке прецизно и тачно. Негативне импликације погрешне употребе савремених технологија могу допринети оштећењу или уништењу дела или комплетне технологије чиме се губе прикупљене информације и онемогућава њихова даља дистрибуција, а последично могу имати огроман утицај на дезоријентацију снага (Cohen, 1994: 113-115).

4.5.5. Измењена улога времена и простора (копно, ваздух, вода, космос и сајбер простор)

У савременом рату измењена је улога и значај времена. Савремена технологија и техника, као и карактеристике и могућности оружја, омогућили су да се ратне активности и ратна дејства спровode у значајно краћем временском интервалу. Јавља се потреба за специјалистима који рукују техником да све активности и задатке обављају брзо и ефикасно у скраћеном времену. Време у категорији климатског и метеоролошког фактора, исто тако је доживело извесне промене. Елемент времена више нема толико велики утицај на савремену ратну технику и наоружање, те се борбена дејства изводе успешно и у лошим метеоролошким условима, пре свега захваљујући савременим уређајима и средствима који омогућавају рад и у условима слабије виљидљивости или утицаја било ког другог климатског и/или метеоролошког елемента (Путник, 2012).

Савремено друштво је технолошки најнапредније до сада, али у исто време веома рањиво на хибридне видове ратовања. Намена рата је и даље иста, а оно што је промењено јесте примена услед нових могућности угрожавања различитих сфера друштвеног живота. Тако, у односу на амбијент за извођење ратних дејстава ратове можемо поделити на оне који се изводе: на копненој површини, у ваздушном простору, у води, у космосу, а неки теоретичари наводе и сајбер простор као амбијент (Путник, 2012), премда се све више тежи да се заобиђе сила свог противника а да се од своје слабости начини предност, како би се постигла несразмерна штетност. Простор за извођење ратних дејстава често је нестабилан, нема чврсте границе и јасне физичке димензионисаности, што је превасходно условљено употребом високо развијене технологије (Делибашић и сар., 2017). У тим условима савремени сукоби све више се одвијају у информационој и медијској сфери, те је тиме „циљ рата престао да буде освајање територије непријатеља већ тежишно борба за његове умове“ (Lind et al., 1989: 22). Дакле, променом простора ратног поља које се све више налази у урбаним срединама а не у затвореном фронту, ратови утичу на свакодневне животе грађана и све поре друштва, укидајући установљену линију разграничавања на релацији цивил – војник по питању примарног објекта за напад, али и између фронта и позадине.

Историју обележавају различити догађаји који представљају промену у многим социјалним, културним, економским и технолошким сферама. Примера ради, индустријска револуција једна је од најпознатијих. Парна машина је крајем XVIII века означила почетак Прве индустријске револуције – прве у низу која је означила до тада незапамћен, нагли друштвени развој. Средином XIX века уследила је Друга индустријска револуција, која је прстигла претходну по развоју, уз употребу електричне енергије као главног енергетског

извора. Након ње, 1980-их година дошла је Трећа индустријска револуција и донела компјутере и информационе технологије као носиоца друштвеног напретка и прогреса. Позната и као трећа научно-техничка револуција, трећа индустријска револуција представља концепт који је описао технолошке и друштвене трансформације које су се догодиле од друге половине XX века.

Информациона револуција је у последње две декаде XX века довела до појаве нове технолошке парадигме која је утицала на драстично реструктурирање друштвених система, захватајући све области људског рада и стваралаштва, односно свеукупног друштвеног живота, а „променила је и саме могућности стварања и ширења знања“ (Путник, 2012: 66). Главна основа је појава нових технологија, посебно информационих технологија. Трећа информациона револуција базира се „на осам технолошких достигнућа: унапређени полупроводници, рачунари нове генерације, оптичка влакна, мобилна телефонија, сателитска технологија, унапређен начин мрежног повезивања рачунара, унапређена интеракција човек–рачунар и дигитални пренос“ (Путник, 2012: 65), а омогућила је повезивање разних технологија у информатички систем којег одликује флексибилност, динамичност, иновативност и друго. Дакле, трећа информациона револуција је користила електронику и информациону технологију, апострофирајући *информацију* као значајно средство и циљ.

Саставни део Треће информационе револуције чини и појава и развитак Интернета, јединственог медија који омогућава тренутну комуникацију између безброј актера који су физички удаљени широм света, који прожима све људске активности и делатности, омогућивши да односи међу актерима тих активности и делатности постану интеративни и мрежно повезани. Глобализација је темељ Треће индустријске револуције - и карактеристика и последица. Укратко, реч је о међузависности коју данас одржавају сва подручја планете у свим областима, од економије до културе, преко политике или друштва. Захваљујући новим технологијама, тржиште се отворило за све путем мреже која нема географска ограничења. Овај процес је био могућ захваљујући новим технологијама. Са њима је било могуће комуницирати у реалном времену са било којим делом света. Појавом Интернета баријере више не постоје и појединци су у стању да са локалног или регионалног идентитета пређу на мултикултурни или глобални идентитет. Мрежа свих мрежа повезала је целу планету и постигла да велики део светске популације има тренутни приступ информацијама. Поред тога, то је основа за појаву нових паметних технологија. Ови нови облици комуникације на крају постају средство управљања и организације које су цивилизације омогућиле захваљујући новим изворима енергије. Ова мрежна конфигурација односа и интеракције манифестовала је своју супериорну делотворност и недостижну предност у односу на све до сада, с обзиром на специфичност да брише време и простор, и постала је „потреба како појединца, организације или шире заједнице, тако и државе“ (Путник, 2012: 71).

На Трећу индустријску револуцију надовезује се Четврта индустријска (дигитална) револуција, коју карактерише спајање технологија што доводи до брисања граница између физичке, дигиталне и биолошке сфере. Ова револуција иде корак даље од претходне, те се заснива на употреби вештачке интелигенције. Појам Четврте индустријске револуције први пут је употребио Клаус Шваб, директор Светског економског форума, 2015. године, који је навео три разлога због којих, како каже, данашње трансформације не представљају само продужење Треће индустријске револуције већ долазак Четврте. То су: брзина, обим и утицај система. Брзина тренутних продора нема историјски преседан, те када се упореди са претходним индустријским револуцијама, Четврта се развија експоненцијалним, а не линеарним темпом. Када је реч о обиму, он истиче да „ширина и дубина ових промена најављује трансформацију читавих система производње и управљања“ (Schwab, 2015). Главна

карактеристика Четврте индустријске револуције је уклањање баријера између људи и машина, а носиоци вештачка интелигенција, нанотехнологија, IoT (Internet of things), роботика, 3D штампачи, биотехнологија, паметни градови и остале технологије у развоју. Ове промене захтевају учешће и ангажованост не само појединаца и компанија, већ и држава. Светски економски форум је у годишњем Извештају о глобалним ризицима 2017. године представио дванаест наступајућих технологија које чине Четврту индустријску револуцију: нове рачунарске технологије; 3D штампање; биотехнологије; геотехнолошки инжењеринг; напредни материјали и наноматеријали; вештачка интелигенција и роботика; извори, чување и пренос енергије; блокчејн (blockchain) технологија; интернет ствари; неуротехнологије; свемирске технологије; виртуелна и аугментативна реалност (The Global Risks Report, 2017).

Индекс дигиталне економије и друштва (Digital Economy and Social Index - DESI index) мери ниво дигитализације и развијености технологије међу државама и упоређује њихов напредак, тако да свака држава као један од приоритета развоја мора поставити ниво технолошке развијености и дигитализације. Вештачка интелигенција је већ свуда око нас, од самосталних аутомобила и дронова до виртуелних асистената и софтвера, вођена експоненцијалним повећањем рачунарске снаге и доступношћу огромних количина података, од софтвера који се користи за откривање нових лекова до алгоритама који се користе за предвиђање наших цивилизацијских интереса. У међувремену, технологије дигиталне производње свакодневно комуницирају са биолошким светом (Schwab, 2015). Ове могућности, како је истакао Шваб, ће се увећавати са извесним технолошким открићима.

Четврта индустријска револуција ће такође дубоко утицати на природу националне и међународне безбедности, као и на вероватноћу и природу сукоба. Историја оружаних сукоба и међународне безбедности је историја технолошке иновације, па то ни данас није изузетак. Данас, у савременим сукобима сајбер активности имају важну улогу, допуњују геополитичку копнену и поморску моћ и имају све већи значај као и остали домени (копно, вода, ваздух и космос) у савременом војном сукобу између противника. Појам сајбер представља „кључни концептуални симбол савремене употребе информационо – комуникационих технологија у свим областима укључујући и безбједност и одбрану“ (Младеновић, 2016: 48). Ратови се могу водити и у сајбер простору који је дефинисан као ново бојно поље, а у таквом рату оружане снаге зараћених страна не долазе у непосредан контакт, већ се напад може усмерити на било коју удаљену тачку непријатељске територије. Под сајбер ратом се подразумева „активност побијања, коришћења, искривљавања или уништавања информација непријатеља и њених функција; заштита нас самих против таквих акција; искоришћавање наших сопствених информатичких војних функција“ (Кнежевић Пређић, 2007: 24). Сајбер ратовање представља „намерну и организовану активност примене силе према противнику у циљу наношења штете његовим ресурсима, вредностима, стању и интересима; остварује се у сајбер простору и из сајбер простора; сајбер напади се могу остварити на свим државним организационим нивоима и то државном, организационом и индивидуалном; директни циљеви сајбер ратовања се односе на наоружавање и информатичку безбедност нападнутог система и информација у њему“ (Младеновић, 2016).

Сајбер напади су постали моћна, нискобуџетна опција ратовања која наноси обично материјалне губитке противнику, једноставним кликом на дугме. Овакви напади служе као асиметрично оружје које омогућава државама или различитим инфериорним групама да наносе штету технолошки и војно супериорним непријатељима. У сајбер ратовима „сајбер оружје обухвата: хакинг, вирусе, црве, тројанце, нападе ускраћивањем сервиса“ (Младеновић, 2016: 182). Тако, хактивизам који се везује за електронске и информационе системе представља посебан облик хакерског дејствовања, а како истичу Ненад Путник и

Милица Бошковић, чак га је могуће подвести као вид герилске борбе. Дакле, за хактивисте сајбер простор представља средство којим „недржавни актери могу да учествују у конфликтима ван националних граница“ (Denning, 2001: 72). Иако користе исте методе као и хакери, „њихов примарни циљ је да сајбер нападом привуку пажњу јавности на одређени друштвени или политички проблем“ (Путник и Бошковић, 2013: 122). У сајбер нападима тешко је одредити намеру идентитет или политичку мотивацију нападача, а такође, тешко је открити програме или вирусе којима се остварује жељени учинак. Такви програми могу да буду месецима у систему пре него што буду откривени, а могуће је да неки остану непримећени, те се сами уклоне из система након што постигну свој циљ. Сајбер напади у комбинацији са герилско-терористичким начином ратовања вероватно ће бити доста заступљени и у будућности у виду супротстављања мањих и слабијих снага војно јачем непријатељу.

4.5.6. Психолошко-пропагандно деловање на јавно мњење

Психолошке операције су постале доминантно средство у савременим ратовима, а спроводе се у различитим видовима медијско-информационих интервенција (Kreveld, 2010), иза које стоје комплексни механизми хиперпродукције лажи, дистрибуција дезинформација, филтрирање информација и најсавременија цивилизацијска достигнућа за вођење информативно-пропагандних операција. Информационе операције се спроводе јавним и тајним каналима преко којих се преносе политичке, финансијске, друштвене и друге поруке. Притисак медија у савременом свету је енорман, а томе погодује и чињеница да је власништва над медијима концентрисано у рукама малог броја људи. Такође, неизоставно је поменути и спрегу између медија, индустријских и мултинационалних актера и компанија, као и војне индустрије. У субверзивно-пропагандне сврхе користи се вешто одабрана стратегија придобијања људи за одређене политичке циљеве или идеолошке вредности, које се стално глорификују и популаришу, са намером да се утиче на мењање свести код људи како не би били у стању да реалистично сагледају свет у којем живе. Путем концепта индоктринације спроводи се низ унапред дефинисаних активности, које могу утицати на промену ставова и идеја што већег броја људи, нарочито оних који могу имати шири утицај у својој земљи, како би се постигао крајњи циљ, а то је најчешће промена постојећег друштвено-политичког и економског система у нападнутој земљи, изазивање дестабилизације и друго. Дакле, технолошка достигнућа и употреба неконвенционалних метода – као што је психолошки рат, имају утицај на промену суштине рата. Тако, „уништавање војске противника није суштина рата; суштина рата је убедити противника да прихвати вашу позицију, а борба против његових војних снага је, у најбољем случају, крајње средство, а у најгорем, потпуно губљење времена и енергије“ (Warden, 1998: 109).

Развој информационих технологија је променио природу ратова уводећи додатну димензију сложености. Тако информационе операције карактерише и ефекат који они могу имати на сам рат. У хибридном рату, информационе операције су отвориле бројне могућности за деловање у виртуелном окружењу и од суштинског су значаја јер у великој мери могу утицати на ток и исход ратова. Наиме, перцепција самог рата од стране шире публике (учесника рата, али и међународне заједнице) у великој мери може одредити исход рата. Напори да се на глобалном нивоу, трајно или што је могуће дуже, унесе немир и улије неповерење према противничкој страни, изазове дезинтеграција изнутра, пласирање дезинформација у медије или у редове противника, спроводе се путем најразличитијих метода и кампања за постизање жељеног циља, које су најчешће потпомогнуте и активностима које спроводе разна удружења и невладине организације. Методе се заснивају на глобалној комуникационој повезаности, а путем телевизије, радија и интернета (разних

портала, форума и друштвених мрежа попут Твитера и Фејсбука) дистрибуирају се информације које до циљне публике долазе на плански начин и у право време. Савремене технолошке могућности омогућавају да се без географских ограничења прати шта се дешава на другом крају света, односно дају могућност да се спровођењем информационих операција утиче на мишљење глобалне публике која помно посматра све те активности. Оно што је специфично јесте да у савременим ратовима и државни и недржавни актери могу да користе информационе операције за постизање сопствених политичких и идеолошких циљева, као што показују примери сукоба у Украјини, или активности терористичких организација попут Исламске државе (Weisburd & Watts, 2016). Томе доприноси и чињеница да су информационе операције приступачан, јефтин и изузетно ефикасан алат за ширење сопственог наратива.

5. АНАЛИЗА ХИБРИДНИХ СУКОБА НА ПРОСТОРУ КРИМА И УКРАЈИНЕ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА

Концепт хибридног ратовања није нов, иако је пажњу привукао током кризе у Украјини. Сама термилошка одредница хибридног ратовања почиње да бива чујна у стручним круговима након руско-украјинског конфликта. Штавише у појединим званичним документима, а и изјавама војних стратега, почиње да се употребљава, како би се направила јасна разлика између класичног и овог такоређи савременог, а ипак по много чему специфичног начина ратовања. Иако Запад, на челу са САД, већ неколико деценија употребљава овакав концепт ратовања за остваривање сопствених циљева, при чему се користе свим доступним војним и невојним средствима, оно што је интересантно јесте да је први пут виђено да се неко други приближно слично супротставио Западу и САД, а то је у овом случају примена концепта хибридног ратовања од стране Руске Федерације. Такође, сукоб између Русије и Украјине и анексија Крима је најновији пример хибридног рата између два државна актера. Овај сукоб је као новину донео „високу ефикасност и координацију различитих средстава (од политичких, војних и специјалних операција до информационих мера и активности) која се у многим случајевима одвијала скоро у реалном времену“ (Sazonov, 2016: 67-68). Свакако, треба истаћи и заступљеност глобалног тренда приватизације на рат кроз учешће великог броја плаћеника на обе стране, што умногоме употпуњује слику комплексности сукоба.

Како је хибридни рат у средиште пажње доведен после поменутог украјинског сукоба код оних аналитичара који су перципирали хибридне радње од стране Русија заслужује да буде предмет анализе. Дакле, како истиче Митровић, сам појам је добио на актуелности 2014. године када је Русија извршила насилно присвајање Крима. Западни теоретичари су тај акт назвали хибридним ратовањем (Митровић, 2017: 336). Такође, овакво одређење су заступали и аналитичари земаља источне Европе, скандинавских земаља, чак и Велике Британије, те су анализирајући овај сукоб употребљавали исти термин. Слично размишља и Врачар, истичући да се „украјинска криза може сматрати прекретницом у разматрању концепта хибридног ратовања“. (Врачар, 2016: 294). Руси су, како наводе Цветковић и сарадници, „у садржај таквог рата уврстили низ војних и невојних активности, специјалне операције руске војске, кибер рат, информативни рат, финансијски и социо-економски притисак, политичку борбу, и др.“ (Cvetković i sar., 2019: 325). И руски аналитичари су почели да говоре о хибридном рату, те се на неколико конференција могло чути њихово тумачење овог концепта које је названо управо овим појмом. Ипак, званично терминологија "хибридни рат" није усвојена, нити дефинисана у неком званичном руском документу (Cvetković i sar., 2019: 326).

Наведене активности Русије у вези са сукобима на територији Украјине изазвале су оштре реакције у међународној заједници, али оно што је битно, наметнуло је потребу проучавања тзв. хибридног ратовања које се темељи на обмани и истовременом избегавању класичне објаве рата (NATO Alliees Brace for Russia's Hybrid Warfare, 2015), односно "новог" руског модела који је усмерен искључиво ка остваривању њихових геополитичких интереса, а укључује „истовремену примену широког спектра конвенционалних и неконвенционалних облика деловања са циљем постизања сопственог стратешког циља“ (Hoffman, 2009b: 35). Неминовно је да је овај сукоб катализатор који је актуелизовао концепт хибридног рата, покренуо међународну заједницу и НАТО алијансу да преиспитају свој приступ савременом ратовању. Брзина доношења одлука, одлучност и асертивност Русије према Украјини у њиховом настојању да припоје Крим, поготово у ситуацији драматичне смене проруског Јануковичевог режима у Кијеву, наочиглед су изненадили Запад, те довели у питање

способност и spremnost postojeћих sigurnosnih struktura da se nose sa sличним oblicima ratovaња.

Meђu teoretичарима je већ дуже време заступљено промишљање како je већ увелико наступила ера мултиполарног глобалног поретка, међутим 2014. година се, условно и симболично, може посматрати као опште прихваћена историјска одредница која je такав поредак озваничила, имајући у виду „да je руска анексија Крима изазвала најзначајније поремећаје у односима великих сила још од периода завршетка Хладног рата“ (Врачар и Шарановић, 2018: 147). Овај догађај je, поред тога што je означио повратак Русије у ред великих сила, показао и слабе могућности Запада да се томе супротстави, али je означио и нови талас трансформације рата. У циљу потпунијег разумевања украјинског сукоба од посебне je важности размотрити руску спољну политику од завршетка Хладног рата до данас, политичке околности настанка рата између Русије и Украјине, као и преглед догађаја који су довели до руског припајања Крима и избијања рата на истоку Украјине.

5.1. Украјина и геополитички контекст

Приликом анализе простора Евроазије у свом делу Велика шаховска табла, Збигњев Бжежински je истицао њен геополитички значај, те да je Евроазија шаховска табла на којој се води битка за светски примат. Такође, још давне 1940. године два претендента на светски трон, Јосиф Стаљин и Адолф Хитлер, су се сложили да je Евроазија центар света и да онај ко контролише овај простор, контролише свет, те да би Америку требало истиснути из Евроазије. Приоритет америчке политике je пак да се не појави ни један евроазијски ривал који би био у стању да доминира Евроазијом и да тако конкурише Америци. Без сумње Русија представља силу која може угрозити америчку хегемонију. Према Бжежинском, „активни геостратешки играчи су оне државе које имају способности и националне снаге да своју моћ и утицај спроведу и ван својих граница како би променили, у степену у којем погађа америчке интересе, постојеће геополитичко стање ствари. Они имају потенцијал и/или предиспозиције за геополитичко брзо маневрисање“ (Бжежински, 2001: 42). Насупрот њима, налазе се геополитички стожери односно „оне државе чији значај се не изводи из њихове моћи и мотивације већ пре из њиховог осетљивог положаја и због тога што њихово потенцијално рањиво стање може изазвати последице на понашање геостратешких играча“ (Бжежински, 2001: 42). Бжежински je Русију идентификовао као геостратешког играча, док Украјину као геостратешког стожера. Наиме, само присуство Русије много утиче на нове независне државе унутар пространог евроазијског простора бившег Совјетског савеза, док само постојање Украјине као независне државе помаже преображају Русије. Уопштено говорећи о спољнополитичким циљевима Русије, у контексту проучавања сукоба са Украјином, важно je истаћи да Русија сматра Украјину делом сопствене територије изгубљене распадом Совјетског Савеза, или као што je Хенри Кисинџер (Henry Kissinger) рекао у чланку објављеном у Вашингтон посту: „за Русију Украјина никада не може бити само страна држава“ (Kissinger, 2014). Украјина се налази између Истока и Запада, а Русија je заинтересована за стратешку дубину, како би се Запад што више удаљио од руских граница. Користећи Украјину као пион, Русија je изазвала кризу у Украјини као начин да издејствује преговоре са Западом да би добила одређене безбедносне гаранције.

Историјски посматрано, Русија и Украјина су значајно повезане. Украјина je увек била део наратива везаног за стварање руске нације. Украјина има посебно место у руским националним митовима у којима се Кијев традиционално посматра као „мајка свих руских градова“, па се с правом може тврдити да Украјина игра не само кључну улогу у руском геополитичком стратешком размишљању, већ има и симболичку вредност као простор руске

цивилизације (Петровић, 2008: 65). Величина и становништво Украјине чине ову земљу упоредивом са највећим и најбројнијим западноевропским земљама, а скоро 17% су руске мањине које се налазе углавном на истоку земље и на полуострву Крим (Motyl, 1993:2). Доминација руског језика у свакодневном животу последица је русификације коју је у Руском царству спровео Петар Велики, али и касније политике наметања руског језика као званичног у целом Совјетском Савезу (Boban, 2010). Хроничари бележе да је руска империја годинама систематски гушила украјинску културу и језик. Суштина је да су временом људи, који се зову Украјинци, све више себе доживљавали као посебну нацију. И сама идеја њихове нације и национализма почива на ставу да нису Руси. Украјина се годинама бори да развије осећај сопственог националног идентитета, а управо због свог вековног положаја на граници између руског и европског царства мешају се различите вере (православна, католичка и исламска) и различите етничке групе (Motyl, 1993: 24). Према Карберу, таква мултиетничка друштва су посебно рањива у процесу демократизације и економских реформи (Karber, 2015c: 22). Дакле, консолидација украјинске нације и формирање украјинске државе, углавном се десила у време Совјетског Савеза. Лењин и бољшевици су створили украјинску државу и један њен део је, углавном био руски у етничком и језичком смислу, као што су Доњецк, Крим. Дакле, данашња Украјина је углавном формирана у совјетско време, али у истом том раздобљу, као и постсовјетском, она је по много чему била двонационална. Била је совјетска република, потом независна држава, али знатан део становништва говори руски и доживљава себе као етничке Русе, док други говоре украјински и сматрају себе Украјинцима, нарочито на западу земље.

Након стицања независности 1991. године, Украјина је била друга најјача војна сила која је настала распадом Совјетског Савеза, и једна од најјачих војних сила у Европи – одмах после Русије (Denisentev, 2014: 55). Процењује се да су „оружане снаге Украјине тада бројале 750.000 људи, 6.500 борбених оклопних возила, 1.494 борбена авиона, 833 брода и преко 1.800 комада нуклеарног оружја“ (Harasymiw, 2002: 403). Међутим, одрицање од нуклеарних способности, лоше управљање, заостајање у развоју и модернизацији и корупција довели су до деградације украјинске војне силе до 2014. године до те мере да се „готово више не може назвати кохезивном оружаном силом“ (Denisentev, 2014: 55). Након проглашења независности оснажен је процес украјинизације земље. Појава независне украјинске државе, не само што је натерала све Русе да поново промисле о свом политичком и етничком идентитету, већ је представљала губитак виталног геополитичког простора за руску државу. Губитак Украјине био је геополитички кључан, премда је он драстично ограничио геостратешке опције Русије. Русија без Украјине више није европска империја. Уколико би „Москва повратила контролу над Украјином, њеним великим ресурсима, као и њеном приступу Црном мору, Русија би аутоматски поново стекла потребна средства да постане моћна империјална сила, спајајући Европу и Азију“ (Бжежински, 2001: 47). Украјинска декларација о независности, односно политичко самоопредељење спутало је Москву и пружио је пример другим совјетским републикама, које су у почетку биле бојажљиве, а онда су и оне следиле овај пример. Средином 1990-тих, Русија је остала са малим обалским појасом на Црном мору уз једну нерешену расправу са Украјином око основних права у вези са остацима совјетске црноморске флоте на Криму. Руска црноморска флота налази се на полуострву Крим у Украјини. У складу са споразумима потписаним између Русије и Украјине у периоду од 1994. до 1997. године, Украјина је Русији дала у закуп на 20 година (до 2017. године) просторе у Севастопољу, на полуострву Крим и у Хеническу. У априлу 2010. године председници Медведев и Јанукович потписали су нови споразум који Русима гарантује продужење њиховог боравка на Криму за још 25 година (до 2042. године). Почетком XXI века Русија и Украјина, вековни савезници, су у рату.

У контексту предмета истраживања, битно је указати на историјске чињенице уступања Крима Украјини, те објаснити односе Русије и Украјине у наведеном историјском периоду. Крим којим је владала Отоманска империја прикључила је Русији царица Катерина Велика крајем 18. века. Тако је Крим био саставни део Русије од 1783. године до 1954. године, када је совјетска влада издвојила полуострво из Руске Совјетске Федерације Социјалистичких Република и предала га Украјинској Совјетској Социјалистичкој Републици. Наиме, 1954. године тадашњи совјетски лидер Никита Хрушчов²¹ (Nikita Khrushchev), приликом обележавања 300. годишњице Споразума из Перејаслава²² (мисли се на споразум из Перејаслава који су 1654. потписали представници украјинског козачког хетманата и цара Алексеја Првог (Алексеј I Михајлович)), поклатио је полуострво Крим Украјини (Burda 2009: 93). Битно је нагласити да није тачно да је Крим предат Украјини неуставно или незаконито, насупрот, трансфер је спроведен у складу са прописима који су тада били на снази. Из објављених докумената очигледно је да је уступање Крима спроведено у складу са совјетским уставом из 1936. године у чијем се члану 18 наводи да „територија савезне републике не може бити промењена без њене сагласности“. Из белешака са дискусије президијума Врховног совјета види се да су и Русија и Украјина дале сагласност кроз своје парламенте. Коначно, без обзира на то како је трансфер изведен, Руска Федерација је изричито прихватила украјинске границе из 1991. године у два споразума: Беловешким договором из децембра 1991. године, којим је озваничен распад Совјетског Савеза, и Будимпештанским меморандумом из децембра 1994. године, којим је дефинисан статус Украјине као нунуклеарне силе.

Уступање Крима Украјини био је племенити чин руског народа којим је обележена 300. годишњица поновног уједињења Украјине са Русијом и показано безгранично поверење

---

²¹ Од посебног значаја је улога Никите Хрушчова, који је 1953. године, након смрти Јосифа Стаљина (Joseph Stalin), дошао на челну позицију СССР-а, али ће и почетком наредне године још увек настојати да консолидује своју водећу позицију. Годину након доласка Хрушчова на власт у Кијеву је обележена 300. годишњица Споразума из Перејаслава. Хрушчов је био и лидер Комунистичке партије Украјине од 1939. до 1949. године. Током последњих неколико година службе у Украјини, Хрушчов се старао о интересима совјетских власти у жестоком грађанском рату вођеном у западним подручјима Украјине, у циљу наметљања совјетске контроле у западној Украјини. Хрушчов је наводно још 1944. године, тада још увек лидер украјинске комунистичке партије, сугерисао Стаљину да би уступање Крима Украјини био корисно средство у освајању подршке локалне елите, односно да је проширење украјинске територије начин за придобијање тамошњих елита. Извор: (Burda, 2009; Štavljanin, 2022).

²² Давне 1648. године почео је велики народни устанак на територији данашње Украјине против пољског краља и пољске владавине. Познатија као „Козачки устанак“, побуна је била реакција тадашњег руралног становишта на велике намете пољског двора. Богдан Кмелтински (Bohdan Khmelnytsky) је био на челу овог устанка, који се ће касније претворити у десетогодишњи рат за ослобађање земље од пољске владавине. Када је Кмелтински са козачком војском ушао у ослобођени Кијев у октобру 1648. године, народ га је дочекао као ослободиоца и хероја. Следеће године је проглашена Козачка република (Козачки Хетманат или Запорижни Хост), прва држава са јасно дефинисаним границама на том простору, а која ће трајати готово један век, све до 1764. године. Ипак, Пољска није хтела да тако лако препусти овако велику територију, па је краљ Казимир II, три године касније, лично предводио поход за поновно освајање Украјине. У бици код Берешченка украјинска војска, потпомогнута јединицама кримских Татара, доживела је убедљив пораз. Кмелтински се обратио за помоћ на једином могућем месту и 1654. године је у граду Перејславу потписана коалиција са Русијом. Наиме, вођа запорошких козака Богдан Хмељницки је тежио да са Москвом склопи војно-политички савез да би се заштитио од тадашње моћне краљевине Пољске, док је руски цар Алексеј козачке захтеве интерпретирао као признавање своје врховне власти над Украјином, при чему му је веома погодовао тежак положај у којем се хетманат у том тренутку налазио. Руси потенцирају на тој унији из 1654. када се Богдан из различитих геополитичких разлога придружио царској Русији. Дакле, владар на подручју, које се данас зове Украјина добровољно се придружио Русији због заштите и других разлога. Извор: (Burda, 2009; Štavljanin, 2022).

и љубав које руски народ осећа према украјинском народу, као и најава почетка дугогодишњег руско-украјинског пријатељства. Хрушчов је био Рус из Донбаса и био је партијски шеф у Украјини, тако да је то био својеврсни симболични гест пријатељства два народа. Трансфер је био природан с обзиром на територијалну близину Крима Украјини, узајамност њихових економија и блиске пољопривредне и културне везе између Кримске области и украјинске совјетске републике. У том тренутку овај потез није изазвао било какве негативне реакције, с обзиром да су у то време Русија и Украјина биле део исте централизоване диктатуре (Morrison, 1993: 67). Нико није очекивао да ће се СССР распасти.

Постоје теоретичари који сматрају да су претходно наведени разлози припајања Крима Украјини крајње неодрживи и неуверљиви, те остаје нејасно зашто би било коме у СССР-у пало на памет да се 300. годишњица овог уговора прослави предајом Крима Украјини. Иако је 1954. година заиста била 300. годишњица споразума из Перејаслава, између тог уговора и кримског полуострва нема никакве везе. Споразум се није тикао полуострва које је стављено под руску контролу тек 130 година касније. Такође, претерано је рећи и да је овим споразумом дошло до уједињења Русије и Украјине. Договор јесте омогућио значајан корак у том правцу, али још ће се годинама ратовати до пуног уједињења. Током 50-тих година XX века око 75% становника Крима, односно око 1,1 милион људи, чинили су етнички Руси. Стога је 1954. године Крим био „рускији“ него икада раније. Крим се само једним мањим делом, превлаком Перекоп, ослања на јужну Украјину али велики регион Керча на истоку Крима управо је тик уз Русију. Полуострво је одржавало важне економске и инфраструктурне везе са Украјином, али су културне везе биле далеко јаче са Русијом него са Украјином. Сем тога, на Криму су се још од доба царске Русије налазиле кључне војне базе, па је временом постао симбол империјалне војне силе против отоманских Турака.

Ретроспективно се може рећи да се иза овог трансфера крију стварни разлози због којег су се совјетске власти одлучиле на такав корак, а то је да је овај чин заправо био још један у низу потеза за потчињавање Украјине Москви. Наиме, Москва је кроз историју веома вешто искоришћавала огромна природна богатства Украјине (Burda, 2009: 162-165). Предаја Крима Украјини била је и од политичке користи за Хрушчова у потрази за подршком у текућој борби за превласт са совјетским премијером Георгијем Маљенковим, који је после Стаљинове смрти 1953. године дошао на чело Совјетског савеза. Такође, иза честог помињања јединства Руса и Украјинаца и великог и нераскидивог пријатељства два народа, стоји Хрушчово виђење трансфера као средства за утврђивање совјетске контроле над Украјином после коначне победе у грађанском рату вођеном у западним подручјима Украјине. Овај чин предаје Крима Украјини је охрабривао Русе да се досељавају, те се тада већ бројној руској мањини у Украјини придружило још око 860.000 Руса, чиме ће се читав регион идентификовати са Русијом, учвршћујући совјетску контролу.

Крим је у совјетској Русији првобитно био „аутономна република“ али је 1945. године његов статус промењен у „област“, наводно зато што после депортације кримских Татара више није било потребе за аутономијом. Пошто је Крим предат 1954. године полуострво ће задржати статус области унутар совјетске Украјине наредних 37 година. После референдума и резолуције украјинског парламента почетком 1991. године, Криму је враћен статус „аутономне републике“ и тако ће остати и после распада Совјетског Савеза. У Руској Федерацији не постоји категорија „аутономне републике“. Према споразуму о анексији који су руске и кримске власти потписале 18. марта 2014. године статус полуострва биће „република“, чиме ће се Крим придружити групи од 21 „републике“ у Руској Федерацији, коју данас чине укупно 84 федерална „субјекта“.

5.2. Руска спољна политика према Украјини

Доминантне проруске политичке структуре на Криму промовисале су потребу за отцепљењем Крима од Украјине и пре распада СССР-а, док су се слични сценарији дешавали у Донбасу и другим регионима (областима) у којима је доминирала руска етничка група (Narasymiw, 2002: 21). Спољна политика Русије увек је била усмерена на очување сопствених интереса, како у региону, тако и шире, па је један од политичких циљева руске спољне политике поновна анексија Крима, односно исправљање неправде учињене Русији, и слање јасне поруке да никакви покушаји отцепљења од Руске Федерације у будућности неће бити толерисани. Одлучност Украјине да сачува своју независност била је охрабривана спољашњом подршком, те су средином деведесетих и Америка и Немачка постале снажна залеђина кијевског сепаратног идентитета. Растућа америчка усмереност, посебно током 1994. године, да помогне Украјини да консолидује своју националну слободу, била је посматрана као политика окренута против виталног руског интереса да евентуално врати Украјину натраг у заједнички табор. Након Путиновог доласка на власт, Русија је наставила да тежи да ојача и доминира источном Европом – подручјем од посебног интереса. Да би задржао ту доминацију, Путин је сматрао да не сме дозволити било какву западну експанзију на то подручје, те стога процеси демократизације, либерализације и интеграције са западним институцијама од стране било које државе која је била у зони интереса Русије нису добродошли (Adomeit, 2011: 1). Овакав став је јасно дефинисао Русију и Запад као стратешке ривале, а Украјина је била на раскрсници такозваног „рата Истока и Запада“. Убрзана имплементација неоимперијалистичког пројекта руског председника Владимира Путина (Владимир Владимирович Пуџин) представља безбедносни изазов за неколико региона који се граниче са Руском Федерацијом и скренула је пажњу Запада на руску спољну политику (Denyer, 2015).

Русија је била свесна да би интеграција Украјине у Европу поткопала њихове планове да остваре доминацију међу постсовјетским земљама, али вероватно дала пример и другим земљама да учине исто. Стога је први корак у постизању стратешког циља Русије био да се по сваку цену спречи интеграција Украјине у Европу и да се она потчини сопственим геополитичким циљевима, уверавањем украјинског руководства да се уместо евроатлантске, Украјина интегрише у евроазијске структуре, што је касније праћено и снажним политичким, дипломатским и економским притисцима (Analytical report by the Razumkov Centre, 2014). Коначно, у марту 2014. године Русија је анектирала полуострво Крим и потом започела војну експанзију на Донбас. У својој књизи „Евроазијски раздор – рањиви бокови Русије“ (“Eurasian Disunion – Russia's Vulnerable Flanks“), Јануз Бугајски (Janusz Bugajski) наводи да „руски напад на Украјину и цепање украјинске територије није изолована операција, већ да је део ширег стратешког плана усмереног на обнову блока моћи са центром у Москви и такмичење са Западом“ (Bugajski, 2016: 10). Да украјински сукоб припада много ширем плану Русије о операцији „хибридног ратовања“ широм света слаже се и Владимир Хорбулин (Владимир Пáвлович Горбу́лин), наводећи да хибридни рат као облик агресивног решавања геополитичких питања Русије наставља да се развија на све могуће начине, постаје све софистициранији и шири се на нова бојишта (Horbulin, 2016). Како је у својој анализи рекао Филип Карбер, није лако стећи утисак да је рат између Русије и Украјине изненадио међународну заједницу и да нико није очекивао овакав развој догађаја (Karber, 2015a: 2). Запад или није приметио или је потценио нови приступ Русије у остваривању њених спољнополитичких циљева.

Распад Варшавског уговора, а потом и СССР, као и последице које су уследиле након тога, условиле су и почетак разматрања новог концепта ангажовања војних снага, у односу

на ранија схватања оружане борбе као основног садржаја рата. Прве назнаке о потенцијалном новом начину употребе руске војне силе забележене су током 90-их година XX века, уз промишљање о употреби других алата моћи, као што је дипломатија, економија и пропаганда. Тако, поучени сопственим негативним искуствима и постојећим технолошким напретком у домену наоружања и војне опреме, руски теоретичари су истакли значај информационих дејстава у будућим конфликтима. Наиме, технолошки напредак је омогућио развој нових метода и средстава за информациона дејства, попут: рачунара и комуникационих система који омогућавају брзу размену информација и распрострањену употребу електронских дејстава са циљем ометања радарских и система командовања и комуникације непријатеља. Берзинс наводи да се „руски поглед на савремено ратовање темељи на претпоставци да је ум најважнији борбени простор“ (Berzins, 2014: 2), а да је „у тренутном геополитичком поретку главни противник Русије западна цивилизација, њене вредности, култура, политички систем и идеологија“ (Berzins, 2014: 3-4).

Када елаборирамо о начинима на које Русија остварује своје спољнополитичке и геополитичке циљеве усмерене пре свега ка остваривању сопствених националних интереса и очувању „статуса“ на глобалном нивоу, можемо их уоквирити у концепт хибридне политике коју Русија увелико примењује према Украјини (Radkovets, 2015: 8). Владимир Хорбулин је анализирањем проблема концептуализације хибридног рата у контексту геостратешких напора Руске Федерације, чији је крајњи циљ наметање руског утицаја на међународној сцени, хибридно ратовање довео у директну везу са хибридном (гео)политиком и хибридном стратегијом (Radkovets, 2015). Руска теорија хибридног ратовања има за циљ да уништи политичку кохезију противника изнутра, употребљавајући пажљиво осмишљена невојна средства и методе које појачавају политичке, идеолошке, економске и друге друштвене поделе унутар противничког друштва, доводећи у крајњем до његовог политичког колапса. Русија у рату са Украјином примењује нови концепт ратовања, који је у стручној литератури описан као хибридан, асиметричан и нелинеаран, а назив овог новог приступа којим Русија настоји да постигне сопствене циљеве је „руски модел хибридног ратовања“. Како год да га назвали, нови оперативни приступ Русије представља интригантну војну иновацију. Наиме, хибридни рат не представља стратегију силе, већ је по својим карактеристикама ближи стратегији принуде, која има за циљ да манипулише начином размишљања противника, утиче на његов процес доношења одлука уз минималну употребу силе, а интензивнију употребу невојних метода које имају стратешки утицај (Slanchev, 2012).

Овај нови руски приступ најбоље је описан у чланку руског војног стратега Валерија Герасимова из 2013. године, под насловом „Вредност науке је у ишчекивању: Нови изазови захтевају преиспитивање облика и метода вођења борбених дејстава“ (Ценность науки в предвидении: Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий), и његовог савременог концепта који комбинује конвенционалне и неконвенционалне методе ратовања са другим аспектима националне моћи. Централна порука Герасимова је нека врста критике упућена руском војном врху због недовољног проучавања модерног ратовања, због чега је Русија заостајала за Западом (Bartles, 2016). Герасимов тврди да су се правила ратовања променила, а да је улога невојних операција у постизању стратешких циљева значајно порасла, а у неким случајевима чак и превазишла ефикасност конвенционалне војне силе (Герасимов, 2013). Другим речима, Русија мора да се прилагоди и окрене неконвенционалним методама, које су кључне и које су годину дана касније примењене у Украјини (Герасимов, 2013). Са становишта тренутног разумевања хибридног ратовања, нова генерација ратовања се усредсређује на комбиновану употребу дипломатских, политичких, економских и других невојних метода уз директну употребу

војних снага, уместо отвореног учешћа у рату. Герасимов је истакао да су се правила ратовања променила и да је значај невојних средстава у остварењу политичких и стратегијских средстава порастао, штавише да је у највећем броју случајева ефикаснији од самог наоружања. То се огледа у следећем цитату: „фокус примењених метода ратовања се променио у правцу широке употребе политичких, информативних, хуманитарних и других невојних мера – примењених у координацији са протестним потенцијалом локалног становништва. Све ово је употпуњено тајним војним ангажовањем“ (Герасимов, 2013). Дакле, употреба војне силе је прикривена, углавном се спроводи у формацијама као што су паравојне и побуњеничке, и наглашена је примена асиметричних активности. Важно је истаћи да се готово сва истакнута савремена размишљања у већој или мањој мери позивају на Герасимове претпоставке о хибридном ратовању. После њега, значајније промишљање, анализа и писање о хибридном рату уследило је тек након руског напада на Украјину.

Према мишљењу водећих западних стручњака, водећи хибридную политику, Москва ће одлучно и без обзира на цену настојати да Украјину врати свом утицају. Ако бисмо о примени хибридне политике Русије према Украјини говорили у ширем контексту, могли бисмо да посматрамо читав период од распада СССР-а до данас. Овај период обележили су бројни обрачуни између две земље, али и субверзивно деловање Русије у готово свим друштвеним и политичким сферама. Ово потврђује став већине западних теоретичара да Русија никада није намеравала да изврши конвенционалну војну инвазију на Украјину како би поразила Украјину доношењем великог броја жртава и материјалне штете, с обзиром на политичке и економске последице отвореног ратовања (Sokolski, 2017). Напротив, хибридна политика Русије према Украјини има за циљ да наметне руску доминацију, те да застраши и деморалише украјинско становништво и водеће политичке и економске елите. На овај начин Русија жели да их претвори у своје послушнике који ће служити руском неоимперијалистичком циљу (Radkovets, 2015: 9). Главни циљ руске хибридне политике је враћање Русији статуса центра моћи у мултиполарном и мултицентричном свету. Геополитички циљ Русије у решавању глобалног хибридног сукоба био је рушење постојећег светског поретка ради обнављања светског поретка из периода Хладног рата и јачања своје доминантне позиције у њему (Horbulin, 2017). Хибридно ратовање или како га Руси називају „ратовање нове генерације“, засновано је на Сун Цуовој идеји да се врхунска вештина састоји у сламању отпора противника без борбе. На тим темељима су Руси започели рат у Украјини. Након блокирања украјинских снага у њиховим војним базама на Криму, Руси су почели да спровode низ „неборбених“ активности, као што су психолошке операције, застрашивање, подмићивање, интернет и медијска пропаганда (Berzins, 2015). Циљ је био да се смањи отпор и избегне или бар минимизира употреба оружане силе, у чему су и успели, управо кроз операционализацију стратешке комуникације и коришћење политичких, психолошких и информационих стратегија. Иронично, руски стратези виде хибридни рат као свој одговор на западну хибридную кампању усмерену управо против њих (Adamsky, 2015: 9).

Нови руски модел хибридног ратовања специфичан је управо по томе што је танка линија између рата и мира максимално замагљена, а није могуће прецизно дефинисати када је рат заправо почео. Герасимов наводи да је у XXI веку приметна тенденција брисања границе између рата и мира, да нема више класичног објављивања рата и да се ратови после почетка одвијају по непознатим обрасцима: „Рат једноставно почиње са већ распоређеним војним снагама. Мобилизација и концентрација снага се не дешава након објаве рата, као што је то био случај 1914. године, већ се дешава непримећено много пре тога“ (Герасимов, 2013). Герасимов објашњава да се рат не мора водити искључиво у физичком простору, већ и у информационом простору, у којем постоје могућности за деловање у реалном времену. Фокус је на ударима на циљеве који се налазе дубоко у непријатељској територији, у смислу

уништавања критичне инфраструктуре у кратком временском интервалу, притом не правећи разлику између цивилних и војних објеката. Затим, запажена је велика улога снага за специјална дејства, и користи се роботизовано наоружање као што су беспилотне летелице. Тек касније, у завршним фазама сукоба, предвиђена је употреба регуларних снага, које би биле представљене као снаге за одржавање мира, за руковођење кризним ситуацијама и успостављање власти на захваћеној територији.

Сергеј Чекинов (Сергей Чекинов) и Сергеј Богданов (Сергей Богданов) залажу се за „масовну употребу невојних метода пре и током оружаног сукоба, попут: медија, религијских организација, институција културе, невладиних организација, јавних покрета и стипендиста финансираних из иностранства, који представљају могуће компоненте за координирани напад на одређену државу; а посебно истичу потребу за остварењем информационе превласти у одређеној држави, кроз интензивну примену пропаганде пре почетка напада и непрекидну примену електронских дејстава која за циљ имају онеспособљавања непријатељевих комуникација и командовања“ (Милошевић, 2019: 270-271). Нагласак је на асиметричним дејствима усмереним на циљану државу, која се спроводе комбинованом употребом дипломатских, идеолошких, психолошких и других активности, уз употребу средстава из сфере политике, економије, технологије итд, са циљем неутралисања технолошке супериорности непријатеља, онеспособљавања непријатељске власти и војних снага, оштећења критичне инфраструктуре, мењања свести локалног становништва, стварања бунта против централне власти, затим утицања на морал војске и становништва, изазивања провокација, хаоса и нестабилности. Према ауторима, „почетна, првенствено невојна, фаза је значајнија у односу на завршну, превасходно војну, фазу. У завршној фази биле би ангажоване копнене снаге са циљем изоловања, опкољавања и уништења преосталих тачака отпора, уз примену ваздухопловних снага, прецизно вођених пројектила, роботизованих система и артиљеријско-ракетних система великог домета“ (Милошевић, 2019: 271-272).

У протеклих неколико година, интервенцијама у Украјини и Сирији, Русија је показала нешто агресивнију и амбициознију страну своје спољне политике. Оно што је Запад на неки начин изненадило су нове могућности Русије и специфичне методе које је користила за остварење сопствених геополитичких циљева (Giles, 2016). У односу на Украјину, руска спољна политика има неколико главних циљева. Први циљ је очување регионалних интереса Русије, пре свега војних. Крим је био база руске црноморске флоте више од 250 година, а потенцијална дестабилизација и евентуални долазак антируски оријентисане владе у Украјину представљали би потенцијални ризик за поштовање постојећег споразума који Русији омогућава да позиционира војну базу на Криму. Такође, Русија жели да пошаље јасну поруку Западу да, због своје снаге и историјске улоге, има значајан ауторитет у региону, који остатак света треба да поштује на исти начин као што се на пример, ауторитет Сједињених Америчких Држава поштује на Западу. И последњи, али не и најмање важан циљ је скретање пажње са унутрашњих друштвених и економских проблема Русије, који неоспорно постоје. Према Дмитрију Медведеву (Дмитрий Анатольевич Медведев), Русија се током протекле деценије суочавала са неколико спољних и унутрашњих криза. Он наводи да доминирају унутрашњи проблеми и истиче успоравање руске привреде које је наступило две године пре пада цена нафте и санкција (Medvedev, 2016: 328). Поред тога, руску спољну политику су у великој мери обликовале и спољне претње. Спољне претње за које Русија верује да би могле да поткопају руске геополитичке циљеве и однос снага су пре свега Сједињене Америчке Државе и НАТО, али и појава такозваних „револуција у боји“ које су против руских интереса (Герасимов, 2013). Имајући у виду да је крајњи циљ Русије да поврати статус центра моћи, способног да наметне своју вољу суседним земљама за које сматра да су у њеној сфери утицаја, а да истовремено ослаби НАТО и Европску унију, јасно је да је руска спољна

политика према појединачним чланицама НАТО-а, углавном на Балтику, потенцијално у источној и југоисточној Европи, агресивнија и опаснија него што се раније мислило (Bugajski & Asanova, 2016: 14).

5.3. Хронологија сукоба између Русије и Украјине

Непосредно након распада СССР, наступио је подједнако тежак период и за Русију и за Украјину, при чему су обе земље настојале да што безболније прођу транзицију из комунизма у капитализам и демократију. Европска унија се залагала за политику ширења и/или успостављања круга партнерских земаља које би своју унутрашњу и спољну политику заснивале на демократским вредностима и принципима слободне трговине. Са једне стране налазила се Русија која изгубила статус суперсиле, али је ипак желела да задржи статус лидера међу земљама бившег СССР-а, као и однос снага који је постојао током Хладног рата. Русија је тежила и тежи да Европа и остатак света признају постсовјетске земље као подручје од привилегованог интереса Русије. Русија би им тако наметнула свој централизован и ауторитативни „евроазијски“ модел управљиве демократије, подредивши их на тај начин својим правилима и интересима (Analytical report by the Razumkov Centre, 2014: 3). Са друге стране налазила се Украјина, чији процес трансформације из комунистичке у демократску државу није ефикасно вођен, пре свега због корупције која је била присутна у свим сферама друштва и јавног живота.

Русија је веома тешко прихватила пријем балтичких земаља у НАТО савез 2004. године и улаже максималне напоре да спречи и најмању могућност да Украјина уђе у НАТО. Наиме, што се Русије тиче, Украјина би требало да буде блиски савезник Русије, или бар да задржи неутралност. Русија тврди да је након распада бившег СССР-а Запад гарантовао да ће бивше совјетске републике и њихови сателити задржати неутралност и остати као „тампон зона“. Из тог разлога, свако уплитање Сједињених Америчких Држава и Европске уније у питања која се тичу унутрашње политике Украјине сматра се директном супротношћу њиховим регионалним интересима (Berzins, 2014:1). Русија, наиме, сматра да Сједињене Америчке Државе и Европска унија делују како би придобиле Украјину на своју страну и на тај начин намерно игноришу или, грубље речено, подривају природни ауторитет Русије у региону. Русија је уверена да је Запад финансирао украјинску опозицију и многе невладине и друге организације са циљем да дестабилизује украјинску власт под вођством Јануковича.

Овај нови руски приступ којим Русија настоји да постигне сопствене циљеве, тзв. „руски модел хибридног ратовања“ није примењиван само у одређеном временском периоду, од дана који се сматра почетком рата у Украјини, већ је сасвим јасно да се Русија дуго и опсежно припремала за интервенцију у Украјини. Тако, не би било погрешно рећи да је планирање и припрема руске војне инвазије на Украјину и Крим почело већ крајем прошлог века, тачније распадом Совјетског Савеза. Наиме, постоје бројни докази да је Русија током година од стицања независности Украјине разним активностима подстицала и продубљивала антиукрајинске, антизападне и проруске ставове народа Севастопоља и Крима, те да су способности некада снажне украјинске војске намерно уништаване. Основан је и низ организација које су активно и циљано шириле руски наратив на украјинској политичкој сцени у последњих 20 и више година.

Продор руских обавештајних служби у украјинске оружане снаге, обавештајне агенције и политичке институције постао је посебно интензиван током периода владе Виктора Јануковича (Віктор Фёдорович Янукович), као последица односа клијент-покровитељ између владе Јануковича и Москве и дубоко укорене корупције у украјинској политици и државним органима (Niklas, 2021: 219). Руска пропаганда и злоупотреба

информација створила је атмосферу да грађани Крима желе да се придруже Руској Федерацији, а на крилима те медијске и јавне малверзације, референдум је Русији дао (упитан) легитимитет за анекс. У недавним истраживањима јавног мњења и гледаности медија на Криму, професори Џон Лафлин (John Laflin) и Џерард Тоал (Gerard Toal) су открили да, иако чак 84% етничких Руса и Украјинаца на Криму сада подржава анексију, „однос оних који су желели да се отцепе и придруже Русији несумњиво је скочио због телевизијских перцепција да ће етнички Руси постати грађани другог реда у Украјини (Kofman & Rojanski, 2015:4).

Ненад Путник и Бранислав Милосављевић, у својој анализи руско-украјинског сукоба из 2014. године где су примењиване различите форме асиметричног рата од стране Русије, упућују на употребу појма хибридни рат којим би се сва та дејства могла назвати једним именом. По њима, у хибридном рату „оружана сила се углавном користи као средство одвраћања, а не као средство отворене агресије“ (Путник и Милосављевић, 2021: 71), а у овом сукобу је карактеристична била заправо изразита ефикасност различитих невојних операција и активности у којима су учествовале обавештајне службе. Такође, у вези са тим аутори истичу да је војна интервенција у том сукобу била минимална у односу на различите форме невојаног рата, попут информационог, сајбер, медијског, економског, психолошког и сл. на свим нивоима. С друге стране, Украјина је била у потпуности неприпремљена за информациони рат. „Медијска агресија је омогућена повољним условима као што су недостатак језичке баријере, ментална сличност грађана обе државе, заједничка историја, извесна близина националних култура, огромна мрежа породичних контаката и друго (Pashkov, 2017: 109).

Полазећи од става да је у бити хибридног рата невојно освајање, Милош Миленковић и Мирослав Митровић појашњавају начине како се то врши, те говоре „о преузимању структуре и ресурса противника, овладавање његовом вољом, јавним мњењем и лидерима, односно “преузимање противника“ без физичког уништења, са минималним ангажовањем оружаних снага“ и овде износе становиште да се пре говори о концепту, а не о рату. У вези са тим, аутори појашњавају и да у њему, „оружане снаге и дејства немају доминантну улогу, већ се користе селективно, у кратком временском року и са ограниченим циљевима“ и да је „у организационом смислу спровођен кроз деловање државних или недржавних актера, при чему су недржавни актери у посредничкој или спонзорисаној вези са неким државним“ (Миленковић и Митровић, 2019: 251).

Алја Шандра (Alya Shandra) и Роберт Сили (Robert Seely) су приметили да је руска употреба хибридног ратовања против Украјине била могућа великим делом због унутрашњих слабости Украјине (Shandra & Seely, 2019: 23). Украјинска влада је била корумпирана, грађански активизам је био низак, преговори са ЕУ нису се добро завршили за Украјину, а све то, учинило је Украјину рањивом, а можда чак и слепом за текући хибридни рат. Нилсон Никлас (Nilsson Niklas) је такође приметио да је Украјина била изузетно лоше припремљена за вођење рата, у смислу неконвенционалних и конвенционалних средстава које је Русија употребила у сукобу (Niklas, 2021). Такав развој догађаја није био случајност. Након победе проруског председничког кандидата Јануковича 2010. године, проруски оријентисани појединци постављени су на најодговорнија места у украјинском систему националне безбедности. Наиме, под изговором реформе украјинског Министарства одбране за време Јануковича, дошло је до потпуног слома командних и оперативних структура, до значајног пада војних способности и морала, што је на крају нанело толику штету да украјинска војска једноставно није била у стању да се одупре војној интервенцији Русије. Дакле, Русија је активно припремала терен у предратном периоду и посредно је утицала на

украјинску политичку сцену, становништво и способност одбране од могућих оружаних напада. Први конкретни кораци у припреми за инвазију која је уследила (у војном смислу) виђени су 2008. године када је руска обавештајна служба спровела вежбу сценарија веома слично ономе што се догодило на Криму и у источној Украјини. Ипак, руска војна интервенција на Криму крајем фебруара и у првој половини марта 2014. године изненадила је међународну заједницу. Све се више говорило о јасној манифестацији хибридног рата, о новом руском приступу у коришћењу конвенционалне војне силе и других средстава присиле који је демонстриран на Криму, али и у остатку Украјине (Giles, 2016: 2). У својој књизи „Евроазијски раздор – рањиви бокови Русије“ (“Eurasian Disunion – Russia's Vulnerable Flanks”), Бугајски каже да руски напад на Украјину и цепање украјинске територије нису изолована операција, већ део ширег стратешког плана за обнову блока моћи са седиштем у Москви и такмичење са Западом (Bugajski & Assenova, 2016: 10).

5.3.1. Обавештајне и психолошко-пропагандне активности у Украјини

Руски напредни облик хибридног ратовања у Украјини се у великој мери ослања на елемент информационог рата који Руси називају „рефлексивном контролом“ (Snegovaya, 2015: 8). Руски приступ информационом ратовању обухвата широк спектар активности које се састоје од комбинације политичких, војних, техничких, дипломатских, обавештајних, контраобавештајних, економских, социјалних, пропагандних, комуникационих, информационих и психолошких средстава (Darczewska, 2014). Наиме, на овом актуелном попришту политичких промена и сукоба, манифестује се овладавање информационом простором путем ефективног коришћења нових комуникацијских могућности односно информационо-комуникационих технологија. Управо у овим информационом операцијама воде се главне битке путем медијских канала, док војне активности често имају само споредну улогу у виду подржавања главне битке (Fridman et al., 2019: 1). Наведено претпоставља да је мека моћ постала саставни део напора за постизање спољнополитичких циљева.

Под информационом операцијама подразумевају се активности прикупљања тактичких информација о противнику, као и ширење пропаганде зарад постизања конкурентске предности над противником различитим средствима информисања (Information Operations, 2021). Напори Русије састоје се у изналажењу начина да утиче на међународну јавност с циљем промовисања Русије и руских медија у глобалном информационом простору, као и предузимање неопходних мера како би сузбила претње њеној информационој безбедности. Овим пропагандним активностима тежи се постизању два циља: искоришћавање, поткупљивање и уништење непријатељевих информација, као и информационих система који преносе информације, притом водећи рачуна да се заштите сопствене информације и системи (Путник, 2012). Информација се тако поставља као циљ напада, али и као средство ратовања (Кривокапић, 2010). Дакле, „вођење информационог рата, као континуираног спровођења информационих операција, заснива се на три принципа: сазнати, спречити другога да дође до сазнања и навести друге да дођу до неистинитог сазнања“ (Путник, 2012: 5). Информационе операције са становишта њиховог садржаја, обима, места и улоге уз подршку конвенционалног војног сукоба имају велики значај у сукобу у Украјини, те недвосмислено указују да информациони аспект хибридног рата ни на који начин не треба потценити нити занемарити. Информациона супериорност је незаобилазна како би се постигла победа на физичком бојном пољу. Главна карактеристика овог приступа јесте производња хаоса и непремостивих антагонизама у једном друштву, у циљу дезинтеграције и дестабилизације непријатеља, а што је хаос већи, ствара се дубља дезинтеграција. Доминирају информациони и психолошки аспекти деловања на

непријатељске оружане снаге и цивилно становништво, на кључне елементе система одбране, али и друштвеног система уопште (Делибашић и сар., 2017). Може се рећи да је главни борбени простор управо ум, премда је крајњи циљ смањење борбеног потенцијала противника и његових капацитета за пружање отпора, односно његова стратешка парализа (Berzins, 2014б).

Украјински сукоб су обележиле различите активности које су се одиграле у сајбер простору, који је проширио амбијент за спровођење информационих операција и омогућио вишеструке шансе да се спроводе специјална пропагандна дејства, подразумевајући и нападе који се врше путем употребе рачунара и рачунарских мрежа са циљем доношења штете противничким информационим системима (Путник, 2012). Сходно наведеном, посредством информационих технологија постоји могућност обарања званичних веб-сајтова непријатељских држава или нелегално мењање садржаја веб-сајтова у виду доношења погрешних података у информациони систем противника (Molander et. al., 1996). Такође, овде се подразумева и „ометање војног и државног руководства противника, његово довођење у заблуду, формирање пожељног јавног мњења, организација антивладиних активности и слично, као вид пропратне подршке у активностима смањења противникових способности“ (Sazonov, 2016: 68).

Примери субверзивних информационих активности у сукобу у Украјини су бројни, а спроводили су се путем телевизије, радија, друштвених мрежа и електронских медија с циљем иницирања или ширења социјалних протеста, продубљивања конфликта, државног удара и слабљења државе у политичком, економском и социјалном смислу, не само унутар сопственог информационог простора већ и украјинског, као и на међународном нивоу. Тако су забележени напади на телекомуникационе мреже и ометање украјинских телекомуникационих система (Maurer & Janz, 2014), напади на мобилне телефоне украјинских чланова Парламента, напади хакера на противничке веб-странице, хаковање рачунара и сервера украјинског премијера и разних украјинских амбасада широм света помоћу малициозног кода (Finley, 2014). Такође, „Русија је искористила своју високософистицирану и ефикасну технологију за спровођење ГПС обмане у циљу заваривања система навигације и навођења“ (Giles, 2016: 64). У остваривању доминације у информационо-психолошком аспекту сукоба, руски медији су користили различите методе манипулације информацијама, у виду објављивања дезинформација, теорија завере, спиновања вести, порицања стварности како би оправдали спроведене активности у Украјини (Жутдиев et al., 2014). „Службени руски извори признају да су потрошили \$1,25 млрд. на стране медијске кампање само у 2016. години. Руске кампање за дезинформирање су комплексне и вишеслојне, али мисија је једна – нарушити поверење у власт западних демократија“ (Ранчић и Бериша, 2018: 265).

Све већи значај у коришћењу пропагандних средстава за покретање сукоба имају социјалне мреже и виртуелне заједнице, које стварају друштвену климу у којој појединци доживљавају себе као део шире групе. Ове мреже су идеално средство за пласирање идеологија, политичких ставова, вредности, као и за подстицање учесника на активизам. Тако су и милитантни превратници у Украјини прикупљани (регрутовани) преко социјалних мрежа и интернет портала, са идејом да се ангажују у спровођењу квалитативних промена, усмерених према државним институцијама, са циљем нарушавања поверења у државну власт и оружане снаге и дестабилизације система. „Друштвене мреже (превасходно Твитер и Фејсбук) биле су важно средство у служби демонстраната, али и надлежних државних органа за надгледање комуникационог простора, анализу прикупљених информација и инфилтрирање на друштвеним мрежама“ (Путник и Милосављевић, 2021: 73-76). Стварање

„интернет побуњеника“ има за циљ артикулацију политичких ставова, стварање незадовољства, организовање протеста и прерастање кризе у грађански рат, што последично води ка дезинтеграцији друштва (Korybko, 2015).

У овом информационом рату Украјина је показала своју рањивост и ограничене капацитете за деловање и одговор на руске нападе, највише због недостатка подршке информационим активностима (Analytical report of the Razumkov Centre, 2015). Углавном се њен одговор реализовао кроз контрапропаганду у домаћим медијима и уобличавање законодавног оквира по питању информационе безбедности. То је постигнуто формирањем Министарства информационе политике, Међународне мултимедијалне платформе националног карактера, забраном руских медија, емитовања руских националних телевизијских канала, издавачких кућа и друго. Такође, треба указати да је већина објављеног садржаја Украјинаца преко Твитера била на енглеском језику како би се привукла пажња широке међународне заједнице (Barbera, 2014).

5.3.2. Анексија Крима

Политички преокрети у Украјини крајем 2013. године и почетком 2014. године били су кључни за руско-украјинске односе. Русија је искористила све полуге моћи да подстакне Украјину на евроазијске интеграције и спречи њено окретање ка Европи. Користећи концепт рефлексивне контроле, Русија је утицала на украјинске политичаре да несвесно доносе лоше одлуке мењајући или замагљујући објективну перцепцију. Манипулишући информацијама, Русија је имала за циљ да подели грађане, војнике, чак и породице и да створи тврдо проруско језгро у Украјини. Постојање неке врсте уљеза (проруски оријентисаних људи) у украјинском медијском систему, влади и политичким организацијама било је готово кључни фактор руске доминације. Коначно, дошло је до нереди у Кијеву, као одговор на Јануковичево одбијање да потпише споразум о слободној трговини са ЕУ у новембру 2013. године. Наиме, украјинска влада је 18. септембра 2013. године донела резолуцију о припремама за потписивање споразума са ЕУ, међутим, након тајних састанака председника Русије и Украјине у октобру и новембру исте године, украјинска влада је 21. новембра 2013. године донела одлуку да обустави процес припреме за потписивање споразума са ЕУ, под изговором да га одлаже на краћи период (Analytical report by the Razumkov Centre, 2014: 5). Јанукович је, пак, одабрао да потпише споразум са Владимиром Путином о економској помоћи с Руском Федерацијом, на уштрб преговора с Европском унијом, којим се Русија обавезала да ће откупити украјински дуг од 15 милијарди долара и смањити цене руског гаса за трећину (Walker, 2013). Овај Јануковичев потез изазвао је гнев „проевропски“ опредељених грађана Украјине, оличен кроз Евромајдан – масовне демонстрације у Украјини, које су организоване прво на главном тргу у Кијеву, а касније су се прошириле и на многе друге украјинске градове. Захтеви демонстраната на Тргу независности сводили су се на захтев да се промени власт, напуштање блиских односа са Руском Федерацијом и стварање партнерских са Сједињеним Америчким Државама и Европском унијом (Путник и Милосављевић, 2021). Ситуација је ескалирала након суровог напада служби безбедности на учеснике демонстрација 30. новембра 2013. године, што је изазвало оштре реакције међународне заједнице и довело до оружаног сукоба између грађана и украјинске владе и на крају до свргавања Јануковича, који је побегао из Украјине уз помоћ Руса (Putin: Russia Helped Yanukovich to Flee Ukraine, 2014).

Русија је активно користила своје технике информационог ратовања као подршку напорима хибридног ратовања за постизање својих тренутних циљева (Snegovaya, 2015: 9). Оно што информациони рат чини посебно примамљивим јесте чињеница широких

асиметричних могућности за смањење борбеног потенцијала непријатеља (Путник и Милосављевић, 2021: 64). Након свргавања украјинског председника Јануковича, руске компаније су почеле да прете прекидом испоруке гаса Украјини, што је био директан економски притисак на Украјину (McElroy, 2014), а планиран је и референдум да Крим постане део Русије. Украјински народ и власт били су злоупотребљени како од Русије и њене надмоћи над енергетским ресурсима и финансијама, тако и од ЕУ и НАТО, који су нудили подршку и чланство, током ових политичких и идеолошких преокрета. Поред тога, службеници Министарства унутрашњих послова и служби безбедности на Криму отказали су послушност украјинској влади после бекства Јануковича (Analytical report by the Razumkov Centre, 2014: 5). Руси су нову прозападну украјинску владу сматрали нелегитимном и одлучили да по сваку цену спрече европску интеграцију Украјине, што су брзо операционализовали. Руска војна агресија на Украјину почела је крајем фебруара 2014. године анексијом Крима, а настављена је на истоку Украјине.

Пре операције анексије Крима, Руси су изводили војне вежбе дуж целе границе са Украјином у којима су се снаге које су учествовале кретале у дубину руске територије, да би одвратиле Украјину и Запад и прикриле мобилизацију и распоређивање осталих снага дуж украјинске границе и до Крима. Према западним изворима, до краја априла 2014. године Русија је на граници са Украјином (укључујући Крим) окупила приближно 80.000 људи, од којих је 40.000 било у саставу борбених јединица (Radkovets, 2015b: 15). Током фебруара, у градовима Севастопољу и Симеропољу организовани су сепаратистички протести са циљем изазивања додатне нестабилности у Украјини, а извештаји говоре да су руски држављани (плаћеници, спортисти, бивши војници), укључујући агенте руске тајне службе, имали велику улогу у организовању и вођењу протеста, те да су намерно доведени из Русије да глуме „бесне становнике Крима“. Истовремено, Руси су на Крим готово непримећено слали неидентификоване групе наоружаних људи на бродовима руске Црноморске флоте, али и руским транспортним авионима. До краја фебруара, неидентификоване оружане групе заузеле су неколико државних зграда на Криму, а војници у зеленим униформама без обележја и чиновна, такозвани „зелени људи“, појавили су се на локацијама на полуострву Крим, а касније и у источној Украјини (Czuperski et al., 2015: 4). Иако је Украјина била свесна да се нешто дешава на Криму, унутрашња политичка нестабилност и страх од војне инвазије због гомилања руских снага на граници одвратили су је од Крима. Операција коју је спровела Русија ради анексије Крима и спречавања мешања украјинских снага безбедности пажљиво је планирана и такође прецизно изведена (Barbanov, 2014). Русија није директно користила сопствену војску на Криму, већ је користила локалне проруске демонстранте и створила климу неповерења у владу, дестабилизацију и међугрупне сукобе (Lanosyuka, 2016: 175). Додатни психолошки притисак намећу изјаве Владимира Путина да је Русија спремна да употреби нуклеарно оружје у операцији враћања Крима Русији у случају да се Запад умеша у рат.

Од 20. фебруара, када се сматра да је почела операција анексије Крима до друге половине марта 2014. године Руси су уз помоћ специјалних снага и поморске пешадије успели да заузму полуострво Крим и разоружају украјинске трупе (Bukkvol, 2015: 26). Заузели су све украјинске војне базе и бродове на Криму и блокирали су критичну транспортну инфраструктуру, а цела ова операција спроведена је уз минималну употребу силе, ослањајући се на фактор изненађења и тактику застрашивања (Analytical report by the Razumkov Centre, 2014: 5). Сајбер напади су били најважније оруђе у руским рукама за анексију Крима, а довели су до колапса комуникационих линија, посебно у парламенту, а хакована је и веб страница Владе. Све је стављено ван функције 72 сата, а до тада је Русија употребила своје снаге створене од проруског народа на Украјини и Криму и анектирала тај

део територије. Тако су „информационе трупе“ постале главни покретач руске војне агресије (Snegovaya, 2015: 15). Ово је навело тадашњег генералног секретара НАТО-а Андерса Фог Расмусена (Anders Fogh Rasmussen) да дефинише хибридни рат као комбинацију војне акције, тајних операција и агресивног програма дезинформација (Landler & Gordon, 2014). Операција на Криму изведена је брзо и са фактором изненађења који је спречио правовремен и ефикасан одговор украјинске војске, а пресудна је била и тактика употребе специјалних снага (Bukkvöl, 2015: 29). Ова брзина операције на Криму и тактика коју је применила Русија веома се разликују од операције у Донбасу која је уследила убрзо након тога. Уосталом, у овом периоду велике нестабилности у Украјини и осећаја несигурности који је владао међу становништвом, многи потези украјинске власти су се показали као лоши, што због погрешних расуђивања, што због сопствене несигурности. То је додатно подстакло побуну проруских сепаратиста на истоку земље који су наставили своје екстремистичке активности (Analytical report by the Razumkov Centre, 2014: 7).

18. марта одржан је референдум на коме се становништво Крима изјаснило за независност Крима од Украјине и поновно уједињење са Русијом, а потом је потписан споразум са Русијом о припајању Крима Руској Федерацији. О легалности референдума са становишта међународне заједнице постоје двојака гледишта, те док поједини теоретичари тврде да је референдум спроведен у складу са свим демократским правилима, већина доступних научних извора не подржава ову тврдњу. Стране у сукобу су се подједнако позивале на међународно право у правдању својих поступака. Док Русија и власти на Криму тврде да Русија има правни основ за интервенцију и да Крим има право да се отцепи од Русије, Украјина сматра да је одржавање референдума о припајању Крима Русији противно Уставу Украјине (Marxsen, 2016: 25). Такође, већина земаља одбацује руске тврдње (Marxsen, 2016: 13). Према резолуцији 86/262 Генералне скупштине УН усвојене у марту 2014. године, међународна заједница је изразила негативан став према референдуму на Криму, што је показало и гласање земаља чланица (100 гласова за, 11 против и 58 уздржаних) (Rayman, 2014). Штавише, сама чињеница да је референдум на Криму спроведен у време када су тамо биле присутне оружане снаге стране државе даје разлог за сумњу у легалност самог референдума (Kouzeghar & Vaseqi, 2015: 200).

5.3.3. Сукоби на истоку Украјине

На југу и истоку Украјине настављени су „проруски“ протести против нове украјинске власти, такозвано „руско пролеће“. Након успешног хибридног и насилног напада и анексије Крима, у априлу 2014. године избили су сепаратистички немири у источној Украјини, по веома сличном обрасцу онима на Криму. Добро обучени и наоружани људи појавили су се у Доњецку и Луганску и почели да организују демонстрације и преузимају зграде јавне управе и полицијске станице тврдећи да су локални сепаратисти незадовољни новим руководством Кијева (Rácz, 2015:11). Под окриљем протеста, екстремисти у необележеним униформама (тзв. „зелени људи“ за које се касније испоставило да су припадници руских специјалних снага) заузели су владине зграде у Доњецку и Луганску у региону Донбаса и касније у Одеси, Харкову и другим градовима на истоку Украјине. Демонстранти су позвали на локалне референдуме како би се отцепили од јужне и источне Украјине и припојили Русији. Иако међународна заједница није признала референдуме, проруски сепаратисти у Доњецкој и Луганској области су ипак прогласили независност. Сепаратисти су 7. априла 2015. године основали такозвану „Доњецку Народну Републику“ (ДНР), а у Луганску су расписали референдум и основали такозвану „Луганску Народну Републику“ (ЛНР) 28. априла 2015. године.

Настављене су тајне и софистициране акције Русије против стабилности и политичких планова Украјине, док је украјинска влада предузела оружану акцију да преузме контролу над територијама које су преузели сепаратисти Донбаса, и ово су руски медији и пропаганда искористили за планирање и вођење новог хибридног и конкретног војног рата, годинама касније. Председник украјинског парламента и вршилац дужности председника Украјине Александар Турчинов (Олександр Турчинов) прогласио је 7. априла 2014. године ванредно стање и основао кризни штаб у циљу спровођења хитних мера за сузбијање терористичке претње и очување територијалног интегритета земље (Analytical report by the Razumkov Centre, 2014: 7). Након тога, у Харкову је изведена антитерористичка операција, када су украјинске снаге безбедности повратиле контролу над владиним зградама без употребе силе и ухапсиле неколико десетина проруских активиста (Radkovets, 2015b: 19), што је представљало почетак украјинске противтерористичке операције у Донбасу, која је, упркос почетној неспремности украјинских снага безбедности и одбране, у наредних неколико месеци успела да донекле локализује рат и ограничи га на релативно малу површину Доњецка и Луганска (Radkovets, 2015b: 19). Потом, 25. маја 2014. године за председника Украјине је изабран Петар Порошенко (Петро Олексійович Порошенко), који је покренуо такозвани „план Б“, односно војно-полицијску операцију за разбијање сепаратистичког упоришта у Донбасу, која на крају није имала запажен успех (Karber, 2015a: 36). Руси су користили све недостатке Украјине, а покушаји да се ситуација смири преговорима са проруским сепаратистима у Доњецку и Луганску нису уродили плодом, те су се сепаратисти проширили на запад дубоко у територију Украјине.

У међувремену, сукоби између сепаратиста и украјинских снага постали су све чешћи и јачи. Русија је на својој територији организовала мобилизационе центре за пријем и обуку плаћеника који ће учествовати у војним операцијама на истоку Украјине. Осим тога, на територији Украјине од почетка рата делују руске диверзантско-извиђачке групе. Такође, Русија је успоставила обимну финансијску и техничку подршку милитантима под окриљем хуманитарне помоћи, укључујући и снабдевање оружјем (Analytical report by the Razumkov Centre, 2014: 9). Према извештајима међународне заједнице, Русија није само слала хуманитарну помоћ у Донбас, како је тврдила, већ је снабдевала сепаратисте војном опремом, оружјем, муницијом и „добровољцима“. Проруски сепаратисти у Донбасу имали су на располагању модерно оружје, попут дронова, а извори кажу да је 14 различитих врста било распоређено изнад Украјине између маја и септембра 2014. године, од којих су неке лансирале сепаратисти са украјинске територије, а неке из Русије (Karber, 2015a: 12). Иако је Русија од почетка кризе у Донбасу негирала присуство руских снага на том подручју, анализе показују да је велики број људи у униформама у Донбасу био без обележја (као што је био случај на Криму). Осим тога, Русија је кроз медије „прославила“ успех операције на Криму и тако утицала на ставове становништва на истоку Украјине које је стало на страну проруских ставова и све више се супротстављало новоизабраној украјинској влади (Analytical report by the Razumkov Centre, 2014: 7).

Упркос напорима да се ситуација смири, тензије између Русије и Украјине никада нису престале, а ескалирале су новим сукобом, хибридним ратом, па чак и војним нападом руских снага на Украјину, 2022. године. Тренутни сукоб у Украјини има много сличних тачака као и претходна криза око Крима. Украјина је остала разапета између обећања ЕУ и НАТО-а и настојања да постане њихова чланица, а са друге стране, и даље је активно оно што је вођено 2014. године – многи проруски настројени грађани који су против западних организација и притисак Русије на владу путем гаса (Niklas, 2021). Верујући да ЕУ и НАТО неће дозволити још један напад и „тргање“ њене територије, Украјина је поново била неспремна за нове хибридне, али и оружане нападе. 14. јануара 2022. године велики сајбер

напад погодио је веб странице украјинске владе који је упозорио Украјинце да се „плаше и очекују најгоре“ (Махајан, 2022). Русија је већ почела са пропагандом преко својих медија, о украјинским нацистичким групама које малтретирају и убијају Русе у Украјини, да проруски људи немају право да користе руски језик и слично. С друге стране, актуелни украјински председник Владимир Зеленски (Володимир Олександрович Зеленський) користи своје медије и пропаганду, углавном за западне земље, да објасни да више нема нацистичких и пронацистичких група које могу да повреду било кога. Обе стране су добро припремиле сопствене грађане за оно што ће уследити – оружани сукоб и војни напад Русије на Украјину. Информације на друштвеним мрежама су веома контролисане, посебно у Русији. Извештаји са ратишта су на два потпуно различита спектра; Украјина оптужује Русију да убија цивиле, а друга страна у рату каже да Украјина користи своје цивиле као живи штит. Са врло мало репортера на терену и контролисаних информација и медија, тешко је имати објективан преглед онога што се дешава на ратишту. Али, како ЕУ и НАТО не дају (обећану) оружану подршку Украјини, могло би се рећи да њихова политика и пропаганда нису довољно јаки. С друге стране, хибридни рат Русије, мораторијум и контрола над медијским информацијама и званичним причама о масовном оружју, опет су им донели предност.

6. САВРЕМЕНИ РАТ И МЕЂУНАРОДНО РАТНО И ХУМАНИТАРНО ПРАВО

Међународно право представља специфичан нормативни поредак, који регулише одређене друштвене односе и процесе у међународној заједници, а санкционисано је од стране државе и међународних организација. Оно успоставља нормативне смернице и заједнички концептуални оквир за државе у широком спектру домена, укључујући рат, дипломатију, трговину и људска права. Дакле, предмет бављења међународног права су и ратни сукоби. Прецизније, односе између субјеката у међународној заједници (државе, организације и др) током трајања оружаних сукоба путем норми регулише међународно ратно право. Рат је вековима био морално оправдан чин, међутим временом је долазило до покушаја увођења правила у начину вођења рата, односно до регулисања односа између зараћених страна у рату, с обзиром на чињеницу да се стране у сукобу служе различитим оружаним акцијама у циљу наношења штете противничкој страни. Покушаји да се ограничи право на рат у историји људског друштва су веома стари и сежу у далеку прошлост, у обичаје ратовања најстаријих цивилизација. Неписани обичаји ратовања су претече данашњег међународног ратног и хуманитарног права. Порекло ових обичаја везује се за период од неколико миленијума пре нове ере, односно од времена организовања првих друштвених заједница и појаве оружаних сукоба између њих. У том смислу, развој и континуитет међународног ратног и хуманитарног права може се пратити од периода старих цивилизација, па до новог века у којем долази до конверзије обичајних правила у систем писаних правила.

Током различитих епоха вредносни судови о рату су имали променљив карактер, те су се у неким периодима и просторима ратови сматрали праведним, док су се пак у другим квалификовали као неправедни. Значај разликовања праведних и неправедних ратова заправо је имао само морални и политички ефекат, али не и правни. Право на вођење рата сматрало се „особитим знаком суверености једне државе“ (Перазиф, 1986: 43). Развој ратне технике, као и оружја и других борбених средстава, проузроковао је трку у наоружању, а касније и два светска рата. Катастрофалне последице оба рата допринеле су да се правним актима регулишу међународни односи. Крај сваког рата између великих сила постављао је основе за изградњу институција сарадње, као што је био случај са Друштвом народа 1919. године и Уједињеним нацијама 1945. године. Тако су напори Друштва народа након Првог светског рата довели до ограничавања права на вођење рата, у смислу привременог уздржавања држава од прибегавања рату. Рат није био искључен нити забрањен, већ само ограничен. У том смислу Џон Ролс (John Rawls) наводи да се „не учествује у рату који се предузима ради економске добити или увећања националне моћи, јер је неправедно да се напада слобода другог друштва из ових разлога“ (Ролс, 1998: 346).

Након Другог светског рата и стравичних последица јавиле су се тежње да се рат стави ван закона. Тако су потписивањем Повеље УН 1945. године, рат и агресија проглашени међународним злочином против мира. На самом почетку Повеље истиче се да су народи УН решени да спасу „будућа поколења ужаса рата, који је двапут у току нашег живота нанео човечанству неописиве патње“ (Повеља УН: 1). Први пут у историји долази до забране рата, али и сваке претње употребе силе. Наиме, правна забрана рата односила се на све чланице међународне заједнице: „сви чланови се у својим међународним односима уздржавају од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности сваке државе, или на сваки други начин несагласан с циљевима Уједињених нација“ (став 4 члана 2. Повеље УН). Тиме је раније правило о забрани агресорског рата, напор Друштва народа, проширено у правило о забрани употребе силе и претње употребом

силе против територијалног интегитета или политичке независности сваке државе. Ипак, Повеља је предвидела и могућност њеног кршења, у смислу постојања могућности законите употребе оружја у самоодбрани, колективној одбрани, као право сваке земље да се брани од агресије. Поред тога, предвиђа и органе и средства чији је задатак да обезбеде поштовање одредби Повеље. У члану 39. даје се право Савету безбедности да утврђује, у сваком конкретном случају, да ли постоји угрожавање мира или акт агресије и да, у вези с тим, предузима одговарајуће мере да би се одржали или васпоставили међународни мир и безбедност (члан 39 Повеље). Повељом се једино допушта вођење одбрамбеног рата, који је оправдан, с обзиром да индивидуална и колективна самоодбрана представљају недељиво право сваког народа: „Ништа у овој Повељи не умањује урођено право на индивидуалну или колективну самоодбрану у случају оружаног напада против члана Уједињених нација, док Савет безбедности не предузме мере потребне за очување међународног мира и безбедности (члан 51. Повеље УН). Дакле, Повељом Уједињених нација забрањена је свака унилатерална употреба силе, са изузетком употребе силе за сузбијање агресије, односно силе употребљене у сврхе самоодбране у оквиру члана 51. Принцип неинтервенисања и поштовање државног суверенитета су две врховне норме које чине основ међународног права, те се оружани сукоб који није ратификован у Савету безбедности Уједињених нација, одбацује као нелегалан, а тиме и нелегитиман. Међутим, иако велике силе имају највећу одговорност, исте су се најпре оглушиле о институционализована правила. Формирањем политичко-војних блокова наставила се трка у наоружавању, а током Хладног рата, иако се војни блокови нису директно и отворено војно сукобили, у њему су директно или посредно учествовали. Показало се да правна забрана рата не значи и стварну немогућност отпочињања рата од стране једне или више држава, у шта су нас уверили ратови који су вођени од доношења Повеље УН, али и данашњи (Поткоњак-Лукић, 2015). „Право на одбрану” агресор је убрзо почео да користи на свој начин, тако што је своју агресију проглашавао одбрамбеним ратом. Ратови су и даље присутни у међународним односима, не познају границе и воде се у свим деловима света, који је прошао фазе од биполарног, преко униполарног до мултиполарног поретка.

Међународно ратно право подељено је у две главне скупине правила којих треба да се придржавају стране у сукобу: *jus ad bellum* - правни основ ратовања, и *jus in bello* - правни основ понашања у рату и средстава која се користе у рату. Ова дистинкција омогућила је разграничавање самог рата и начина на који се рат води (Volzer 2010). Правни основ ратовања подразумева постојање одређених правила за морално оправдани улазак државе у рат, односно правила која у законском смислу допуштају државама да прибегавају оружаним сукобима: постојање праведног узрока, односно разлога за рат – потребно је имати праведан основ за започињање рата, као што је нпр. самоодбрана, заштита невиних, санкционисање криваца итд; држава мора да има исправну намеру за улазак у рат; објава рата треба да буде јавна и учињена од стране званичне власти неке државе; одлука да се крене у рат мора бити донесена тек пошто је утврђено да су у потпуности исцрпљене све друге могућности – тек када су искоришћене све мирољубиве (дипломатске) могућности, приступа се рату; постојање високог степена вероватноће успеха – мора постојати велика вероватноћа да ће се ратом остварити праведан циљ; штета коју наносимо ратом мора бити сразмерна жељеном циљу рата, односно не сме доћи до непотребних патњи и великих губитака у односу на оне који се покушавају спречити (Путник, 2012). Дакле, „укупна штета коју иницирање рата и реализација задатог циља собом носи мора бити мања од добробити које се јављају као крајњи производи рата. Рат треба да буде пропорционалан одговор на претрпљену штету, односно на потенцијалну штету која би уследила уколико до рата не дође; тачније, последице уздржавања од рата треба да буду довољно велике да оправдају иницирање рата и реализацију задатог циља. Пропорционалност треба да нам укаже на сва зла, које могу бити

очекиване последице рата и да та зла не треба да превазиђу добробити које ће уследити“ (Moellendorf 2015: 132).

Поред наведеног, морају се поштовати одређена правила по питању начина ратовања и употребе наоружања у рату односно употребе силе током рата како би се очувао морални интегритет самог конфликта: потребно је правилно означити мете које се нападају у рату, водити рачуна о количини примене насиља у остваривању ратних циљева, као и о употреби средстава и наоружања (нпр. забрањено је користити оружје за масовно уништавање, биолошко и хемијско оружје и др). У ту сврху настали су принципи *jus in bello*, чија се пропорционалност односи на ограничено коришћење оружја и стратегија тако да се одрже основни принципи оправданог ратовања. Ови принципи су прописани кроз четири Женевске конвенције из 1949. године и два Допунска протокола из 1977. године (Vučinić, 2006).

Од најстаријих времена постојало је и опште уверење да „постоји нека врста правила која важе и током рата и да постоји осећај да људска бића заслужују под одређеним околностима неку врсту заштите“ (Sassòli et al., 2016: 59). Дакле, и пре појаве међународног хуманитарног права постојала су настојања да се заштите жртве рата. Ради се о обичајима и правилима универзалне природе, односно о потреби за хуманизацијом рата као једним од најсуровијих начина остваривања националних циљева једне државе. Поједина правила која регулишу поступање у самим оружаним сукобима су била врло рано установљена на обичајној основи, а углавном су се примењивала просторно и временски ограничено на тачно одређене сукобе. Правила су се разликовала у зависности од историјског раздобља, подручја, важеће етике и достигнутог цивилизацијског нивоа. Крајем XIX века међународна заједница показала је спремност да регулише правила и обичаје ратовања у виду упутстава које су многе државе намениле својој војсци у случају рата. У њима су садржана правила да је циљ војних операција смањивање или пак уништење војног потенцијала непријатеља, те да војне активности не треба да буду усмерене против цивилног становништва.

Међународно хуманитарно право је „грана права која садржи норме којима се успоставља заштита и побољшање положаја лица која учествују у оружаним сукобима“ (Jončić, 2015: 11). Заштита лица која учествују у рату односи се на сва лица која су у борби онеспособљена за даљу борбу, дакле рањеници, болесници и војници који су се предали. Такође, ове норме се односе и на лица која не учествују непосредно у оружаним сукобима, односно на цивилно становништво, забрањујући било каква дејства усмерена ка њима. Посебно се стављају у заштиту рањиве категорије цивилног становништва, као што су жене - труднице и деца (Jončić, 2014a). Ипак, често се догађа да цивилно становништво постаје мета напада, те да трпи последице оружаних сукоба. Ограничења у погледу добара односе се на све објекте који нису војни. Дакле, мисли се на цивилне објекте попут зграда, насеља, села и градова који нису брањени, затим на санитарске и неутрализоване зоне и зоне безбедности, потом на културна добра и сва друга невојна покретна и непокретна добра, итд. И на крају, постоје ограничења у погледу средстава борбе. Тако, „међународно право забрањује: пројектиле који се шире у људском телу (дум-дум метак), отрове, бојне отрове и бактериолошка средства, оружје које непотребно повећава људску патњу, нуклеарно оружје и др.“ (Perazić, 1968). И овде, нажалост, наилазимо на кршење правних норми од стране агресора који рат често воде наоружањем и на начин супротно одредбама међународног права.

Изазови, ризици и претње, облици ратовања и техничко-технолошки развој поспешивали су и развој међународног ратног и хуманитарног права, који се кретао прогресивном динамиком. Ове гране права биле су подложне трансформацијама, али су

успевале да одговоре изазовима времена. Међутим, и поред свих одредби међународног ратног и хуманитарног права, ратови у свету су и даље присутни. Услед савремених изазова, нових облика ратовања и развоја нових технологија, међународно ратно и хуманитарно право показују тенденцију сталног прилагођавања новим праксама. Остаје да се види на који начин ће се даље развијате ове гране права.

6.1. Анализа примењивости актуелног нормативног оквира на савремене ратове

У савременој међународној заједници суверене државе у изградњи међусобних односа руководе се искључиво сопственим интересима, не презајући да употребе и силу као крајње средство у достизању својих националних циљева, па чак и кршећи међународно право. Иако је рат забрањен, сведоци смо да ратови егзистирају у савременом свету, као производ постојећих политичких и економских међународних односа, док се међународно ратно и хуманитарно право у целости или делимично примењују. Међународно право је, у овом тренутку развоја међународне заједнице, прецизно и јасно дефинисало и правно регулисано проблем рата, међутим одредбе међународног права које регулишу правила и третман рата у међународним односима се све мање поштују. Стиче се утисак да међународне норми које регулишу питање оружаних сукоба губе свој утицај. Такође, и рат као никада пре није имао тако погубне свеукупне последице које има данас. Од савременог међународног ратног и хуманитарног права на почетку XXI века очекује се да одговори на изазове модерног доба, посебно по питању хибридних претњи, с обзиром на специфичну трансформацију рата, односно нове облике ратовања који га чине другачијим од конвенционалног начина ратовања. Новонастале промене у вођењу ратних сукоба извршиле су директни утицај и на правила и принципе међународног ратног и хуманитарног права. У наставку поглавља скренућемо пажњу на неколико чињеница које изазивају полемике у савременом међународном ратном и хуманитарном праву.

Међу главним силама води се константна борба за утицај и превласт, што је условило мењање геополитичке климе, а последично и карактер ратних сукоба. Услед промена у међународним односима, појавили су се и нови облици примене силе, односно дошло је до промена начина извођења војних операција и на тај начин посредно до промене примене хуманитарног права у тим сукобима. Поред промена у начину вођења савремених сукоба и ратова, настале су и промене облика ратних сукоба, као и промене везане за учеснике самих сукоба и ратова, итд. „Карактер савремених сукоба условљен је компликованим међународним односима који се материјализују кроз постојање низа кризних жаришта, наизглед ограничених и усмерених на једну територију и њено окружење, а заправо често буду различити облици пенетрације на просторима других суверених земаља“ (Путник, 2012: 49). Посебно забрињава чињеница да ови сукоби често остају кризна жаришта која се по потреби заташкавају или активирају, те представљају такозване „замрзнуте сукобе“ (Trarara i Jončić, 2012). Дакле, карактеристика сукоба и ратова у XXI веку је да се већином јављају на територији мањих држава, односно далеко од територија земаља које штите свој национални или други интерес, најчешће у облику грађанских ратова, али и у виду сталних и дуготрајних конфликта у трговинској, економској, царинској, пропагандној, медијској и информационој сфери. Подложни су утицајима спољних фактора попут економских блокада, санкција, политичких и дипломатских притисака, негативне медијске пропаганде са циљем изазивања грађанских немира, кибер напада, тероризма и др. Велики број сукоба је недржавног карактера, мада има и оних учињених од стране држава. Класични конвенционални сукоби су превазиђени и услед извесних промена у вођењу герилског рата, као и терористичких акција. Психолошко ратовање преузима примат у односу на оружане

побуне, јер се уз помоћ психолошког начина ратовања успоставља контрола над становништвом и на тај начин се освајају територије (Kaldor, 2005: 3).

Традиционално схваћен рат подразумева симетричан оружани сукоб у којем обе стране изражавају међусобно поштовање ратујући на праведан начин, водећи рачуна о заштити цивилног становништва и цивилних објеката, с циљем поновног успостављања мира, што је и основ поделе на *jus ad bellum* и *jus in bello*. Процес глобализације је, дакле, извршио снажан утицај на сукобе. У позадини савремених оружаних сукоба, пак, налази се све већа асиметрија снага. Државни и субдржавни актери окренули су се алтернативним приступима у примени силе против политичких противника - терориста, док терористи користе методе тероризма у својим оружаним акцијама (Creveld, 1991). Ратно поље је „нестабилно, без чврстих граница и прожима цивилни живот и све поре друштва“ (Делибашић и сар., 2017: 19), док стране у сукобу теже да „од своје слабости начине предност те заобиђу силу свог противника како би се постигла несразмерна штетност“ (Делибашић и сар., 2017: 19). Они се најчешће воде изван властите територије, а циљ им је „освајање срца и умова“ управо оних људи или народа на чијој се територији води рат (Babić 2014). Ови асиметрични сукоби воде се у релативно урбанизованим срединама, са неким новим технологијама које долазе у први план. Употребом високо развијене технологије, савремени сукоби се све више воде у информационој и медијској сфери, при чему минимизирана улога оружане борбе проблематизује јасно разграничење када савремени сукоб постаје рат.

У савременом добу јавља се висок степен несигурности од напада асиметричним средствима који су усмерени на рањивост критичних инфраструктура, међу којима је, „осим оружја за масовно уништење и терористичких активности, и широк спектар инструмената које нуде информационе технологије“ (Путник, 2012: 127). Као последица непрестаног повећања броја корисника Интернета, све деструктивнијег потенцијала малициозних кодова, малих трошкова приступа, али и развоја војних могућности за офанзивне информационе операције, јавља се проблем рањивости информационих система, што непосредно има утицаја на рањивост друштва у целини у смислу настанка нових опасних ризика по државу и њену безбедност. Како информациони системи генеришу огромне количине података и информација, свако угрожавање истих последично утиче на nanoшење значајне штете корисницима система, односно угрожавање датог информационог друштва у реалном времену. У том контексту напад је непредвидив и обично нема упозорења, док по питању домета напада, исти може да се изврши брзо и лако без обзира на удаљеност мете. Такође, сведоци смо константног повећања учесталости напада, као и метода и средстава за извођење истих. Наведено изазива велику забринутост држава, различитих институција, као и наднационалних субјеката међународних односа, узимајући у обзир висок степен злоупотребе рачунара и информационо-комуникационих технологија, широк спектар начина угрожавања безбедности сајбер простора супротстављене стране без обзира на територијалну дистанцу, разноврсност учесника у нападима и друго (Путник, 2012).

Путник и Бошковић истичу да „хактивизам који се везује за електронске и информационе системе представља специфичан вид хакерског деловања, који се може сврстати под обликом герилске борбе. За хактивисте је сајбер простор инструмент којим недржавни актери могу да учествују у конфликтима ван националних граница. А иако користе исте методе као и хакери њихов примарни циљ је да сајбер нападом привуку пажњу јавности на одређени друштвени или политички проблем“ (Путник и Бошковић, 2013: 122). На основу претходно наведеног, у први план се поставља питање како предупредити и како се супротставити сајбер упадима, који су у данашње време примарни безбедносни изазов, с

обзиром да је сајбер простор дефинисан као ново бојно поље. Правни аспект заштите информационих система је један од приоритетних задатака на свим нивоима, и националном и на међународном, првенствено због постојања низа проблема попут нерешеног питања формално-правне својине над сајбер простором, мноштва различитих облика са деструктивним карактером, затим проблема сврставања сајбер напада у оружане нападе с обзиром да се не могу сврстати у класичне оружане акције које се спроводе конвенционалним средствима, потом проблем приписивања напада конкретној држави или утврђивање деловања појединца, питање намере која се жели постићи нападом, могућности државе у спречавању штетног деловања и друго (Sklerov, 2009: 50). Евидентно је да постоји потреба да се донесе правна регулатива који ће уредити ову област, којом би се постигла општа сагласност по питању правног статуса држава и недржавних актера у овим сукобима. Крајњи циљ је повећање вероватноће да се постигне жељено стање безбедности и заштите информационих система и читаве инфраструктуре.

Такође, у датим околностима у савременој међународној заједници, тешко је направити јасну разлику између класичних међународних и унутрашњих оружаных сукоба, с обзиром да ова подела полако постаје само теоријска. Наиме, у сукоб који обично отпочне као унутрашњи, у одређеном моменту се укључују други субјекти односно државе, који пружају пасивну или активну помоћ било легалној влади, или побуњеницима, те такав сукоб може постати мешовит. Сукоб ће остати унутрашњи уколико се страна држава умеша на страну званичних снага, док ће постати међународни односно мешовити уколико страна држава стане на страну побуњеника (Јончић, 2013). Чињенице указују да скоро да и не постоји унутрашњи сукоб у којем није дошло до мешања бар једног страног субјекта. Оваква мешања се или прикривају или оправдавају заштитом људских права и спречавања „хуманитарних катастрофа“, а заправо се иза њих крије остваривање сопствених интереса кроз изазивање унутрашњих сукоба, пружање подршке побуњеничким странама чији је циљ отцепљење дела територије или да се дестабилизује та влада (Јончић, 2013). За пример се може узети сукоб у Украјини, који са становишта права представља унутрашњи сукоб у којем се сукобљавају војне снаге Украјине и побуњеници, те су сукобљене стране у обавези да се придржавају међународног хуманитарног права које се односи на унутрашње сукобе (član 3. *Ženevskih konvencija i Protokol II*; Kelsen & Tucker, 1966: 28–29). У случајевима мешовитих сукоба потребно је држати се правила међународних оружаных сукоба према зараћеним субјектима, односно када учеснике у сукобу чине снаге владе и треће државе која интервенише на страни побуњеника. Исто тако, у сукобима између трећих држава које интервенишу на обе стране мора се поштовати право које важи у међународним оружаным сукобима.

У ратним сукобима на почетку ХХИ века, поред промена начина вођења војних операција, јављају се нови учесници у сукобима, услед чега се јавља проблем статуса самих учесника ратних сукоба до заштите лица у рату без обзира на правни статус. Поред држава, у Новом светском поретку дошло је до појаве неких нових субјеката у међународним односима, односно учесника у ратним сукобима, што је извршило огроман утицај на савремено међународно хуманитарно право. Наиме, појавиле су се нове категорије лица која учествују у непријатељствима, и њима међународно хуманитарно право пружа неки вид заштите, али је отворено питање да ли им се може обезбедити статус борца у пуном правном значењу, односно признати статус легалних учесника у рату. Дакле, није им признат међународно правни субјективитет, те се не могу назвати субјектима међународног права у правном смислу, иако се њихово присуство у међународним односима не може оспорити. За многе такве учеснике овакав статус је под знаком питања, пре свега због мноштва отворених питања која се односе на исправност и оправданост појаве тих нових учесника ратних

сукоба. Свакако да постоји тенденција да се ови нови учесници у оружаним сукобима преведу у легалне учеснике и добију заштиту која је загарантована за борце. Такође, поставља се питање у чијем је интересу стварање нових учесника и шта се крије у позадини њиховог укључивања у сукобима и ратовима? Зашто државе користе услуге приватних војски? Постаје полако јасно да поједине државе како би избегле многе проблеме и незгодна питања, уместо да ангажују своје оружане снаге, у сукобе шаљу лица чији статус није правно одређен, у првом реду како би заобишле цивилну контролу војске, избегле да оправдавају људске губитке, отклониле правдање пред јавношћу за мешање у неки сукоб и др. (Jončić, 2010: 287).

У ове субјекте свакако да спадају мултинационалне (транснационалне) компаније, које се често уплићу у многа дешавања у свету у циљу остваривања својих интереса, не заобилазећи да поседно учествују и у различитим оружаним сукобима, насилним променама власти у неким државама итд (Jončić i Jazić, 2014). Такође, у ове субјекте спада и велики број приватних војних компанија или приватних војски које сачињавају припадници под именом „корпоративни агенти“ или „корпоративни учесници“, као неки модерни вид плаћеника, чије присуство је забележено на многим просторима на којима се воде сукоби и ратови. Наиме, поједине државе да би избегле одговорност за мешање у унутрашње ствари других држава и створиле замагљену слику чињеничних ствари на неком простору омогућиле су стварање приватних војних компанија и учешће њихових припадника у многим сукобима. „Корпоративни агенти“, мотивисани зарадом, учествују на различите начине у ратним сукобима испуњавајући интересе приватне војне компаније и држава који их ангажују. Они су примарно ангажовани као професионални стручњаци и експерти у својству помагача, чији се задатак своди на давање савета или помоћ у обуци оружаних снага, дакле без директног учествовања у непријатељствима, те из тог разлога и не подлежу санкцијама као плаћеници (најамници односно плаћеници су по међународном праву забрањене категорије). У складу са наведеним, тешко је утврдити њихов правни статус, што ствара низ проблема и доводи до многих питања, између осталих, која је одговорност приватних војних компанија и њихових припадника у ратним сукобима, које су заиста њихове активности у сукобима, затим питања која се тичу кривичне одговорности за учествовање у сукобима иако њихов статус није прецизно одређен, те није познато да ли су легални борци, плаћеници или пак цивили.

Посебан проблем представља све масовније учешће цивила, која наизменично мењају статус, као и масовна појава терориста и терористичких група у ратним сукобима, који нису статусно одређени (Jončić, 2014b). Све више се користи могућност коју је оставило међународно право да учесници у рату мењају статус, односно да цивили узимају оружје и учествују у непријатељствима, али и да се накнадно враћају у статус цивила, те тако борци мењају наизменично статус цивил-борац и борац-цивил, што доводи до злоупотреба и отежава заштиту цивила. Када су у питању терористи, према међународном праву, они немају статус легалних учесника оружаног сукоба, док су тумачења која се односе на побуњенике двојака. Уколико се ради о унутрашњем сукобу, на побуњенике се примењују правни прописи конкретне државе. Међутим, ситуација је знатно комплекснија када побуњеници добију подршку страног фактора, те овакви сукоби ескалирају у мешовите или међународне (Jončić, 2014a).

Да су бројни локални савремени ратови испољили нове тенденције, констатује и Путник, те наводи да „ову врсту сукоба одликује брисање разлике између државе и друштва, војника и цивила, рата и организованог криминала. У војне и паравојне формације регрутују се деца, спроводи се систематско уништавање културних споменика али и социјалне инфраструктуре, као део стратегије поништавања културног идентитета и успостављања

потпуне контроле над становништвом путем терора и страха. Такође су изражене тенденције развијања паралелне привреде посредством трговине ресурсима, дрогом, оружјем или пљачком“ (Путник, 2012: 50). Владан Јончић наводи да су „нови ратови избрисали јасну границу између рата (сукоб између држава или организованих политичких група с политичким мотивима), организованог криминала (насиље које предузимају приватно организоване групе за приватне сврхе, обично због финансијске добити) и повреда људских права (предузете од стране држава или политички организованих група против појединаца) (Јончић, 2013). Све наведено доводи до бројних кршења међународног права, успостављених норми и правила решавања сукоба.

Савремено доба донело је са собом све већи број нових изазова који угрожавају стабилност и мир у свету, као и нове облике употребе силе, између осталих и изазове хибридних претњи од стране државних и недржавних актера (A Europe that Protects: Countering Hybrid Threats, 2018). Иако је савремено друштво технолошки најнапредније до сада, у исто време веома је рањиво на хибридне видове ратовања. Притом, развој савремених технологија условио је у првом реду развој информacionих технологија и роботике у војној индустрији, као и употребу нових врста оружја, што представља значајан изазов. Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба (Протокол I из 1977. године), у трећем делу се бави методама и средствима ратовања и статусем бораца и ратних заробљеника, прецизирајући у члану 35. да „у сваком оружаном сукобу право страна у сукобу да бира методе и средства ратовања није неограничено (став 1); забрањено је употребљавати оружје, пројектиле и материјал и методе ратовања који проузрокују сувишне повреде или непотребне патње (став 2); забрањено је примењивати методе или средства ратовања која су намењена или од којих се може очекивати да ће проузроковати опсежна, дуготрајна и озбиљна оштећења природне околине (став 3)“ (члан 35. Допунског протокола I, 1977). Даље, члан 36. се бави новим оружјем, те се наводи да „у проучавању, усавршавању, набављању или прихватању новог оружја, средстава или метода ратовања, висока страна уговорница је обавезна да утврди да ли ће његова примена, у неким или свим условима, бити забрањена овим протоколом или неким другим правилом међународног права које се примењује на високу страну уговорницу“ (члан 36. Допунског протокола I, 1977). Произилази да иако није изричито забрањена употреба оружја и технологија који нису постојали у време усвајања ових аката, ипак се не може сматрати да је њихова употреба и допуштена.

6.2. Смернице за унапређење обухвата међународног ратног и хуманитарног права

Иако се упоредо са развојем међународне заједнице, непрекидно развија и међународно право, рату се и даље прибегава у савременом свету, као средству општења у међународним односима и међународном праву. И поред правне забране рата, свесно се крше све одредбе међународног права које регулишу ову област. Заправо, свака држава појединачно доноси одлуку у којој мери ће поштовати одредбе међународног права, односно, које међународне конвенције, протоколе, резолуције и друге акте ће усвојити, као и колико брзо ће одредбе тих аката унети у национално законодавство у циљу омогућавања њихове примене. У том смислу, Женевске конвенције из 1949. године је усвојила већина држава, док на пример пратеће Протоколе I и II доста држава није. Такође, није довољно само ратификовати међународне уговоре, већ је важна њихова практична примена (Islam, 2018). С обзиром да је изражено велико непоштовање већ постојећих правила, неопходно је да она добију адекватан систем заштите. У том смислу, улога међународних организација, попут

Уједињених нација, може бити значајна, у смислу остваривања утицаја на државе да приступају потписивању међународних уговора.

Многа питања још увек су отворена у међународном праву. Када сагледамо тренутно стање у међународним односима са једне стране и право ратних сукоба са друге, неизоставно је прилагођавање читавог система међународног права, с обзиром да се рат јавља као производ постојећих економских и политичких међународних односа, а не правних. Неопходна је ревизија неких већ постојећих правила и њихово усклађивање, али такође, неопходно је доношење нових правила у области хуманитарног права, која ће омогућити бољу заштиту, како учесника у оружаном сукобу, тако и цивилног становништва. У овом тренутку и даље постоје одређене категорије лица које су нелегални учесници у ратним сукобима, и као такви представљају кршење међународног ратног права, односно међународног хуманитарног права. Стога, све категорије лица које учествују у непријатељствима потребно је јасно ставити на страну легалних учесника, с обзиром да њихово тренутно ангажовање представља велику претњу за сва остала лица. Такође, све израженији сајбер упади намећу међународном ратном праву нове изазове са којима треба да се суочи, а велики нерешени проблем јесте и непостојање сагласности када је у питању формално-правно власништво над сајбер простором, као и то да се опште прихваћени принципи међународног ратног права углавном односе на класичне међудржавне ратове, те нису адекватни за сајбер нападе који представљају релативно нов облик напада (Путник, 2012). У том смислу, постављају се питања везана за моралност сајбер напада и колико су адекватни постојећи мултилатерални прописи и конвенције за примену у овим новим облицима напада. Тако, не постоје прецизна правила којим би се категорисали сајбер напади као оружани напади или као непосредна опасност од оружаних напада, чиме нападнуте државе у старту не испуњавају неопходне услове да би могле да одговоре на такве нападе у циљу самоодбране односно превентивне самоодбране. Дакле, проблем настаје приликом тумачења тренутка када је оправдано да држава која је предмет напада одговори на исти. За разлику од класичних ратних сукоба, током сајбер напада није тако лако установити коликог обима је конкретни напад и ко су нападачи односно ко је за њега одговоран, те се код нападнутих држава јавља страх да приликом самоодбране не прекрше међународно ратно право (Sklerov, 2009). Наиме, „међународно ратно право забрањује употребу силе све док се не докаже да напад може бити приписан некој држави или њеним актерима“ (Путник, 2012: 412-413), односно док се не утврди одговорности државе за напад са чије је територије исти извршен. Међутим, у пракси се дешавало да напади проистекну од нападача који су окарактерисани као недржавни актери, односно од појединаца или група који нису под контролом државе, што отежава реаговање.

Узимајући у обзир да се број корисника Интернета непрекидно повећава, док цена рачунара, рачунарске опреме и софтвера опада што их чини лако доступним великом броју људи, као и глобалну тежњу за доминацијом у сајбер простору, може се уочити тенденција повећања броја активности потенцијалних учесника сајбер напада и у будућности (Путник, 2012). Услед све учесталијих ризика од информационих операција, „нације су изложене ризику од систематских оштећења инфраструктуре који могу не само онеспособити друштва, већ врло вероватно и до темеља уздрмати информационо доба“ (Shackelford, 2009: 192-251), те је неопходно усагласити националне правне легислативе, као и усвојити свеобухватни међународни споразум којим би се регулисали сајбер напади, уз успостављање „сталног тела за реаговање у хитним случајевима“ (Путник, 2012: 408). С обзиром на интензитет претњи од ове врсте напада, преко потребна је међународна кооперација што већег броја земаља на свим нивоима, као и усвајање ефикасних безбедносних мера дискриминишуће природе према учиниоцима претње. Потребно је уложити значајне међународне напоре да се

одређени сајбер напади јасно категоришу као оружани напади у смислу правних принципа, како би „одговор силом на такве нападе био у складу са оба подручја ратног права – *jus ad bellum* и *jus in bello*“ (Sklerov, 2009: 51). С обзиром да државе сnose одговорност уколико не спрече сајбер упаде који потичу са њихових територија на подручје неке друге државе, неопходно је у националним законодавствима дефинисати строге кривичне законе за гоњење нападача, њихово доследно примењивање, као и успоставити адекватну сарадњу са државом која је предмет напада како би на крају починиоци сносили одговорност за учињена дела и били кажњени (Путник, 2012).

7. ЗАКЉУЧАК

Рат и друштвени конфликти су објективна и универзална појава о којој се може говорити и као о историјској и светској појави. Настанком првих организованих људских заједница, па самим тим и цивилизације, појављују се први сукоби и ратови, који су и основно обележје савременог света. Успостављање трајног светског мира је нешто чему тежи човечанство, међутим то се још увек није остварило. Током историје раздобља потпуног мирног периода ретко су се дешавала и краткотрајно су трајала, док су ратови бивали све учесталији, а њихово трајање све дуже. Током историје рат је пролазио кроз еволуцију услед развоја човечанства, по питању суштине и садржаја рата, његових узрока, циљева итд. Временом се интегрисао у друштво и постао нека врста детерминанте његових промена и развоја. Развој друштва током историје, који се најчешће испољавао у техничком и технолошком развоју, условљавао је развој самог рата. Самим тим, карактеристике рата, као сложене друштвене појаве, одређене су утицајима различитих фактора и примењених концепата ратовања између сукобљених страна. Применом одређених концепата ратовања настаје конкретни начин вођења рата, у смислу метода, тактика, активности, средстава, снага итд., што одређује сваки појединачни ратни сукоб. Рат се, према класичном схватању, дефинише као сукоб између држава који воде њихове војске, где оружани окршај пресудно утиче на крајњи исход рата. Класични рат који се водио између националних држава био је јасно временски и просторно одређен, били су познати и почетак и крај. Рат је отпочињао објавом владара или недвосмисленим нападом који је означио почетак узајамног непријатељства. Рат се завршавао предајом, победом (уништењем једне од зараћених страна) или примирјем сукобљених страна. Како је човечанство закорачило у XX век, на сцену је ступао све већи број до тада неуобичајених, не традиционалних ратних сукоба.

Период развоја међународних односа после Другог светског рата, назван Хладним ратом, означио је крајњу заоштреност у односима између великих сила. Хладни рат су обележили обострано неповерење, сумњичавост и неспоразуми. У његовој основи стајали су супротстављени односи између САД и Совјетског савеза. Стално је постојала опасност од избијања новог рата светских размера. Тако је доба Хладног рата обележила трка у наоружању и биполарни светски поредак са значајним улогама САД и Совјетског Савеза у решавању сукоба. У ствари, Хладни рат је представљао спровођење политике са „позиције силе“ од стране великих држава, ради остваривања политичких циљева, а да ипак не дође до општег ратног сукоба. Међународне односе је карактерисала релативна стабилност, пре свега услед ефикасног нуклеарног одвраћања, те је ово историјско раздобље обележено углавном локалним оружаним сукобима који су се водили у оквирима држава. Иако се САД и Совјетски Савез нису лично сукобили, учествовали су у локалним сукобима кроз наоружање других земаља.

Падом Берлинског зида значајно је измењен међународни контекст, долази до униполарности и светске доминације западних земаља, пре свега САД. Међународне односе на крају XX века карактерише тренд пораста броја унутардржавних сукоба са употребом војне силе, чију позадину осликавају геополитичке тежње Запада које настоје остварити пројекцијом моћи. Према доступним подацима, од укупно „111 сукоба који су се водили од краја Хладног рата до почетка XXI века, 95 су били унутардржавни“ (Поткоњак-Лукић, 2015: 238), а претежно су се водили на подручју Азијског континента, Афричког, на Блиском Истоку и у Европи, пре свега у циљу задовољења конкретних економских интереса у одабраним земљама, попут освајања необновљивих природних ресурса (фосилна горива, ретки метали, дијаманти и др.) и успостављања осећаја сталне политичке и економске

несигурности међу становништвом одабране државе. У надметању најразвијених земаља света за реализовање конкретних националних интереса, поред војне моћи, користили су се и различити механизми „меке моћи“, попут политичких, дипломатских, културних, информационих, психолошких и других, као што су трговински ратови, енергетске уцене, пропаганде, дипломатске преваре, политички преврати и др. Наведени период обележио је и знатан број мировних операција и предузимање “хуманитарних“ војних интервенција у циљу контролisaња криза, како би се заштитило угрожено становништво на кризним подручјима.

У периоду након завршетка Хладног рата, долази, дакле, до превазилажења конвенционалних облика ратовања, те теоријски оквири о питањима суштине рата нису у потпуности могли да објасне постојећу праксу, што је условило сукоб мишљења о адекватности постојећих класичних теорија о рату. Једна група теоретичара је бранила традиционална схватања о рату тврдећи да се суштина рата није променила већ само карактер рата, док су заступници модерног становишта тврдили да је традиционална концепција рата у суштини застарела, а да су знања о рату која пружа структурно проблематична. Ови теоретичари, дакле, наводе како су постојећа сазнања о концепту рата превазиђена, с обзиром да су наступиле савремене форме рата. Ова расправа је свакако покренула важна питања о феномену рата. С обзиром на приказане карактеристике концепта хибридног ратовања може се закључити да он представља погодан модел за такве расправе јер знатно утиче на суштинска и специфична својства савремених ратних сукоба. На крају, можемо истаћи да сваки рат има своју универзалну природу која није променљива, односно то су обележја која се не мењају без обзира на врсту рата који се води, сукобљене стране које у њему учествују, којим средствима се води, и ради којег циља се он води. Развој технологије и процес глобализације изменили су његову физиономију, односно довели су до промене карактера рата, али природа је остала иста. Уколико се догоди промена природе рата, тада ће он постати нека сасвим друга појава.

Данас се питање ратних сукоба пренело на једну нову димензију међународних односа, с обзиром на специфичност нових видова ратовања и нових односа снага на светској сцени. Услед постојања перцепције сталног и дуготрајног конфликта, велике силе у мултиполарном светском поретку се свакодневно припремају за рат распоређивањем свих инструмената моћи на глобалном нивоу како би се побољшала њихова сигурност и заштитили национални интереси. Ратови вођени крајем XX и почетком XXI века, знатно су другачији у односу на класичне ратове у којима је доминирала масовна употреба војне силе. Промене у међународним односима довеле су до промене облика у примени силе. Ратна пракса указује на специфичне карактеристике савремених ратних сукоба које су одређене карактеристикама нових концепата ратовања, које су условљене крупним друштвеним, а пре свега технолошким променама. Услед утицаја процеса глобализације, убрзаног техничко – технолошког развоја, информатичке и дигиталне револуције, дошло је до појаве нових изазова, ризика и претњи, али и значајне трансформације рата. Савремени свет се заснива на убрзаном технолошком напретку који је значајно променио традиционалне оквири ратовања и унео нове елементе у начине ратовања.

Нове карактеристике савремених ратних сукоба се, између осталог, огледају у томе да границе рата постају неодређене, просторно и временски. Рат не мора почети оружаним нападом, већ низом непријатељских активности осмишљених како би ослабиле државу; може бити без краја и може се одликовати сталном и непрекидном применом силе и исказивањем моћи. Присутно је изазивање унутрашњих, грађанских ратова уз савремене облике ратовања, попут тероризма, сајбер напада који су све учесталији и доступни не само државама већ сваком физичком лицу. Приметан је све већи број недржавних актера, попут разних

радикалних исламистичких група, који се појављују као једна од страна у сукобу, у тежњи да остваре своје стратешке интересе на регионалном и глобалном нивоу. Ови учесници у ратним сукобима углавном приступају асиметричном начину ратовања, уз употребу неконвенционалне тактике којом се сила користи у различитим формама, као што је: тероризам, побуњеничко деловање, субверзија, саботажа, организовани криминал, медијско и пропагандно деловање са циљем задобијања поверења шире јавности. Последњих неколико година забележен је и континуирани тренд интернационализованих унутрашњих оружаних сукоба, у којима зараћеним страна пружају помоћ треће државе са својим војним капацитетима. Ратови су постали мултидимензиони оквир свих односа моћи и техника доминације, у којима се поред контроле становништва, тежи продукцији и репродукцији сваке сфере друштвених активности. При томе, у циљу одржавања таквог система односа употребљавају се различите неконвенционалне и асиметричне активности које су највећим делом засноване на притиску да се одређене радње изврше, попут економских акција, напада на информационе системе, дипломатског деловања и друго, или на одвраћању силом односно директним оружаним путем.

Битна карактеристика хибридног ратовања садржана је у широким могућностима његове примене и чињеници да је улога оружане борбе минимизирана у односу на друге, не војне садржаје рата, чиме се успоставља нови критеријум научне класификације ратова на савремене и класичне. Глобализација и употреба савременог оружја, као последица технолошког напретка, омогућили су хибридном субјектима примену софистицираних облика асиметрије, који замагљују учеснике напада и отежавају откривање правих циљева напада, а све у циљу да отежају процеса доношења одлуке на супротној страни. Гледајући кроз историју, многи ратови су у већој или мањој мери садржали неке од елемената хибридног начина ратовања, што указује да хибридно ратовање не представља нови облик ратовања, иако се у литератури хибридно ратовање изједначава са такозваном руском „новом генерацијом ратовања“, односно новим руским приступом у употреби конвенционалне војне силе и других средстава принуде демонстрираних на Криму, али и у остатку Украјине. Међутим, иако елементи који одређују хибридно ратовање нису нови, руски хибридни модел садржи поједине специфичне аспекте, у првом реду велику непредвидивост и динамичност, флексибилност у примени различитих елемената, све већу улогу информационих, економских и других фактора који у савременом хибридном моделу постају готово подједнако важни, ако не и важнији од класичног војног аспекта.

Студија случаја описана у овој дисертацији изабрана је, између осталог, због својих импликација на глобалну безбедносну архитектуру, али и значај који има у разматрању концепта хибридног ратовања. Наиме, овим сукобом концепт хибридног ратовања је задобио ширу стручну и научну пажњу, услед перцепције термина који је еволуирао од недржавног ка државном концепту хибридног практиковања рата, из разлога што је иза конвенционалних и неконвенционалних активности, које су се базирале на овом концепту, стајала велика сила, држава, а не као у ранијим сукобима недржавни актери.

Теоријска анализа студије случаја показала је да хибридном рату претходи период политичких, идеолошких или сличних несугласица између супротстављених страна, током којих хибридни актер покушава да шири сопствени наратив и отворено или прикривено спроводи активности које ће дати му предност у рату (припремна фаза). У контексту руске анексије Крима и прикривене интервенције Русије у источној Украјини, анализа показује да су хибридни актери користили и конвенционалне и неконвенционалне методе, у складу са специфичним контекстом у којем се рат одвијао. Током украјинске кризе и „анексије Крима“, Русија је прикривено користила регуларне војне снаге, комбинујући их са

неконвенционалним методама односно невојним садржајима попут економских санкција, пропаганде, информативног рата на интернету, дискредитовања противника пред међународном јавношћу и организацијама. Стварањем конфликта ниског интензитета у одређеним регионима, водили су се посреднички ратови преко трећих страна (вођење проху конфликта мањег интензитета), итд. Посебно су се издвајале невојне акције у виду информационих операција које нуди широк спектар могућности кроз контролisaње медија. Иза свих ових активности стајао је шири државни апарат.

Када је у питању стратешки политички циљ хибридни противника, циљ Русије није био само да припоји Крим и ослаби Украјину, већ афирмација Русије као велике силе на глобалном нивоу и подривање статуса САД и ЕУ у смислу супротстављања ширењу НАТО-а и ЕУ до њених граница. Хибридни рат се показао као погодно оруђе за постизање овог циља, с обзиром да се Русија током украјинске кризе и анексије Крима показала супериорнија у овом хибридном рату. У овом тренутку, Русија је водећа у свету у примени колективних ненасилних активности с циљем постизања сопствених геополитичких и стратешких циљева, а што је видљиво и у рату с Украјином, али и у ранијим примерима примене ове тактике у сврху очувања руске енергетске доминације, а самим тиме и руског политичког утицаја, што указује да овај облик ратовања доминира над конвенционалним ратом. Свакако, појава хибридног ратовања не значи да више неће бити конвенционалног рата.

Испољавање хибридни претњи, од стране државних или недржавних актера, неоспорно представља велики изазов посебно за државе и савезе који су задржали традиционално војно мишљење, пре свега за планирање безбедности и одбране у XXI веку. Активности Русије у Украјини, као део укупне руске спољнополитичке стратегије, покренуле су преиспитивање способности земаља и савеза да се супротставе новим облицима ратовања и другим претњама међународној безбедности. Успех руског хибридног рата у Украјини наметнуо је питање могуће примене овог модела у другим деловима света. На основу хибридних искустава у појединим деловима света, у којима и данас трају ратови који би се могли окарактерисати као хибридни, евидентно је да хибридни рат још увек еволуира, те да је реч о ситуацијама које је тешко препознати као претњу или напад. С обзиром на карактеристике хибридног ратовања, али и чињеницу да се у све анархичнијој међународној заједници континуирано повећава број нових могућих безбедносних претњи, неопходно је прилагодити безбедносну и одбрамбену архитектуру држава и савеза специфичностима хибридног ратовања како би успешно одговорили хибридни и другим савременим претњама у будућности. У оквиру политике националне безбедности, стратегија одбране треба да идентификује могуће претње безбедности земље, да усмери напоре на праћење, анализу, предвиђање и реаговање на њих, као и да осмисли политичка, економска, војна и друга средства за отклањање ових претњи. Суочавање с хибридни претњама захтева перманентну координацију држава у области безбедности, дипломатије, економије итд.

На почетку новог миленијума свет се суочава са многим изазовима безбедносне, политичке, економске, еколошке, културне, информационе и технолошке природе. Усложњавањем глобалних геополитичких односа и партикуларних интереса великих сила, стварају се бројни антагонизми, супротности интереса и сукоби у савременом друштву. У циљу постизања геополитичке предности и економске добити, све је дозвољено. Рат као средство међународних односа је реалност савременог света у прве две декаде новог миленијума, без обзира на бројна достигнућа техничко-технолошке и информационе природе, док су опасностима од ратних сукоба и другим грубим притисцима, изложене многе земље. Имамо право, али и обавезу, да се запитамо да ли је човечанство у опасности?

Безбедност сваког народа и читаве међународне заједнице зависи од превазилажења бројних и сложених противуречности које карактеришу савремени свет и међународне односе.

Савремена међународна заједница није нашла начин да трајније осигура међународну безбедност, иако је обавеза држава према савременом међународном праву да спорове решавају мирним путем. Наиме, нехумани карактер рата, али и велики материјални губици и разарања, довели су до потребе да се у међународним правним документима рат забрани, међутим иако су одређени напори у том смислу начињени, он и даље чини реалну опасност. Правном забраном рата, дакле, проблем није потпуно решен, иако је међународно право поставило одређена ограничења употребе силе на цивилно становништво и цивилне објекте територија захваћених ратом, односно прецизирало одређене услове и начин под којима се рат може водити, односно какве снаге и средства се у рату могу употребити ако до њега ипак дође. Упркос одредбама међународног права, државе прибегавају употреби силе као начину решавања спорова. Сваки рат је *prima facie* („на први поглед“) морално неисправан, јер укључује убијање које је усмерено ка људима. У том смислу, са собом носи одговорности у смислу одлуке да се започне, одабира начина на који се води, као и несагледивих последица које неминовно производи. Рат је одувек представљао екстремни инструмент спољне политике, иако, у свом класичном значењу, више не постоји. Без обзира што се савремени рат значајно трансформисао у односу на првобитне појавне облике, ни употреба оружја у ратним сукобима ни разорне последице тих сукоба, нису напустиле историјску сцену. Промењен карактер рата условио је да се војна сила користи претежно у случајевима када је страна у сукобу недржавни актер, и када је могуће прилагођавање комплексном политичком контексту, док су невојни начини ратовања све заступљенији, њихова средства све софистициранија, а циљеви свеобухватни. Стога, услед постојања нових концепата ратовања и њихових специфичних обележја, поставља се као императив научно анализирање нових концепата и савремених форми рата, односно свих његових аспеката како би се објаснила сва комплексност садржаја овог феномена.

ЛИТЕРАТУРА

- A Europe that Protects: Countering Hybrid Threats*. (2018). The European External Action Service (EEAS). https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/hybrid_threats_en_final.pdf.
- Aćimović, Lj. (1988). *Nauka o međunarodnim odnosima*. Beograd: Naučna knjiga.
- Adamsky, D. (2015). Cross-Domain Coercion: The Current Russian Art of Strategy. *Proliferation Papers*, (54), 1-47. <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pp54adamsky.pdf>
- Adomeit, H. (2011). *Russia and its Near Neighborhood: Competition and Conflict with the EU*. Warszawa: The College of Europe Natolin Campus.
- Akvinski, T. (1990). *Država*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- America withdraws from ABM treaty*. (2001). BBC News. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1707812.stm>
- Analytical report of the Razumkov Centre. (2015). Prospects of Ukrainian-Russian Relations (Conceptual approaches and practical steps). *National Security & Defence*, (8-9), 2-18. https://razumkov.org.ua/uploads/journal/eng/NSD157-158_2015_eng.pdf
- Arent, H. (1994). *Istina i laž u politici*. Beograd: Filip Višnjić.
- Arent, H. (1998). *Izvori totalitarizma*. Beograd: Feministička izdavačka kuća 94.
- Arreguín-Toft, I. (2001). How the Weak Win Wars – A Theory of Asymmetric Conflict. *International Security*, 26 (1), 93–128.
- Atali, Ž. (2010). *Kratka istorija budućnosti*. Beograd: Arhipelag.
- Atoms for Peace Speech*. (1953). International Atomic Energy Agency. <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech> on 15.02.2017.
- Augustin, A. (2004). *Država božja*. Podgorica: CID.
- Axelrod, R. (1984). *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.
- Ayson, R. (2004). *Thomas Schelling and the Nuclear Age*. London: Frank Cass.
- Babić, J. (2014). Victory and/or success. *International Law and Ethics Conference Series*.
- Bahtijarević, Š. (1986). Religijska svijest društvenih grupa. *Revija za sociologiju* 16 (1-4), 107-120. <https://hrcak.srce.hr/file/229638>
- Barbanov, M. (2014). Testing a “New Look” - Ukrainian Conflict and Military Reform in Russia. *Russia in Global Affairs*, 5. <http://eng.globalaffairs.ru/number/Testing-a-New-Look-17213>.
- Barbera, P. (2014). *Tweeting the Revolution: Social Media Use and the #Euromaidan Protests*. Huffington Post. http://www.huffingtonpost.com/pablo-barbera/tweeting-the-revolutions_b_4831104.html.

- Bartles, C. (2016). Getting Gerasimov Right. *Military Review*, January-February, 30-38.
- Baudrillard, J. (1995). *The Gulf War Did Not Take Place*. Bloomington: Indiana University Press.
- Baylis, J., Smith, S. & Owens, P. (2010). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. New York: Oxford University Press.
- Bergkvist, N. & Ferm, R. (2000). *Nuclear Explosions 1945-1998*. Stockholm: SIPRI.
- Bernard, J. (1957). Letude sociologique des conflits. In: *De la Nature des Conflits*, Paris.
- Berzins J. (2014a). Russian New Generation Warfare: Implications for Europe. *European Leadership Network*.
- Berzins, J. (2014b). The New Generation of Russian Warfare. *Aspen Review*, 3, 63-67.
- Berzins, J. (2015). *The Evolution of the Concept of Russian New Generation Warfare: Implications for European Security*. National Defence Academy of Latvia, Center for Security and Strategic Research.
https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/117647/BERZINS%20Janis_WG10_Abstract_The%20Evolution%20of%20the%20Concept%20of%20Russian%20New%20Generation%20Warfare-Implications%20for%20European%20Security.pdf?sequence=2.
- Biddiss, M. (1970). *Father of Racist Ideology: The Social and Political Thought of Count Gobineau*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Björk, R. & Lundén T. (2021). *Territory, State and Nation: The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York: Berghahn Books.
- Boban, D. (2010). Ukrajina između autoritarizma i demokracije. *Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, 1 (2), 36-38.
- Bogdanović, D. (1993). *Politička filozofija srednjovekovne Srbije*. Čačak: Gradac.
- Bogdanović, M. i Mimica, A. (2007). *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Bokan, S., Čižmek, A., Ilijaš, B., Jukić, I., Orehovec, Z. & Radalj, Ž. (2004). *Oružja za masovno uništavanje: nuklearno-kemijsko-biološko i toksinsko*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište.
- Borries, J., & Caughley, T. (2013). *Viewing Nuclear Weapons through a Humanitarian Lens*. New York: United Nation Institute for Disarmament Research.
- Bostrom, N., & Ćirković, M. (2008). *Global Catastrophic Risks*. New York: Oxford University Press.
- Boulding, K. (1956). *The Image: Knowledge in Life and Society*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Boulding, K. (1962). *Conflict and defense: A General Theory*. New York: Harper and Brothers.
- Bouthoul, G. (1962). *War*. New York: Walker & Co.

- Božović, R. (1992). Fenomen mržnje. U: *Tamna strana ljudske prirode*. Beograd: Studentski grad.
- Bristol, J. (2021). *Hybrid War and What to Do About It*. <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2021/4/21/hybrid-war-and-what-to-do-about-it>
- Brodie, B. (1946). Implications for Military Policy. In: *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*. (57-89). New York: Harcourt, Brace and Company.
- Brodie, B. (1959). *Strategy in the Missile Age*. Santa Monica: RAND Corporation, Princeton: Princeton University Press.
- Brown, M. (1995). *Ethnic Conflict and International security*. Princeton: Princeton University Press.
- Brown, M. (1996). *The international dimensions of internal conflict*. Cambridge: MIT Press.
- Brown, M. (1998). The Causes of Internal Conflict. In. *World Security: Challenges for a new century*. New York: St. Martin's Press, Inc.
- Brzezinski, Z. (1993). *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21th Century*. New York: Scribner.
- Bugajski, J. & Assenova, M. (2016). *Eurasian Disunion – Russia's Vulnerable Flanks*. Washington DC: The Jamestown Foundation.
- Bugajski, J. (2016). *Eurasian Disunion – Russia's Vulnerable Flanks*. Washington DC: The Jamestown Foundation.
- Bukkvöl, T. (2016). Russian Special Operations Forces in the war in Ukraine – Crimea and Donbas. *Parameters*, 46 (2), 13-21.
- Burchill, S. & Linklater, A. (2013). Introduction. In: *Theories of Intenational Relations*. (1–31). Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Burda, S. (2009). *Povijest Ukrajine*. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo.
- Bžežinski, Z. (2001). *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID Podgorica, Banja Luka: Romanov Banja Luka.
- Chan, S. (1997). In Search of Democratic Peace: Problems and Promise. *Mershon International Studies Review*, 41 (1), 59-91.
- Choi, S. W. (2010). Legislative Constraints: a Path to Peace? *Journal of Conflict Resolution* 54 (3), 438-470.
- Chomsky, N. & Polk, L. (2013). *Nuclear War and Environmental Catastrophe*. New York: Seven Stories Press.
- Cohen, E. A. (1994). The Mystique of US Air Power. *Foreign Affairs*, 73 (1), 109-124.
- Collier, P. & Hoeffler, A. (2001). Data Issues in the Study of Conflict. In: *Conference on Data Collection on Armed Conflict*. Uppsala: Uppsala University.

- Collins, J. M. (1973). *Grand Strategy*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Coser, L. (1996). *Functions of Social Conflict*. London: The Free Press, Cohtier-Macmillian Ltd.
- Coser, L. (1996). *Functions of Social Conflict*. New York: The Free Press, Cohtier-Macmillian Ltd. London.
- Creveld, V. M. (1991). *The Transformation of War*. New York: The Free Press.
- Cvetković, N., Kovač, M. i Joksimović, B. (2019). Pojam hibridnog rata. *Vojno delo*, 71 (7), 323-343.
- Cvetković, V. (2004). *Moderna-modernost-modernizacija*. Beograd: Zbornik Fakulteta civilne odbrane.
- Czuperski, M., Herbst, J., Higgins, E., Polyakova, A. & Wilson, D. (2015). *Hiding in Plain Sight: Putin's War in Ukraine*. Washington DC: The Atlantic Council of the United States.
- Čupić, Č. (2001). *Politika i zlo*. Beograd: Čigoja štampa.
- Četković, V. (2000). Kritičko preispitivanje nacije u prelaznoj epohi i procesima tranzicije. U: *Tokovi ekonomskog i socijalnog preobražaja*. Beograd: FPN.
- Dahrendorf, R. (1980). Marksov model klasnog društva. *Marksizam u svetu*, 8.
- Dahrendorf, R. (1989). *Homo sociologikus*. Niš: Gradina.
- Darczewska, J. (2014). *The anatomy of Russian information warfare, the Crimean operation, a case study*. Warsaw: Centre for Eastern Studies.
- Dayspring, S. (2015). *Toward a theory of hybrid warfare: The russian conduct of war during peace*. Monterey: Naval Postgraduate School, Dudley Knox Library.
- De Mesquita, B. B., Morrow, J., Siverson, R., & Smith, A. (1999). An Institutional Explanation of the Democratic Peace. *American Political Science Review*, 93 (4), 791-807.
- Deep, A. (2015). *Hybrid War: Old Concept, New Techniques*. Small Wars Journal. <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-war-old-concept-new-techniques>.
- Denisentev, S. (2014). The Soviet Inheritance of Ukrainian Armed Forces. In: *Brothers Armed: Military Aspects of the Crisis in Ukraine*. Minneapolis: East View Press.
- Denning, D. (2001). Cyberwarriors, Activists and Terrorists Turn to Cyberspace. *Harvard International Review*, 23 (2), 70-75.
- Denyer, S. (2015). *In Central Asia, Chinese inroads in Russia's back yard*. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/chinas-advance-intocentral-asia-ruffles-russian-feathers/2015/12/27/cfedeb22-61ff-11e5-8475-781cc9851652_story.html
- Deutsch, K. (1961). Social Mobilization and Political Development. *American Political Science Review*, 55 (3), 493-514.

- Deutsch, K., Burrell, S., Kann, R., Lee, Jr. M., Lichterman, M., Lindgren, R., Loewenheim, F. & Van Wagenen, R. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area: International Organisation in the Light of Historical Experience*. Princeton: Princeton University Press.
- Dictionary.com*. Bona fide. <https://www.dictionary.com/browse/bona-fide>. 10. 10. 2021.
- Dictionary.com*. Shalom. <https://www.dictionary.com/browse/shalom>. 12. 10. 2021.
- Diverže, M. (1968). *Demokratija bez naroda*. Beograd: Rad.
- Dollard, J. (1939). *Frustration and Aggression*. New Haven: Yale University press.
- Doob, L. & Dollard, J. (1939). *Frustration and Aggression*. New Haven: Yale University press.
- Downs, G. W. (1989). The Rational Deterrence Debate. *World Politics*, 42 (2), 225-237.
- Doyle, M. (1983). Kant, liberal legacies, and foreign affairs. *Philosophy & Public Affairs*, 12 (3), 205-235.
- Dragičević, A. (2001). *Sukobi u sferi rada*. Beograd: IFDT.
- Dunnigan, J. (1993). *Како водуми пам*. Београд: ВИИЦ.
- Dupuy, K., Gates, S., Mogleiv Nygård, H., Rudolfsen, I., Aas Rustad, S., Strand, H. & Urdal, H. (2017). *Trends in Armed Conflict, 1946–2016*. Oslo: Peace Research Institute.
- Durant, W. (1935). *Our Oriental Heritage*. New York: Simon and Schuster.
- Đorđević, D. (1999). *Religioznost stanovništva Jugoslavije*. Niš: TEME, 1/2.
- Echevarria II, A. J. (2005). *Fourth-Generation War and other Myths*. Carlisle: Strategic Studies Institute.
- Echevarria II, A. J. (2016). *Operating in the Gray Zone: An Alternative Paradigm for US Military Strategy*. Carlisle: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College Press. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/1013691.pdf>
- Eck, K. (2005). *A Beginners Guide to Conflict Data: Finding and Using the Right Dataset (UCDP Papers)*. Uppsala: Uppsala University.
- Eckhardt, W. (1981). Sorokin's Studies of Revolution and War. *Peace Research*, 13 (4), 182-190.
- Einstein, A. (1946). *Only Then Shall We Find Courage*. New York Times Magazine. <http://www.federalunion.org.uk/albert-einstein/>
- Ejdus, F. (2012). *Međunarodna bezbednos: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik, Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- Erdal, C., Murat, A. & Basar, K. (2016). *Modeling and Simulation for Hybrid Environments*. Bucharest: NMSG Conference.
- Eugenics. www.eugenicsarchive.org.

- Fabre, C. (2015). War Exit. *Ethics*, 125 (3), 631-652.
- Ferguson, Dž. (1998). Religija i mir. U: *Svetska enciklopedija mira*. Beograd: ZUNS, Centar za demokratiju Gutenbergova galaksija.
- Ferguson, M. (2016). *Fighting Tigers with Sticks: Fehrenbachs Lessons on Military Readiness*. Small Wars Journal. <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/fighting-tigers-with-sticks-fehrenbach%E2%80%99s-lessons-on-military-readiness>.
- Fierke, K. (2007). Constructivism. In: *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. (166–184). New York: Oxford University Press.
- Finley J. C. (2014). *Telecom services sabotaged in Ukraine's Crimea region*. United Press International, Inc. https://www.upi.com/Top_News/World-News/2014/02/28/Telecom-services-sabotaged-in-Ukraines-Crimea-region/7611393621345/.
- Fišer, R. (1990). *Put k saglasiju ili peregovori bez poraženiji*. Moskva.
- Freedman, L. (2003). *The Evolution of Nuclear Strategy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fridman, O. (2016). *Гибридная война – Понятий*. Вестник МГИМО Университета. <https://cyberleninka.ru/article/n/gibridnaya-voyna-ponyatiy>.
- Fridman, O., Kabernik, V. & Pearce, J. C. (2019). *Hybrid Conflicts and Information Warfare – New Labels, Old Politics*. London: Lynne Reinner Publishers, Boulder.
- Friedman, G. & Friedman, M. (1998). *The Future of War: Power, Technology, and American World Dominance in the 21st Century*. New York: St. Martins Press.
- From, E. (1963). *Zdravo društvo*. Beograd: Rad.
- From, E. (1987). *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Beograd.
- Fukujama, F. (1998). *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica.
- Ganor, B. (2005). *The Counter-Terrorism Puzzle*. Herzliya: The Interdisciplinary Center.
- Geller, D. (1990). Nuclear Weapons, Deterrence, and Crisis Escalation. *Journal of Conflict Resolution*, 34 (2), 291-310.
- Giddens, A. (1999). *Runaway World*. London.
- Giles, K. (2016). *Handbook of Russian Information Warfare*. Rome: NATO Defense College.
- Giles, K. (2016). *Russia's New Tools for Confronting the West: Continuity and Innovation in Moscow's Exercise of Power*. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2016/03/russias-new-tools-confronting-west-continuity-and-innovation-moscows-exercise-power>.
- Glaser, C. (1994). Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help. *International Security*, 19 (3), 50-90.

- Gleditsch, N. P., Christiansen, L. S. & Hegre, H. (2007). *Democratic jihad? Military intervention and democracy*. Oslo: Prio.
- Gliksman, A. (1991). *Govor rata*. Beograd: VINC.
- Goldberg, D. Dž. & Rejner, Dž. D. (2003). *Jevreji, istorija i religija*. Beograd: Izdavačko preduzeće CLIO.
- Goldberg, D.T. (1993). *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*. Oxford: Blachwell.
- Golubović, Z., Kuzmanović, B. i Vasović, M. (1995). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd: IFDT.
- Grant, M. (1916). *The Passing of the Great Race*. New York: Charls Scribner's Sons.
- Grčić, M. (2000). *Politička geografija*. Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Grotius, H. (2001). *On the Law of War and Peace (De Jure Belli ac Pacis, 1625)*. Ontario: Batoche Books.
- Grupa autora. (1991). *Enciklopedija živih religija*. Beograd: Nolit.
- Grupa autora. (1993). *Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija.
- Grupa autora. (2004). *Opšta Larousse enciklopedija*. Zemun: JRJ.
- Habermas, J. (1977). *Saznanje i interes*. Beograd: Nolit.
- Hammes, T. (2004). *The Sling and The Stone: On War in 21st Century*. St. Paul: Zenith Press.
- Hammes, T. X. (1994). *The Evolution of War: The Fourth Generation*. Marine Corps Gazette. <http://www.freerepublic.com/focus/news/811212/posts>
- Hammes, T. X. (2005). *Insurgency: Modern Warfare Evolves into a Fourth Generation*. Strategic Forum, No. 214. Washington, DC: Institute for National Strategic Studies, National Defense University. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA430089.pdf>
- Haralambos, H. M. (2002). *Sociologija: Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Harasymiw, B. (2002). *Post-Communist Ukraine*. Toronto: CIUS Press.
- Hardin, R. & Mearsheimer, J. J. (1985). Symposium on Ethics and Nuclear Deterrence. *Ethics*, 95 (3), 411-423.
- Hart, L. (1985). *Mač i pero*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Harun, J. (2002). *Strahote koje je darvinizam doneo čovečanstvu*. Beograd: Centar za prirodnjačke studije.
- Hegre, H. (2001). Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change, and Civil War, 1816–1992. *The American Political Science Review*, 95 (1), 33-48.

- Henning, H. (1987). Karl Haushofer: His Role in German Politics and in Nazi Politics. *Political Geography*, 6 (2), 135–144.
- Herwig, H. H. (1999). Geopolitik: Haushofer, Hitler and lebensraum. *Journal of Strategic Studies*, 22:2-3, 218-241. <http://www.s-gs.de/wordpress/wp-content/uploads/2012/12/3.1.j.-Herwig-Geopolitik-Haushofer-Hitler-und-Lebensraum.pdf>
- History of START I (Strategic Arms Reduction Treaty) and START II.* (2009). Sputnik international. <https://sputniknews.com/world/20090622155316207/>.
- Hobsbaum, E. (1996). *Nacije i nacionalizam od 1780.* Beograd: Filip Višnjić.
- Hobsbaum, E. (2002). *Doba ekstrema, Istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991.* Beograd: Dereta.
- Hoffman, F. (2007). *Conflict in the 21st Century – The Rise of Hybrid Wars.* Arlington: Potomac Institute for Policy Studies. <https://www.comw.org/qdr/fulltext/0712hoffman.pdf>.
- Hoffman, F. (2009a). *Hybrid vs. Compound War.* Armed Forces Journal.
- Hoffman, F. (2009b). Hybrid Warfare and Challenges. *JFQ*, Issue 52, 34-39. <https://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf>
- Horbulin, V. (2016). The “Hybrid Warfare” Ontology. *Strategic Priorities*, 1 (38), Ser. Philosophy, 4–13.
- Horbulin, V. (2017). Ukrainian Front of the Hybrid World. *Strategic Priorities*, (1), 3-6. <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/18/18>
- Horner, C. A. (1998). New-Era Warfare. In: *Battlefield of the Future: 21st Century Warfre Issues.* (47-63). Alabama: Air University Press.
- Howard, C. & Pukhov, R. (2014). *Brothers Armed: Military Aspects of the Crisis in Ukraine.* Minneapolis: East View Press.
- Howard, M. (2002). *Clauzewitz: A Very Short Introduction.* Oxford, New York: Oxford University Press.
- Howlett, D. (2001). Nuclear Proliferation. In: *Globalization of World Politics* (429-436). Oxford: Oxford University Press.
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* New York: Simon & Schuster.
- Huovinen, K. & Petri, O. (2013). *Hezbollah and Taliban: Hybrid Adversaries in Contemporary Conflicts?* National Defence University.
- Hybrid warfare: A new phenomenon in Europe’s security environment.* (2016). Praha – Ostrava: Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague.
- Information Operations. (2021). RAND Corporation. <https://www.rand.org/topics/informationoperations.html>.

- Ish-Shalom, P. (2007). The Civilization of Clashes: Misapplying the Democratic Peace in the Middle East. *Political Science Quarterly*, 122 (4), 533-554.
- Ish-Shalom, P. (2008). Theorization, Harm, and the Democratic Imperative: Lessons from the Politicization of the Democratic-Peace Thesis. *International Studies Review*, 10 (4), 680-692.
- Islam i mir, Svetska enciklopedija mira*. (1999). Beograd: ZUNS, Centar za demokratiju Gutenbergova galaksija
- Islam, M. S. (2018). The Historical Evolution of International Humanitarian Law (IHL) from Earliest Societies to Modern Age. *Beijing Law Review*, 9 (2), 294-307.
- Ivanović, Lj. (1868). *Četovanje ili četničko ratovanje*. Beograd.
- Jacobs, G .L. J., Kitzen, W. M. (2021). *Hybrid Warfare*. Oxford Bibliographies. <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0260.xml>
- Janković, B. (1974). *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Naučna knjiga.
- Janković, S. (2007). Sukobi na Bliskom istoku – osnovna obeležja. *Međunarodni problemi*, 59 (2-3), 266-307.
- Janjić, D. (1993). Rasizam. U: *Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija.
- Jeftić, Z., Mišev, G., Obradović, Ž. i Stanojević, P. (2018). Savremeni konflikti i njihove tendencije. *Vojno delo*, 70 (7), 23-40.
- Jerotić, V. (1995). *Razgovori sa pravoslavnim duhovnicima*. Vranje: Književna zajednica „Borislav Stanković“.
- Jervis, R. (1984). *The Illogic of American Nuclear Strategy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Jevtić, M. (1999). *Prikaz D. Šušnjić, Religija I,II*. Sociološki pregled, No.1-2.
- Jevtović, M. i Milašinović, S. (2006). *Socijalnopatološke pojave*. Beograd: Policijska akademija.
- Johnson, R. (2009). *Unfinished business: the negotiation of the CTBT and the end of nuclear testing*. Geneva: United Nation Institute for Disarmament Research.
- Jončić, M. (2014a). Zaštita posebnih kategorija lica u oružanim sukobima (žene i deca). *Međunarodni problemi*, 84 (4), 305-321.
- Jončić, M. i Jazić, A. (2014). The New World Order Between Unipolarizm and Multipolarizm. In: *The Old and the New World Order – between European integration and the historical burdens: Prospects and challenges for Europe of 21st century*. (287-301). Belgrade. <http://repozitorijum.diplomacy.bg.ac.rs/146/1/The%20Old%20and%20New%20World...-287-301.pdf>
- Jončić, V. (2010). Međunarodnopravni status pripadnika privatnih vojnih kompanija. *Pravni život*, (12), 285–308.

- Jončić, V. (2013). Značaj Berlinske rezolucije o primeni međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima u kojima učestvuju nedržavni entiteti. *Pravni život*, (12),175-196.
- Jončić, V. (2014b). Promene u međunarodnim odnosima i u politici primene sile i njihov uticaj na karakter oružanih sukoba i međunarodno pravo oružanih sukoba. *Pravni život*, (12), 169-182.
- Jončić, V. (2015). *Međunarodno humanitarno pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
- Jones, A. & Molnar, A. (1966). *Internal Defense against Insurgency: Six Cases*. Washington DC: Center for Research in Social Systems.
- Kagarlickij, B. (1996). Novij avtoritarizm v Rossii. U: *Transformacionnie processi v Rossii i vostočnoj Evrope i ih otkraženie v massovom soznanii*. (139-140). Moskva: Rossijski nezavisimij i Moskovskoe predstaviteljstvo Fonda Fridrih Eberta.
- Kaldor, M. (2005). *Novi stari ratovi – organizovano nasilje u globalizovanoj eri*. Beograd: Beogradski krug.
- Karber, P. (2015a). *Lessons Learned from the Russo-Ukrainan War*. Vienna: The Potomac Foundation.
- Karber, P. (2015b). *Russian Style Hybrid Warfare*. McLean, VA: The Potomac Foundation.
- Karber, P. (2015c). *Russia's Hybrid War Campaign - Implications for Ukraine & Beyond*. The Potomac Foundation. <https://drakulablogdotcom3.files.wordpress.com/2015/10/csis.pdf>.
- Karpinski, J. (1998). *Konflikti i politika*. Beograd.
- Katzenstein, J. P. (1996). Introduction: Alternative Perspectives on National Security. In: *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. (1-27). New York: Columbia University Press. <https://www.fb03.uni-frankfurt.de/45503391/Introduction-from-Katzenstein-1996---The-Culture-of-National-Security.pdf>
- Kaufman, W. (1956). The Requirements of Deterrence. In: *Military Policy and National Security*. (168–187). Princeton: Princeton University Press.
- Kegley, C. (1993). The Neoidealist Moment in International Studies? Realist Myths and the New International Realities. *International Studies Quarterly*, 37 (2), 131–146.
- Kegley, C. Jr. & Wittkof, E. (2002). *World Politics: Trend and Transformation*. Wadsworth: Thomson Learning, Inc.
- Kegley, C. W. & Blanton, S. L. (2011). *World Politics: Trend and Transformation, 2010–2011 Edition*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Kelsen, H. & Tucker, R. (1966). *Principles of International Law*. New York.
- Keohane, R. & Martin, L. (1995). The Promise of Institutional Theory. *International Security*, 20 (1), 39-51.
- Keohane, R. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.

Kissinger, H. (2014). *To settle the Ukraine crisis, start at the end*. The Washington Post. <http://washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/>.

Klare, M. & Chandrain, Y. (1998). *World Security: Challenges for new Century*. New York.

Klarić, D. (2011). Globalna gerila i razvoj asimetričnih prijetnji. *Polemos*, 14 (1), 135-143.

Knežević Predić, V. (2007). *Ogled o međunarodnom humanitarnom pravu*. Beograd.

Kofman, M. & Rojanski, M. (2015). *A Closer look at Russia's "Hybrid War"*. Washington, DC: Kennan Cable, No. 7. <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/7-KENNAN%20CABLE-ROJANSKY%20KOFMAN.pdf>.

Kolakovski, L. (1998). *Idolatrija politike*. Beograd: Književne novine, br.756. str.5.

Kont, O. (1962). *Kurs pozitivne filozofije*. Beograd: Kultura.

Korybko, A. (2015). *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change*. Moscow: People's Friendship University of Russia.

Kouzeghar, H. & Vaseqi, M. (2015). Annexation of Crimea to Russia: Contrast Between Right to Self-determination and Territorial Integrity Preservation in International Law. *International Journal of Asian Social Science*, 5 (4), 189-202.

Kreč, D. i Kračfeld, R. (1969). *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga.

Kreveld, M. (2010). *Transformacija rata*. Beograd: Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu.

Kugler, J. (1984). Terror With out Deterrence: Reassessing the Role of Nuclear Weapons. *Journal of Conflict Resolution*, 28 (3), 470-506.

Kymlicka, W. (2002) *Može li se izvoziti liberalni pluralizam: Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.

Косудовски, М. (2000). *ММФ и Светска Банка: Два оруђа разбијача националног суверенитета*. <https://dzonson.files.wordpress.com/2009/09/mmf-i-svetska-banka-dva-oruda-razbijaca-nacionalnog-suvere-docx1.pdf>

Landler, M. & Gordon, M. R. (2014). *NATO Chief Warns of Duplicity by Putin on Ukraine*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2014/07/09/world/europe/nato-chief-warns-of-duplicity-by-putin-on-ukraine.html>.

Lanosyka, A. (2016). Russian hybrid warfare and extended deterrence in eastern Europe. *International Affairs*, 92 (1), 175-195.

Lätsch, D. & Moccand, D. (2010). Moderne Verteidigung. *Military Power Revue*, (2), 3-10. https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/MPR_2_2010_Artikel_1.pdf

- Layne, C. (1994). Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace. *International Security*, 19 (2), 5-49.
- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*. (1996). Advisory Opinion of 8 July 1996. International Court of Justice. <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>.
- Lendvaj, P. (1991). Istočna Evropa: liberalizam ili nacionalizam. *Treći program*, (88-89).
- Levite, E. A. (2003). Never Say Never Again: Nuclear Reversal Revised. *International Security*, 27 (3), 59-88.
- Lewin, K. (1948). *Resolving Social Conflicts*. New York.
- Lind, W. S. & Thiele, A. G. (2015). *4th Generation Warfare Handbook*. Kouvola: Castalia House.
- Lind, W. S., Schmitt, J. F. & Wilson, G. I. (1994). Fourth Generation Warfare: Another Look. *Marine Corps Gazette*, December, 34-37. <https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/4Th%20GENERATION%20WARFARE%20ANOTHER%20LOOK.pdf>.
- Lind, W., Nightengale, K., Schmitt, J., Sutton, J. & Wilson, G. (1989). The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*, 22-26. <https://globalguerrillas.typepad.com/lind/the-changing-face-of-war-into-the-fourth-generation.html>
- Lipset, S. M. (1968). *Politički čovek*. Beograd: Rad.
- List, M., Behrens, M., Reichardt, W. & Simonis, G. (1995). *Internationale Politik. Probleme und Grundbegriffe*. Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Lorenz, K. (1969). *On Aggression*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Lowe, K. (2012). Hybrid War in Vietnam. In: *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*. (254-288). Cambridge: Cambridge University Press.
- MacBean, A. (2000). *Trade and transition: Trade promotion in transitional economies*. London: Frank Cass.
- Mackinder, H. (1996). *Democratic Ideals and Reality: A study in the politics of reconstruction*. Washington, DC: National Defense University Press.
- Mahajan, K. (2022). *Russia's hybrid warfare strategy: From Crimea to Ukraine*. Observer Research Foundation. <https://www.orfonline.org/expert-speak/russias-hybrid-warfare-strategy/>.
- Malthus, T. (1798). *An Essay on the Principle of Population*. London: Electronic Scholarly Publishing. <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>.
- Mansfield, E. & Snyder, J. (1995). Democratization and the Danger of War. *International Security*, 20 (1), 5-38.
- Maras, H. (2020). *Konfucijanizam*. Završni rad. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet. <https://repository.ffri.uniri.hr/islandora/object/ffri:2389>.

- Marighella, C. (2002). *Minimanual of the Urban Guerilla*. In: *Confronting Fear – A History of Terrorism*. New York: Thunder's Mouth Press.
- Marković, Č. (1925). Prevod Hamurabijevog zakonika. <https://odknjigedoduse.files.wordpress.com/2015/12/hamurabi.pdf>.
- Marxen, C. (2016). The Crimea Crisis from an International Law Perspective. *Kyiv Mohyla Law and Politics Journal*, 2 (2), 13-36. https://www.mpil.de/files/pdf4/Marxsen_2014_-_The_crimea_crisis_-_an_international_law_perspective.pdf
- Mattis, J. & Hoffman, F. (2005). Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *Proceedings Magazine*, 132 (11), 1-2. <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>.
- Maurer, T. & Janz, S. (2014). *The Russia–Ukraine Conflict: Cyber and Information Warfare in a Regional Context*. ISN. https://www.files.ethz.ch/isn/187945/ISN_184345_en.pdf
- McCrone, D. (1998). *The Sociology of Nationalism*. London: Routledge.
- McCulloh, T. (2013). *Theory of Hybrid Conflict. Joint Special Operations University Report 13-4*. Florida: The JSOU Press, MacDill Air Force Base.
- McDougall, W. (2001). *An Introduction to Social Psychology*. Kitchener: Batoche Books.
- McElroy, D. (2014). *Putin Mocks the West and Threatens to Turn off Gas Supplies*. The Telegraph. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/10684333/Putin-mocks-the-West-and-threatens-to-turn-off-gas-supplies.html>.
- McGrew, A. (2002). Liberal Internationalism: Between Realism and Cosmopolitanism. In: *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. (267-286). Cambridge: Polity Press.
- Medvedev, D. (2016). Social and Economic development of Russia: Finding new Dynamis. *Russian Journal of Economics*, 2 (4), 327-348. file:///C:/Users/Goga/Desktop/Downloads/RUJEC_article_27974_en_1.pdf
- Metz, C. (2019). *Internet Companies Prepare to Fight the 'Deepfake' Future*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2019/11/24/technology/tech-companies-deepfakes.html>.
- Metz, S. & Cuccia, P. (2011). *Defining War for the 21st Century*. 2010 Strategic Studies Institute Annual Strategy Conference Report. Carlisle: Strategic Studies Institute. <https://www.files.ethz.ch/isn/126626/pub1036.pdf>.
- Milašinović, R. (1996). *Američki pohod na svet*. Beograd: ZAD.
- Milašinović, S. (2001). Social conflicts and postsocialist east-european societies. *Science – Security – Police, Journal of Academy of Criminalistic and Police Studies*, 6 (2), 35-61.
- Milenković, M. R. i Mitrović, M. (2019). Obojene revolucije u paradigmi hibridnog rata. *Vojno delo*, 71 (6), 248-263.
- Miletić, A. (1993). Geopolitika. U: *Enciklopedija političke kulture*. (341–345). Beograd: Savremena administracija.

- Milosavljević, M. (1998). *Socijalna politika u tranziciji*. Beograd: Zbornik Defektološkog fakulteta u Beogradu.
- Miršajmer, Dž. (2017). *Tragedija politike velikih sila*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mises, L. V. (1985). *Liberalism: The Classical Tradition*. Irvington-on-Hudson: Foundation for Economic Education.
- Mitchell, C.R. (1981). *Structure of International Conflict*. Basingstoke: Macmillan.
- Mockaitis, T. R. (1995). A Hybrid War: The Indonesian Confrontation. In: *British Counterinsurgency in the Post-imperial Era*. (14–44). Manchester: Manchester University Press.
- Modood, T. (1997). "Difference", Cultural Racism and Anti-Racism. In: *Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. (154-172). London: Zed Books.
- Moellendorf, D. (2008). Jus ex Bello. *The Journal of Political Philosophy*, 16 (2), 123-136.
- Moellendorf, D. (2011). Jus ex Bello in Afghanistan. *Ethics and International Affairs*, 25 (2), 155-164.
- Moellendorf, D. (2015). Two Doctrines of Jus ex Bello. *Ethics*, 125 (3), 653-673.
- Molander, R., Riddile, A. & Wilson, P. (1996). *Strategic Information warfare. A New Face of War*. Santa Monica: National Defense Research Institute.
- Morgan, P. (1983). *Deterrence*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Morrison, J. (1993). Pereyslav and After: The Russian-Ukrainan Relationship. *International Affairs*, 69 (4), 677-703. https://www.jstor.org/stable/2620592?seq=1#page_scan_tab_contents.
- Mos, Dž. L. (2005). *Istorija rasizma u Evropi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Motyl, A. (1993). *Dilemmas of Independence: Ukraine after Totalitarianism*. New York: Council of Foreign Relations Press.
- Müller, H. (2010). Between Power and Justice: Current Problems and Perspectives of the NPT Regime. *Strategic Analysis*, 34 (2), 189–201.
- Mumford, A. (2013). *Proxy Warfare*. Cambridge: Polity Press.
- Naj, Dž. (2004). *Paradoks američke moći: Zašto jedina supersila ne može sama*. Beograd: BMG.
- NATO Allies Brace for Russia's Hybrid Warfare*. (2015). Agence France Presse. <https://www.defensenews.com/global/europe/2015/03/18/nato-allies-brace-for-russia-s-hybrid-warfare/>
- Neste, B. (2006). *Cicero and St. Augustine's Just War Theory: Classical Influences on a Christian Idea*. Tampa: Scholar Commons-University of South Florida.
- Neumann, F. (1974). *Demokratska i autoritarna država*. Zagreb: Naprijed.

- Niklas, N. (2021). De-hybridization and conflict narration: Ukraine's defence against Russian hybrid warfare. In: *Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations*. (214–231). London: Bloomsbury Publishing.
- Nugent, J. & Raisinghani, M. (2008). Bits and Bytes vs. Bullets and Bombs: A New Form of Warfare. In: *Cyber Warfare and Cyber Terrorism*. (26-34). Hershey: IGI Global.
- Nukemap by Alex Wellerstein, <https://nuclearsecrecy.com/nukemap/>.
- Nye, J. (2000). *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*. New York: Longman.
- Nye, J. S. Jr. (2002). *Understanding International Conflicts Affairs*. New York: Longman.
- Orend, B. (2005). *War*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/war/>.
- Organski, A. F. K. & Kugler, J. (1980). *The War Ledger*. Chicago: University of Chicago Press.
- Osborn, H. F. (1917). *The Evolution of Human Races*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Park, R. E. (1931). *Personality and Cultural Conflict*. New York.
- Park, R. E. (1950). *Race and Culture*. Glencoe: The Free Press.
- Pashkov, M. (2017). Russia's information expansion: Ukrainian foothold. In: *Information Warfare – New Security Challenge for Europe*. (96-115). Bratislava: Centre for European and North Atlantic Affairs.
- Pašić, N. (1983). *Interesi i politički proces*. Beograd.
- Paul, C. (2016). *Confessions of a Hybrid Warfare Skeptic*. Small Wars Journal. <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/confessions-of-a-hybrid-warfare-skeptic>.
- Pavlović, N. J., Hoshino, L. C., Mandel, D. R. & Dorn, A. W. (2008). *Indicators and Indices of Conflict and Security: A Review and Classification of Open-Source Data*. Toronto: Defence Research and Development Canada.
- Pečujlić, M. i Milić, V. (1991). *Sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Perazić, G. Đ. (1968). *Međunarodno-pravna zabrana upotrebe sredstava za masovno uništavanje u ratu*. Beograd: Naučna knjiga.
- Perry, J. W. (2015). *My Journey at the Nuclear Brink*. Stanford: Stanford University Press.
- Pipes, D. (1998). *In the Path of God: Islam and Political Power*. New York: Basic Books.
- Platon. (2002). *Država*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Polšek, D. (2002). *Američka eugenika*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Poper, K. (1993). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*. Beograd.

- Posen, S. (1994). *The Security Dilemma and Ethnic Conflict*. New York: Cornell University press.
- Putin: Russia Helped Yanukovich to Flee Ukraine*. (2014). BBC News. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-29761799>
- Quinlan, M. (2009). *Thinking About Nuclear Weapons: Principles, Problems, Prospects*. Oxford: Oxford University Press.
- Rącz, A. (2015). *Russia's Hybrid War in Ukraine*. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs.
- Radkovets, Y. (2015a). *Today's Russia's Hybrid Policy as a Strategy for the Implementation of its National Geopolitics*. https://bintel.org.ua/en/nash_archiv/arxiv-voyenni-pitannya/arxiv-gibridnia-vijna/gibrid-politics/.
- Radkovets, Y. (2015b). *Russia's Armed Agression against Ukraine: Peculiarities of Preparation and Conducting New Challenges and Threats*. Kijev: BINTEL Geopolitical Analytics Journal.
- Rajagopalan, R. (2006). *What Stability-instability Paradox? Subnational Conflict and the Nuclear Risk in South Asia*. SASSU research paper, No. 4.
- Ramsbotham, O., Woodhouse, T., & Miall, H. (2011). *Contemporary Conflict Resolution*. Cambridge: Polity Press.
- Ratković, R. (1979). *Ideologija i politika*. Beograd.
- Rayman, N. (2014). *UN General Assembly: Crimea Referendum was Illegal*. The Time. <https://time.com/40497/un-crimea-russia-ukraine-general-assembly/>.
- Reed, T. & Stillman, D. (2009). *The Nuclear Express: A Political History of the Bomb and its Proliferation*. Minneapolis: Zenith Press.
- Reichborn-Kjennerud, E. & Cullen, P. (2016). *What is Hybrid Warfare?* Policy Brief, 1. https://nupi.brage.unit.no/nupi-xmlui/bitstream/handle/11250/2380867/NUPI_Policy_Brief_1_Reichborn_Kjennerud_Cullen.pdf?sequence=3&isAllowed=y.
- Reiter, D. & Stam, A. C. (2002). *Democracies at war*. Princeton: Princeton University Press.
- Renz, B. & Smith, H. (2016). *Russia and Hybrid Warfare – Going Beyond the Label*. Helsinki: Kikumora Publications.
- Rinaldi, S. M. (1995). *Beyond the Industrial Web: Economic Synergies and Targeting Methodologies*. Student thesis. Alabama: The Faculty of the School of Advanced Airpower Studies, Maxwell AFB.
- Risse-Kappen, T. (1995). Democratic Peace – Warlike Democracies? A Social Constructivist Interpretation of the Liberal Argument. *European Journal of International Relations*, 1 (4), 491-517.
- Robb, J. (2007.) *Brave New War: The Next Stage of Terrorism and the End of Globalization*. New Jersey: John Wiley & Sons.

- Robock, A. (2016). *Climatic Consequences of Nuclear Conflict, Nuclear Winter is Still a Danger*. Rutgers University, https://futureoflife.org/wp-content/uploads/2016/04/Alan_Robock_MIT_April2.pdf.
- Rodik, P., Penzar, D. & Srbljinović, A. (2003). An Overview of Databases on Conflict and Political Crisis. *Interdisciplinary Description of Complex Systems, 1* (1-2), 9-21.
- Rodin, D. (2015). The War Trap: Dilemmas of jus terminatio. *Ethics, 125* (3), 674-695.
- Rodin, D. (2015). The War Trap: Dilemmas of jus terminatio. *Ethics, 125* (3), 674-695.
- Rosato, S. (2003). The flawed logic of democratic peace theory. *American Political Science Review, 97* (4), 585-602.
- Ross, E. A. (1908). *Social Psychology*. New York: Macmillan.
- Rostovcev, M. (1990). *Istorija starog veka*. Novi Sad: Matica srpska.
- Rummel, R.J. (1996). *Understanding Conflict and War: Societies, Politics and Conflict*. New York: The Free Press.
- Saradzhyan, S. (2014). *Putin's Long Game. He Has One. The West Doesn't*. The National Interest. <https://nationalinterest.org/commentary/putins-long-game-10092?nopaging=1>.
- Sartori, Đ. (2001). *Demokratija: šta je to?* Podgorica: CID.
- Sassòli, M., Bouvier, A. A. & Quintin, A. (2016). *How does Law protect in war?* Geneva: The International Committee of the Red Cross (ICRC).
- Sazonov, V., Müür, K. & Mölder, H. (2016). *Russian Information campaign against the Ukrainian state and Defence Force*. Tartu: NATO Strategic Communications Centre of Excellence.
- Schelling, T. (1980). *The Strategy of Conflict*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schelling, T. (2008). *Arms and Influence*. New Haven: Yale University Press.
- Scherrer, C. (2002). *Structural Prevention of Ethnic Violence*. London: Palgrave Macmillan.
- Schwab, K. (2015). *The Fourth Industrial Revolution - What It Means and How to Respond*. Davos: WEF.
- Schwartz, T. & Skinner, K. K. (2003). The Myth of the Democratic Peace. *Orbis, 46* (1), 159-172.
- Schwarz, B. (1996). Mit o raznolikosti: američki vodeći izvozni artikal. *Sociološki pregled, 30* (1), 103-113.
- ScienceDaily. (2023). *Regional Nuclear War Could Devastate Global Climate*. www.sciencedaily.com/releases/2006/12/061211090729.htm.
- Shackelford, S. (2009). From Nuclear War to Net War: Analogizing Cyber Attacks in International Law. *Berkeley Journal of International Law, 27* (1), 192-251.

- Shandra, A. & Seely, R. (2019). *The Surkov Leaks. The Inner Workings of Russia's Hybrid War in Ukraine*. London: Royal United Services Institute.
- Simeunović, D. (1989). *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa.
- Simeunović, D. (1991). *Državni udar ili revolucija*. Beograd.
- Simeunović, D. (1994). *Nova nacionalna država*. U: *Osnovi političkih nauka*. Beograd.
- Simeunović, D. (1994). *Osnovi političkih nauka*. Beograd: Udruženje Nauka i društvo Srbije.
- Siracusa, J. (2008). *Nuclear Weapons: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Sklerov, M. (2009). Solving the Dilemma of State Responses to Cyberattacks: A Justification for the Use of Active Defenses Against States Who Neglect Their Duty to Prevent. *Military Law Review*, 201, 1-103. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA517821.pdf>
- Slanchev, B. (2012). *Military Threats: The Costs of Coercion and the Price of Piece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, R. (2007). *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*. New York: Alfred A. Knopf.
- Snegovaya, M. (2015). *Putin's Information Warfare In Ukraine - Soviet Origins of Russia's Hybrid Warfare*. Washington, DC: Institute for the Study of War.
- Snyder, J. (2004). One World, Rival Theories. *Foreign Policy*, (145), 52-62.
- Sokolosky, R (2017). *The New NATO Russia Military Balance - Implications for European Security*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace. <http://carnegieendowment.org/2017/03/13/new-nato-russia-military-balance-implications-for-european-security-pub-68222>
- Somit, A. (1990). Humans, Chimps, and Bonobos: The Biological Bases of Aggression, War, and Peacemaking. *Journal of Conflict Resolution*, 34 (3), 553-582.
- Spiegel, S. & Waltz, K. (1971). *Conflict in World Politics*. Cambridge: Winthrop Publishers.
- Spykman, N. (1944). *The Geography of the Peace*. New York: Brace & Co.
- Stanovčić, V. (1999). *Političke ideje i religija*. Beograd: Politeia.
- Stojanović, G. (2018). The Role of Education in Reducing the Threat of Nuclear War. In: *Handbook of Research on Examining Global Peacemaking in the Digital Age*. (30-44). Hershey PA: IGI Global.
- Strategic Arms Limitation Talks "SALT I"*. (1972). <https://www.atomicarchive.com/resources/treaties/salt-I.html#:~:text=SALT%20I%2C%20the%20first%20series,central%20and%20most%20important%20armaments>.

Strategic Arms Reduction Treaty (START I). (1991). <https://www.nps.gov/articles/start-treaty-1991.htm#:~:text=The%20Strategic%20Arms%20Reduction%20Treaty,warheads%20either%20country%20could%20possess.>

Svetličić, M. (1986). *Zlatne niti transnacionalnih kompanija*. Beograd: Ekonomika.

Štavljanin, D. (2022). *Suny: Apsurdne Putinove tvrdnje da su ukrajinske vlasti nacističke*. Radio Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/ronald-grigor-suny-ukrajina-rusija-intervju/31725324.html>.

Šulce, H. (2002). *Država i nacija u evropskoj istoriji*. Beograd: Filip Višnjić.

Tele, A. (2015). *Bombe nad Hirošimom i Nagasakijem*. Beograd: "Podrška. Prava. Pristup – Srbija".

Terzić, M. R., Miladinović, M. D. i Coković, S. (2017). Hibridno ratovanje - konceptualna adaptacija. *Vojno delo*, 69 (5), 348-357.

The Antarctic Treaty. (1959). http://www.ats.aq/documents/ats/treaty_original.pdf.

The Anti-Ballistic Missile Treaty. (1972). <https://www.state.gov/www/global/arms/treaties/abm/abm2.html>.

The Arms Control Association. (2022). Nuclear Weapons: Who Has What at a Glance. Federation of American Scientists, International Panel on Fissile Materials, U.S. Department of Defense, U.S. Department of State, and Stockholm International Peace Research Institute. <https://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>

The Comprehensive Nuclear-Test-Ban-Treaty. (1996). http://ctbto.org/fileadmin/content/treaty/treaty_text.pdf.

The Effects of Nuclear War. (1979). Congress of United States, Office of Technology Assessment. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. <https://ota.fas.org/reports/7906.pdf>

The Global Risks Report. (2017). World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2017>

The Intermediate-Range and Shorter-Range Nuclear Forces Treaty. (1987). <https://www.state.gov/t/avc/trty/102360.htm>.

The New START Treaty. (2010). <https://www.state.gov/t/avc/newstart/index.htm>.

The Outer Space Treaty. (1967). https://www.faa.gov/about/office_org/headquarters_offices/ast/media/treaty_Princi_Gov_Acti_States_OST.pdf.

The START II Treaty. (1993). <https://www.state.gov/t/avc/trty/104150.htm#text>.

The Strategic Offensive Reductions Treaty. (2002). <https://www.state.gov/t/isn/10527.htm>.

Thorton, R. (2016). Turning strengths into vulnerabilities: the art of asymmetric warfare as applied by the Russian military in its hybrid warfare concept. In: *Russia and Hybrid Warfare – Going Beyond the Label*. (52-60). Helsinki: Kikimora Publications.

Trapara, V. i Jončić, M. (2012). Put za rešavanje sukoba – uporedna analiza zamrznutih sukoba na prostoru OEBS. *Međunarodni problemi*, 64 (3), 275-302.

Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water. (1963). <https://www.state.gov/t/isn/4797.htm#treaty>.

Treaty Between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms (SALT II). (1979). <https://www.state.gov/t/isn/5195.htm>.

Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean. (1967). <http://disarmament.un.org/treaties/t/tlatelolco/text>.

Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies. (1967). <https://www.state.gov/t/isn/5181.htm>.

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. (1968). <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text>.

Treaty On The Prohibition Of The Emplacement Of Nuclear Weapons And Other Weapons Of Mass Destruction On The Sea-Bed And The Ocean Floor And In The Subsoil Thereof (Seabed Arms Control Treaty). (1971). http://www.nti.org/media/pdfs/aptseabd.pdf?_id=1316630217&_id=1316630217.

Trebešanin, Ž. (2001). *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture.

Trinquier, R. (2006). *Modern Warfare: A French View of Counterinsurgency*. Westport: Praeger Security International.

Turen, A. (1998). *Postindustrijsko društvo*. Beograd.

Tzu, S. (2004). *Umeće ratovanja*. Beograd: Mono & Manjana, Babun.

Ustav Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, br. 98/2006 i 115/2021).

Van de Haar, E. (2009). *Classical Liberalism and International Relations Theory: Hume, Smith, Mises and Hayek*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Vasović, V. (1973). *Demokratija i politika*. Beograd: Radnička štampa.

Vavilonski Talmud, Sanhredin 72A. <https://www.sefaria.org/Sanhedrin.72a?lang=bi>.

Vavilonski Talmud, Sotah 44B. <https://www.sefaria.org/Sotah.44b.2?lang=bi>.

Veber, M. (1976). *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta.

Vidojević, Z. (1993). *Društveni sukobi od klasnih do ratnih*. Beograd: Institut za novinarstvo.

- Virilio, P. & Lotringer, S. (2007). *Pure War: Twenty-Five Years Later*. Los Angeles: Semiotext(E) Foreign Agents Series.
- Volzer, M. (2010). *Pravedni i nepravedni rat: Moralni argument sa istorijskim primerima*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vračar, M. (2017). Razmatranje adekvatnog teorijsko-epistemološkog pristupa u istraživanju fenomena hibridnog ratovanja. *Vojno delo*, 69 (7), 292-307.
- Vučinić, Z. (2006). *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vukmanović, M. (1999). Religijski pluralizam i mogućnost koegzistencije u multikonfesionalnim zajednicama. U: Sociološka i politikološka osnova tranzicije u centralnoj i istočnoj Evropi. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Vuković, D. (1998). *Sistemi socijalne sigurnosti*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Walker, S. (2013). *Vladimir Putin Offers Ukraine Financial Incentives to Stick with Russia*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/17/ukraine-russia-leaders-talks-kremlin-loan-deal>.
- Waltz, K. (1977). *Theories of International Politics*. Reading, Massachusetts: Addison Wesley Publishing Company.
- Waltz, K. (1981). *The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better*. London: International Institute for Strategic Studies.
- Waltz, K. (1990). Nuclear Myths and Political Realities. *American Political Science Review*, 84 (3), 731-745.
- Waltz, K. (1995). *Policy Paper 15: Peace, Stability and Nuclear Weapons*. San Diego: Institute on Global Conflict and Cooperation.
- Waltz, K. (2001). *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- Walzer, M. (2004). *Arguing About War*. New Haven: Yale University Press.
- Warden, J. (1998). Air Theory for the Twenty-First Century. In: *Battlefield of the Future: 21st Century Warfare Issues*. Alabama: The Faculty of the School of Advanced Airpower Studies, Maxwell AFB, Air University Press.
- Watts, B. D. (1996). *Clausewitzian Friction and Future War*. Washington DC: National Defense University.
- Weisburd, A. & Watts, C. (2016). *Trolling for Trump – How Russia is Trying to Destroy Our Democracy*. War on the Rocks. <https://warontherocks.com/2016/11/trolling-for-trump-how-russia-is-trying-to-destroy-our-democracy/>.
- Weissmann, M., Nilsson, N. & Palmertz, B. (2021). Moving out of the blizzard: Towards a comprehensive approach to hybrid threats and hybrid warfare. In: *Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations*. (263–272). London: I.B. Tauris.

- <https://www.researchgate.net/publication/349496273> Moving out of the blizzard Towards a comprehensive approach to hybrid threats and hybrid warfare
- Weissmann, M., Nilsson, N., Palmertz, B. & Thunholm, P. (2021). *Hybrid Warfare - Security and Asymmetric Conflict in International Relations*. London: Bloomsbury Publishing.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46 (2), 391–425.
- Wendt, A. (1995). Constructing international politics. *International Security*, 20 (1), 71-81.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whitmore, D. C. (1998). *Revisiting Nuclear Deterrence Theory*. http://www.abolishnukes.com/short_essays/deterrence_theory_whitmore.html.
- Wilkie, R. (2009). Hybrid Warfare - Something Old, Not Something New. *ASPJ*, 23 (4), 13-17. https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ/journals/Volume-23_Issue-1-4/2009_Vol23_No4.pdf
- Williams, M. (2001). The Discipline of the Democratic Peace: Kant, Liberalism and the Social Construction of Security Communities. *European Journal of International Relations*, 7 (4), 525-553.
- Wohlforth, W. (2010). Realism and Security Studies. In: *The Routledge Handbook of Security Studies*. (9-20). London: Routledge.
- Wright, Q. (1965). *The study of International Relations*. New York: Appleton.
- Zakon o odbrani („Službeni glasnik RS“, br. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - dr. zakon, 104/2009 - dr. zakon, 10/2015 i 36/2018).
- Zirojević, M. (2004). Terorističke organizacije i internet. *Vojno delo*, 56 (1), 88-107.
- Zolberg, R. A., Suhrke, A. & Aguayo C. (1989). *Escape From Violence: Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World*. New York: Oxford University Press.
- Zvonarević, M. (1979). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ženevska konvencija o poboljšanju položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, od 12. avgusta 1949.* (1949). https://www.tuzilastvorz.org.rs/public/files/pages/2021-03/zen_konvencija_1_cir.pdf.
- Ženevske konvencije. (1949). <https://www.tuzilastvorz.org.rs/sr/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B8/%D0%BC%D0%B5%D1%92%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B5-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B5>.
- Živanov, S. (1996). Osobnosti reformi u Rusiji. U: *Promene postsocijalističkih društava iz sociološke perspektive*. Beograd: IDN.

Živković, M. (2006). *Moderni sistemi vlasti*. Beograd: KPA.

Analytical report by the Razumkov Centre. (2014). The Russia-Ukraine Conflict: Current Situation, Consequences, Prospects. *National Security & Defence*, (5-6), 2-39. https://razumkov.org.ua/uploads/journal/eng/NSD148-149_2014_eng.pdf

Aristotel. (1975). *Politika*. Beograd: BIZG.

Аврамов, С. (1997). *Постхеројски рат запада против Југославије*. Ветерник.

Амерички војни приручник. (1962). „Операције психолошког рата“.

Арон, Р. (1998). *Ратови 20. века*. Београд: Књижевне новине, број 968-969.

Арон, Р. (2001). *Мир и рат међу нацијама*. Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Астафјев, В. (1961). *О савременој ратној вештини, Збирка чланака из стратегије I*. Београд: ВИЗ.

Бабић, Ј. (2007). Теорија праведног рата и морални статус неизвесности његовог исхода. У: *Огледи о одбрани*. (258-266). Београд: Службени гласник.

Бајагић, М., Милашиновић, С. (2006). Верски сукоби као савремена претња безбедности. *НБП – Београд*, 11 (3), 81–100.

Беговић, А., Прелевић, М. и Мркић, С. (1978). *Теорија о рату*. Београд: Војноиздавачки завод.

Бжежински, З. (1999). *Велика шаховска табла*. Подгорица: ЦИД.

Бжежински, З. (2004). *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*. Подгорица: ЦИД.

Вишњић, Д. (1988). *Појам оружане борбе*. Београд: ВИНЦ.

Вишњић, Д. (1988). *Тезе о рату*. Београд: ЦВШ ВЈ.

Вјатр, Ј. (1987). *Социологија војске*. Београд: ВИНЦ.

Врачар, М., Шарановић, Ј. (2018). Трансформација рата на размеђу 20. и 21. века. *Српска политичка мисао*, 60 (2), 135-153.

Вујановић, Н. (1994). Савремене војне технологије и њихов утицај на б/д. *Нови Гласник*, година 2, бр. 1, 5-12.

Вукићевић, В. (1976). *Култура и народна одбрана*. Београд: ВИЗ.

Вулетић, В. (2009). *Глобализација*. Београд: Завод за уџбенике.

Герасимов, В. (2013). *Ценност науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий*. Военно-промышленный курьер. https://vpk.name/news/85159_cennost_nauki_v_predvidenii.html.

- Гиденс, Е. (1998). *Последице модерности*. Београд: Филип Вишњић.
- Гоати, В. (1978). *Политичка социологија*. Београд: Нип Младост.
- Голенкова, З. Т. (1996). Социјалне неједнакости и социјални конфликти. У: *Социјални конфликти у земљама транзиције*. (25-27). Београд: Институт друштвених наука Београд, Москва: Руска академија наука.
- Група аутора. (1996). *Методологија ратне вештине*. Београд: ЦВШ.
- Делибашевић, Д., Талијан, М. и Јевтић, Д. (2017). Физиономија савремених оружаних сукоба кроз призму оружаног сукоба у Украјини. *Војно дело*, 69 (1), 9–30.
- Доктрина сукоба ниског интензитета*. (1990). Београд: ЦОСИС.
- Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба - Протокол I*. (1977). <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2021-04/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB.pdf>.
- Драшковић, Д. (1999). *Савремени ратови*. Београд: ИШ Стручна књига.
- Дугин, А. и Савин, Л. (2018). *Мрежни ратови*. Београд: Авала прес.
- Ђармати, Ш. (2004). *Разорне силе*. Београд: Радничка штампа.
- Ђорђевић, Д., Мачак, З. и Бјеговић, М. (2018). Одређење рата у савременој политичкој теорији. *Војно дело*, 70 (5), 118-143.
- Ерл, М. (1952). *Творци модерне стратегије*. Београд: Војно дело.
- Живојиновић, М. (2016). *Противречности стратегије сукоба ниског интензитета и међународног права у контексту сукоба у СФРЈ*. Докторски рад. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Жутдиев, Б. Б., Кулешов, Ю. Е., Ничипорович, О. С. и Федоров, Д. А. (2014). Теоретические аспекты информационно-психологического противоборства в современных условиях. *Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі*, 3, 10-18.
- Илић, С. (2013). *Анализа стања нуклеарног наоружања у свету*. Мастер рад. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду Природно – математички факултет.
- Јакшић, П. (1969). *Савремени рат II*. Београд: Вук Караџић.
- Јевтић, Д. М. (2017). *Безбедносне последице процеса глобализације после хладног рата*. Докторски рад. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
- Јовић, Р. (1999). *Основе атомско-биолошко-хемијске одбране и заштите*. Београд: Факултет одбране и заштите Универзитета у Београду.
- Кант, И. (1974). *Ум и слобода*. Београд: Младост.

- Кант, И. (1995). *Вечни мир*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Килибарда, З., Младеновић, М. и Ајзенхамер, В. (2014). *Геополитичке перспективе савременог света*. Београд: Факултет безбедности Универзитета у Београду.
- Клајн, Н. (2009). *Доктрина шока*. Београд: Самиздат Б92.
- Клаузевиц, К. (1951). *О рату*. Београд: Војна библиотека.
- Ковач, М. и Форца, Б. (2000). *Историја ратне вештине – Период 1920-2000*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Ковачевић, Б. (1995). *Рат*. Нови Сад: Светови.
- Кривокапић, Б. (2010). *Енциклопедијски речник међународног права и међународних односа*. Београд: ЈП Службени гласник.
- Курмон, Б. и Рибникар, Д. (2003). *Асиметрични ратови – сукоби јуче и данас, тероризам и нове претње*. Београд: НИЦ Војска.
- Лазаревић, И. и Радовановић, Р. (2015). *Тероризам оружјем за масовно уништавање*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Линг, Т. (1990). *Историја религије истока и запада*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Лукић-Поткоњак, Б. (2015). *Примена теорије детерминистичког хаоса на међународне односе после Хладног рата*. Докторски рад. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
- Макијевели, Н. (2003). *Владалац*. Београд: ИП КЊИГА, НЕВЕН.
- Мартин, Д. (1994). Питање секуларизације: перспектива и ретроспектива. У: *Повратак светог?* (123-128). Ниш: Градина.
- Микић, С. (2003). Еволуција рата. *Војно дело*, 55 (4), 70-94.
- Микић, С. (2003). *Поглед на рат*. Београд: ВИЗ – Војна штампарија.
- Микић, С. (2006). *О рату*. Нови Сад: Прометеј.
- Милашиновић, Р. (1998). *Терор Запада над светом - савремени механизми разарања и подчињавања суверених земаља и народа*. Београд: Институт за криминолошка истраживања.
- Милашиновић, Р. (2016). НАТО пакт као инструмент спољне политике Сједињених Америчких Држава. *ЕВРОАЗИЈСКИ БЕЗБЕДНОСНИ ФОРУМ*, 2/2016, година I. <https://vidovdan.org/aktuelno/radimir-milasinovic-nato-pakt-kaao-instrument-spoljne-politike-sjedinjenih-americkih-drzava/#sdfootnote13sym>.
- Милашиновић, Р. и Милашиновић, С. (2007). *Основи теорије конфликта*. Београд: Факултет безбедности Универзитета у Београду.

- Милашиновић, Р., Милашиновић, С. и Путник, Н. (2012). *Теорије конфликта*. Београд: Факултет безбедности Универзитета у Београду.
- Милашиновић, С. (2003). *Друштвени сукоби у земљама Централне и Југоисточне Европе*. Докторски рад. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
- Милошевић, Д. (2019). Перцепција савремених оружаних сукоба као индикатора хибридног концепта рата – модели превенције и супротстављања хибридним претњама. *Војно дело*, 71 (6), 264-283.
- Мирковић, Т. (2003). *Стратегије и доктрине суперсила и блокова*. Београд: ВИЗ.
- Митровић, М. (2017). Хибридно ратовање и асиметричне безбедносне претње. *Војно дело*, 69 (5), 333-347.
- Мишовић, С. и Ковач, М. (2006). *Системи одбране*. Београд: Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду.
- Младеновић, Д. (2016). *Мултидисциплинарни аспекти сајбер ратовања*. Докторски рад. Београд: Факултет организационих наука Универзитета у Београду.
- Николић, Н. (2017). Стратегијска раскршћа и хибридни рат – нови феномен или ново име за старе приступе конфликтима. *Војно дело*, 69 (8), 31-38.
- Перазић, Г. Ђ. (1986). *Међународно ратно право*. Београд: ВИНЦ.
- Петровић, В. и Мишић, Ц. (2019). Изазови четврте индустријске револуције и последице за међународну економију. У: *ЕконБиз*. (214-226). Сарајево: Универзитет у Источном Сарајеву, Бијељина: Факултет пословне економије Бијељина.
- Петровић, Д. (2008). *Геополитика постсовјетског простора*. Нови Сад: Прометеј.
- Печуљић, М. (2002). *Глобализација - два лика света*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Повеља Уједињених Нација*. (1945). https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/10/povelja_un.pdf.
- Поткоњак-Лукић, Б. (2007). Одређење савремених ратних сукоба. *Војно дело*, 59 (3), 155-168.
- Поткоњак-Лукић, Б. Ђ. (2015). *Примена теорије детерминистичког хаоса на међународне односе после Хладног рата*. Докторски рад. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
- Поткрајац, И. (2018). *Употреба хемијско-биолошко-радиолошко-нуклеарног материјала као вид терористичке претње по међународну безбедност*. Мастер рад. Београд: Универзитет у Београду, Мастер студије Тероризам, организовани криминал и безбедност.
- Путник, Н. (2009). *Сајбер простор и безбедносни изазови*. Београд: Факултет безбедности Универзитета у Београду.

- Путник, Н. (2012). *Кибер ратовање – нови облик савремених друштвених конфликта*. Докторски рад. Београд: Факултет безбедности Универзитета у Београду.
- Путник, Н. и Бошковић, М. (2013). Савремени безбедносни изазови – хактивизам као нови облик друштвеног конфликта. *Култура полиса*, год. 10, бр. 21, 115-132.
- Путник, Н. и Милосављевић, Б. (2021). Руске информационе операције у украјинском оружаном сукобу. *Безбедност*, 63 (1), 62-81.
- Радишић, С. (2001). *Неокортикални рат*. Београд: Војна књига.
- Радун, В. (2020). Интернет ствари и дигитална трансформација економије у оквиру четврте индустријске револуције. *Култура полиса*, год. 17, бр. 43, 355-368.
- Ранчић, И. и Бериша, Х. (2018). Хибридни рат – мит или стварност (Реконцептуализација хибридног рата). *Војно дело*, 70 (5), 255-271.
- Ратковић, Б. (1989). *Војни лексикон*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Ролс, Ц. (1998). *Теорија правде*. Подгорица: ЦИД, Београд: ЈП Службени лист СРЈ.
- Ротмистров, П. (1966). *Историја ратне вештине*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Свечин, А. (1956). *Стратегија*. Београд: Војно дело.
- Сејдмен, М. (2006). *Терористичке мреже*. Београд: Удружење дипломаца Центра „Џорџ К. Маршал“.
- Секулић, Н. (2011). Фулерова теорија рата и промене у концептима вођења рата у другој половини XX века – настанак „креативног рата“. *Социологија*, 53 (2), 129-148.
- Симић, Д. (2002). *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*. Београд: Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука.
- Симић, Д. (2003). Савремене теорије безбедности. У: *Реформа сектора безбедности – зборник предавања*. (20-27). Београд: Г17 институт.
- Словић, С. (2009). Аронова концепција сукоба и ратова у међународним односима. *Политичка ревија*, 22 (4), 101–124.
- Соколовски, В. (1965). *Војна стратегија*. Београд: ВИЗ.
- Социолошки лексикон*. (1982). Београд: Савремена администрација.
- Сретеновић, М. (2011). Променљивост физиономије рата. *Војно дело*, 63 (1), 277-294.
- Старчевић, С. и Благојевић, С. (2017). Кревелдов спор са Клаузевицем – да ли је смисао рата политички? *Српска политичка мисао*, 56 (2), 117-134.
- Степић, М. (2010). Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије. *Српска политичка мисао*, 27 (1), 17-42.

- Степић, М. (2016). *Геополитика: идеје, теорије, концепције*. Београд: Институт за политичке студије.
- Стојановић, Б. (2013). Преиспитивање теорије и праксе нуклеарног одвраћања. *Национални интерес*, 17 (2), 141-172.
- Стојановић, С. (2009). *Глобализација и безбедносне перспективе света*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Стратегија оружане борбе*. (1983). Београд: ЦЦНО.
- Суштина функција и организација „психолошког рата“. (1996). Београд: ССНО.
- Тадић, Љ. (1966). *Политиколошки лексикон*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Тадић, Љ. (1996). *Наука о политици*. Београд: БИГЗ.
- Тофлер, А. и Тофлер, Х. (1998). *Рат и антират*. Београд: Paideia.
- Турен, А. (1987). Увод у проучавање друштвених покрета. У: *Обнова утопијских енергија*. (63- 71). Београд: ИИЦ ССО Србије.
- Фројд, С. (1964). *Увод у психоанализу*. Београд: Космос.
- Фром, Е. (1975). *Анатомија људске деструктивности*. Загреб: Напријед.
- Хантингтон, С. (1998). *Сукоб цивилизација*. Подгорица: ЦИД.
- Хобс, Т. (1961). *Левијатан*. Београд: Култура.
- Хобсбаум, Е. (2001). *Двадесети век из птичје перспективе*. Београд: Књижевни гласник.
- Хобсбаум, Е. (2008). *Глобализација, демократија и тероризам*. Београд: Архипелаг.
- Цветковић, В. (2001). *Моћ и мудрост – о политичкој димензији филозофије*. Београд: ЈП Службени лист СРЈ.
- Цветковић, В. (2002). Национални идентитет и (ре)конструкција институција у србији (идеологије, образовање, медији). *Filozofija i društvo XIX-XX*, 51-75.
- Цветковић, В. (2010). Обликовање и смисао наука безбедности. У: *Ризик, моћ, заштита – увођење у науку безбедности*. (705-724). Београд: ЈП Службени гласник, Факултет безбедности Универзитета у Београду.
- Шафрански, Р. (1996). Неокортичко ратовање, врхунац вештине. У: *Информативни билтен превода*, бр. 1-2. Београд: ЦВНДИ.
- Шушњић, Ђ. (1998). *Религија I-II*. Београд: Чигоја-штампа.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Госпава Стојановић Такић (рођ. Стојановић) је рођена 30. децембра 1988. године у Зворнику, Република Српска, БиХ. Основну и средњу школу завршила је у Београду. Основне академске студије уписала је на Факултету безбедности Универзитета у Београду 2007. године (смер - Менаџмент људских и социјалних ресурса), на којем је дипломирала септембра 2011. године са просечном оценом 8,92 и стекла академско звање дипломирани менаџер безбедности. Стручну праксу је обавила у ЈКП „Београдски водовод и канализација“ у Сектору безбедности. Исте године уписала је мастер академске студије на Факултету безбедности Универзитета у Београду (смер – Безбедност), које је завршила јуна 2013. године са просечном оценом 9,00. Одбраном мастер рад под насловом „Безбедносни аспекти транспорта опасних материја на подручју града Београда“ стекла је академско звање мастер менаџер безбедности. Од фебруара 2015. године студенткиња је докторских академских студија на Факултету безбедности Универзитета у Београду.

На Факултету безбедности Универзитета у Београду учествовала је у реализацији наставних и испитних активности на основним академским студијама од октобра 2012. године до октобра 2019. године. Волонтирала је у Центру за позитиван развој деце и омладине у оквиру програма Развојно-превентивни центар у виду учествовања у спровођењу развојних и креативних радионица са децом и омладином без родитељског старања. Запослена је од октобра 2016. године у фирми Развојно Иновациони Систем д.о.о. на пословима помоћника директора. Поседује лиценцу за израду Процене ризика од катастрофа и План заштите и спасавања, као и лиценцу за израду Процене ризика у заштити лица, имовине и пословања, издатих од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије. Такође, поседује уверење о безбедном руковању ватреним оружјем. На основу стеченог вишегодишњег искуства на пословима израде планских докумената из области смањења ризика од катастрофа, ангажована је и као предавач на стручним обукама за израду Процене ризика од катастрофа и План заштите и спасавања.

У досадашњем периоду била је ангажована на неколико стручних пројеката у својству сарадника и координатора. Објавила је више стручних чланака из области нуклеарне безбедности, људске безбедности и теорија конфликта. Похађала је више стручних обука, семинара и радионица.

облику изјаве о ауторству

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Госпава Стојановић Такић

Број индекса 13/14

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Трансформација рата: од Хладног рата до хибридног ратовања“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кришио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 31.01.2023.

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Госпола Стојановић Тасић

Број индекса 13/14

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 31.01.2023.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Трансформација рата: од Хладног рата до хибридног ратовања“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 30.04.2023

1. **Ауторство.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.